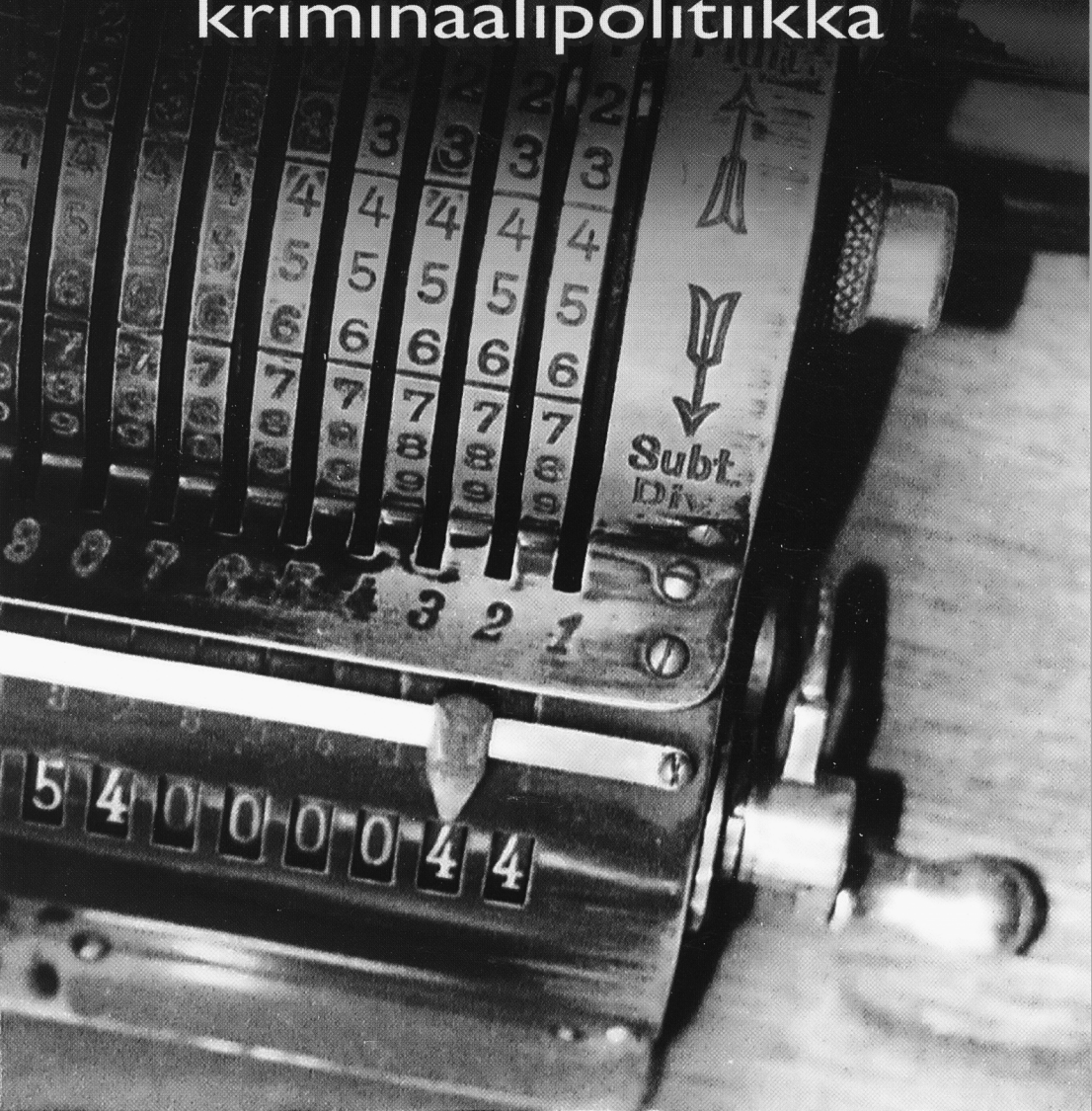

K A I S A M Ä K E L Ä

Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka

TALOUSELÄMÄN RIKOKSET,
RIKOSOIKEUS JA KRIMINAALIPOLITIikka

-3

**SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN
JULKAISUJA, E-sarja N:o 4**

K a i s a M ä k e l ä

Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka

Empiirinen ja rikosoikeusteoreettinen
tutkimus rauenneista konkursseista

Julkaisuvaliokunta

Raimo Lahti, puheenjohtaja

Markku Helin

Mika Hemmo

Risto Nuolimaa

Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 603 567, f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen kuva: Antti Mäkelä

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© 2001 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja Kaisa Mäkelä

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-191-X

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2001

Esipuhe

Aloittaessani kolmen kuukauden virkamiesharjoittelua konkurssiasiamiehen toimistossa syksyllä 1997 en olisi arvannut, kuinka monivuotiset seuraukset harjoittelullani tulisivat olemaan. Työtehtäviini kuului sadan rauenneen konkurssin aineiston kerääminen tarkastusprojektia varten. Sain luvan hyödyntää ainutlaatuista aineistoa myöhemmin opinnäytetöissäni. Nyt käsillä oleva tutkimus perustuu Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa keväällä 2001 hyväksytyyn rikosoikeudelliseen lisensiaatintutkimukseeni.

Haluan osoittaa lämpimät kiitokseni professori Raimo Lahdelle erityisesti innostuksesta ja kannustuksesta työn eri vaiheissa. Haluan myös kiittää saamistani arvokkaista kommentteista Taina Neiraa, Johanna Niemi-Kiesiläistä, Kimmo Nuotiota, Perttu Puroa ja Kari Tolosta. Haluan myös kiittää konkurssiasiamiehen toimiston henkilökuntaa, ja erityisesti Seppo Suontaustaa ja Harri Hämäläistä myötämielisestä ja kannustavasta suhtautumisesta tutkimushankettani kohtaan. Anssi Sinnemäkeä kiitän suuresta avusta tutkimuksen loppuunsaattamisesta kirjaksi. Vastuun työhön jääneistä mahdollisista virheistä ja puutteista kannan luonnollisesti itse.

Tutkimuksen valmistumista on taloudellisesti tukenut Nordisk Samarbetsråd för Kriminologi. Olen saanut tukea myös Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan ja Helsingin yliopiston 350-vuotisjuhlarahaston Nuoren tutkijan apurahaa.

Helsingissä lokakuussa 2001

Kaisa Mäkelä

Sisällys

Esipuhe	V
Lähteet	XI
1 JOHDANTO	1
1.1 Talouselämän rikollisuus, rikosoikeus ja konkurssit	1
1.2 Tutkimustehtävä	5
1.3 Tutkimuksen metodisista lähtökohdista	9
1.4 Tutkimusaineisto	13
1.4.1 Tutkimuksen empiirinen aineisto	13
1.4.2 Otos ja sen edustavuus	15
1.4.3 Empiiristä tutkimusaineistoa koskevia varauksia	17
1.5 Kirjalliset lähteet	19
1.6 Tutkimuksen rakenne	20

I OSA RAUENNEET KONKURSSIT JA NIISSÄ ESIINTYVÄT RIKOKSET

2 KONKURSSIMENETTELY, KONKURSSIN RAUKEAMINEN JA KONKURSSIEN VALVONTA	25
2.1 Konkurssimenettelystä	25
2.2 Konkurssin raukeaminen	27
2.3 Konkurssien valvonta	33
2.4 Konkurssivelallisen erityistarkastus ja konkurssieihin liittyvien rikosten ilmitulo	37
3 RAUENNEET KONKURSSIT JA NIISSÄ TEHDYT RIKOKSET	42
3.1 Rauenneet konkurssit konkurssiasiamiehen toimistossa kerätyn aineiston valossa	42
3.1.1 Konkurssien toimiala ja toiminta-aika	43
3.1.2 Osakepääoma, omistus ja hallinnointi	44
3.1.3 Läheistahot	50
3.1.4 Konkurssiin hakija	51
3.1.5 Kirjanpidon taso konkurssiyrityksissä	51
3.1.6 Tilinpäätösten laatiminen	53
3.2 Havaittuja väärinkäytöksiä	54

3.3 Kirjanpitoon liittyvät rikoshavainnot rauenneissa konkurssseissa	56
3.3.1 Kirjanpidon osittaiset laiminlyönnit	56
3.3.2 Konkurssia edeltäneet kirjanpidon ja tilinpäätöksen laiminlyönnit	58
3.3.3 Kirjanpitoa ei saatu tarkastettavaksi	59
3.3.4 Virheet ja puutteet kirjanpidossa	62
3.4 Velallisyhtiön varainkäyttöön liittyvät epäselvyydet	66
3.4.1 Omaisuuden otto itselle palkkana tai kulukorvauksina	66
3.4.2 Velallisyhtiön omaisuutta käytetty muulla selvittämättömällä tavalla	68
3.4.3 Osakaslainanostot ja -kirjaukset	70
3.4.4 Epäilyttävät liiketoimet läheisten kanssa	71
3.5 Pesäluettelosta puuttuu omaisuutta	73
3.6 Veronsaajaan kohdistuneet väärinkäytökset	76
3.7 Rikollisten konkurssien tyypittelyä	77
3.7.1 Kirjanpidon tarkoitukselliset laiminlyöjät	79
3.7.2 Tietoiset keinottelijat	79
3.7.3 Konkurssit, joissa omaisuutta on yritetty pelastaa itselle tai läheiselle	80
3.7.4 Konkurssit, joissa rikokset olivat lähinnä seurausta osaamattomuudesta tai lievistä välinpitämättömyydestä	81
3.7.5 Konkurssit, joissa ei tehty rikosilmoituksia	82
3.8 Johtopäätökset ja analysointi	83
3.8.1 Rikoshavainnot	83
3.8.2 Rikoshavaintojen vertailua aiempiin konkurssitutkimuksiin	86

II OSA

RIKOSOIKEUS JA TALOUSRIKOSTORJUNTA

4 KRIMINAALIPOLITIikka JA TALOUSRIKOSTORJUNTA	95
4.1 Rikosoikeus, kriminaalipolitiikka ja talouselämän rikokset	95
4.2 Talouselämän kriminalisoinnit – eriytyvä osa rikosoikeutta?	99
4.3 Suojeltava oikeushyvä ja talouselämän rikokset	102
4.4 Rikosoikeuden käytön tehokkuus	106
4.5 Rikosoikeuden viimesijaisuus muihin kontrolloikeinoin	112
5 KIRJANPITOON KOHDISTUVAT RIKOKSET	117
5.1 Yleistä kirjanpitorikoksista ja niiden suojeluobjektista	117
5.2 Kirjanpitorikosten tekotapoja koskevat tunnusmerkit	120
5.3 Olennaisuus sekä oikea ja riittävä kuva	126

5.4 Kirjanpitorikoksen tekijä	134
5.5 Syyksiluettavuudesta	139
5.6 Tyypilliset kirjanpidon ongelmat ja kirjanpitorikoksen tunnusmerkitöt	143
5.6.1 Varojen erilläänpidon ongelmat	144
5.6.2 Virheet kirjanpidossa	146
5.6.3 Kirjanpidon laiminlyönti	148
5.6.4 Kirjanpidon puuttuminen	150
5.7 Kirjanpitorikoksen kriminalisointi, kriminaalipolitiikka ja talousrikostorjunta	152
6 VELKOJIIN KOHDISTUVAT RIKOKSET	156
6.1 Yleistä velallisen rikoksista	156
6.2 Suojeluobjektista	159
6.3 Velallisen epärehellisyysrikoksen tekotavat	162
6.3.1 Ilman hyväksyttävää syytä tapahtunut luovuttaminen osakeyhtiöstä	167
6.3.2 Insolvenssi rangaistavuuden edellytyksenä	171
6.4 Velallisen petoksia koskevat rikokset	178
6.5 Velkojansuosinta	189
6.6 Syyksiluettavuus ja velallisen rikokset	194
6.7 Tekijäpiiristä	205
6.8 Tavanomaiset väärinkäytökset rauenneissa konkurseissa ja velallisen rikokset	209
6.8.1 Palkan nosto kriisiyhtiöstä	210
6.8.2 Toimintaan liittymättömien menojen maksaminen kriisiyhtiön varoilla	217
6.8.3 Osakaslainat kiellettyinä omaisuusluovutuksina	219
6.8.4 Yhtiön käyttö- ja vaihto-omaisuuden myynti	225
6.8.5 Omaisuden puuttuminen pesäluettelosta	229
7 RAUENNEET KONKURSSIT JA TALOUSRIKOSTORJUNTA; JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	232
Liite 1. Otoksena olleet rauenneet konkurssit; yhteenveto	243
Liite 2. Yhteenveto otoksen konkurseista, joissa on tehty rikosilmoitus	246
Liite 3. Konkurssiasiamiehen toimiston tarkastusohje	267

Lähteet

- Aho Kalevi: Erikoistilintarkastus konkurssiasiassa. Teoksessa Käytännön konkurssioikeutta II. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja n:o 18. Vammala 1976. (Aho 1976)
- Airaksinen Manne ja Jauhiainen Jyrki: *Osakeyhtiölaki*. Porvoo 1997. (Airaksinen – Jauhiainen 1997)
- Alatalo Sami-Jussi: OYL 12 luvun 7§:n lainan- ja vakuudenantorajoitus sekä sen rikkomisen seuraamukset. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden julkaisusarja B:38. Turku 1998. (Alatalo 1998)
- Antikainen Tuure: Konkurssirikoksista ja niiden tutkinnasta. Suomen poliisilehti 1976 ss. 331. (Antikainen 1976)
- Aromaa Kauko: Konkurssit kannattaviksi. Oikeus 1994 ss. 273. (Aromaa 1994a)
- Aromaa Kauko: Konkurssihin liittyvät rikokset. Tilintarkastus-lehti 1/1994 ss. 29. (Aromaa 1994b)
- Asianajajaliiton lausunto oikeusministeriölle rikoslakiprojektin ehdotukseen rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeviksi säännöksiksi Dnro 862/41/80 julkaistu Defensor legis 2000 ss. 838. (Asianajajaliiton lausunto)
- Autio Ilkka: Päiväsakkoja miljoonapimityksistä – kirjanpitorikos kätkee taakseen muita rikoksia. Luottolista-lehti 18/1996 ss.10. (Autio 1996)
- Aurejärvi Erkki : Valeoikeustoimen tunnusmerkistöstä. Lakimies 1980 ss. 205. (Aurejärvi 1980)
- BRÅ-rapport 1999:7: *Forskning om ekonomisk brottslighet*. En översikt. (BRÅ-rapport 1999:7)
- Cavallin Samuel: *Skuld*. Göteborg 1999. (Cavallin 1999)
- Dullum Jane: Konkurser og kriminalitet. Teoksessa Johansen (toim.): *Studier i økonomisk kriminalitet*. KS-serien n:o 1/1991. Oslo 1991. (Dullum 1991)
- Eriksen Morten ja Kristensen Roy: Bokføringsfeil og uriktige vurderinger I forbindelse med årsoppgjøret. Utvalgte overtredelser av regnskapslovgivningen. Teoksessa Eriksen (toim.): *Økonomisk kriminalitet. Utvalgte emner fra spesiallovgivningen*. Bind I. ss. 25. Oslo 1990. (Eriksen – Kristensen 1990)
- Ervasti Kaius: Eräitä näkökohtia empiirisen tiedon hyväksikäyttämisestä oikeustieteessä. Lakimies 3/1998 ss. 364. (Ervasti 1998)
- Frände Dan: Vaarantamisrikosten rakenne ja legitimaatio. Lakimies 7/1991 ss. 847. (Frände 1991)
- Frände Dan: *Allmän Straffrätt. En Introduktion*. Helsinki 1994. (Frände 1994)
- Frände Dan: Oikeustapauskommentti. KKO 1999:2. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein II/1999*. (Frände 1999)
- Gotthard Per, Karlmark Stefan, Palmér Eugène ja Thuresson Urban: *Företaget på obestånd*. Södertälje 1992. (Gotthard ym. 1992)
- Hakman Maija: *Sata konkurssia. Verotarkastuksiin ja asiantuntijahaastatteluihin perustuva tutkimus konkurssihin liittyvistä rikoksista*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 121. Helsinki 1993. (Hakman 1993)

- Halila Jouko: Muutoin kuin tuomioon päättyvistä konkurseista. Teoksessa Käytännön konkurssioikeutta II. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja n:o 18 Vammala 1976. (Halila 1976)
- Hallberg Pekka, Karapuu Heikki, Scheinin Martin, Tuori Kaarlo ja Viljanen Veli-Pekka: *Perusoikeudet*. Juva 1999. (Hallberg ym. 1999)
- Hansen Hugo: *Konkursryttere. Gjengangere i dobbel forstand*. Forskning om økonomisk kriminalitet rapport n:o 25. Oslo 1995. (Hansen 1995)
- Hassemer Winfried: Symbolinen rikosoikeus ja oikeushyvien suojeleminen. Oikeus 1989 ss. 388. (Hassemer 1989a)
- Hassemer Winfried : Grundlinien einer Personalen Rechtsgutlehre. Teoksessa Philipps – Scholler (toim.): *Jenseits des Funktionalismus*. Heidelberg 1989. (Hassemer 1989b)
- Hassemer Winfried: Kennzeichen und Krisen des Modernen Strafrechts. Teoksessa Lahti – Nuotio (toim.): *Criminal Law in Transition*. Helsinki 1992. (Hassemer 1992)
- Havansi Erkki: *Suomen konkurssioikeus*. Helsinki 1992. (Havansi 1992)
- Havansi Erkki: Konkurssi. Encyclopedia Iuridica Fennica. Jyväskylä 1995. (Havansi 1995)
- Heinonen Olavi: *Velallisen konkurssirikoksista*. Helsinki 1966. (Heinonen 1966)
- Heinonen Olavi: *Velkojia loukkaava omaisuuden ottaminen osakeyhtiöstä*. Defensor Legis 1985 ss. 275. (Heinonen 1985)
- Heinonen Olavi: Kirjanpitorikoksista. Defensor legis 1986 ss. 174. (Heinonen 1986)
- Hemmo Mika: Oikeustapauskommentti. KKO 1999:53. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein I/1998* ss. 340. (Hemmo 1998)
- Holmqvist Lena, Madeleine Leijonhuvud, Per Ole Träskman ja Suzanne Wennberg: *Brottsbalken. En kommentar*. Del I kap. 1–12. Stockholm 1998. (Holmqvist ym. 1998)
- Honkasalo Brynolf: *Suomen Rikosoikeus. Yleiset opit*. Toinen osa. Hämeenlinna 1967. (Honkasalo 1967)
- Huttunen Allan: *Yhdenmiehen osakeyhtiöstä*. Helsinki 1963. (Huttunen 1963)
- Häyhä Juha: Toimitusjohtajan oikeudellisesta asemasta. Defensor legis 1986 ss. 578. (Häyhä 1986)
- Irjala Rauna: Vastuu talousrikoksista osakeyhtiöissä. Kirjoituksia talousrikollisuudesta ss. 28. Espoo 1998. (Raunala 1998)
- Jaatinen Heikki: Oikeustapauskommentti. KKO 1999:10. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein I/1998* ss. 78. Jyväskylä 1998. (Jaatinen 1998a)
- Jaatinen Heikki: Oikeustapauskommentti. KKO 1998:39. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein I/1998* ss.250. Jyväskylä 1998. (Jaatinen 1998b)
- Jareborg Nils: *Brotten II. Förmögenhetsbrotten*. Lund 1986. (Jareborg 1986).
- Jareborg Nils: *Straffrättens gärningslära*. Malmö 1995. (Jareborg 1995a)
- Jareborg Nils: What Kind of Criminal Law Do We Want? Teoksessa Snare (toim.): *Beware of Punishment. On the Utility and Futility of Criminal Law*. Scandinavian Studies on criminology, Vol 14. Oslo 1995. (Jareborg 1995b)
- Jareborg Nils: *Allmän kriminalrätt*. Göteborg 2001. (Jareborg 2001)
- Johansen Per Ole: Alternative sanksjoner mot økonomisk kriminalitet. Teoksessa Eskeland ja Högetveit (toim.): *Økonomiske forbrytelser og straff – juridiske grunnlagsproblemer*. Oslo 1994. (Johansen 1994)
- Kanniainen Vesa ja Määttä Kalle (toim): *Näkökulmia oikeustaloustieteeseen II*. Helsinki 1998. (Kanniainen – Määttä 1998)

- Koponen Pekka: Syytteen muuttamisesta ja syytesidonnaisuudesta. *Lakimies* 2/1997 ss.255. (Koponen 1997)
- Koponen Pekka: Todellinen ja näennäinen varallisuuden luovutus velallisen rikoksissa. *Defensor legis* 2001 ss. 228. (Koponen 2001)
- Koski Pauli ja af Schultén Gerhard, Seppo Villan avustuksella: *Osakeyhtiölaki selityksin II*. Jyväskylä 2000. (Koski – af Schultén 2000)
- Koskinen Hannu E.: *Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus*. Saarijärvi 1999. (Koskinen 1999)
- Koskinen Pekka: Kirja-arvostelu. Ari-Matti Nuutila: Rikosoikeudellinen huolimattomuus. *Lakimies* 6/1997 ss. 946. (Koskinen 1997)
- Koskelo Pauliine: *Yrityssaneeraus*. Jyväskylä 1994. (Koskelo 1994)
- Koskelo Pauliine ja Lehtimäki Liisa: Yksityishenkilön velkajärjestely. Helsinki 1997. (Koskelo – Lehtimäki 1997)
- Koulu Risto ja Niemi-Kiesiläinen Johanna: *Uudet insolvenssimenettelyt*. Helsinki 1997. (Koulu – Niemi-Kiesiläinen 1997)
- Kultalahti Jukka: Empiirinen metodi oikeustutkimuksessa. Teoksessa Paaso (toim.): *Juhlakirja Esko Riepula*. Tampere 2001. (Kultalahti 2001)
- Kyläkallio Juhani, Iirola Olli ja Kyläkallio Kalle: *Osakeyhtiö*. Helsinki 1997. (Kyläkallio – Iirola – Kyläkallio 1997)
- Kyläkallio Juhani, Iirola Olli ja Kyläkallio Kalle: *Osakeyhtiö*. Helsinki 2000. (Kyläkallio – Iirola – Kyläkallio 2000)
- Kähkönen Ilpo: Laskentatoimen asiantuntijan asema rikostutkinnassa. *Rikostutkimus* 2/1997. (Kähkönen 1997)
- Kähkönen Ilpo: *Velallisen epärehellisuuden mallittaminen: Ongelmina esitutkintaan valikointi ja tunnusmerkistön taloudelliset käsitteet*. Helsinki 1998. (Kähkönen 1998)
- Könkkölä Mikko ja Liukkonen Iiro: *Konkurssimenettely*. Helsinki 1995. (Könkkölä – Liukkonen 1995)
- Könkkölä Mikko ja Liukkonen Iiro: *Konkurssimenettely*. 2. uudistettu painos. Jyväskylä 2000. (Könkkölä – Liukkonen 2000)
- Lahti Raimo: Rikollisuus tutkimuksen ja päätöksenteon kohteena. *Lakimies* 1976 ss. 507. (Lahti 1976)
- Lahti Raimo: Mitä uutta rikosoikeustieteessä ja rikosoikeuden yleisissä opeissa? *Defensor Legis* 1990 ss. 200. (Lahti 1990)
- Lahti Raimo: Rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäinen vaihe: varallisuus ja talousrikköskäännökset I. *Lakimies* 3/1991 ss. 258. (Lahti 1991a)
- Lahti Raimo: Rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäinen vaihe, varallisuus ja talousrikköskäännökset II. *Lakimies* 7/1991 ss. 873. (Lahti 1991b)
- Lahti Raimo: Rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäinen vaihe, varallisuus ja talousrikköskäännökset III. *Lakimies* 8/1991 ss.1168. (Lahti 1991c)
- Lahti Raimo ja Nuotio Kimmo (toim.): *Criminal Law Theory in Transition: Strafrechtstheorie im Umbruch*. Helsinki 1992. (Lahti – Nuotio 1992)
- Lahti Raimo: Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. *Lakimies* 6/1995 ss. 935. (Lahti 1995a)
- Lahti Raimo: Muuttuva rikollisuus – uudistuva rikosoikeus. Mistä 2000-luvulla rangaistetaan ja minkälaisin rikosvastuun edellytyksin? Teoksessa Hirvonen (toim.): *Kohti 2000-luvun rikosoikeutta*. Helsinki 1994. (Lahti 1994)

- Lahti Raimo: Kriminaalipolitiikka. Teoksessa *Encyclopedia Iuridica Fennica* IV. ss 193. Jyväskylä 1995. (Lahti 1995b)
- Lahti Raimo: Perusoikeusuudistus ja rikosoikeus. *Lakimies* 5–6/1996 ss. 932. (Lahti 1996)
- Lahti Raimo: Rikosvastuun kohdentamisesta yhteisössä ja sen sääntelystä. *Lakimies* 8/1998 ss. 1271. (Lahti 1998a)
- Lahti Raimo: Uudistuvan rikosoikeuden haasteita vuosituhatuuden vaihtuessa. *Lakimies* 6–7/1998. ss. 1189. (Lahti 1998b)
- Lahti Raimo: Constitutional Rights and Finnish Criminal Law and Criminal Procedure. *Israel Law revue*, Volume 33, Number 3. Summer 1999. (Lahti 1999)
- Lahti Raimo: Virallisen vastaväittäjän lausunto. Kirjallisuutta: Matti Tolvanen: Tieliikenne-rikokset ja kriminaalipolitiikka. *Lakimies* 2/2000 ss. 276. (Lahti 2000)
- Lahti Raimo: Rikoslain kokonaisuudistusta 30 vuotta – entä nyt? *Lakimies* 4/2001 ss. 718. (Lahti 2001)
- Laine Erkki K.: Kokemuksia erikoistilintarkastuksista. *Verotus* 3/1995 ss. 309. (Laine 1995)
- Laine Erkki K. ja Tuokko Yrjö: *Erityistarkastukset*. Jyväskylä 2000. (Laine – Tuokko 2000)
- Laitinen Ahti ja Alvesalo Anne: *Talouden varjopuoli. Tutkimus talousrikosten vaikutuksista ja talousrikosoikeudenkäymneistä*. Helsinki 1994. (Laitinen – Alvesalo 1994)
- Laitinen Ahti ja Aromaa Kauko: *Näkökulmia rikollisuuteen*. Tampere 1993. (Laitinen – Aromaa 1993)
- Laitinen Ahti ja Virta Erja: *Talousrikokset. Teoria ja käytäntö*. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjasarja 2/1998. Turku 1998. (Laitinen – Virta 1998)
- Laitinen Erkki K: *Konkurssin ennustaminen*. Alajärvi 1990. (Laitinen 1990)
- Laitinen Erkki K: Yrityksen maksukyvyttömyyden arvioiminen taloustieteen näkökulmasta. *Lakimies* 8/1996 ss. 1169. (Laitinen 1996)
- Lappi-Seppälä Tapio: *Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa*. Vammala 1987. (Lappi-Seppälä 1987)
- Lappi-Seppälä Tapio: Miksi rikosoikeus? Teoksessa Hirvonen (toim.): Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Helsinki 1994. (Lappi-Seppälä 1994)
- Lappi-Seppälä Tapio: Päivästä päivään, vuodesta toiseen – eduskunnan lakialoitteen 34/1996 vp. Kriminaalipoliittinen arvio. Teoksessa: Lahti (toim.): *Kohti rationaalista ja humania kriminaalipolitiikkaa*. Helsinki 1996. ss. 280. Helsinki 1996. (Lappi-Seppälä 1996)
- Lappi-Seppälä Tapio: Rikosoikeustutkimus, kriminaalipoliittinen orientaatio – ja metodi. Teoksessa Häyhä (toim.): *Minun metodini*. Helsinki 1997. (Lappi-Seppälä 1997)
- Lappi-Seppälä Tapio: Kriminaalipolitiikka – rikosoikeuspolitiikka. *Lakimies* 8/1998 ss. 1285. (Lappi-Seppälä 1998)
- Lehtimaja Lauri: Rikosoikeudellista iäisyyskyselyä – kiikarissa erityisesti yleiset opit ja Korkeimman oikeuden rooli. *Lakimies* 6/1995 ss. 986. (Lehtimaja 1995)
- Lehtola Markku ja Paksula Kauko: *Talousrikosten tilannetorjunta*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 142. Helsinki 1997. (Lehtola – Paksula 1997)
- Lehtonen Asko: Kirjanpitorikoksista. Teoksessa *Juhani Kyläkallio juhlaulkaisu* ss. 112. Turku 1990. (Lehtonen 1989)
- Leppiniemi Jarmo: *Liikekirjanpito*. WSOY:n ajantasapalvelu 1996. (Leppiniemi 1996)

- Leppiniemi Jarmo: *Hyvä kirjanpitotapa. Mikä on sallitua, mahdollista, kiellettyä*. Porvoo 1995.
- Leppänen Tatu: Vastuun samastus osakeyhtiön konkurssissa. Oikeustiede – Jurisprudentia. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja 1991. (Leppänen 1991)
- Lyytikäinen Eero: Palkkaturvasäännöstöstä. Teoksessa *Käytännön konkurssioikeutta II*. Vammala. 1976. (Lyytikäinen 1976)
- Lyytikäinen Eero: Kaksi vuotta konkurssiasiamiehen toimintaa. *Defensor Legis* 1997 ss. 134. (Lyytikäinen 1997)
- Löfmarck Madeleine: Uppsåt, Culpa och Villfarelse vid gäldenärsbrotten. Teoksessa *Festskrift till Hans Thornstedt* ss. 505. Stockholm 1984. (Löfmarck 1984)
- Löfmarck Madeleine: *Brotten mot borgenärer*. Lund 1986. (Löfmarck 1986)
- Magnusson Dan: *Konkurser och ekonomisk brottslighet*. BRÅ-rapport 1978:1. (Magnusson 1978)
- Magnusson Dan: *Ekonomisk brottslighet i Sverige*. Göteborg 1983. (Magnusson 1983)
- Magnusson Dan: *Företagskonkurser och ekonomisk brottslighet*. Brå forskning 1985:1 Stockholm. (Magnusson 1985)
- Magnusson Dan ja Wikström Pia: *Skatterevision i sju brancher. En studie i ekonomisk brottslighet*. Brå-PM 1992:2. (Magnusson – Wikström 1992)
- Magnusson Dan: *Marknadens sabotörer*. Stockholm 1995. (Magnusson 1995)
- Matikkala Jussi: Tahallisuuden alimmasta asteesta. *Lakimies* 7/1991 ss. 962. (Matikkala 1991)
- Minkkinen Panu: Rikosoikeus, Ultima ratio -periaate ja kriittinen oikeusoppi: huomioita oikeudenalan marginaaleista. *Lakimies* 5/1992 ss.722. (Minkkinen 1992)
- Mähönen Jukka: *Tulo- ja pääoma. Kirjanpidon merkitys osakeyhtiön sääntelyssä*. Helsinki 2001. (Mähönen 2001)
- Mäkelä Klaus (toim.): *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki. (Mäkelä 1990)
- Nielsen Gorm Toftegaard: Strafferet for kulier og for erhvervsliv - et modelforsøg s. 342–351. Teoksessa Jareborg, Kyvsgaard, Träskman (toim.): *Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap. Kriminalvetenskapliga texter tillägnade Vagn Greve på sextioårsdagen*. 1998 nr. 3–4. (Nielsen 1998)
- Niemi Kari: Verorikkomus (RL 39:4). Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Rikos- ja prosessioikeuden sarja B:11. Turku 1994. (Niemi 1994)
- Niemi-Kiesiläinen Johanna: *Massavelat konkurssissa*. Helsinki 1989. (Niemi-Kiesiläinen 1989)
- Nissinen Matti: *Rikosvastuun kohdentamisesta yhteisössä*. Poliisin oppikirjasarja 3/1997. Helsinki 1997. (Nissinen 1997)
- Nuotio Kimmo: Rikosoikeudesta riskien hallinnan välineenä – ajatuksellista taustaa. *Lakimies* 7/1991 ss. 995. (Nuotio 1991)
- Nuotio Kimmo: Taloudellisen rikollisuuden arviointi rikosoikeuden yleisten oppien kannalta. *Lakimies* 6/1995 ss. 950. (Nuotio 1995)
- Nuotio Kimmo: Kokemustieto ja rikosvastuu. Teoksessa Takala ja Nuotio (toim.): *Ymmärtäminen ja oikeudellinen vastuu*. Helsinki 1997. (Nuotio 1997)
- Nuotio Kimmo: *Teko, Vaara, Seuraus. Rikosvastuun filosofisista, kriminaalipoliittisista ja lainopillisista perusteista*. Helsinki 1998. (Nuotio 1998a)

- Nuotio Kimmo: Yhteiskunnallistuva rikosvastuu. Lakimies 4/1998 ss. 590. (Nuotio 1998b)
- Nuotio Kimmo: Perusoikeuksien merkityksestä rikosoikeudessa. Teoksessa Länsineva ja Viljanen (toim.): *Perusoikeuspuheenvuoroja* ss. 137. Turku 1998. (Nuotio 1998c)
- Nuotio Kimmo: Normative and epistemological aspects concerning legal liability for risk-taking. Teoksessa Eriksson ja Hurri (toim.): *Dialectic of Law and Reality. Readings in Finnish Legal Theory*. University of Helsinki. (Nuotio 1999)
- Nuutila Ari-Matti: *Rikosoikeudellinen huolimattomuus*. Helsinki 1996. (Nuutila 1996)
- Nuutila Ari-Matti: *Rikoslain yleinen osa*. Helsinki 1997. (Nuutila 1997a)
- Nuutila Ari-Matti: Viisi teesiä rikosoikeuden yleisten oppien muutoksista. Lakimies 1/1997 ss. 64. (Nuutila 1997b)
- Nuutila Ari-Matti: Rangaistuksella uhkaaminen ja rangaistukseen tuomitseminen perusoikeuksien valossa. Teoksessa Länsineva ja Viljanen (toim.): *Perusoikeuspuheenvuoroja*. Turku 1998. (Nuutila 1998a)
- Nuutila Ari-Matti: Oikeustapauskommentti. KKO 1998:56. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein I/1998* ss. 360. (Nuutila 1998b)
- Nuutila Ari-Matti: Velallisen rikokset. Teoksessa Heinonen, Koskinen, Lappi-Seppälä, Majanen, Nuotio, Nuutila ja Rautio: *Rikosoikeus*. Juva 1999. (Nuutila 1999)
- Nuutila Ari-Matti: Oikeustapauskommentti. KKO 2000:86. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein II/2000* ss. 86. (Nuutila 2000)
- Ovaska Risto K: *Konkurssikäsitelmä*. Helsinki 1983. (Ovaska 1983)
- Ovaska Risto K: *Konkurssin torjuminen*. Helsinki 1985. (Ovaska 1985)
- Ovaska Risto K: Kirja-arvostelu. Erkki Havansi: Suomen Konkurssioikeus. Defensor legis 1991 ss.786. (Ovaska 1991)
- Ovaska Risto K: *Konkurssivelallisen liiketoiminnan jatkaminen*. Jyväskylä 1992. (Ovaska 1992)
- Pettinen Kati: Olennaisuuden sekä oikean ja riittävän kuvan tulkitseminen kirjanpitorikoksen yhteydessä. Teoksessa Alvesalo (toim.): *Kirjoituksia talousrikollisuudesta I* ss. 16. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 1/1998. Helsinki 1998. (Pettinen 1998)
- Pinomaa Pekka: *Konkurssikäytäntö*. Juva 1996. (Pinomaa 1996)
- Pöyhönen Juha: *Sopimusoikeuden järjestelmä ja sopimusten sovittelu*. Vammala 1988. (Pöyhönen 1988)
- Pöyhönen Juha: Kohti uutta varallisuus oikeutta. Lakimies 3/1997 s. 527–560. (Pöyhönen 1997)
- Pöyhönen Juha: *Uusi varallisuus oikeus*. Helsinki 2000. (Pöyhönen 2000)
- Rautio Ilkka: Elinkeinorikokset. Teoksessa Heinonen, Koskinen, Lappi-Seppälä, Majanen, Nuotio, Nuutila ja Rautio: *Rikosoikeus*. Juva 1999. (Rautio 1999)
- Riistama Veijo: *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. Jyväskylä 1994. (Riistama 1994)
- Rissanen Kirsti, Airaksinen Manne ja Castrén Martti: *Yritysoikeus*. Helsinki 1999. (Rissanen ym. 1999)
- Saarikivi Maj-Lis: *Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuus*. Porvoo 2000. (Saarikivi 2000)
- Salminen Markku: Yritysten toimintavaiheen talousrikosten tutkinta. Tilintarkastus-lehti 4/1988. (Salminen 1988a)
- Salminen Markku: Eräistä yritystoimintaan liittyvistä rikoksista. Tilintarkastus-lehti 5/1988. (Salminen 1988b)

- Salminen Markku: Rahoitustoiminta ja rikollisuus. Tilintarkastus-lehti 6/1992. (Salminen 1992)
- Salminen Markku: *Velallisen rikos. Tutkimus velallisen rikosten selvittämisestä erityisesti osakeyhtiöihin kohdistuneiden tekotapojen ja osakeyhtiötä koskevan oikeuskäytännön valossa*. Porvoo 1998. (Salminen 1998)
- Salonen Aki: *Osakeyhtiön hallituksen jäsenen huolellisuusvelvollisuus*. Helsinki 2000. (Salonen 2000)
- Savola Mika: Oikeustapauskommentti Korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO 1997:202. Defensor legis 1998 ss. 379. (Savola 1998)
- af Schultén Gerhard: Avslutad konkurs och nya tillgångar. JFT 1987 ss. 61. (af Scultén 1987)
- Silventoinen Aimo: Konkurssipesän erikoistarkastuksen olennainen lainsäädäntö. Tilintarkastus-lehti 6/1991. (Silventoinen 1991)
- Suontausta Seppo ja Hämäläinen Harri: *Raportti rauenneista konkurssseista*. Konkurssi-asiamiehen toimiston julkaisuja. Helsinki 2000. (Suontausta – Hämäläinen 2000)
- Svensson Bo: *Ekonomisk kriminalitet*. Göteborg 1983. (Svensson 1983)
- Takala Hannu: On Risks and Criminal Law. Teoksessa Snare (toim.): *Beware of Punishment, On the Futility and Utility of Criminal Law*. Oslo 1995. (Takala 1995)
- Tala Jyrki: Talousrikokset ja oikeuspolitiikka. Oikeus 2/1987. ss. 113. (Tala 1987)
- Tala Jyrki, Jaakkola Risto ja Tuokila Marja: *Liiketoimintakiello ja yrittäjien väärinkäytökset. Oikeuskäytäntöä ja kokemuksia lain ensimmäisiltä vuosilta*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 128. Helsinki 1995. (Tala – Jaakkola – Tuokila 1995)
- Talvela Tea: Konkurssin raukeaminen. Tilintarkastus-lehti 4/1992. (Talvela 1992)
- Talvela Tea: Joitakin havaintoja taloudellisen rikollisuuden kontrollin ongelmista Teoksessa Alvesalo (toim.): *Kirjoituksia talousrikollisuudesta I* ss.133. Helsinki 1998. (Talvela 1998)
- Tapani Jussi: Oikeustapauskommentti. KKO 1998:110. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein II/1998*. ss. 196. (Tapani 1998a)
- Tapani Jussi: Oikeustapauskommentti. KKO 1998:164. Teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein II/1998*. ss. 509. (Tapani 1998b)
- Tapani Jussi: Velallisen epärehellisyys ja ketjuttamistapaukset erityisesti tunnusmerkistön suhde tahallisuuteen. Teoksessa Alvesalo (toim.): *Kirjoituksia talousrikollisuudesta II* ss. 49. Helsinki 1999. (Tapani 1999a)
- Tapani Jussi: Oikeustapauskommentaari KKO:n ratkaisusta 1999:79 teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein I/1999* ss. 567. (Tapani 1999b)
- Tapani Jussi: Oikeustapauskommentaari KKO:n ratkaisusta 1999:110 teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommenttein II/1999* ss. 196. (Tapani 1999c)
- Tapani Jussi: Oikeustapauskommentaari Korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO 2000:74. Lakimies 6/2000 ss. 997. (Tapani 2000a)
- Tapani Jussi: Mitä rikoslaki kieltää maksukyvyttömyyden uhatessa. Defensor legis 2000. ss. 691. (Tapani 2000b)
- Tapani Jussi: Tietäen vai tahtoen – tahallisuudesta velallisen rikoksissa. Teoksessa Aho-nen (toim.): *Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 40 vuotta*. Turku 2001. (Tapani 2001)

- Tapani Jussi ja Vuorenpää Mikko: Oikeustapauskommentaari KKO:n ratkaisusta 2000:108 teoksessa Timonen (toim.): *KKO:n ratkaisut kommentein II/2000* ss. 231 (Tapani – Vuorenpää 2000)
- Tepora Jarno: Oikeuden materiaalistuminen ja esineoikeuden perusteet. Lakimies 5/1998 ss. 774. (Tepora 1998)
- Toiviainen Heikki: *Osakeyhtiön toimitusjohtajan asema. Oikeusdogmaattinen tutkimus vallasta ja sen sääntelystä*. Jyväskylä 1992. (Toiviainen 1992)
- Toiviainen Heikki: Osakeyhtiön johtajan ja tilintarkastajan vastuusta. Lakimies 2/1995 ss. 261. (Toiviainen 1995a)
- Toiviainen Heikki: Johtajasopimuksesta I. Defensor legis 1995 ss. 114. (Toiviainen 1995b)
- Tolonen Kari: Kirja-arvostelu. Markku Salminen: Velallisen rikos. Lakimies 2/1999 ss. 397. (Tolonen 1999)
- Tolonen Kari: *Talousrikossäännösten tulkinta. Erityisesti velallisen rikoksissa*. Poliisi-ammattikorkeakoulun tutkimuksia 9. Espoo 2000. (Tolonen 2000a)
- Tolonen Kari: Oikeustapauskommentti. KKO 1999:92. Teoksessa Timonen Pekka (toim.): *KKO:n ratkaisut kommentein II/1999* ss. 88. (Tolonen 2000b)
- Tolonen Kari: Oikeustapauskommentti. KKO 2000:74. Teoksessa Timonen Pekka (toim.): *KKO:n ratkaisut kommentein I/2000* ss. 494. (Tolonen 2000c)
- Tolvanen Matti: *Tieliikennerekokset ja kriminaalipolitiikka*. Helsinki 1999. (Tolvanen 1999)
- Torpo Tapani: Kriisiyrityksen omistaja-johtajan käyttäytyminen ennen konkurssia. Tilintarkastus-lehti 4/1993. (Torpo 1993)
- Träskman Per Ole: Taloudellinen rikollisuus ja yhteiskunta: taloudellisen rikollisuuden käsite, yleisyys ja vaikutukset. Teoksessa *Taloudellinen rikollisuus*. Lakimiesliiton koulutuskeskuksen julkaisusarja n:o 32. Helsinki 1981. (Träskman 1981)
- Träskman Per Ole: Taloudellinen rikollisuus tutkimuksen kohteena. Oikeus 1987 ss.122. (Träskman 1987)
- Träskman Per Ole ja Utriainen Terttu: Virallisten vastaväittäjien lausunto. Kirjallisuutta: Harri Vento: Maksukyvyttömyys ja konkurssi rangaistavuuden edellytyksenä. Defensor Legis 1994 ss. 741. (Träskman – Utriainen 1994)
- Tuokko Timo: *Konkurssiyhtiöiden tilintarkastuskertomukset ja erikoistilintarkastushavainnot*. Helsinki 1995. (Tuokko 1995)
- Tuokko Timo: Oikeat ja riittävät tiedot. Defensor Legis 1996 ss. 168. (Tuokko 1996)
- Tuokko Yrjö: Maksukyvyttömyydestä ja pysyvistä maksukyvyttömyydestä. Defensor Legis 1995 ss. 286. (Tuokko Y. 1995)
- Tuori Kaarlo: *Kriittinen oikeuspositivismi*. Helsinki 2000. (Tuori 2000)
- Utriainen Terttu ja Vento Harri (toim.): *Konkurssirikokset*. Helsinki 1987. (Utriainen – Vento 1987)
- Vaitoja Jari: Oikeustapauskommentti. KKO 1998:97. Teoksessa Timonen Pekka (toim.): *KKO:n ratkaisut kommentein I/1998* ss. 114. (Vaitoja 1998)
- Vasara Pekka: Talousrikokset. Teoksessa *Rikollisuustilanne 1997: Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 1998. (Vasara 1998)
- Welamson Lars: *Konkurs*. Stockholm 1996. (Welamson 1996)
- Wennberg Susanne: *Introduktion till straffrätten*. Femte upplagan. Stockholm 1998. (Wennberg 1998)
- Vento Harri: *Velallisen rikokset konkurssissa*. Helsinki 1992. (Vento 1992)

- Vento Harri: *Maksukyvyttömyys ja konkurssi rangaistavuuden edellytyksenä*. Helsinki 1994. (Vento 1994)
- Vento Harri: Syyteoikeuden vanhentuminen velallisen rikoksissa. *Lakimies* 4/1995 ss. 548. (Vento 1995a)
- Vento Harri: Velallisen epärehellisyysrikos – tunnusmerkistön soveltaminen osakkaiden intressejä pelastettaessa – ns. Rapap oy:n juttu. *Defensor legis* 1995 ss. 968. (Vento 1995b)
- Vento Harri: Piilevän velan merkitys velallisen rikoksissa. *Defensor Legis* 1997 ss. 701. (Vento 1998a)
- Vento Harri: Oikeustapauskommentti 1998:82 *Defensor legis* 1998 ss.1107. (Vento 1998b)
- Vento Harri: Kielletty ja sallittu menettely pankkitoiminnassa. *Lakimies* 4/1998 ss. 539. (Vento 1998c)
- Vento Harri: Oikeustapauskommentaari KKO 1999:56. *Defensor legis* 1999 ss.190. (Vento 1999a)
- Vento Harri: Omistaja-johtajan rahanostot kriisiyhtiöstä velallisen epärehellisyyden tunnusmerkistön valossa. *Defensor Legis* 1999 ss.260. (Vento 1999b)
- Wilhelmsson Thomas: Korvausvastuu uutena sääntelyvälineenä. Teoksessa Wilhelmsson ym.: *Pieniä kertomuksia hyvinvointivaltion siviilioikeudesta*. Vantaa 2000. (Wilhelmsson 2000)
- Viljanen Pekka: Oikeustapauskommentaari KKO:n ratkaisusta KKO 1995:163. *Defensor legis* 1996 ss. 115. (Viljanen 1996)
- Viljanen Pekka: Näkökohtia velallisen epärehellisyydestä. *Lakimies* 8/1998 ss. 1362. (Viljanen 1998)
- Villa Seppo: *Henkilöyhtiöt ja osakeyhtiö*. Helsinki 1997. (Villa 1997)
- Vuorinen Sami: Talousrikokset. Teoksessa *Rikollisuustilanne 1999: Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2000. (Vuorinen 2000)
- Ylikraka Pertti: Konkurssien tutkiminen maksaisi itse itsensä. *Luottolista-lehti* 16/1995. (Ylikraka 1995)

Virallisjulkaisut

- Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti 1995:6. Helsinki 1995. (Harmaan talouden selvitystyöryhmän raportti 1995:6)
- HE 66/1988vp
Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen käsittäväksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutokseksi. (HE 66/1988)
- HE 102/1990vp
Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi takaisinsaannista konkurssipesään. (HE 102/1990)
- HE 94/1993vp
Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäväksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi. (HE 94/1993)

HE 181/1992vp

Hallituksen esitys eduskunnalle etuoikeusjärjestelmän uudistamista koskevaksi lainsäädännöksi. (HE 181/1992)

HE 216/1993vp

Hallituksen esitys eduskunnalle konkurssisäännön muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. (HE 216/1993)

HE 268/1993vp

Hallituksen esitys eduskunnalle kätkemisrikosta, luottamusaseman väärinkäyttöä ja velallisen epärehellisyyttä koskevien rikoslain säännösten muuttamisesta. (HE 268/1993)

HE 295/1993vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 295/1993)

HE 67/1994vp

Hallituksen esitys eduskunnalle rikoslain 29 luvun 4 §:n muuttamisesta. (HE 67/1994)

HE 249/1994vp

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssipesän hallinnon valvonnasta sekä konkurssisäännön muuttamisesta. (HE 249/1994)

HE 198/1996vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi liiketoimintakiellosta annetun lain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta (HE 198/1996)

HE 89/1996vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi osakeyhtiölain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta (HE 89/1996)

HE 48/1997vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 7 luvun muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 48/1997)

HE 49/1997vp

Hallituksen esitys eduskunnalle konkurssisäännön muuttamisesta. (HE 49/1997)

HE 69/2000 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi osakeyhtiölain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. (HE 69/2000)

HE 189/2000 vp

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi kirjanpitolain ja tilintarkastuslain muuttamisesta (HE 189/2000)

Justitieuksottets betänkande 1980/81:21. Ekonomisk brottslighet. (JuU 1980/81:21)

Konkurssioikeuden kehittämiskomitean mietintö 1978:37. Helsinki 1978. (KM 1978:37)

Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 4/27.8.1996 Konkurssipesän kirjanpito ja tarkastus

Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 5/20.5.1997 Eräitä väliaikaisen pesänhoitajan tehtäviä

Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 9/6.4.1998 Väliaikaisen pesänhoitajan selvitys

Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 10/7.10.1998 Pesäluettelon laatiminen

Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 11/8.10.1999 Konkurssivelallisen oikeudet ja velvollisuudet

- Konkurssitiedote. Tilastokeskus konkurssitiedotteet 2/1997.
- Konkurssitiedote. Tilastokeskus konkurssitiedotteet 2/1998.
- Konkurssitiedote. Tilastokeskus konkurssitiedotteet 2/1999.
- Konkurssitiedote. Tilastokeskus konkurssitiedotteet 2/2000.
- LaVM 6/1990vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksen johdosta rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen käsittäviksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi. (LaVM 6/1990)
- LaVM 5/1994vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä kätkemisrikoksta, luotamusaseman väärinkäyttöä ja velallisen epärehellisyyttä koskevien rikoslain säännösten uudistamisesta. (LaVM 5/1994)
- LaVM 16/1994vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksen konkurssisäädännön muutosten ja lain konkurssipesien hallinnon valvonnasta johdosta. (LaVM 16/1994)
- Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 1983:6. Taloudellisen rikollisuuden selvittelytyöryhmän mietintö. 17.6.1983. (OLJ 1983:6)
- Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 1984:5. Rikoslain kokonaisuudistus I Rikoslakiprojektin ehdotus. Helsinki. (OLJ 1984:5)
- Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 1/1998. Pienyhtiöt ja yhtiölainsäädäntö. Työryhmän mietintö. (OLJ 1/1998)
- Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/2000. Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevat säännökset. Rikoslakiprojektin ehdotus. (OLJ 5/2000)
- Osakeyhtiölain uudistaminen – Tavoitteena kilpailukykyisempi osakeyhtiö. Muistio 7.7. 2000. (Osakeyhtiölain uudistamista koskeva muistio)
- Osakeyhtiölakitoimikunnan mietintö no 32/1992. (Osakeyhtiötoimikunnan mietintö 32/1992)
- Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72. (KM 1976:72)
- SOU 1974:6. Forenklad konkurs m.m. Betänkande av konkurslagskommittén. Stockholm 1974. (SOU 1974:6)
- SOU 1983:24. Ny konkurslag. (SOU 1983:24)
- SOU 1984:15. Ekonomisk brottslighet I Sverige. Bakgrund, överbäganden, åtgärder. Slutbetänkande av Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. (SOU 1984:15)
- SOU 1996:30. *Borgenärsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. Slutbetänkande av borgenärsbrottsutredningen. Stockholm 1996.* (SOU 1996:39)
- SOU 2000:62. Ny konkurstillsyn. Del I. Överbäganden och förslag. Betänkande av Konkurstillsynsutredningen. Stockholm 2000. (SOU 2000:62)
- Työryhmän mietintö 2000: Ehdotus rikoslain talousrikossäädännön tarkistamiseksi. Oikeusministeriö 2000. (Talousrikostyöryhmän mietintö 2000)
- Ulosotto 2000 -toimikunnan mietintö 1998:2. Helsinki 1998. (Ulosotto 2000 -toimikunnan mietintö 1998:2)
- Valtioneuvoston periaatepäätös 1996 talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjumiseksi (Periaatepäätös 1996)
- Valtioneuvoston periaatepäätös 1998 talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjumiseksi (Periaatepäätös 1998)

Painamattomat lähteet

- Kauppila Hannu:* Velallisen rikossäännösten ja kirjanpitosäännösten kannalta keskeisiä kirjanpidollisia ja liiketaloudellisia käsitteitä. Luento. Velallisen rikokset ja kirjanpitorikokset. Täydennyskoulutuskurssi tuomareille. Lahden aikuiskoulutuskeskus 1.11.1999. (Kauppila 1999)
- Löfman Markus:* Gynnande av Borgenär. En gransking av kriminaliseringen i SL 39 kap. 6§. Lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto. (Löfman 1997)
- Metsäpelto Leena:* RL 39 luvun 1§:n eräitä tunnusmerkistötekijöitä koskeva tutkimus. Oikeuskanslerinvirasto 1994. (Metsäpelto 1994)
- Mäkelä Kaisa:* Rauenneet konkurssit ja niihin liittyvät rikokset. OTK-tutkielma. (Mäkelä 1998)
- Talousrikostutkijan käsikirja. Poliisiammattikorkeakoulu. Ajantasapainos.
- Verohallituksen loppuraportti* raukeavien konkurssien tutkinnasta 17.12.1984. (Verohallituksen loppuraportti raukeavien konkurssien tutkinnasta)
- Vuori Helge:* Velallisen rikokset ja kirjanpitorikokset. Havaintojen kohdistaminen tunnusmerkistöön. Luento. Täydennyskoulutuskurssi tuomareille Lahden aikuiskoulutuskeskus 3.11.1999. (Vuori 1999)
- Ylikraka Pertti:* Talousrikollisuus konkurssien selvittämisen ja varojen takaisinsaannin kannalta katsottuna – Tutkielma 40 konkurssista. (Ylikraka)

Käytetyt lyhenteet

A	Asetus
EOA	Etuoikeusasetus
HE	Hallituksen esitys
HO	Hovioikeus
KILA	Kirjanpitolausautakunta
KKO	Korkein oikeus
KM	Komitean mietintö
KonkIlmA	Asetus konkurssiasioista tehtävistä ilmoituksista
KonkRekA	Konkurssiasiaissa annettavia ilmoituksia koskeva asetus
KonkValvA	Asetus konkurssipesien hallinnon valvonnasta
KonkValvL	Laki konkurssipesien hallinnon valvonnasta
KRL	Kaupparekisterilaki
KS	Konkurssisääntö
L	Laki
LaVM	Lakivaliokunnan mietintö
OLJ	Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu
OYL	Osakeyhtiölaki
RL	Rikoslaki
SOU	Statens offentliga utredningar
TakSL	Laki takaisinsaannista konkurssipesään
TTL	Tilintarkastuslaki
UL	Ulosottolaki

Viitatus korkeimman oikeuden tapaukset

KKO 1977 II 15
KKO 1984 II 168
KKO 1988:95
KKO 1990:93
KKO 1990:133
KKO 1995:64
KKO 1995:163
KKO 1997:171
KKO 1997:202
KKO 1998:10
KKO 1998:39
KKO 1998:53
KKO 1998:56
KKO 1998:82
KKO 1998:97
KKO 1998:110
KKO 1998:164
KKO 1999:2
KKO 1999:47
KKO 1999:53
KKO 1999:56
KKO 1999:79
KKO 1999:92
KKO 2000:39
KKO 2000:74
KKO 2000:86
KKO 2001:36
KKO 2001:86
KKO 2001:87

1 Johdanto

1.1 TALOUSELÄMÄN RIKOLLISUUS, RIKOSOIKEUS JA KONKURSSIT

Keskustelu taloudellisesta rikollisuudesta ja sen torjunnasta käynnistyi Suomessa 1970-luvulla, jolloin talouselämän piirissä tehtyä rikollisuutta alettiin tarkastella yhä enemmän rikosoikeuden, kriminologian ja kriminaalipoliitiikan ongelmana.¹ Talouselämän rikollisuuden tutkimus on ollut viireä 1980- ja 1990-luvuilla.

Talousrikoksen käsitteestä on esitetty erilaisia määritelmiä. Erimielisyyttä on ollut lähinnä työ- ja ympäristörikosten lukemisesta taloudellisen rikollisuuden käsitteen alle. Kuitenkin velallisen rikokset, kirjanpitorikokset sekä verorikokset kuuluvat kiistatta talousrikoksen käsitteen piiriin.

Taloudellinen rikollisuus on tapana jakaa kahteen ryhmään, yhtäältä rikoksiksi, jotka tehdään sinänsä laillisen toiminnan puitteissa, ja toisaalta rikoksiksi, jotka jo sellaisenaan ovat laitonta taloudellista toimintaa.² Konkursseihin liittyvät rikokset kuuluvat yleensä ensiksi mainittuun ryhmään eli niin kutsuttuun *talouselämän rikollisuuteen*.

Talouselämään liittyviä rikoksia on jaoteltu ryhmiin myös sen perusteella, minkä tahon intressejä ne loukkaavat. Esimerkiksi konkurssissa esiintyvien talousrikosten kannalta keskeisinä tällaisina ryhminä on pidetty rikoksia, jotka kohdistuvat velkoihin tai esimerkiksi takaajiin, sekä rikoksia, jotka kohdistuvat julkiseen valtaan ja kansantalouteen.³

¹ Talousrikostutkimuksen historiasta maailmanlaajuisesti ks. esimerkiksi Laitinen – Virta 1998 s. 17–19. Ks. OJL 6/1983 s. 136 sekä Träskman 1987 s. 122–133, Takala 1987 s. 134–143 ja Tala 1987 s. 113–116. Ks. vastaavasti Ruotsissa mm. Svensson 1983 s. 13–17 ja Svensson 1987 s. 117–121.

² Talousrikoksen määritelmästä ks. Träskman 1981 s. 15, Laitinen – Virta 1998 s. 11–14 ja s. 120 sekä Heinonen 1966 s. 284.

³ Träskman jaottelee edelleen talouselämän rikollisuudeksi kutsumansa talousrikosten ryhmän seitsemään alalajiin, Träskman 1987 s. 125–130; ks. myös Träskman 1981 s. 17–20. Nuutila korostaa talousrikosten luonnetta vaihdantarikoksina erotuksena perinteisistä omaisuusrikoksista. Näistä osa kohdistuu velkoihin ja yhtiömiehiin (velallisen rikokset), osa taas valtiovaltaan (veropetos). Nuutila 1997a s. 416–417. Typologioista ks. myös Magnusson – Wikström 1992 s. 8–18. Ks. talousrikosten luokittelu lainsäädännön perusteella Laitinen – Virta 1998 s. 45.

Talousrikosten torjunnassa Suomessa voidaan erottaa melko selviä historiallisia vaiheita. Ensimmäisessä vaiheessa huomio kiinnitettiin erityisesti konkursseihin ja erilaisiin velkojia loukkaaviin tekoihin.⁴ Erityisesti konkursseihin liittyvät rikokset ja väärinkäytökset todettiin yhdeksi merkittävimmistä talouselämän rikollisuuden yhteiskunnalle aiheuttamista ongelmista. Konkurseista ongelmallisimmiksi nähtiin useimmiten rauenneet konkurssit, jotka havaittiin otollisiksi rikoksentekoympäristöiksi erityisesti niihin kohdistuvan vähäisen valvonnan takia.⁵ Myöhemmässä kehityksessä on nähtävissä huomion keskipisteen siirtyminen enemmänkin ympäristö- ja työrikosten suuntaan.

1990-luvulla toteutettiin joitakin merkittäviä lainsäädäntöhankkeita, joiden yhtenä tavoitteena oli nimenomaan konkurssissa esiintyvän rikollisuuden torjunta. Kehitysvaiheen lainsäädäntötyön tuloksia ovat erityisesti rikoslain konkurssirikosten uudistaminen rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäisessä vaiheessa vuonna 1991. Uudistus toi merkittäviä muutoksia kielletyn taloudellisen toiminnan sääntelyyn rikosoikeuden keinoin.⁶

Uudistetussa rikoslaissa velallisen rikokset kirjoitettiin omaksi luvukseen rikoslain 39 lukuun ja kirjanpitorikokset liitettiin elinkeinorikosten yhteyteen rikoslain 30 lukuun. Myös verorikokset eriytettiin julkiseen talouteen kohdistuviksi rikoksiksi rikoslain 29 lukuun. Myös muita taloudellisen elämän sääntelyyn tähtääviä kriminalisointeja kirjattiin ja systematisoitiin rikoslakiin.⁷

Rikoslain uudistustyön lisäksi viime vuosikymmeninä on uudistettu myös muuta lainsäädäntöä paljolti silmällä pitäen talousrikostorjunnan tarpeita.⁸ Uudistuksia on tehty yhtäältä osakeyhtiöiden toimintaa säänteleviin lakeihin ja toisaalta konkurssilainsäädäntöön. Konkursseihin liittyvän rikolli-

⁴ Ks. OJL 6/1983 s. 211, jossa talousrikosten työryhmä esitti velkoihin kohdistuvien rikosten ensisijaisiksi torjuntakeinoiksi rikoslain, konkurssisäännön ja raukeavien konkurssien osalta väliaikaisen pesänhoidon tehtäviä koskevia uudistuksia.

⁵ Utriainen – Vento 1987 s. 23.

⁶ Ks. KM 1976:72, OJL 5/1984, HE 66/1988. Ks. myös OJL 6/1983. Vaihdantarikostöryhmän mietinnössä 30.9.1983 pohdittiin talouselämän rikosten torjuntaa rikoslailla, ks. OJL 5/1984. Mietinnössä OJL 5/1984 konkretisoitiin aiempien työryhmien ehdotuksia. Lopulta hallituksen esityksessä uusiksi rikoslain kokonaisuudistuksen I osan säännöksiksi saivat nykyisin voimassa olevat talousrikossäännökset paljolti nykyisen muotoilunsa. Säännöksiin on tehty myös lukuisia uudistuksia vuoden 1991 voimaan tulon jälkeen. Ks. kokoavasti myös Metsäpelto 1994 s. 3–14.

⁷ Ks. OJL 5/1984 s. 122.

⁸ Airaksinen–Jauhiainen 2000 s. 19–20 ja s. 52.

suuden torjunnassa etenkin konkurssiasiamiesinstituution perustamisella vuonna 1995 oli suuri tosiasiallinen merkitys. Merkittävää oli erityisesti velallisen konkurssia edeltäneen toiminnan tarkastusvaltuuksien lisääminen varsinkin rauenneissa konkurseissa.⁹ Konkurssimenettelyn ja sitä sääntelevän osin 1800-luvulta olevan konkurssisäännön uudistamisessa merkittävimpiä askeleita olivat KS 50b §:n säätämällä toteutettu konkurssipesän väliaikaiselle pesäinhoitajalle säädetty velvollisuus antaa selvitys velallisen konkurssia edeltäneestä toiminnasta.

Nyt käsillä oleva tutkimus voidaan nähdä seurauksena talousrikostorjunnan ensimmäisestä vaiheesta, jossa keskeisenä ongelmakohtana pidettiin konkurseissa esiintyvien rikosten ja erityisesti raukeavien konkurssien rikosten torjuntaa.¹⁰ Tutkimus on seurausta yhtäältä edellä mainituista lainsäädäntömuutoksista ja niiden vaikutuksista konkurseissa esiintyvien talousrikosten torjuntaan. Toisaalta lähtökohtana tälle tutkimukselle olivat rikosoikeustutkimuksessa esitetyt kriittiset arviot eräiden kriminalisointien soveltumisesta osakeyhtiöissä tehtyjen rikosten torjuntaan sekä keskustelut tunnusmerkistöjen soveltamisongelmista ja väite rikosoikeuden yleisten oppien soveltumattomuudesta osakeyhtiöissä tehtyjen rikosten kontrollointiin.¹¹

Nyt käsillä olevan tutkimuksen mahdollisti konkurssiasiamiehen toimiston perustaminen vuonna 1995 ja siellä käynnistynyt tarkastusprojekti rauenneiden konkurssien tutkimiseksi. Perustamisvaiheessa yhdeksi konkurssiasiamiesinstituution tärkeimmistä tehtävistä määriteltiin varojen puutteessa rauenneiden konkurssien valvonta ja selvitystyö. Toimistossa käynnistettiin syksyllä 1997 Suomessa ensimmäinen laajamittainen hanke rauenneiden konkurssien ja niissä esiintyvien väärinkäytösten tutkimiseksi. Hankkeen tavoitteena oli selvittää rauenneissa konkurseissa esiintyvien takaisinsaantien ja konkurseissa tehtävien rikoshavaintojen yleisyyttä. Selvitystyötä varten konkurssiasiamiehen toimistossa kerättiin syksyllä 1997 ja keväällä 1998 yhteensä sadan rauenneen konkurssin empiirinen aineisto.

Työskentelin konkurssiasiamiehen toimistossa virkamiesharjoittelijana aineiston keruun ajan. Sain käyttää aineistoa hyväkseni tutkimusaineistona. Lisäksi sadan rauenneen konkurssin otosta ovat analysoineet rapor-

⁹ Ks. Laki konkurssipesien hallinnon valvonnasta L31.1.1995/109 sekä asetus 31.1.1995/111 ja lakia koskeva hallituksen esitys HE 249/1994.

¹⁰ Lyytikäinen 1997 s. 134–136.

¹¹ Vrt. esim. Lahti 1990 s. 203, Nuotio 1995 s. 950, Lahti 1991a ss. 282, Vento 1994 s. 3–9.

tissaan konkurssiylitarkastajat Seppo Suontausta ja Harri Hämäläinen.¹² Ainutlaatuisen aineiston hyödyntäminen talouselämän rikollisuuden torjunnan tutkimuksessa oli perusteltua, sillä se tarjosi mahdollisuuden lähestyä erityisesti käytännössä kohdattavia talouselämän rikosten torjunnan ongelmia yhden merkittävän tapausryhmän, rauenneissa konkurssseissa esiintyvän rikollisuuden, tarkastelun kautta.

Tutkimuksen perustuminen empiiriseen aineistoon määrittää ja rajaa paljolti tutkimuksen sisältöä. Empiirisen aineiston käyttö tässä tutkimuksessa johdattaa tarkastelemaan talouselämän rikoksia nimenomaan tietyssä rajatussa toimintaympäristössä. Tässä tutkimuksessa toimintaympäristöksi rajautui osakeyhtiöiden konkurssit, joiden konkurssimenettely raukeaa varainpuutteessa.¹³ Rauenneet konkurssit ovat tyypillisesti pieniä osakeyhtiöitä ja siten niissä havaitut ongelmat ja väärinkäytökset ovat tyypillisiä nimenomaan pienille muutamien osakkaan osakeyhtiöille. Käsittely on rajattu lähinnä näiden erityisongelmiin rikostorjunnassa sekä pienissä osakeyhtiöissä tyypillisten väärinkäytösten rikosoikeudelliseen kontrollointiin. Tutkimuksessa piirretäänkin kuvaa talouselämän rikollisuudesta, joka poikkeaa jossain määrin julkisuudessa usein esillä olleista suurista talousrikosjutuista.

Nyt tutkimuksen kohteena oleva talouselämän rikollisuus on monella tapaa massarikollisuutta. Rikosten tekotavat ja rikosten tekoympäristöt ovat ehkä yksinkertaisempia ja selkeämpiä kuin suurissa ja monimutkaisissa talousrikosvyyhdeissä. Tutkittava rikollisuus ja erityisesti siihen liittyvät rikostorjunnan ongelmat ovat meillä olleet vain vähäisen huomion kohteena. Kuitenkin rauenneissa konkurssseissa esiintyvän rikollisuuden ongelma on sekä kriminaali- että talouspoliittisesti merkittävä. Merkittävydestä kertoo jo rauenneiden konkurssien vuosittainen suuri lukumäärä suhteutettuna rauenneissa konkurssseissa heränneiden rikosepäilyjen määrään. Tämän tutkimuksen aineistosta heränneiden rikosepäilyjen määrä oikeuttaa arvioimaan, että vuosittain jopa sadoissa rauenneissa konkurssseissa esiintyisi erilaisia rikoksia ja väärinkäytöksiä.¹⁴

¹² Raportin tavoitteista ja tehtävänasettelusta ks. erityisesti Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 18–19.

¹³ Tässä viitataan rikosoikeusjärjestelmään laajassa mielessä, jolloin aineellinen rikosoikeus kytkeytyy vahvasti rikosoikeuden käyttöön; tällöin myös rikosoikeuden rinnalla toteutettavat rikoksen torjuntaan tähtäävät toimenpiteet ovat osa rikosoikeusjärjestelmää, vrt. Lahti 1994 s. 10.

¹⁴ Ks. empiirisestä aineistosta johdettu arvio konkurssseissa esiintyvien rikosten määrästä vuosittain Laitinen – Alvesalo 1994 s. 37.

Laman kääntynyt 1990-luvun loppupuolella alkaneeseen noususuhdanteeseen myös talousrikosten määrä on vähentynyt ja niiden luonne muuttunut.¹⁵ Samalla kiinnostus konkurssseja kohtaan on vähentynyt, ja esimerkiksi poliisin tietoon tulleiden velallisen rikosten vuosittain ilmi tullut vaihteleva määrä vaikuttaisi olevan yhteydessä konkurssien vuosittaiseen lukumäärään.¹⁶ Vaikka nyt tutkimuksen kohteena oleva ajanjakso viittaa 1990-luvun laman jälkipyykkiin, raukeaa Suomessa yhä edelleen laman pahimman ajan taituttuakin satoja konkurssseja vuosittain. Siksi rauenneissa konkurssseissa esiintyvät väärinkäytökset ovat säilyneet yhtenä talouselämän epäterveen toiminnan osa-alueena. Konkursseihin kätkeytyvä rikollisuus siitä aiheutuvine vahinkoineen muodostaa yhä merkittävän osan kaikista talouselämän talousrikoksista ja rauenneet konkurssit muodostavat edelleen yhden keskeisen osakokonaisuuden kaikesta konkurssirikollisuudesta. Sen vuoksi on tärkeää tunnistaa tämän toimintaympäristön erityispiirteet ja pohtia talouselämän rikosten torjuntaa juuri tässä toimintaympäristössä.

1.2 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tutkimuksessa pyritään lähestymään talousrikostorjunnan ongelmia laajalaisesti erilaisia kriminaalitieteellisiä lähestymistapoja hyväksi käyttäen. Tutkimus käynnistyy kysymyksellä siitä, millaisia ovat rauenneet konkurssit ja millaisia ovat niissä havaitut tyypilliset väärinkäytökset. Tämän jälkeen siirrytään kysymään, minkälaisia välineitä rikosoikeus tarjoaa eräiden rauenneissa konkurssseissa tyypillisten väärinkäytösten torjuntaan. Tutkimuksessa etsitään myös vastausta kysymykseen, kuinka rikosoikeusjärjestelmää hyväksikäyttäen pystyttäisiin paremmin vastaamaan talouselämän rikolli-

¹⁵ Ks. talousrikosten määrän kehityksestä viime vuosina Vuorinen 2000 s. 78.

¹⁶ Ks. Vuorinen 2000. Vuosina 1996 poliisin tietoon tuli kaikkiaan 852 velallisen rikosta. Vastaava luku vuonna 1997 oli 663. Vuosina 1998 ja 1999 ilmitulleiden rikosten lukumäärä on jatkuvasti laskenut ja vuonna 1999 poliisin tietoon tulleita velallisen rikoksia oli ”vain” 427. Vastaavana aikana konkurssien lukumäärä on laskenut reilusta neljästä tuhannesta noin kolmeen tuhanteen. Poliisin tietoon tulleiden kirjanpitorikosten määrä on laskenut viime vuosina verrattuna 1990-luvun puolivälin huippuvuosiin. Esimerkiksi vuonna 1999 poliisin tietoon tuli 836 kirjanpitorikosta, kun vastaava luku vuonna 1996 oli 1098. Syynä saattaa olla tosin sekin, että osa velallisen rikoksista paljastuu velkojille ja viranomaisille konkurssin yhteydessä tehdyssä erikoistilintarkastuksessa tai verotarkastuksessa ja siksi konkurssin merkitys rikosten paljastumisessa ylikorostuu.

suuden asettamiin haasteisiin. Rikosoikeusjärjestelmän käyttöä koskevassa tarkastelussa pyritään erityisesti pitämään silmällä yhtäältä sen käytölle modernissa yhteiskunnassa asetettuja vaatimuksia ja toisaalta tutkimuksessa tarkastellaan tehokkaiden torjuntakeinojen suhdetta rikosoikeusjärjestelmän käyttöä rajoittaviin periaatteisiin.

Yrityksen toimintavaiheita on jaoteltu eri aikakausiin ja näille on eritelty erilaisia tyypillisiä rikostekoja. Konkurssirikollisuuteen keskittyvässä tutkimuksessa tarkasteltavaksi ajanjaksoksi on ollut perusteltua valita *nk. kriisitilaan ajoittuvat rikosteot*.¹⁷ Tutkimuksessa käsiteltävät talouselämän rikokset on *rajattu tavanomaisimpiin, kriisitilassa tehtyihin rikoksiin*. Sekä aiempien tutkimusten että tämän tutkimuksen havaintojen perusteella tavallisimpia konkurssisiin kätkeytyviä talousrikoksia ovat kirjanpitorikokset, velallisen rikokset sekä rikokset julkista taloutta vastaan.¹⁸ Näistä tässä tutkimuksessa tarkastellaan velallisen rikoksia ja kirjanpitorikoksia.

Rikokset julkista taloutta vastaan edustavat tavallaan omaa ryhmäänsä, jonka asianomistajapiiri on selkeämmin valtio ja oikeushyvinä valtion fisikaaliset oikeudet. Nämä on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Rauenneissa konkurssieissa usein esiintyviin virheellisiin kaupparekisterimerkintöihin tai osakepääoman maksuihin liittyviin epäselvyyksiin ei tässä tutkimuksessa ole myöskään paneuduttu. Lisäksi muut talouselämään kiinteästi liittyvät rikokset, kuten kavallus- ja anastusrikokset, on jätetty tutkimuksen ulkopuolelle. Näihin on kuitenkin saatettu viitata lähinnä silloin, kun ne ovat selkeästi kytkeytyneet käsiteltäviin muihin rikoksiin.

Tässä tutkimuksessa pyritään myös tarkastelemaan eräitä pienissä osakeyhtiöissä tehtyjä väärinkäytöksiä nimenomaan rikossäännösten tulkinnan ongelmina ja siten hahmottamaan niitä erityispiirteitä, joita rikostorjuntaan osakeyhtiöiden piirissä tehtyihin velallisen- ja kirjanpitorikoksiin liittyi. Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella sitä, kuinka eräät tyypilliset

¹⁷ Ks. Salminen 1998 s. 104–105 sekä Vuoti 1999.

¹⁸ Nämä ovat julkiseen talouteen kohdistuvien rikosten ohella myös selvästi yleisimpiä talousrikoksia. Vuorinen 2000 s. 7 sekä Vasara 1998, OJL 6/1983 s.125, Laitinen – Virta 1998 s. 126. Hakman 1993 sekä muissa Pohjoismaissa Magnusson 1985, Gotthard ym. 1990 s. 69–85, Hansen 1995. Toisin kuitenkin Laitinen – Virta 1998 s. 44, jossa kavallus mainitaan yleisimpänä ja velallisen petos toiseksi yleisimpänä konkurssin yhteydessä esiintyvänä talousrikoksena. Turussa kerättyyn rikosilmoituksiin perustuvaan empiriseen aineistoon perustuvassa tutkimuksessa epäillyistä rikostyypeistä yleisimpiä olivat petosrikokset (37,8%), kirjanpitorikos (15,4%), veropetos (8,7 %), kavallus (9,7%) ja velallisen epärehellisyysrikos (4,5%). Veropetos, kavallus ja velallisen epärehellisyysrikokset olivat yleisimpiä talousrikoksia.

velallisen ja kirjanpitorikoksiin liittyvät rikosteot jäsenyivät tunnusmerkistön alaisuuteen ja mitä lainsoveltamiskysymyksiä tapauksiin liittyy, eikä niinkään kuvata *kaikkia* väärinkäytöksiä ja niihin liittyviä mahdollisia rikosoikeudellisia kysymyksiä.

Talouselämän rikollisuuden torjunnassa aineellisen rikosoikeuden säännöksiä joudutaan tarkastelemaan myös yhteydessä siihen tosiasiamailmaan, jonka toimintaa säännellään. Tutkittavien kriminalisointien lainopillisessa tarkastelussa on abstrakteiksi kirjoitettuja säännöksiä pyritty konkretisoimaan erittelemällä empiirisestä aineistosta kumpuavia ongelmia. Näille säännöksille on pyritty hakemaan tulkintasisältöjä suhteessa tutkittavaan toimintaympäristöön ja siinä tavanomaisiin tekoihin. Näin on pyritty kuromaan umpeen käytännössä esiintyvien tekojen ja rikossäännösten välistä kuilua. Tulkintakysymysten tarkastelussa on painotettu näkökulmaa, jossa pyritään löytämään tulkintaratkaisuja, jotka johtavat yhtäältä tehokkaisiin lopputuloksiin ja toisaalta, samanaikaisesti, ovat hyväksyttäviä rikosoikeuden käytön perustavan oikeutuksen kannalta.¹⁹

Tunnusmerkistön soveltamiskysymysten yhteydessä on pidetty tärkeänä tarkastella myös eräitä yleisten oppien ongelmia, jotka nousivat empiirisen aineiston analysoinnissa tai laintulkintakysymyksiin vastaamisessa olennaisiksi. Tutkimustehtävän määrittelyä ohjaa myös viime vuosina käyty keskustelu rikosoikeuden kehityssuunnista. Talouselämän rikollisuus ja sen torjuntaan kehittyneet rikosoikeudelliset sääntelykeinot ovat osa modernia rikosoikeutta, jossa on useita perinteiselle rikosoikeudelle vieraita ainesosia. Rikosoikeuteen talouselämästä tulevien uusien vaikutteiden myötä saatetaan myös eräitä rikosvastuun perustavia kysymyksiä joutua jäsentämään uudelleen.²⁰ Tutkimuksessa pyritäänkin käymään keskustelua myös rikosoikeuden syvempien tasojen muutoksista.²¹

On huomattu, että tapa jäsentää rikosoikeutta perinteisesti rikoksen rakenneopin avulla ei ehkä enää riitä tavoittamaan kaikkia esimerkiksi osakeyhtiöiden toimintaan liittyviä käytännössä tavanomaisia tilanteita ja tar-

¹⁹ Vrt. Tolonen 2000a s. 29.

²⁰ Ks. tästä talousrikosten osalta mm. Nuotio 1995 s. 981 ja soveltaen mm. Nissinen 1997 s. 19–20.

²¹ Ks. Tuorin kehittämä oikeuden tasottelumalli, jossa yleiset opit sijoitetaan oikeuskulttuurin tasolle, oikeuden pintatasoa yhdistäväksi ja systematisoivaksi rakenteeksi. Tuorin rakenneopissa tasot eivät ole muuttumattomia, vaan jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa keskenään. Siten myös oikeuskulttuurin tason ilmiöt voivat muuttua pintarakenteen muutosten sedimentoitua tai muutoin vaikuttaessa oikeuden syvemmille tasoille. Tuori 2000 s. 220.

kastelemaan rikosvastuun toteuttamista näissä. Erityisen ongelmallisina kysymyksinä on pidetty esimerkiksi tekijävastuun kohdentamisen ja syyksilukemisen arviointia silloin, kun rikos tehdään osakeyhtiössä. Rikosvastuun määrittelyä rikoskäsitteen perinteisen kolmijaon – teon tunnusmerkistön mukaisuuden, teon oikeudenvastaisuuden ja tekijän syyllisyyden – osalta onkin viime vuosina tehty hieman uudella tavalla.²² Rikosoikeudellisen tekijäkäsitteen ja tekijän syyksilukemisen kysymykset ovat selvästi muo-
dostumassa perinteisestä jäsentämistavasta poikkeaviksi talouselämän rikosten torjunnassa.²³ Tutkimuksessa onkin pyritty pohtimaan uusien muotoilujen sisältöä ja niiden asemaa rikosoikeudessa erityisesti suhteessa talousrikostorjuntaan.

Voidaan esittää, että rikosoikeuden yleisissä opeissa on tunnistettavissa eriytymiskehitystä.²⁴ Eriytymistä voidaan nähdä esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä siten, ettei kaikkia muotoiluja enää voida pitää koko rikosoikeudelle yhteisinä. Rikosoikeustutkimuksessa on perinteisesti ollut vahva pyrkimys yhtenäiseen, kaikille rikoksille yhteiseen systematisointiin, eikä rikosoikeuden yleisten oppien ja tulkintasääntöjen eriytymistä rikoskohtaisiksi kokonaisuuksiksi ole pidetty toivottavana.²⁵ Voidaankin esittää kysymys, ovatko rikosoikeuden yleiset opit enää kaikille rikoksille yhteisiä.²⁶ Rikosoikeuden muutoksena voidaan ainakin pitää eräänlaisen kokonaisvaltaisen toimintaa ja toimintaympäristöä korostavan ajattelun omaksumista, joka väistämättä johtaa jonkinasteiseen eriytymiskehitykseen.²⁷ Tutkimustehtävän määrittelyssä onkin pidetty tärkeä-

²² Perinteisen rikosoikeuden ongelmista modernien rikosten tarkastelussa ks. Nuutila 1996 s. 111. Uudempaa rikoksen rakenneopillista kehittelyä ovat Suomessa tehneet mm. Frände 1994, Lappi-Seppälä 1992, Nuutila 1996 ja Nuutila 1997a. Yhteistä näille on perinteisten objektiivisten ja subjektiivisten tunnusmerkistöelementtien kytkeytyminen toisiinsa jo teon huolimattomuuden arvioinnissa.

²³ Näin esim. Lahti 1994 s. 11–12, Nissinen 1997, Nuotio 1995, Tapani 1999a, Tapani 2001 ja Lahti 2001.

²⁴ Lahti 1994 s. 11, Lahti 1998a s. 1277–1278. Yleisten oppien arvioinnin osalta erityisesti talouselämän rikosten yhteydessä ks. Nuotio 1995 s. 952.

²⁵ Kaikille rikoksille yhteisistä yleisistä opeista käytävästä keskustelusta ja erityisesti siitä voivatko kriminaalipoliittiset tavoitteet olla *perusteluna rikosoikeuden yleisten oppien eriytymiselle* ks. Nuotio 1995 s. 990. Ks. myös OJL 5/2000: yleisten oppien työryhmän mietinnössä lähdetään nimenomaan yhtenäisen, kaikille rikoksille yhteisten yleisten oppien systematisoinnista rikoslain alkulukuihin; vrt. Lehtimaja 1995 s. 989.

²⁶ Nuutila 1997a s. 17.

²⁷ Ks. Nuutila 1996, Tolvanen 1999 s. 167; vrt. myös varallisuus oikeudellisessa keskustelussa Pöyhönen 2000.

nä pyrkii *tunnistamaan* rikosoikeuden rakenteiden muutoksia ja systematisoimaan niistä yhdenmukaisia periaatteita, joiden tulisi kuitenkin täyttää kriminaalipolitiikasta ja perusoikeuksista johtuvat minimiehdot.

Tässä tutkimuksessa ei ole pyritty kehittämään uutta rikosoikeudellista systeemiä tai uudelleen muotoiluja rikosoikeuden yleisten oppien kysymyksistä. Pikemminkin on tavoiteltu eräiden ongelmallisten kysymysten esiin nostamista jatkokeskustelun virittämiseksi.

1.3 TUTKIMUKSEN METODISISTA LÄHTÖKOHDISTA

Tutkimuksen kysymyksenasettelu edellyttää laajaa, perinteisen rikosoikeustutkimuksen osa-alueet ylittävää metodista näkökulmaa. Rikosoikeuden alueella tämä tarkoittaa ennen kaikkea kriminologisen (empiirisen) tiedon, kriminaalipolitiikan sekä rikoslainopin lähentämistä toisiinsa ja niiden yhdistelmien hyväksikäyttöä yhtäältä tutkimuksessa ja toisaalta lainsäädäntöä kehitettäessä.²⁸ Tässä tutkimuksessa pyritäänkin yhdistämään eri kriminaalitieteellisiä lähestymistapoja: kriminologiaa, rikoslainoppia ja kriminaalipolitiikkaa.²⁹

Eri lähestymistavat nivoutuvat toisiinsa nk. ongelmakeskeisen metodin valinnalla.³⁰ Rikosoikeustutkimuksessa viimeaikaisena muutospiirteenä voidaan pitää entistä voimakkaampaa empirian painotusta.³¹ Empiirisiä aineistoja hyödyntävä ongelmakeskeinen lainoppi pyrkiikin hahmottamaan havaitun juridisen ongelman kokonaisvaltaisemmin kuin perinteinen analyttinen lähestymistapa.³² Lähestymistapaa voidaan tässä perustella sillä, että talous-

²⁸ Lahti 1998b s. 1193, Lappi-Seppälä 1997 s. 194 sekä Jareborg 2001 s. 21. Empiirisen tiedon hyväksikäytöstä oikeustieteessä yleisesti ks. Ervasti 1998 s. 368 ja sama ss. 372 sekä Kultalahti 2001 s. 165–167.

²⁹ Lahti korostaa rikosoikeudellisen järjestelmän eri osakokonaisuuksien vuorovaikutusta keskenään, ks. Lahti 1990 s. 200; ks. myös Lappi-Seppälä 1997 s. 194–213.

³⁰ Nuutila 1996 ss. 113 ja ss. 122.

³¹ Ks. Lahti 1998b s. 1193 sekä kriittisesti Hassemer 1992 s. 113. Ks. myös Kultalahti 2001 s. 141. Kultalahti liittää empirian merkityksen ja tarpeen kasvun paljolti hyvinvointivalttiollistumiseen ja tavoite–keino-sääntelyä korostavaan ajatteluun, jossa rikossäännösten sisällön tulkinnassa painotetaan reaali maailman ilmiöitä.

³² Kultalahti pitää empiirisen aineiston merkitystä vähäisenä perinteisessä lainopillisessa tutkimuksessa, mutta näkee empirian hyödyntämisen tärkeänä muussa oikeustutki-

elämän rikollisuuden tehokas torjunta edellyttää taloudellisen käsitteympäristön ja talouselämää sääntelevien yksityisoikeudellisten normien ja rikosoikeudellisten normien sekä yleisten oppien yhteensovittamista.

Rikosoikeudessa taloudellisen rikollisuuden torjunnassa tapahtunutta kehitystä voidaan pitää esimerkkinä oikeuden *materiaalistumisesta ja sen lähenemisestä muihin yhteiskunnan lohkoihin*.³³ Rikosoikeudessa materiaalistumista on tapahtunut esimerkiksi taloudellisten käsitteiden ja termien yhä selvemmässä omaksumisessa rikosoikeudellisiin käsitteistöihin. Myös osakeyhtiössä tiedonsaantimenetelmät ja osakeyhtiöstä saatavan tiedon sisältö ovat taloudellisia. Siksi rikosoikeudellisen tutkimuksen on oltava yhä avoimempi itselleen vieraille käsitteille ja systeemeille. Nimenomaan empiiriset aineistot voivat auttaa lähentämään eri oikeuden aloja, ja siten saadaan myös sisällöllistä tukea lainopilliseen tutkimukseen ja siinä esitettäviin tulkintasuosituksiin.

Tässä tutkimuksessa *empiirinen*, kriminologinen tutkimusmetodi tuottaa tietoa lainopillisen ja kriminaalipoliittisen tarkastelun tueksi. *Rikoslainopillista* tarkastelua ja siinä esitettäviä kysymyksenasetteluja ohjaavat empiirisestä aineistosta abstrahoidut tekotilanteet. *Kriminaalipoliittinen* suuntautuminen näkyy ennen kaikkea argumentaation ohjautumisella kriminaalipoliittisista lähtökohdista käsin.³⁴ Kriminaalipoliittinen lähestymistapa tässä tutkimuksessa merkitsee rikosoikeuden käytölle asetettujen arvojen ja tavoitteiden tarkastelua suhteessa talouselämän rikosten kriminalisointeihin. Tässä tutkimuksessa sitoutuminen kriminaalipoliittiseen, rikosoikeuden justifikaatiota painottavaan lähestymistapaan näkyy lainopillisessa tarkastelussa pyrkimyksenä siirtyä analyyttisestä, rikosoikeusjärjestelmän sisäistä yhtenäisyyttä korostavasta tarkastelutavasta ja tulkinnasta kohti toimintaympäristöjä ja niissä esiintyviä tyypillisiä tapauksia painottavaan suuntaan.

Tutkimuksessa pyritään hyödyntämään nk. tyyppitapausajattelua, joka tarjoaa mahdollisuuden empiirisen aineiston ja teoreettisen käsittelyn väli-

muksessa. Kultalahti 2001 s. 140. Tässä tutkimuksessa lähtökohtana on eri metodisten lähestymistapojen, lainopin ja yhteiskuntatieteellisemmin suuntautuneiden rikosoikeustutkimuslohkosten yhdistäminen eikä tässä siten voida puhua yksinomaan lainopillisesta analyyttisestä lähestymistavasta.

³³ Ks. lähinnä velvoiteoikeudellisesta näkökulmasta Tepora 1995 s. 781.

³⁴ Eri rikosoikeustieteellisten oppiainealojen yhdistämisen puolesta käydystä keskustelusta ks. erityisesti Lahti 1976 s. 507, Lahti 1990 s. 202, ks. myös Lappi-Seppälä 1997 s. 196–203 sekä Tolvanen 1999 s. 154 sekä s. 233. Varauksellisempaa kantaa kriminologisen tiedon käyttöön lainsoveltamisessa esittää Nuotio. Ks. Nuotio 1997 s. 82.

sen juovan kiinni kuromiseen.³⁵ Tyypitapausajattelun metodille ominaista on pyrkimys konkretisoida tunnusmerkistöstä ilmenevän normin ydinalue ja abstrahoimaan todellinen tapaus teon kuvaukseksi. Metodi on siten yksi väline normin ja tosiseikaston lähentämisen laintulkinnassa. Lisäksi tyyppitapausajattelussa painottuu teleologinen oikeuskulttuurin arvostuksia korostava argumentaatiotapa, jota pidetään tärkeänä myös tässä tutkimuksessa.³⁶

Empiiriset aineistot voivat olla yksi tapausten tyypittelyn lähde. Empiirinen aineisto voi toimia apuvälineenä sen ymmärtämisessä, mitkä ovat nykyisen rikoslainsäädännön soveltamisen ongelmakohdat ja mitkä ovat erityisryhmän ominaispiirteet, jotka tulisi lainsäädännössä ottaa huomioon.³⁷ Tyypitapausajattelu on myös keino *yleistää* käytännön oikeuselämässä esiintyviä tapauksia ja jäsentää niitä rikoslainopillisen tutkimuksen kohteiksi.³⁸

Tässä tutkimuksessa käytetään sadan konkurssin aineistoa empiirisenä tyypittelyn lähteenä.³⁹ Tyyppinä esitetyt havainnot perustuvat rauenneissa konkurseissa tehtyihin erityistarkastuksiin.⁴⁰ Nyt tyypilliseksi katsottavien tekotapojen valikoitumista tukevat myös aiemmat tutkimukset, joista tärkeimpiä ovat olleet Salmisen, Metsäpellon, Hakmanin, Tolosen ja Tapanin lähinnä tuomioistuinkäytäntöön perustuvat analysoinnit.⁴¹ Tyypillisten ti-

³⁵ Ajattelun teoreettista taustaa ovat valottaneet Nuutila 1996 ss. 165 ja väitöskirjassaan tyypittelyä rangaistuksen mittaamisen näkökulmasta tarkastellut Lappi-Seppälä 1987 s. 106. Ks. selvittäen myös Tapani 1999a s. 52. Velallisen rikoksiin soveltavasti ks. lisäksi Tolonen 2000a s. 103. Tapausten tyypittelyyn liittyvänä suurimpana ongelmana on, mistä tunnistaa kutakin tyyppiä koskevat ”tyypilliset” piirteet, ks. Ervasti 1998 s. 378. Empiirisen aineiston oikeustieteelle tuottamista eduista ks. Ervasti 1998 s. 382.

³⁶ Ks. Tapani 1999a s. 52.

³⁷ Tästä keskustelusta ks. esim. Ervasti 1998 s. 386. Ks. myös Nuutila 1996 s. 131.

³⁸ Tapani 1999a s. 52 ja Lappi-Seppälä 1987 s. 106. Tyypitapausajattelusta talousrikosten tulkinnan apuvälineenä ks. myös Tolonen 2000a s. 95–102.

³⁹ Jo tutkimuksen rajaaminen käsittelemään lähinnä rauenneissa konkurseissa esiintyviä väärinkäytöksiä on eräällä tavalla tyyppi. Rauenneissa konkurseissa esiintyvä rikollisuus muodostaa yhden ongelmaryhmän talouselämän rikosten kentässä.

⁴⁰ Tyypit on valikoitu erikoistarkastusaineistosta. Erikoistarkastukset ovat neljän suuren tilitoimiston tekemiä. Tarkastuksia on ohjattu mm. konkurssiasiamiehen toimistossa laaditulla tarkastusohjeella. Siten jo aineisto itsessään on rikossäännösten ohjaama *tulkinta* tosiasiaa esiintyvistä ilmiöistä. Siten tyyppien voidaan ajatella olevan abstrahointeja tutkimuksen aineistosta.

⁴¹ Ks. Tapanin, Tolosen ja Salmisen esittämät korkeimman oikeuden ja hovioikeustason tapaukset Salminen 1996, Tapani 1999a s. 53–81, Tolonen 2000a s. 134–157. Metsäpel-

lanteiden abstrahoinnissa empiirisestä aineistosta on näiden ohella käytetty apuna korkeimman oikeuden ratkaisuja, jotka koskevat kirjanpitorikoksia ja velallisen rikoksia. Oikeuskäytännössä sekä eri selvityksissä tehtyjen havaintojen perusteella on ilmeistä, että tavanomaisimmiksi konkurssiin liittyviksi ongelmakysymyksiksi muodostuvat erilaiset kirjanpitoon kohdistuvat tekotavat sekä osakeyhtiön varainkäyttöön liittyvät lainvastaisuudet, erityisesti omaisuuden otot yksityisnostoina tai kulukorvauksina.

Havainnot tyypillisestä väärinkäytöksistä rauenneissa konkurseissa on suhteutettu rikoslain velallisen rikosluvun sekä kirjanpitorikosten säännöksiin. Rikoslain säännöksiä pyritään konkretisoimaan esittämällä laintulkinnasta käytyä oikeustieteellistä keskustelua ja tuomalla mukaan argumentteja empiirisessä aineistossa esille tulleista rikoshavainnoista.

Tarkastelussa ei niinkään pyritä ottamaan ”tuomarin näkökulmaa” rauenneissa konkurseissa esiintyneihin rikostekoihin. Pikemminkin pyritään *yleisellä tasolla* pohtimaan niitä lainsoveltamiskysymyksiä, joita rauenneissa konkurseissa tavanomaiset väärinkäytökset rikosoikeudelle asettavat. Siksi rikoslain käsittelyssä on pyritty mahdollisimman ajantasaiseen ja tuoreeseen lainsäädäntöaineksen hyväksikäyttöön. Vertailua tekoheitellällä voimassa olleen lainsäädännön kanssa ei ole pidetty tarpeellisena tutkimustehtävän kannalta.

Empiirisen aineiston hyväksikäyttöön ja sen perusteella tehtyihin rikoslainopillisiin arviointeihin suodattuu tässä tutkimuksessa myös kriminaalipoliittista argumentaatiota. Kriminaalipoliittikan ymmärtäminen laajasti merkitsee tarkastelun suhteuttamista rikosoikeuden justifiointiperustaan. Rikosoikeuden on ainoana oikeudenalana tavallaan jatkuvasti justifioitava oma olemassaolonsa sen sisältämän väkivaltaelementin vuoksi. Tästä johtuen myös rikosoikeuden rajoja ja rikosoikeudenkäytön oikeutusta tulee koetella rikosoikeudellisessa tutkimuksessa.⁴²

Kuitenkin kriminaalipoliittikan käsitteen ala voidaan laajentaa eräänlai-

lon oikeuskanslerinvirastossa laatima selvitys keskittyy RL 39 luvun 1 §:n tunnusmerkistötekijöihin oikeuskirjallisuudessa ja niiden täyttymiseen oikeuskäytännön valossa. Selvityksen empiirisenä aineistona ovat korkeimman oikeuden ja hovioikeuksien tapaukset. Metsäpelto 1994. Sosiologis- ja kriminologispainotteisista tutkimuksista ks. Hakman 1993. Pienosaakeyhtiöiden omistaja-johtajan käyttäytymistä liiketaloudellisesta näkökulmasta arvioiden ks. lisäksi Torpo 1993.

⁴² Rikosoikeudellisista metodeista ks. Lappi-Seppälä 1997 s. 192–218. Rikosoikeuden käytön rangaistusteoreettisten reunaehtojen osalta Lappi-Seppälä 1994 s. 33 ja erityisesti Lappi-Seppälä 1998 s. 1285–1308.

seksi taustaideologiaksi, joka ei ainoastaan pelkisty yhdeksi rikosoikeudellisen tutkimuksen osa-alueeksi, pikemminkin se toimii eräänlaisena *metodisena* lähtökohtana, jota voidaan soveltaa yhtäläillä rikoslainopillisessa kuin esimerkiksi kriminologisessakin tutkimuksessa.⁴³ Tutkimuksessa sitoudutaan paljolti modernin oikeusvaltiollisen rikosoikeuden rangaistus-teorioista johdettaviin, rikoslainkäyttöä rajaaviin periaatteisiin ja esitetyt kannanotot pyritään suhteuttamaan kriminaalipoliittisiin argumentteihin.

1.4 TUTKIMUSAINEISTO

1.4.1 Tutkimuksen empiirinen aineisto

Konkurssiasiamiehen toimistossa kerätyn sadan rauenneen konkurssin aineisto on tämän tutkimuksen aineisto. Saman otoksen konkurssien rikos- ja takaisinsaantihavainnoista on julkaistu raportti,⁴⁴ joka kuitenkin poikkeaa tämän tutkimuksen tavoitteista ja taustoista.⁴⁵ Tässä tutkimuksessa materiaalin hyödyntämisen tarkoituksena on havainnollistaa, minkälaisia tekotapoja ja käytäntöjä yhtäältä velallisen rikoksista tai kirjanpitorikoksista voidaan käytännössä havaita ja miten ne valikoituvat voimassa olevan lainsäädännön valossa esitutkintaan ja jäsentyvät rikosnimikkeiden alle. Empiirillä materiaalilla on tässä tutkimuksessa merkitystä lähinnä niiden kohtien osoittamisessa, jotka käytännössä ovat ongelmallisimpia tunnusmerkistöjen soveltamisen ja rikosvastuun toteuttamisen näkökulmasta.⁴⁶

Sadan rauenneen konkurssin empiirinen aineisto perustuu rauenneista konkurseista kerättyyn asiakirja-aineistoon sekä konkurseissa teetettyihin konkurssivelallisen erityistarkastuksiin. Erityistarkastus kohdistuu velallisen kirjanpitoon ja muuhun hallintomateriaaliin.

Tutkimuskohteena ovat olleet erityistarkastuksista laaditut tarkastusker-
tomukset ja niiden liitteet sekä mahdolliset rikosilmoitusasiakirjat niissä

⁴³ Lappi-Seppälä 1997 s. 199–203, samoin Nuutila 1997a s. 35.

⁴⁴ Ks. Suontausta – Hämäläinen 2000.

⁴⁵ Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 18–19.

⁴⁶ Ks. Lahti 1990 s. 202 ja Lahti 1995 s. 195; Lahti pitää kaikkea alalla olevaa tutkimus-tietoa ja arkikokemusta kriminalisointiperiaatteisiin tukeutuvan rikossäännösten muutta-miseen tähtäävän tutkimuksen tärkeinä elementteinä; vrt. Tolvanen 1999 s. 249–251.

tapauksissa, joissa tutkinta on jo edennyt jatkotoimenpiteisiin. Erityistarkastuksissa tarkastettava materiaali vaihtelee tarkastettavan yhtiön ja siitä saadun aineiston mukaan. Pääsääntöisesti tarkastuksen kohteina ovat velallisyhtiön kirjanpito⁴⁷, pesäluettelo, pesänhoitajan laatima muistio tai selvitys, velkojainkokousten pöytäkirjat, kaupparekisteriote, yhtiökokousten ja hallituksen kokousten pöytäkirjat sekä varsinaisten tilintarkastajien kertomukset.

On huomattava, että erityistarkastusta varten yhtiöstä saatava aineisto vaikuttaa paljolti tarkastusten kulkuun ja laajuuteen ja niissä tehtyihin rikoshavaintoihin.⁴⁸ Yhtiöstä, jonka kirjanpitoa ei ole saatu lainkaan tarkastettavaksi tai sitä ei ole lainkaan laadittu, ei erityistarkastuksilla voida saada kattavaa tietoa. Näissä tilanteissa informaatio tarkastuksen kohteesta joudutaan keräämään lähinnä pankkitiedusteluja ja muuta mahdollista yhtiöstä saatavaa materiaalia apuna käyttäen.⁴⁹

Tutkimuksen erityistilintarkastajina toimi neljä suurta tilintarkastustoimistoa, joista kukin nimesi tehtävään tarvittavan määrän vastuullisia erityistarkastuksiin perehtyneitä tilintarkastajia. Tilintarkastajia ohjeistettiin konkurssiasiamiehen toimistossa laaditulla ohjeella, jossa korostettiin joidenkin tutkimuksen kannalta merkittävien seikkojen esiin tuomista tarkastuskertomuksessa.⁵⁰

Erityistarkastuksen laajuus vaihtelee yleensä paljolti tarkastukselle asetettavien tavoitteiden mukaan. Konkurssiasiamiehen teettämien tarkastusten, jotka muodostavat tämän tutkimuksen aineiston, yhtenä tavoitteena oli mahdollisten rikosten ja väärinkäytösten paljastaminen ja siksi ne olivat ”normaalia” konkurssipesän erityistilintarkastusta laajempia ja rikosoikeudellisesti painottuneempia. Tarkastettavat yritykset ja niiden toiminta ennen konkurssia pyrittiin kartoittamaan mahdollisimman perusteellisesti. On kuitenkin muistettava, että tarkastusvaltuudet rajautuivat pelkästään yhtiöön, sen kirjanpitoaineistoon ja muuhun materiaaliin, eikä tarkastajilla ollut mahdollisuutta tutkia esimerkiksi läheisyhtiöiden kirjanpitoa.

⁴⁷ Kirjanpitoaineisto ymmärretään tässä laajasti. Se sisältää kirjanpitokirjat, tositeaineiston ja kirjeenvaihtomateriaaliin.

⁴⁸ Yleensä tarkastuksissa pystytään hyvin havaitsemaan kirjanpito- ja velallisen rikoksia sekä verottajiin kohdistuvia väärinkäytöksiä, ks. Hakman 1993 s. 31–38, samoin Magnusson – Wikström 1992 s. 134.

⁴⁹ Tällaisena ”muuna materiaalina” ovat tämän tutkimuksen erityistarkastuksissa olleet muun muassa sosiaali- ja terveysministeriön alkoholiostositteet.

⁵⁰ Ks. konkurssiasiamiehen toimiston tarkastusohje, Liite 3.

1.4.2 Otos ja sen edustavuus

Otos kerättiin konkurssiasiamiehen toimistossa syksyn 1997 ja kevään 1998 aikana. Ensimmäinen 50 konkurssin otos kohdistui ajanjaksoon 15.9.–13.11.1997 ja toiset 50 konkurssia 7.5.1998–30.6.1998. Tutkimukseen osallistuneet käräjäoikeudet toimittivat tiedon velkojainkuulustelussa rauenneesta konkurssista konkurssiasiamiehen toimistoon, mistä otettiin välittömästi yhteyttä väliaikaiseen pesänhoitajaan konkurssivelallisesta kerättävän materiaalin saamiseksi tarkastettavaksi. Tutkimukseen osallistuneet käräjäoikeudet olivat Espoon, Helsingin, Oulun, Tampereen, Turun sekä Vantaan käräjäoikeudet.⁵¹ Konkurssit valikoituivat otokseen raukeamisjärjestyksessä.

Ensimmäisessä erässä tutkitut 50 konkurssia edustavat 4,19 prosentin osuutta *kaikista* Suomessa vuonna 1997 *rauenneista* konkurseista. Kaikista Suomessa tutkimusvuonna *vireille pannuista* 3 611 konkurssista nyt tutkitut 50 konkurssia muodostavat 1,38 %. Jälkimmäisen otoksen 50 konkurssia kattavat 4,81% maamme kaikista rauenneista ja 1,87% kaikista vireille tulleista konkurseista Suomessa vuonna 1998.⁵² Vuonna 1996 Suomessa pantiin vireille kaikkiaan 4 296 konkurssia. Vuonna 1997 vireille pantiin 3 611 konkurssia, 16 prosenttia vähemmän kuin edellisellä vuonna. Vertailun vuoksi sanottakoon, että viime vuosikymmenien ”huippuvuosiina” 1991–1993 Suomessa pantiin vireille jopa yli 7 000 konkurssia vuosittain.⁵³ Vuonna 1997 vireille pannuista konkurseista raukesi varojen puutteessa 1 191 konkurssia eli 33 % kaikista vireille pannuista konkurseista. Myös aiempina vuosina noin kolmasosa vireille pannuista konkurseista on rauennut varojen puutteessa. Vuonna 1998 pantiin vireille yhteensä 2 662 konkurssia, joista 1 039 raukesi.

⁵¹ Kaikissa tutkituissa konkurseissa ei tehty täysimittaista erityistarkastusta. Neljässä konkurssissa (K43, K44, K45, K90) täysimittaista erityistarkastusta ei teetetty, koska ne oli tarkastettu juuri ennen otokseen valikoitumista joko velkojan tai väliaikaisen pesänhoitajan toimeksiannosta. Näissä tapauksissa tämän tutkimuksen havainnot on tehty aiemmin tehdyn tarkastuksen perusteella. Konkurssiasiamiehen toimistossa laadittu tarkastusohje ei luonnollisesti ole ohjannut nyt tarkastamattomien konkurssien tarkastusta. Aineistossa oli näiltä osin vähäisiä puutteita. Joissakin tapauksissa verottaja oli tehnyt verotarkastuksen yhtiössä vain hetkeä ennen konkurssia. Näissä tapauksissa (esimerkiksi K25) erityistarkastus on teetetty suppeampana ja verotarkastukseen on viitattu erityistarkastuksessa soveltuvin osin.

⁵² Otos vastaa kooltaan esimerkiksi Hakmanin tekemää selvitystä, jossa otoksena oli 100 konkurssia. Hakman 1993.

⁵³ Tilastokeskuksen konkurssitiedotteet 2/1997, 2/1998, 2/1999 ja 2/2000.

Kaikkiaan tutkitut konkurssit käsittävät noin 11 % kaikista otokseen valituissa käräjäoikeuksissa vireille tulleista rauenneista konkurssista tutkimusvuosina. Koko maahan suhteutettuna tutkitut konkurssit muodostavat noin 4–5 %:n osuuden kaikista Suomessa tutkimusvuosina rauenneista konkurssista.

Taulukko 1. Tutkittujen ja kaikkien konkurssien lukumäärä käräjäoikeuksittain 1997 (50 konkurssia). Lähde: Tilastokeskus: Konkurssitiedote 2/98.

Käräjäoikeus	Tutkitut	Kaikki	Rauenneet	tutkitt./kaikki	tutkitt./raunneet
Helsingin KäO	20	514	164	3,89 %	12,19 %
Espoon KäO	5	153	61	3,27 %	8,19 %
Vantaan KäO	6	127	44	4,72 %	11,36 %
Oulun KäO	5	228	60	2,19 %	8,33 %
Tampereen KäO	7	207	73	3,38 %	9,58 %
Turun KäO	7	169	56	4,14 %	14,28 %
Yhteensä	50	1398	458	3,5%	10,9 %
Koko maa	50	3611	1191	1,38 %	4,2 %

Taulukko 2. Tutkittujen ja kaikkien konkurssien lukumäärä käräjäoikeuksittain 1998 (50 konkurssia). Lähde: Tilastokeskus: Konkurssitiedote 2/1999.

Käräjäoikeus	Tutkitut	kaikki	Rauenneet	tutkitt./kaikki	tutkitt./raunneet
Helsingin KäO	22	477	151	4,61%	14,57 %
Espoon KäO	8	134	47	5,97%	17,02 %
Vantaan KäO	4	109	31	3,67%	12,90 %
Oulun KäO	2	173	36	1,15%	5,55 %
Tampereen KäO	11	268	85	4,10%	12,94 %
Turun KäO	3	142	40	2,11%	7,5 %
Yhteensä	50	1303	390	3,83%	12,82 %
Koko maa	50	2662	1039	1,87 %	4,81 %

Tutkimuksessa rikoshavainnot perustuvat otoksen konkurssieihin liittyviin *perusteltuihin rikosepäilyihin*. Perusteltu rikosepäily on syntynyt konkurssiasiamiehen toimistossa erityistarkastushavaintojen ja muun tutkittavista yhtiöistä saadun materiaalin perusteella. Rikosepäilyyn johtaneet teot on ensin havaittu erityistarkastuksissa ja sen jälkeen konkurssiasiamiehen toimiston konkurssiylitarkastajat ovat analysoineet materiaalin ja esittäneet oman arvionsa rikosepäilyistä. Osassa tapauksista perusteltu rikosepäily ja sen pohjalta tehty rikosilmoitus edelsi materiaalin tuloa konkurssiasiamiehen toimiston tarkastettavaksi. Näissä rikosepäilyyn oli yleensä päätynyt väliaikainen pesänhoitaja tai verottajan edustaja.

Aineiston konkurssieissa rikosepäilyn herääminen edellytti melko ilmeisen lainvastaisen varainkäytön tai kirjanpidon laiminlyönnin havaitsemista. Tässä tutkimuksessa ilmenneitä perusteltuja rikosepäilyjä voidaan pitää *minimiarvioina*, sillä konkurssivelallisen toiminnasta ei ole käytettävissä kaikkea mahdollista materiaalia, joka saattaisi paljastaa muitakin rikosepäilyjä.⁵⁴ Havaituista rikosepäilyistä on tehty rikosilmoitukset poliisille. Osan rikosilmoituksista ovat tehneet konkurssiasiamiehen toimiston konkurssiylitarkastajat ja osan verottaja, pesänhoitajat tai muut tahot.

1.4.3 Empiiristä tutkimusaineistoa koskevia varauksia

Tutkimuksen aineisto on kerätty valikoiduista käräjäoikeuksista eikä se oikeuta tekemään päätelmiä kaikissa Suomen käräjäoikeuksissa rauenneista konkurssieista ja niissä esiintyvien rikosten lukumäärästä.⁵⁵ Koko maan rauenneisiin konkurssieihin lukumääräisesti suhteutettuna aineisto kuitenkin on melko kattava, ja sadan konkurssin aineistoa voidaan pitää riittävän laajana kuvaamaan rauenneissa konkurssieissa yleensä esiintyviä väärinkäytöksiä. Yleistettävyyden ongelma ei nähdäkseni muodosta estettä nyt valitun lähestymistavan omaksumiselle. Aineistoa arvioitaessa on huomattava, että kyseessä on kuitenkin ensimmäinen Suomessa kerätty aineisto rauenneista konkurssieista ja siten kyseessä on ainutlaatuinen havaintomateriaali. Otosta voidaan pitää riittävänä antamaan *viitteellisen* käsityksen siitä, millaisia taloudelliseen rikollisuuteen liittyviä tavanomaisimpia ongelmia rauen-

⁵⁴ Vrt. Aromaa 1994b s. 30.

⁵⁵ Kerätty aineisto ei täytä kaikkia tieteellisen otostutkimuksen yleistettävyyden edellytyksiä. Vrt. Mäkelä 1990 s. 52–53.

neissa konkurssseissa esiintyy. Näin ollen puutteet aineiston edustavuudessa eivät tee tyhjäksi havaittujen tekotyyppien analysointia yleisellä tasolla lainopillisesta näkökulmasta.

Tutkimusaineiston rajautuminen erityistarkastusaineistoon aiheuttaa kuitenkin joitakin rajoitteita käsittelylle.⁵⁶ Näistä tärkeimpänä on rajoittuminen nk. ulkoiseen tarkastelutasoon. Erityistarkastushavainnot tehdään siitä materiaalista, jota yhtiöstä saadaan tarkastettavaksi. Tärkeimmän havaintokohteen muodostavat siten yhtiön kirjanpito ja sitä koskeva aineisto. Tutkimuskohdetta tarkastellaankin yksinomaan siitä saatavan kirjallisen aineiston avulla. Konkurssiasiamiehen nyt teettämässä tarkastuksissa tarkastusten sisällöstä ja laajuudesta oli etukäteen sovittu, ja lisäksi tarkastuksia oli yhdenmukaistettu konkurssiasiamiehen toimistossa laaditun tarkastusohjeen avulla. Yhtenä ohjeessa esitetyistä keskeisistä tavoitteista oli perusteltujen rikosepäilyjen havaitseminen. Nyt tutkittavana olleet erityistarkastukset lähenevätkin poliisin suorittamaa nk. rikosperusteista erikoistilintarkastusta takaisinsaanteihin tähtääviä erikoistilintarkastuksia enemmän.

Tutkimusaineistosta johtuen lopullisten rikosepäilyjen arviointi tarkennetunkin erityistarkastuksen perusteella on lähes mahdotonta. Rikoksiksi varmistuminen ja tunnusmerkistöihin jäsentyminen on yleensä mahdollista vasta poliisitutkinnassa, syyteharkinnassa ja lopullisessa rikostuomiossa. Lisäksi tarkastushavainnot tehdään erityistilintarkastuksessa käytettävissä olleen materiaalin, lähinnä kirjanpidon, perusteella ja siksi ne rajoittuvat tuohon yhtiöstä saatuun aineistoon. Näin ollen esimerkiksi, jos konkurssi-yhtiön kirjanpito on laiminlyöty kokonaan, ei erityistarkastuksessa pystytäkään tekemään pitviä arviointeja mahdollista rikoksista tai saamaan riittävää yleiskuvaa velallisen konkurssia edeltäneestä toiminnasta.

Rauenneissa konkurssseissa havaitut rikosepäilyt eivät ole vielä johtaneet lopullisiin lainvoimaisiin tuomioihin eikä näiden etenemistä esitutkintaan, syyteharkintaan ja tuomioihin ole seurattu. Tämän tutkimuksen havainnot perustuvat yksinomaan otosaineiston perusteltuihin rikosepäilyihin. Teot saattavat myöhemmässä poliisitutkinnassa osoittautua rikosoikeudellisesti merkityksettäviksi. Ne saattavat myös täyttää eri tunnusmerkistöjä kuin mihin tässä tutkimuksessa on keskitytty.

Tutkimuksessa aineistona käytetty materiaali kuvaa toisaalta myös niitä väärinkäytöksiä ja epäselvyyksiä, jotka eivät ylitä syyteharkintaa tai tuomio-

⁵⁶ Ks. otantatutkimuksen merkityksestä ja yleistettävyydestä konkurssseissa sekä verotarkastusten käytöstä liittyvistä rajoituksista Aromaa 1994b s. 29–30. Vrt. Hakman 1993.

kynnystä syystä tai toisesta mutta jotka siitäkkin huolimatta saattavat muodostaa kriminaalipoliittisten lähtökohtien valossa kiinnostavia tilanteita.⁵⁷ Materiaali tarjoaakin tilaisuuden tarkastella myös nk. piilorikollisuutta ja tekoja, jotka loukkaavat esimerkiksi velkojen tai muiden sidosryhmien oikeuksia tai etuja, mutta eivät tule rikoksina koskaan poliisin tietoon ja virallisiin tilastoihin. Nyt saatava kuva konkurssissa esiintyvistä rikollisuudesta ja sen luonteesta voi olla todellisuutta synkempi. On muistettava, että tutkimuksen varsinaiset tavoitteet ovat muualla kuin rikollisten konkurssien määrän ja laajuuden tarkassa selvittämisessä.

1.5 KIRJALLISET LÄHTEET

Tutkimustehtävä on tässä tutkimuksessa asetettu laajaksi ja eri oikeudenaloja ja rikosoikeuden eri oppisuuntauksia hyödyntäväksi. Sen vuoksi käytettävä kirjallinen lähdeaineisto olisi helposti paisunut, joten rajaukset ovat olleet välttämättömiä. Tutkimuksessa on pyritty huomioimaan kattavasti tutkimusaihetta käsittelevä kirjallisuus. Velallisen rikoksista ja kirjanpitorikoksista on julkaistu lukuisia artikkeleita sekä eräitä monografioita vuoden 1991 rikoslakiuudistuksen jälkeen. Lainvalmisteluaineisto on kokonaisuudessaan tutkimuksen lähteenä. Kotimainen aineisto on pyritty kattavasti keräämään tämän tutkimuksen kirjalliseksi lähdeaineistoksi. Rikosoikeuden yleisten oppien osalta on tukeuduttu lähinnä tuoreimpiin yleisesityksiin.⁵⁸ Lisäksi tässä tutkimuksessa on hyödynnetty sekä kotimaisia että pohjoismaisia taloudellista rikollisuutta käsitteleviä empiirisiä ja kriminologisia tutkimuksia.⁵⁹ Näistä tärkeimpänä on Maija Hakmanin vuonna 1993 julkaistu tutkimus sadassa konkurssissa tehdyistä rikoshavainnoista.⁶⁰ Teoreettisessa ja kriminaalipoliittisessa tarkastelussa on viitattu lähinnä 1990-luvulla käytyyn keskusteluun.

⁵⁷ Perusteltujen rikosepäilyjen käytöstä ks. Vasara 1997 s.77. Vertailukohdaksi voidaan myös ottaa Salmisen havainto, jonka mukaan 116 syytekohdasta lähes puolet (eli 44%) hylättiin. Salmisen tutkimuskohteeksi oli tosin ilmeisesti valikoitunut hankalampia tapauksia kuin tässä tutkimuksessa. Siten voidaan ajatella, että varovaisimmankin arvion mukaan vähintään puolet rikosilmoituksista johtaa aikanaan rikostuomioihin. Vrt. Salminen 1998 s. 79.

⁵⁸ Ks. esim. Nuutila 1997a, Frände 1994, OLJ 5/2000 sekä Jareborg 2001.

⁵⁹ Ks. kokoavasti pohjoismaisista talousrikostutkimuksista BRÅ-rapport 1999:7.

⁶⁰ Hakman 1993.

1.6 TUTKIMUKSEN RAKENNE

Asetettuihin tutkimuskysymyksiin vastaaminen etenee tässä tutkimuksessa siten, että ensin on pyritty empiirisen aineiston avulla selvittämään konkurssin raukeamistilanteeseen liittyviä oikeudellisia kysymyksiä sekä sitä, minkälaisia rauenneet konkurssit ovat ja millaisia ovat niihin kätkeytyvät tyypilliset väärinkäytökset. Ensimmäisen osan tarkoituksena on esittää tutkittava toimintaympäristö sekä ne keskeiset talousrikostorjunnan ongelmat, joihin rikosoikeuden on kyettävä vastaamaan. Toisessa osassa ryhdytään pohtimaan rikosoikeusjärjestelmän käyttöä ja oikeutusta talouselämän rikosten torjunnassa.

Tutkimuksen alussa kuvataan toimintaympäristö sekä tutkittu empiirinen aineisto, johon myöhemmin käsiteltävät ongelmakokonaisuudet perustuvat. Johdannon jälkeisessä toisessa luvussa on käsitelty konkurssin raukeamisen tilannetta, väliaikaisen pesänhoitajan instituutiota sekä konkurssiasiamiehen toimeksiannosta tehtyjä konkurssivelallisen erityistarkastuksia. Tarkastelun painopiste on konkurssimenettelyn eri vaiheiden ja erityistarkastusten merkityksen arvioinnissa suhteessa konkurssihin kätkeytyvien rikosten ilmituloon. Vaikka tutkimuksen painotus onkin rikoslainopillinen ja kriminaalipoliittinen, olen pitänyt laajahkoa osakeyhtiön konkurssin raukeamista koskevaa lukua perusteltuna siksi, että rauenneita konkurssseja on oikeuskirjallisuudessa käsitelty melko suppeasti.

Rauenneet konkurssit muodostavat selkeästi oman ongelmakokonaisuutensa talouselämän rikollisuudessa. Siksi on tärkeää tunnistaa tämän ongelma-alueen erityispiirteet. Rikosten torjunnan näkökulmasta on tärkeää tietää, missä vaiheessa konkurssihin liittyvät rikokset saattavat paljastua ja mitkä mahdollisuudet esimerkiksi erityistarkastuksilla on konkurssirikosten ilmitulon ja ilmituloriskin kasvattamiseen.

Kolmannessa luvussa esitetään empiirinen aineisto ja konkurssseissa todetut rikosepäilyt. Aineiston kuvaamisessa on viitattu osin Seppo Suontaus-tan ja Harri Hämäläisen konkurssiasiamiehen toimistossa laatimaan raporttiin. Konkurssseissa tehtyjen väärinkäytösten osalta havaintoja on esitelty tarkemmin esimerkkien avulla. Luvun lopussa konkurssit on luokiteltu ryhmiin sen mukaan, minkälaisia havaintoja niissä on tehty. Havaintoja on myös vertailtu aiempiin konkurssirikollisuutta käsitelleisiin tutkimuksiin.

Kolmas luku on tutkimuksen kokonaisuuteen nähden verrattain laaja. Sen on tarkoitus toimia myös itsenäisenä rauenneita konkurssseja ja niissä tehtyjä rikoshavaintoja kuvaavana kokonaisuutena. Kolmannessa luvussa

esitetyt havainnot ovat ennen kaikkea perustana viidennessä ja kuudennessa luvussa esitetyle eräiden kriminalisointityyppien rikoslainopilliselle tarkastelulle.

Neljännessä luvussa siirrytään talouselämän rikollisuuden torjunnan rikosoikeudelliseen arviointiin. Luvussa analysoidaan talousrikstorjunnalle asetettuja kriminaali- ja yhteiskuntapoliittisia tavoitteita ja rikosoikeusjärjestelmästä itsestään johtuvia rikosoikeudenkäytön rajoitusehtoja.

Tutkimuksen viidennessä ja kuudennessa luvussa käsitellään kirjanpitorikoksia ja velallisen rikoksia rikoslainopillisesti ja empiirisessä aineistossa tehtyjä havaintoja hyödyntäen. Kummassakin luvussa on ensin käsitelty kirjanpitorikosten ja velallisen rikosten tunnusmerkistöjä ja keskeisimpiä soveltamiskysymyksiä suhteessa rikosoikeuden yleisiin oppeihin ja kriminalisointiperiaatteisiin.

Esitetyt tunnusmerkistöjen soveltamista koskevat tulkintakysymykset nousevat empiirisestä aineistosta. Olen kuitenkin pyrkinyt ottamaan huomioon sen, että empiirisessä aineistossa tehdyt havainnot eivät tässä vaiheessa ole jäsenyneet oikeudellisesti relevanteiksi tapauksiksi ja rikosnimikkeiksi. Tästä johtuen olen pyrkinyt varovaisuuteen viittauksissa empiiriseen aineistoon. Olen pyrkinyt käsittelemään aineistossa esiin nousseita kysymyksiä yleisellä tasolla abstrahoiden niitä eräänlaisiksi tyypillisiksi tilanteiksi. Viittaukset empiirisen aineiston konkursseihin on tehty lähinnä tilanteiden konkretisoimiseksi.

Tutkimuksen viimeisessä luvussa on pohdittu yhteenvedonomaaisesti talousrikossääntelyn kehityslinjoja ja niiden suhdetta ja merkitystä tutkimuksessa tehtyihin havaintoihin. Luvussa esitetään kokoavia huomioita tutkimuksessa esiin nousseista ongelmakysymyksistä, jotka koskevat rauenneiden konkurssien ominaispiirteitä ja rauenneissa konkurssissa esiintyvien rikosten rikosoikeudellista torjuntaa. Lisäksi lopussa esitetään ajatuksia siitä, kuinka esiin nousseita ongelmia voitaisiin jatkossa rikosoikeuden ja toisaalta rikosoikeuden ulkopuolisten keinojen avulla ratkaista.

I OSA

RAUENNEET KONKURSSIT JA NISSÄ ESIINTYVÄT RIKOKSET

2 Konkurssimenettely, konkurssin raukeaminen ja konkurssien valvonta

2.1 KONKURSSIMENETTELYSTÄ

Konkurssi on yleistäytäntöönpanomenettely. Siinä velallisen ulosmittauskelpoinen omaisuus alistetaan pakkohallintoon ja kokonaisselvitykseen. Konkurssimenettelyn tavoitteena on konkurssipesään kuuluvan omaisuuden realisointi ja konkurssiin menneen yhtiön varojen jakaminen velkojille. Omaisuus jaetaan velkojien saatavien mukaisessa suhteessa, mikäli panttitms. etuoikeuksista ei johdu muuta.¹ Konkurssimenettely selvitysmenettelynä on kytketty myös eräiden velallisen rikosten tunnusmerkistöjen täyttymiseen.² Lisäksi monet talouselämän rikokset paljastuvat käytännössä useimmiten konkurssimenettelyn yhteydessä. Konkurssimenettelyllä ja konkurssiin kohdistuvalla valvonnalla on siten olennainen merkitys talouselämän rikosten torjunnassa.³

Konkurssioikeutta säännellään yhä edelleen monilta osin vuoden 1868 konkurssisäännöllä. Lisäksi lukuisissa erityislaeissa on konkurssioikeutta koskevia säännöksiä. Konkurssisääntöä on erityisesti 1990-luvulla uudistettu ja muutoinkin konkurssioikeutta kehitetty useilla merkittäville osittais-uudistuksilla ja konkurssioikeutta sivuavilla laeilla.⁴ Konkurssioikeuden

¹ Havansi 1992 s. 2, Havansi 1995 s. 164, ks. myös Ovaska 1992 s. 71.

² Rikoslain 39 luvun velallisen petosrikoksissa ja velkojan suosintarikoksessa tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä on konkurssi tai muu selvitysmenettely. Velallisen epärehellisyysrikoksessa ei sen sijaan enää vuoden 1991 jälkeen edellytetä konkurssimenettelyä. Valtaosa velallisen epärehellisyysrikoksista tulee kuitenkin edelleen ilmi ja tutkittavaksi selvitysmenettelyjen yhteydessä.

³ Konkurssien valvonnan hajanaisuutta ja tehottomuutta pidetään yhtenä konkurssirikollisuuden syistä. Ks. esim. Laitinen – Alvesalo 1994 s. 36.

⁴ Tärkeimpinä konkurssisäännön uudistuksina voidaan pitää prosessuaalisten säännösten muuttamista ja pesänhoitajan tehtäviä koskenutta lakiuudistusta sekä toteutettua etuoikeusasetuksen kumoamista ja vuonna 1995 voimaantulleita konkurssisäännön muutoksia sekä konkurssipesien hallinnon valvonnan järjestämistä. Vuonna 1998 toteutetulla konkurssisäännön muutoksella uudistettiin lisäksi pesänhoitajien kelpoisuusehtoja ja säädettiin väliaikaisen pesänhoitajan selvityksenantovelvollisuudesta.

kokonaisuudistushanke on vireillä oikeusministeriössä ja laadittujen mietintöjen pohjalta annettaneen hallituksen esitys vuoden 2001 loppupuolella. Uusi konkurssilaki tulee pitkälti noudattamaan jo osittaisuudistuksilla omaksuttuja lainsäädäntöratkaisuja.

Konkurssimenettely käynnistyy velallisen tai velkojan käräjäoikeuteen tekemästä *konkurssihakemuksesta* (KS 1 §). Päätöksen konkurssiin asettamisesta tekee tuomioistuin ja tällöin konkurssi KS 9 §:n mukaan alkaa. Päätös konkurssin alkamisesta siirtää konkurssiin asetetun omaisuuden vallinta-oikeuden konkurssihallinnolle.⁵ Konkurssiin asettamisen yhteydessä käräjäoikeus nimeää väliaikaisen pesänhoitajan ja määrää tuomioistuimessa pidettävän velkojainkuulustelun ajankohdan. Konkurssin asettamisen jälkeen konkurssipesän hoito ja hallinto jakautuvat kolmeen vaiheeseen: väliaikaisen pesänhoidon vaiheeseen, uskotun miehen hallintokauteen sekä toimitsijamiesten hallintokauteen. Väliaikaisen pesänhoidon vaihe ulottuu konkurssin hakemisen hetkestä velkojainkuulusteluun. Uskotun miehen hallintokausi alkaa velkojainkuulustelusta ja jatkuu ilman eri toimenpiteitä KS 62 §:n perusteella toimitsijamiehen hallintokautena konkurssivalvonnoille asetetun määräpäivän jälkeen.

Velkojainkuulustelu on pidettävä pääsääntöisesti kuukauden kuluessa konkurssimenettelyn alkamisesta (KS 13,1 §). Velkojainkuulustelussa konkurssivelallinen tai tämän edustaja vannoo oikeaksi väliaikaisen pesänhoitajan laatiman *pesäluettelon*. Väliaikainen pesänhoitaja laatii pesäluettelon velallisen tai tämän edustajan ilmoituksen ja kirjanpidon perusteella. Pesäluetteloon kerätään tiedot kaikista velallisen tiedossa olevista veloista ja kaikesta pesän varallisuudesta. Kirjanpitovelvollisten pesäluettelo muistuttaa osakeyhtiön kirjanpidollista tasetta. Varallisuus arvioidaan todennäköiseen rahaksimuuttoarvoonsa. Saamiset merkitään pesäluettelossa nimellisarvoonsa ja epävarmat saamiset tulee ilmoittaa pesäluettelossa erikseen.⁶ Velallinen, jonka tehtävänä on ilmoittaa pesäluetteloon tuleva varallisuus ja velat, vastaa pesäluettelon oikeellisuudesta ja voi joutua rikosvastuuseen vääräksi vannotusta pesäluettelosta.⁷

Pesäluettelolla on merkitystä myös rikoslain 39 luvun rikosten tunnusmerkistöjen täyttymisen arvioinnissa. Esimerkiksi velallisen petosrikos (RL 39:2) on kytketty konkurssimenettelyyn, ja rikoksen katsotaan täyttyvän

⁵ Ovaska 1992 s. 49–58.

⁶ Konkurssiasiaain neuvottelukunnan suositus 10/7.10.1998 sekä Pinomaa 1996 s. 67–68.

⁷ HE 66/1988 s. 164. Ks. myös KKO 1995:163, jota on selostettu myöhemmin.

pesäluettelon oikeaksi vannomisen yhteydessä. Pesäluettelon vertaaminen osakeyhtiön kirjanpitoon saattaa paljastaa myös muita velallisen rikoksia. Lisäksi pesäluettelolla on merkitystä velallisen epärehellisyysrikoksen (RL 39:1) ja velallisen petoksen (RL 39:2) tunnusmerkistöjen erottelussa.⁸

Pesäluettelon vertaamisessa kirjanpitoon on kuitenkin muistettava, että varallisuuden kirjaaminen rahaksimuuttoarvoon saattaa saada varallisuuden näyttämään oleellisesti kirjanpitoa pienemmältä. Myös pesäluettelon ja kirjanpidon laatimisen välinen aika (usein joitakin kuukausia) voi johtaa pesäluettelon ja kirjanpidon varallisuusasemien näyttäytymiseen hyvinkin erilaisina.⁹ Normaalisti konkurssimenettely jatkuu velkojainkuulustelusta siten, että konkurssivelkojat valvovat tuomioistuimen asettamaan määräpäivään mennessä saatavansa. Tämän jälkeen uskottu mies laatii valvontaluettelon, joka toimii myöhemmin lopullisen konkurssituomion pohjana. Valvontaluetteloon kirjataan kaikki valvonnat niiden saapumisjärjestyksessä (KS 24a, 35 ja 67a §). Konkurssipesän toimitsijamiehellä on velvollisuus tarkastaa saapuneet valvonnat ja riitauttaa perusteettomaksi arvioimansa valvonnat. Myös muille velkojille ja velalliselle on varattu tilaisuus tehdä muistutus toisten velkojien valvonnoista (KS 35 ja 67a §). Keskeytymättä edenneessä konkurssimenettelyssä on seuraavana vaiheena kärjäoikeuden antama konkurssituomio (KS 94 §). Konkurssituomion antamisen jälkeen konkurssipesän varat voidaan jakaa velkojille tuomion määräämällä tavalla.

2.2 KONKURSSIN RAUKEAMINEN

Käynnistynyt konkurssimenettely saattaa kuitenkin keskeytyä. Keskeytyminen on mahdollista silloin, kun konkurssimenettely jää sillensä KS 21 §:n nojalla tai kun konkurssi *raukeaa varojen puutteesta* KS 15 §:n 3 momentin perusteella.¹⁰ Pääsääntöisesti konkurssin kustannuksista vastaa konkurssi-

⁸ Nuotio 1995 s. 959.

⁹ Ks. konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 4/28.8.1996. Jos konkurssiyhtiö on kirjanpitovelvollinen, mutta kirjanpito on laiminlyöty, tulisi hyvän pesänhoitotavan mukaan yhtiön kirjanpito laatia periaatteessa konkurssin asettamishetkeen asti. On kuitenkin tavanomaista, että viimeiset kuukaudet ennen konkurssia jäävät usein kirjaamatta kirjanpitoon kirjanpitolain kirjaussäännöistä johtuen. Pesäluettelon ja kirjanpidon laatimisen välinen aika on siten yleensä joitakin kuukausia.

¹⁰ Vrt. laki yrityksen saneerauksesta (25.1.1993/47), jonka säätämisen seurauksena elinkelpoiset yritykset, joiden taloudellinen kriisitila on *tilapäisluonteinen*, voidaan saneerata konkurssin estämiseksi. Menettely on siten vaihtoehtoinen konkurssimenettelylle, jossa lähinnä pysyväisluonteisesti kriisitilaiset yhtiöt puretaan, ks. Koskelo 1994 s. 34.

pesässä oleva varallisuus.¹¹ Tästä on nimenomainen säännös KS 74 §:ssä. Tuomioistuin¹² päättää konkurssin raukeamisesta KS 15,3 §:n perusteella, jos väliaikaisen pesänhoitajan laatiman pesäluettelon mukaan konkurssipesän varat eivät riitä konkurssikulujen ja konkurssin massavelkojen suorittamiseen.¹³

Konkurssin raukeamistilanne ja oikeustila raukeamisen jälkeen on lain-säädännöllisesti epävarma. KS 15,3 §:n pääsäännön lisäksi raukeamisesta on vain välillisiä säännöksiä.¹⁴ Konkurssin rauettua väliaikaisen pesänhoitajan toimivalta lakkaa ja hänen on luovutettava velallisen omaisuus ja yhtiön kirjanpito takaisin velalliselle.¹⁵ Velallinen saa omaisuutensa takaisin hallintaansa ja myös velat säilyvät ennallaan. Myös konkurssin oikeusvaikutukset peräytyvät.¹⁶

¹¹ Konkurssin kustannukset koostuvat massaveloista, joita ovat käytännössä kaikki konkurssipesää konkurssin alkamisen jälkeen rasittavat maksut. Massavelkojen tärkeimmät lajit ovat pesänhoitajan palkkio, konkurssimenettelyn muut prosessuaaliset kustannukset kuten esimerkiksi asiakirjamaksut, konkurssipesän mahdollisesti jatkaman liiketoiminnan aiheuttamat kustannukset, pesän hallitsemien toimitilojen vuokrat sekä mahdollisesti pesän palveluksessa olevien työntekijöiden irtisanomisajan palkat. Edellä mainittujen kulujen markkamäärä on luonnollisesti riippuvainen konkurssipesän koosta sekä konkurssiin menneen yhtiön toiminnan jatkamista koskeneista päätöksistä. Ks. Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 195, Ovaska 1992 s. 30–40. Erityistarkastuskulujen kuuluminen massavelkoihin on vahvennettu KKO:n ratkaisussa KKO 2000:86, jossa erityistilintarkastuskuluja pidettiin tavanomaisina pesän selvityksen aiheuttamina kuluina, ks. Nuutila 2000 s. 87. Konkurssin täysimittaisen läpiviemisen ja pesänhoidon kustannuksiksi on arvioitu, konkurssista riippuen, keskimäärin vähintään 50 000 markkaa. Käytännössä konkurssit, joissa pesäluettelon mukaiset varat alittavat 50 000 markkaa, raukeavat KS 15,3 §:n perusteella, ks. mm. Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 94.

¹² Havansi 1992 s. 158, Pinomaa 1996 s. 75–76. Käytännössä päätös tehdään väliaikaisen pesänhoitajan ehdotuksesta.

¹³ Havansi 1992 s. 156–157.

¹⁴ Ovaska 1992 s. 396–401.

¹⁵ Ks. Ovaska 1983 s. 64, Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 97 sekä Konkurssiasiaain neuvottelukunnan suositus 7/18.8.1997.

¹⁶ Raukeamisen oikeusvaikutuksista ks. Havansi 1992 s. 159, Pinomaa 1996 s. 77, Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 97–99. Oikeusvaikutuksista on huomattava, että omaisuutta voidaan palauttaa velallisen varallisuuspiiriin ulosmittaustakaisinsaanantikantein, konkurssimenettelyn keskeyttämät ulosotot voivat jatkua ja velalliseen voidaan kohdistaa uusia ulosmittausyrityksiä. Velallisen omaisuus voi myös joutua takavarikon ja myynti- tai hukkaamiskiellon kohteeksi. Mikäli velalliselle ilmentyy uusia varoja myöhemmin konkurssin jo rauettua, voidaan velallinen myös tarvittaessa hakea uudelleen konkurssiin. Kuitenkin ennakkopäätöksessä KKO 1999:47 konkurssiin uudelleen asettamisen edellytykseksi katsottiin uuden konkurssiperusteen ilmeneminen.

Osakeyhtiön konkurssin raukeamisen jälkeinen oikeustila oli aiemmin riittämättömästi säännelty eikä osakeyhtiöiden purkautumisesta konkurssin raukeamisen jälkeen ollut säännöksiä. Normaalissa konkurssimenettelyssä osakeyhtiön katsotaan purkautuvan lopputilityksessä. Rauenneet konkurssit eivät aiemmin automaattisesti purkautuneet, vaikka tieto raukeamisesta olisikin merkitty kaupparekisteriin.¹⁷ Yhtiön katsottiin aiemmin purkautuneen lähinnä niissä tapauksissa, joissa yhtiö antoi nimenomaisen *purkautumisilmoituksen rekisterinpitäjälle* tai jos yhtiö poistettiin kaupparekisteristä muun ilmoitusvelvollisuuden, kuten tilinpäätöksen rekisteröinnin tai sen laatimisen laiminlyönnin vuoksi.¹⁸ Epäselvästä oikeustilasta raukeamisen jälkeen aiheutui joitakin rikosten torjunnan kannalta merkittäviä ongelmia. Purkautumattomia rekisteröityjä yhtiöitä oli helppoa käyttää erilaisiin keinottelutarkoituksiin. Rekistereihin unohtuvat yhtiöt aiheuttivat lisäksi aiheettomia kustannuksia viranomaisille. Konkurssioikeuden kehittämistä pohtineissa hankkeissa on korostettu mm. raukeamisen epäselvän oikeustilan ratkaisemista ja valvonnan lisäämistä. Lisäksi on esitetty yksinkertaistetun konkurssimenettelyn käyttöönottoa.¹⁹ Näiden toimien merkitystä talousrikostorjunnassa voidaan pitää olennaisena.

Osakeyhtiölainsäädäntöä on kuitenkin uudistettu 1.4.2001 voimaan saatetulla muutoksella, jolla on säännelty osakeyhtiön purkautumista konkurssin raukeamisen yhteydessä.²⁰ Uudistuksen yhtenä päätavoitteena on ollut poistaa kaupparekisteristä toimimattomat osakeyhtiöt sekä osakeyhtiöt, joiden toiminta ei ole asianmukaista.²¹ Nykyisin rekisteriviranomainen voi määrätä osakeyhtiön selvitystilaan tai poistettavaksi rekisteristä, jos yhtiön konkurssi on rauennut varojen puutteessa (OYL 13:4).²² Selvitystilaa tai

¹⁷ OYL 13:19,2:n purkautumisilmoitus ei sanamuodoltaan koskenut raukeamiseen päättyneitä osakeyhtiöiden konkurssseja. Yhtiön lakkaamista konkurssin raukeamisen jälkeen oli aiemmin harkittava tapauskohtaisesti, koska osakeyhtiön lakkaaminen ei vääjäämättä tarkoittanut purkautumista, ks. Koski – af Schultén 2000 s. 354–356, selvitysmenettelyn yhteydessä ks. myös Havansi 1992 s. 156, Ovaska 1992 s. 77–78 ja sama s. 396, Niemi-Kiesiläinen 1989 s. 50, Kyläkallio – Irola – Kyläkallio 1998 s. 836. Nykyisin voimassa olevan OYL 13 luvun osalta ks. myös HE 69/2000.

¹⁸ Ks. OYL 18:1, KRL 24 § sekä niiden tulkinnasta Airaksinen – Jauhiainen 1997 s. 473.

¹⁹ Ulosotto 2000 -toimikunnan mietintö 1998:2 s. 268 sekä s. 391–395. Samoin jo KM 1978:37.

²⁰ Ks. OYL 1094/2000 sekä HE 69/2000.

²¹ HE 69/2000 s. 8.

²² Poisto rekisteristä voidaan tehdä, kun tieto velkojainkokouksesta ja konkurssin raukeamisesta on mennyt kaupparekisteriin.

rekisteristä poistamista koskevan asian voivat panna vireille myös muun muassa yhtiön hallitus, sen jäsenet, toimitusjohtaja, tilintarkastaja tai joku velkojista (OYL 13:4b).²³ Osakeyhtiön purkautumista koskevien säännösten täsmentämistä voidaan pitää merkittävänä parannuksena rauenneisiin konkursseihin liittyvien ongelmien ja väärinkäytösten torjunnassa.

Purkautumisen ja raukeamisen jälkeisen oikeustilan epäselvyyden lisäksi konkurssien valvonta on ollut aiemmin vähäistä. Tästä johtuen vähäinen kiinnijäämisriski on osaltaan saattanut johtaa rauenneiden konkurssien ongelmiin. On esimerkiksi arvioitu, että yhtiö asetetaan konkurssiin yleensä mieluiten vaiheessa, jolloin omaisuus yhtiössä on niin vähäinen velkoihin nähden, että konkurssi käytännössä raukeaa. Tällöin tarkastusriski vähenee ja samoin rikosten ja muiden väärinkäytösten ilmitulo vaikeutuu.²⁴

Suomessa on pyritty erityisesti 1990-luvulla uudistamaan paikoin vanhentunutta konkurssisääntöä sekä muuta konkurssioikeuteen läheisesti liittyvää lainsäädäntöä. Yhtenä keskeisistä tavoitteista on ollut konkurssin raukeamisesta ja purkautumattomuudesta aiheutuvien ongelmien ratkaiseminen.²⁵ Rauenneiden konkurssien sääntelyn kannalta merkittävimmät muutokset tehtiin konkurssisääntöön 1.3.1995 toteutetuilla uudistuksilla. Tuol-

²³ Oletettavasti toimimattomien tai lainvastaisesti toimivien osakeyhtiöiden poistaminen rekisteristä tapahtuu verrattain hitaasti, sillä resurssipula estää kaupparekisterimerkintöjen nopean tarkastamisen ja hidastaa yhtiöiden poistamista lainmuutoksen oikeuttamalla tavalla.

²⁴ Näin esim. Torpo 1993 s. 325. Kuitenkin esimerkiksi Aromaa pitää rauenneisiin konkursseihin liittyviä rikosepäilyksiä liioiteltuina, ks. Aromaa 1994b s. 33.

²⁵ Kehittämislinjaukista ks. konkurssioikeuden kehittämiskomitean mietintö, jossa päädyttiin ehdottamaan mm., että konkurssituomari voisi tapauksissa, joissa siihen olisi erityistä syytä, määrätä konkurssin jatkumaan. Erityisenä syynä voitaisiin komitean mietinnön mukaan pitää esimerkiksi perusteltua rikosepäilyä. Konkurssikustannukset tulisivat tällöin korvattaviksi valtion varoista. Ks. erityisesti KM 1987:37 s. 298–299 sekä sama s. 421–438 ja s. 458–459. Samoin af Schultén 1987 s. 73–74 ja Ulosotto 2000 -toimikunnan mietintö 1998:2 s. 268. Ulosottotoimikunnan mietinnössä on sivuttu myös konkurssioikeudellisia kysymyksiä. Mietinnössään ulosottotoimikunta on esittänyt käsityksensä muun muassa rauenneiden konkurssien uudenlaisesta sääntelystä. Mietinnössä esitetään joitakin keskeisiä suuntaviivoja siitä, kuinka rauenneiden konkurssien hoito ja valvonta tulisi järjestää. Toimikunta esittää, että konkurssi- ja muita täytäntöönpanomenettelyjä tulisi kehittää niin, ettei konkurssin raukeaminen nykyisellä tavalla olisi enää mahdollista, vaan kaikkien konkurssivelallisten toimet tutkittaisiin perusteellisesti. Lisäksi osakeyhtiöläinsäädännön uudistamisen yhteydessä on ehdotettu, että osakeyhtiö purkautuisi aina silloin, kun oma pääoma laskee pysyvästi alle puoleen osakepääomasta. Tällöin konkurssin raukeamistilanne tehtäisiin käytännössä mahdottomaksi, koska vähävarainen yhtiö olisi jo purkautunut ennen konkurssimenettelyä.

loin annettiin muun muassa KS 50 §:n säännökset *väliaikaisesta pesänhoidosta ja väliaikaisen pesänhoitajan oikeudesta palkkioon* myös raukeavissa konkurssissa.

Väliaikaisen pesänhoidon vaiheen keskeisyys on korostunut raukeavissa konkurssissa, koska se jää ainoaksi konkurssipesän hallinnon vaiheeksi. Väliaikaisen pesänhoitajan tehtävien ja kelpoisuusehtojen määrittelyllä sekä väliaikaisen pesänhoitajan tiedonantovelvollisuuksien lisäämisellä voidaan pyrkiä rauenneiden konkurssien aiheuttamien rikostorjuntaan liittyvien ongelmien ratkaisemiseen. Väliaikaisen pesänhoitajan ja tämän laatiman selvityksen roolia konkurssisiin liittyvien rikosten ennalta ehkäisyssä voidaan pitää tärkeänä.²⁶ Väliaikaisen pesänhoidon vaiheeseen on kiinnitetty erityistä huomiota viimeaikaisissa konkurssilainsäädännön osittaisuudistuksissa.²⁷ Uudistetussa KS 50 §:ssä määriteltiin joitakin keskeisiä väliaikaisen pesänhoidon tehtäviä ja samalla väliaikaisen pesänhoitajan esteellisyys ja kelpoisuusehdot määriteltiin laissa.²⁸ Väliaikaisen pesänhoitajan on konkurssin alkamisen jälkeen otettava haltuunsa konkurssipesä ja säilytettävä siihen kuuluva omaisuus ja varmistettava, ettei konkurssipesään kuuluva omaisuus häviä tai vaurioidu. Lisäksi pesänhoitajan on otettava haltuunsa konkurssivelallisen kirjanpito sekä muut konkurssivelallisen hallinnollista ja taloudellista asemaa kuvaavat asiakirjat.²⁹ Nämä sekä velallisen ilmoitus toimivat pesäluettelon laatimisen pohjana. Väliaikaisen pesänhoitajan tehtävänä on myös pesälle tarpeettomien sopimusten irtisanominen tai vastaavasti tarpeellisten sopimusten tekeminen.³⁰ Yksityiskohtaisemmat ohjeet

²⁶ Hakman 1993 s. 3.

²⁷ Väliaikaisen pesänhoitajan tehtävistä ja asemasta ei ollut aiemmin laintasoisia säännöksiä. Esimerkiksi käytännössä vakiintunut nimitys väliaikainen pesänhoitaja otettiin lakitekstiin vasta 1995 uudistuksessa. Samoin väliaikaisen pesänhoitajan tehtävät ja velvollisuudet olivat muutoinkin määräytyneet pitkälti tapakäytännössä. KM 1978:37 s.148 sekä HE 249/1994 s. 9.

²⁸ Ks. lakimuutokset L 110/1995, L 1218/1997 ja L 1218/1997. Ks. myös Havansi 1992 s. 343.

²⁹ Ks. Konkurssiasiaain neuvottelukunnan suositus 5/20.5.1997. Tapauksessa KKO 1998:39 konkurssipesän väliaikainen pesänhoitaja asetettiin rikosvastuuseen kirjanpitorikoksesta, kun hän oli laiminlyönyt velvollisuutensa kirjanpidon säilyttämiseen ja haltuunottoon. KS 4 ja 7 §:n säännöksissä on määrätty konkurssivelallisen kirjanpidon ja kirjanpitoaineiston säilyttämisestä ja kirjanpidon selvittelystä. Pesänhoitaja on myös kirjanpitolain mukaisessa säilyttämisvelvollisuudessa kirjanpidosta. KKO 1998:39:ssä konkurssipesän uskotun miehen katsottiin olevan säilytysvastuussa konkurssivelallisen kirjanpidosta.

³⁰ HE 249/1994, Kõnkkölä – Liukkonen 2000 s. 54, Havansi 1992 s. 340, Konkurssiasiaain neuvottelukunnan suositus 5/20.5.1997.

väliaikaisen pesänhoitajan toiminnasta, tehtävistä ja velvollisuuksista annettiin lakia täydentävällä konkurssiain neuvottelukunnan suosituksella.³¹

Keväällä 1998 säädettiin väliaikaiselle pesänhoitajalle lisäksi velvollisuus laatia *selvitys* konkurssivelallisen konkurssia edeltäneestä toiminnasta (KS 50b §). Selvityksenantomenettelyllä on merkitystä myös konkurssiin liittyvien rikosten ilmitulon ja ennaltaehkäisyyn kannalta.³² Yksi säännöksen säätämisen tavoitteita olikin konkurssiin liittyvien rikosten ilmituloriskin nostaminen myös vähävaraisuuden vuoksi keskeytyvissä konkurssissa.³³ Selvityksenantomenettelyn ja aiemman muistion merkitys rauenneiden konkurssien valvonnassa ja välillisesti myös talousrikostorjunnassa näyttää lupaavalta. Väliaikaisten pesänhoitajien on huomattu melko hyvin tuovan selvityksessä esiin konkurssia koskevat lisätarkastustarpeet ja väärinkäytösepäilyt.³⁴

³¹ Konkurssisääntö 9.11.1868 muutoksineen. Väliaikaista pesänhoitajan tehtäviä koskevat määräykset löytyvät lähinnä lain 50, 50a ja 50b §:stä, sekä kelpoisuusehdoista ja toimikaudesta annetut säännökset KS 51, 61 ja 62 §:stä. Lisäksi väliaikaisen pesänhoitajan tehtäviä koskevat ohjeet on annettu Konkurssiain neuvottelukunnan suosituksessa 5/20.5.1997. Ks. myös Pinomaa 1996 ss. 50, Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 54.

³² Selvityksellä pystytään havaitsemaan lisätarkastustarpeet. Selvityksen merkitys onkin olennaisin juuri rauenneissa konkurssissa. Pykälä on mahdollistanut eräänlaisen perustavan viralliselvityksen, jolla varmistetaan, että kaikki konkurssit käyvät läpi edes jonkinlaisen selvityksen. Tältä osin uudistus on tuonut olennaisen muutoksen aiemmin vallinneeseen tilanteeseen. Tämän tutkimuksen otoksen sadasta konkurssista ensimmäiset 50 kerättiin ennen konkurssisäännön 50b § (L31.1.1995/110) voimaantuloa 1.3.1998 ja 50 voimaantulon 1.3.1998 jälkeen. Konkurssiainmiehen toimiston havaintojen mukaan väliaikaiset pesänhoitajat olivat verraten hyvin tuoneet esiin epäselvyyksiä. Merkittävää eroa kahden otoksen välillä ei kuitenkaan havaittu. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 84–87; vrt. Hakmanin havaintoihin väliaikaisten pesänhoitajien muistioista aiemman lain ajalta, Hakman 1993 s. 90.

³³ Rikosten torjunnan näkökulmasta erityisesti konkurssisäännön 50b §:n 3-, 6- ja 7-kohdilla on merkitystä. Selvityksestä tuleekin käydä ilmi velallisen omistus- ja konserni-suhteet silloin, kun velallinen on yhteisö. Lisäksi pesänhoitajien on tuotava esiin konkurssiin johtaneet pääasialliset syyt, arvioitava kuinka velallinen on hoitanut kirjanpitoa ja tuotava esiin mahdolliset puutteet ja virheet kirjanpidossa. Havainnot johtamisessa ja toiminnassa käytetyistä välikäsistä sekä muista seikoista, joilla on merkitystä konkurssin jatkumisen kannalta, on myös kirjattava selvitykseen. Tällaisia seikkoja voivat hallituksen esityksen mukaan olla esimerkiksi takaisinsaantiperusteiden olemassaolo. Pesänhoitajan on vielä ilmoitettava velallisen toimintaan ja tileihin kohdistetuista tarkastuksista ja arvioitava niiden tarpeellisuus. Ks. laki konkurssisäännön muuttamisesta 19.12.1997/1218, HE 49/1997 s. 14, Konkurssiain neuvottelukunnan suositus 9/6.4.1998. Velalliselvityksestä ks. myös Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 81–84, Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 91, vrt. Könkkölä – Liukkonen 1995 s. 80–81 ja KM 1978:37 s. 152.

³⁴ Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 84–87.

Konkurssioikeuden kokonaisuudistus on käynnissä. Hankkeen tavoitteena on säätää kokonaan uusi konkurssilaki paljolti jo nyt osittaisuudistuksissa omaksuttuja linjoja mukaillen.³⁵ Rauenneiden konkurssien valvonnan parantaminen sekä rauenneisiin konkursseihin liittyvien väärinkäytösten torjuminen ovat jatkossakin keskeisiä konkurssioikeuden kehittämistavoitteita.

Ulosotto 2000 -toimikunnan mietinnössä sivuttiin myös konkurssioikeudellisia kysymyksiä. Mietinnössään ulosottotoimikunta on esittänyt käsityksensä muun muassa rauenneiden konkurssien uudelaudesta sääntelystä. Toimikunnan mietinnössä esitetään joitakin keskeisiä suuntaviivoja siitä, kuinka rauenneiden konkurssien hoito ja valvonta tulisi järjestää. Toimikunta esittää esimerkiksi, että konkurssi- ja muita täytäntöönpanomenettelyjä tulisi kehittää niin, ettei konkurssin raukeaminen nykyisellä tavalla olisi enää mahdollista, vaan kaikkien konkurssivelallisten toimet tutkittaisiin perusteellisesti.³⁶ Osa uudistusehdotuksista toteutettiin äskettäisellä osakeyhtiölain muutoksilla, joilla säädettiin osakeyhtiön poistamisesta rekisteristä.³⁷ Osa ehdotuksista tultaneen ottamaan huomioon konkurssisäännön uudistamisessa.

2.3 KONKURSSIEN VALVONTA

Suomessa konkurssien virallisvalvonta on järjestetty konkurssiasiamiesinstituutiolla. Konkurssiasiamiehen virka ja konkurssiasiamiehen toimisto perustettiin konkurssipesien hallinnon valvonnasta annetulla lailla³⁸, joka tuli voimaan 1.3.1995. Instituution perustamisella järjestettiin konkurssien laajamittainen valvonta Suomessa.³⁹ Konkurssipesiä valvomaan luotiin ko-

³⁵ Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 4.

³⁶ Ulosotto 2000 -toimikunnan mietintö 1998:2 s. 268.

³⁷ Ks. HE 69/2000 s. 9.

³⁸ Laki konkurssipesien hallinnon valvonnasta (KonkValvL) 31.1.1995/109 sekä HE 249/1994.

³⁹ Viranomaisen perustamiseen johtaneina syinä olivat yhtäältä 1970-luvulla alkanut oikeuspoliittinen keskustelu, jossa tunnistettiin konkursseihin ja niihin kätkeytyvään rikollisuuteen liittyvät ongelmat sekä konkurssipesien hoidon ja realisoinnin suuri kansantaloudellinen merkitys. Tuolloin haluttiin luoda järjestelmä valvomaan ja kehittämään konkurssioikeutta ja sen noudattamista. Tarve konkurssien virallisvalvonnan järjestämiseen

konaan uusi viranomaislain, koska näin katsottiin mahdolliseksi puolueeton, velallisuuden tai velkojastahasta riippumaton valvonta. Lisäksi pidettiin perusteltuna keskittää konkurssien valvonta yhden viranomaisen käsiin.

Konkurssiasiamiehen tehtäviin kuuluu konkurssipesien toiminnan seuranta ja hyvän pesänhoitotavan kehittäminen aloittein, neuvoin ja ohjein, konkurssipesien hoidon lain ja hyvän pesänhoitotavan mukaisuuden valvonta sekä pesänhoitajien toiminnan muu valvonta. Lisäksi konkurssiasiamiehen on huolehdittava tarvittaessa velallisten tilien ja toiminnan tarkastamisesta. Näiden tehtävien lisäksi konkurssiasiamiehen on ryhdyttävä tarpeellisiin toimiin tietoonsa tulleiden laiminlyöntien ja väärinkäytösten ja muiden oikaisua vaativien seikkojen vuoksi.⁴⁰ Konkurssiasiamiehen apuna toimii lisäksi konkurssiasiaian neuvottelukunta (KonkValvA7 §).

Konkurssiasiamiehen toimiston perustaminen on lisännyt merkittävästi erityisesti rauenneiden konkurssien valvontamahdollisuuksia.⁴¹ Konkurssiasiamiehelle on suunnattu varoja erityisesti rauenneiden konkurssien tutkimiseen.⁴² Konkurssiasiamiehellä on mahdollisuus teettää erityistarkastus

heräsi lisäksi yhtäältä etuoikeusasetuksen kumoamisen seurauksena. Etuoikeuksia koskevien sääntöjen muuttaminen johti siihen, että eräiden merkittävien julkisoikeudellisten velkojen, kuten verottajan ja työvoimaviranomaisten, intressi perintätehtävään ja konkurssien valvontaan väheni. Toisaalta verohallinnon resursseja tarkastaa konkurssia supistettiin, vaikka konkurssien valvonnan tarpeet eivät vähentyneetkään. Valvontaviranomaisen perustamista valmisteltaessa oikeusministeriön lainvalmisteluosaston mietinnössä katsottiin vielä riittäväksi järjestää konkurssien valvonta eri viranomaisten yhteistyönä. Lopulta kuitenkin päädyttiin esittämään erillisen valvontainstituution perustamista, ks. esim. HE 249/1995 s. 5.

⁴⁰ Pinomaa 1996 s. 181–185, Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 221–228.

⁴¹ Käytännössä konkurssiseihin liittyvät talousrikokset tulevat ilmi joko konkurssia edeltävän tai konkurssin yhteydessä suoritettavan valvonnan seurauksena, Nuutila 1999 s. 856. Verottajan ja konkurssiasiamiehen yhdessä suorittama valvonta muodostaa nykyisin melko tehokkaan järjestelmän myös rauenneiden konkurssien valvomiseksi.

⁴² Konkurssiasiamiehen toimeksiannolla teetetävien, vuosittain noin 150–200 velallisen tai konkurssipesän, erityistarkastusten määrä on kasvanut vuosi vuodelta konkurssiasiamiehen perustamisesta lukien. Konkurssiasiamiehen toiminnan resurssit mahdollistavat nykyisin noin 5–10 %:n tarkastamisen kaikista Suomessa vuosittain vireille pannuista konkurssista. Tarkastuksista onkin muodostunut yksi konkurssiasiamiehen toiminnan painopistealueista. Tarkastusresursseja on lisätty esimerkiksi valtioneuvoston periaatepäätöksen seurauksena vuonna 1996, jolloin valtion varoista päätettiin ohjata resursseja entistä enemmän konkurssien tutkimiseen ja erityistarkastusten teettämiseen, ks. Periaatepäätös 1996. Syynä talousrikostorjunnan resurssien kasvattamiseen olivat paljolti havainnot tarkastusten vaikutuksista harmaan talouden torjunnassa, ks. tästä Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti 1995:6 s. 90.

konkurssivelallisen tilien ja toiminnan tarkastamiseksi. Tarkastuksissa pyritään selvittämään velallisyhtiön kirjanpitoa ja toimintaa ennen konkurssia ja näin paljastamaan tapahtuneet väärinkäytökset ja lainvastaisuudet.⁴³ Rauenneissa pesissä velalliseen kohdistuneet tarkastukset olivat aiemmin lähinnä satunnaisia veroviranomaisten suorittamia tarkastuksia.⁴⁴

Konkurssien valvonta lisää ennen kaikkea rikosten ilmituloriskiä ja ehkäisee siten jo ennalta harmaan talouden harjoittamista.⁴⁵ Kiinnijäämisriskin kasvattamista on pidetty yhtenä tehokkaimmista taloudellisen rikollisuuden torjuntakeinoista.⁴⁶ Mitä suurempi osa konkurseista valikoituu edes jonkinlaisen viranomaiskontrollin kohteeksi, sitä suuremmaksi kasvaa kiinnijäämisriski mahdollisista rikoksista.⁴⁷ Konkurssiasiamiehen toiminnassa rikollisuuden torjuntatehtävä onkin saanut viranomaisen perustamisvaiheessa aiottua hieman keskeisemmän aseman.⁴⁸

Ruotsissa tilanne vähävaraisten konkurssien valvonnan osalta oli ennen 1980-luvun alkua samantapainen kuin Suomessa ennen konkurssivalvonnan järjestämistä konkurssiasiamiesinstituutiolla.⁴⁹ Ruotsissa on tehty kaksi

⁴³ HE 249/1994 s. 2 ja 9.

⁴⁴ Konkurssiasiamiehen laaja *tiedonsaantioikeus* kohdistuu yhtäältä velallista, konkurssipesää ja sen hoitoa koskevaan materiaaliin ja toisaalta kaikkeen konkurssipesää ja velallista koskevaan viranomaismateriaaliin (KonkValvL 3 ja 4 §). Konkurssiasiamiehellä on muun muassa oikeus päästä konkurssipesän hallinnassa oleviin tiloihin sekä tarkastaa konkurssipesän kassavarat ja pesän hallinnassa oleva omaisuus. Konkurssiasiamiehellä on salassapitosäännösten estämättä samanlainen oikeus kuin velallisella tai konkurssipesällä saada tiedot velallisen tai konkurssipesän pankkitileistä ja maksuliikenteestä sekä rahoitusta koskevista sopimuksista ja sitoumuksista. Lisäksi konkurssiasiamiehellä on oikeus virka-apuun poliisilta ja muilta viranomaisilta. Rikosasioiden tehokkaan käsittelyn varmistamiseksi ja eri viranomaisten välisen tiedonkulun takaamiseksi konkurssiasiamiehellä on oikeus ilmoittaa saamansa tiedot tuomioistuimelle, esitutkintaviranomaiselle, syyttäjälle, verohallinnolle ja muulle lain nojalla tiedon saantiin oikeutetulle. Lisäksi konkurssiasiamies voi harkintansa mukaan antaa toiminnassaan tietoonsa saamia tietoja myös muille tahoille, jotka tarvitsevat tietoa etujensa tai oikeuksiensa suojelemiseksi tai velvollisuuksiensa hoitamiseksi, Lehtola – Paksula 1997 s. 80.

⁴⁵ Ks. OJL 6/1983 s. 257 sekä Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti 1995:6 s. 88.

⁴⁶ Vrt. Kanninen – Määttä 1998 s.127.

⁴⁷ Valtioneuvoston talousrikollisuuden torjuntaohjelma 1996 s. 3–6.

⁴⁸ Vrt. HE 249/1997.

⁴⁹ Magnussonin tutkimuksessa yksinkertaisten konkurssien rikosyleisyys oli jopa moninkertainen täydellisiin konkurssiin nähden. Ruotsissa käytetään nykyisin termiä "mindre" tai "små konkurs" kuvaamaan tilannetta, jossa varat eivät riitä konkurssimenettelyn täysimittaiseen läpiviemiseen. Aiemmin ilmiötä kuvasi sanapari "fattig konkurs", vrt. Magnusson 1983 s. 38.

suurta konkurssilainsäädäntömuutosta. Vuoden 1979 muutoksella järjestettiin konkurssien systemaattinen valvonta perustamalla nk. tillsynsmyndigheten, joka voi mm. teettää hallinnon tarkastuksia kaikissa konkurseissa. Vuonna 1987 uudistettiin konkurssilaki ja samalla pieniä ja suuria konkurseja koskevaa lainsäädäntöä yhtenäistettiin.⁵⁰ Nykyisin myös pienet ja varattomat konkurssit käyvät läpi konkurssimenettelyn. Konkurssit myös tarkastetaan mahdollisten rikosten selvittämiseksi.⁵¹ Valvonnan järjestämisellä on Ruotsissa havaittu olevan selvä vaikutus rikosten ilmitulemiseen.⁵² Ruotsissa on vireillä konkurssineuvoston (konkursråd) perustamishanke. Hankkeessa esitetään eräänlaisen konkurssiasiamiesinstituution sekä konkurssiasiaain neuvottelukunnan perustamista paljolti suomalaisen järjestelmän mukaisesti.⁵³ Ehdotuksessa esitetään myös kaksiosaisen valvonnan järjestämistä. Kaikki konkurssit kävisivät läpi eräänlaisen perusvalvonnan. Ne konkurssit, joissa tällöin syntyy epäily väärinkäytöksistä, joutuisivat tiukempaan viranomaisvalvontaan. Myös velkojien asemaan konkurssimenettelyn hallinnossa ehdotetaan muutoksia.⁵⁴ Ruotsissa ehdotettua ensimmäisen asteen perusvalvontaa vastaa suomalaisessa mallissa lähinnä KS 50b §:n mukainen väliaikaisen pesänhoitajan selvityksenantomenettely. Suomalainen konkurssiasiamiesinstituutio tiedonsaanti- ja tarkastusvaltuuksineen vastaa Ruotsissa esitettyä tiukennettua valvontaa. Konkurssien valvontajärjestelmää meillä voidaankin pitää jo nyt kattavana ja tehokkaana.

⁵⁰ SOU 2000:62 s. 118–131.

⁵¹ Ks. myös SOU 1974:6 s. 71, SOU 1983:24 s. 355 sekä Welamson 1996 s. 19 ja 54.

⁵² Poliisin tietoon tulleiden rikosten määrä kasvoi moninkertaiseksi tarkastelujaksolla. Heinonen 1985 s. 276; ks. myös Magnussonin tutkimuksen rikoshavaintoja pienten ja tavallisten konkurssien osalta vuosilta 1982 ja 1983, Magnusson 1984 s. 52 ja 32.

⁵³ SOU 2000:62 s. 400.

⁵⁴ SOU 2000:62 s. 16 ja 321.

2.4 KONKURSSIVELALLISEN ERITYISTARKASTUS JA KONKURSSIEIHIN LIITTYVIEN RIKOSTEN ILMITULO

Erityistilintarkastus⁵⁵ konkurssin yhteydessä on joko konkurssipesän hallinnon tai konkurssivelallisen kirjanpidon ja hallinnon tarkastamista velallisen toiminta-ajalta. Velallisen toiminta-aikaan kohdistuvissa erityistarkastuksissa tutkitaan konkurssiin menneen yrityksen *toimia konkurssia edeltäneeltä ajalta*.⁵⁶ Konkurssivelallisen erityistarkastuksessa sovelletaan periaatteessa tilintarkastuslakia sekä hyvän tilintarkastustavan normistoa.⁵⁷ Varsinaisen erikoistilintarkastuksen sisällöstä tai tarkastamisvelvollisuudesta ei ole säännöksiä laissa. Tarkastusmuoto onkin syntynyt pitkälti käytännön tarpeiden ohjailemana. Lisäksi konkurssiasiaain neuvottelukunta on antanut suosituksen konkurssipesien kirjanpidosta ja tarkastuksesta. Myös takaisinsaantilain, rikoslain, osakeyhtiölain, kirjanpitolain sekä liiketoimintakielto-lain säännökset määrittelevät välillisesti erityistilintarkastuksen sisältöä ja laajuutta, koska sisältö määrittyy pitkälti tavoitteiden ohjaamana ja yleensä tarkastuksilla tavoitellaan takaisinsaantien ja muiden velkomusperusteiden esiintuomista sekä mahdollisten rikosten ja muiden väärinkäytösten paljastumista.⁵⁸ Tarkastuksen tavoitteet ja rajaukset määritetään periaatteessa kunkin tarkastuksen osalta erikseen.⁵⁹ Usein tarkastuksen tavoitteena on mahdollisten velallisen tekemien rikosten havaitseminen sekä kirjanpidon laimukaisuuden tarkastaminen.⁶⁰

⁵⁵ Tilintarkastuslautakunnan suosituksissa konkurssiin liittyvästä tilintarkastuksesta käytetään nimitystä konkurssipesän *erikoistarkastus* tai *erikoistilintarkastus*. Sen sijaan konkurssiasiamiehen teettämistä konkurssipesän tai konkurssivelallisen tilintarkastuksista käytetään lakitekstissä nimitystä erityistarkastus. Konkurssiasiamiehen käytössä vakiintunut termi erityistarkastus kuvaakin nimenomaan tätä, paljon takaisinsaanteihin sekä mahdollisten rikosten ja väärinkäytösten paljastumiseen tähtäävää tarkastusmuotoa. Vrt. Laine – Tuokko 2000 s. 11. Erityistarkastusten lajeista ks. Laine – Tuokko 2000 s. 12. Tässä tutkimuksessa aineistona ovat nimenomaan *velallisen toiminta-aikaan kohdistuvat tarkastukset*.

⁵⁶ Laine – Tuokko 2000 s. 14–69. Konkurssiyrityksen erityistilintarkastuksista ks. myös Tuokko 1995 s. 37–39.

⁵⁷ Lähinnä TTL 16, 25, 28–39, 41 sekä 42 §.

⁵⁸ Aho 1976 s. 101–102, Silventoinen 1991 s. 453, Riistama 1994 s. 346–348 ja Laine – Tuokko 2000 s. 11.

⁵⁹ Laine – Tuokko 2000 s. 14.

⁶⁰ Laine – Tuokko 2000 s. 15.

Konkurssivelallisen erikoistarkastusta voidaan vaatia lähinnä neljässä tilanteessa. Pesänhoitaja konkurssihallinnossa voi päättää erikoistarkastuksen teettämisestä. Myös velkojain kokous voi päättää tarkastuttamisesta.⁶¹ Konkurssissa kukin yksittäinen velkoja voi yleensä halutessaan teettää erikoistarkastuksen edellyttäen, että hän ottaa vastatakseen konkurssipesälle tarkastamisesta aiheutuneista kuluista.⁶² Poikkeuksen tästä muodostaa juuri konkurssin raukeaminen, koska yksittäisellä velkojalla ei normaalisti ole oikeutta vaatia luotottamansa yrityksen tilien tarkastamista. Rauenneen konkurssin toiminnan ja tilien tarkastaminen konkurssia edeltäneeltä ajalta ei aiemmin ollut aivan selvää. Tätä korosti korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 1977 II 15, jonka mukaan konkurssin rauettua varojen puutteessa konkurssivelkojalla ei enää ole oikeutta vaatia yhtiön kirjanpitoa tarkastettavaksi yhtiön varojen ja velkojen epäsuhteen selvittämiseksi. Tulkinnan seurauksena velkojien olikin vaikea raukeamisen jälkeen päästä tutkimaan konkurssia edeltäneitä olosuhteita rauenneissa konkurseissa. Lähes ainoaksi mahdollisuudeksi jäi poliisitutkinnan käynnistäminen, mikäli väliaikaisen pesänhoidon aikana tai muutoin oli perusteltua epäillä velallisen syyllistyneen rikokseen.⁶³ Lisäksi konkurssiasiamies voi KonkValvL 1 ja 5 §:n nojalla teettää erityistarkastuksen konkurssipesässä.

Ylipäänsä erikoistarkastuksilla lähinnä kirjanpitoon perustuvana tarkastusmuotona pystytään havaitsemaan hyvin teot, jotka ilmenevät kirjanpidosta. Näiden toteennäyttämisessä erikoistarkastuksen todistusarvo on suurimmillaan. Muiden rikosten paljastaminen on tosin hankalampaa ja vaatii tarkastajalta erityisosaamista ja rikossäännösten ja yleisimpien tekotapojen tuntemusta.⁶⁴ Kuitenkin myös muiden rikosepäilyjen arviointi on mahdollista, vaikkei kirjanpitoa olisikaan pidetty koko tarkastusajalta.⁶⁵ Kirjanpitorikosten lisäksi tarkastuksessa pystytään toteamaan mahdollisia osakeyhtiörikoksia. Rekisterimerkintöjen virheellisyyksistä ja esimerkiksi yhtiön nimen, kotipaikan ja omaisuuden kierrättämisestä yrittäjältä toiselle

⁶¹ Havansi 1992 s. 269.

⁶² Riistama 1994 s. 345. Korkein oikeus ei ratkaisussaan KKO 2000:86 myöntänyt erityistilintarkastuksen teettäneelle velkojalle oikeutta vaatia tarkastuskuluja vahingonkorvauksena pesästä, vaikka velallinen oli syyllistynyt kirjanpitorikokseen. Tapauksessa ei nähty syy-yhteyttä tarkastuskustannusten ja kirjanpitorikoksen välillä, ks. Nuutila 2000 s. 86–87.

⁶³ Vento 1992 s. 19.

⁶⁴ Salminen 1998 s. 64.

⁶⁵ Salminen 1998 s. 151–159.

keinottelumielessä voidaan tarkastuksissa myös saada näyttöä.⁶⁶ Konkurssi-
asiamiehen teettämässä erityistarkastuksissa julkishallinnollinen näkökul-
ma korostuu, ja verotukselliset ja rikosoikeudelliset näkökohdat ja selvityk-
set saavat yksityisten tahojen teettämiin tarkastuksiin verrattuna enemmän
painoarvoa.⁶⁷

Erityistarkastuskertomuksessa voidaan ottaa kantaa yhtiön maksukyvyt-
tömyyteen ja sen alkamisajankohtaan. Siinä voidaan tuoda esiin kirjanpi-
don laiminlyönnit ja siihen sisältyvät virheet. Lisäksi tarkastajan on yleensä
ilmaistava käsityksensä siitä, ovatko esiin nostetut virheellisyydet
kirjanpidossa vaikuttaneet olennaisesti oikean ja riittävän kuvan saamiseen
yhtiöstä ja sen taloudellisesta tilasta.⁶⁸ Kirjanpitorikoksina arvioitavien
kirjanpitoon kohdistuneiden väärinkäytösten arviointiin erityistarkastukset
soveltuvat hyvin. Niiden avulla voidaan arvioida kirjanpidon antaman ku-
van totuudenmukaisuutta ja oikean ja riittävän kuvan välittymistä muille
talouden toimijoille. Lisäksi voidaan havaita kirjanpitomerkintöjen oikeelli-
suus ja niiden yhdenmukaisuus muun hallintomateriaalin ja reaalisten kassa-
virtojen kanssa.

Rikostunnusmerkistön tekotapaa koskevaan arviointiin erityistarkastukset
antavat melko hyvin materiaalia. Tarkastuksilla voidaan todeta teon tunnus-
merkistön mukaisuuden alaan kuuluvia seikkoja kuten velallisen taloudel-
listen vaikeuksien alkamisajankohta sekä se, mitkä seikat ovat vaikuttaneet
maksukyvyttömyyteen ja milloin maksukyvyttömyyden voidaan katsoa al-
kaneen.⁶⁹ Sen sijaan tunnusmerkistöissä edellytettyihin tekijän tahdonmuo-

⁶⁶ Laine 1995 s. 309–311 ja Laine – Tuokko 2000 s. 17–18.

⁶⁷ Käytännössä konkurssi-asiamies on tarkastuttanut lähinnä pesiä, joissa on ollut perus-
teltu epäily väärinkäytöksistä tai mahdollisista rikoksista. Suuri osa esimerkiksi vuosina
1995–1996 tehdyistä tarkastuksista käynnistyi jonkin tahon, kuten pesänhoitajan, velkojan
tai poliisin vihjeestä. Vuonna 1995 konkurssi-asiamiehen toimisto teetti erityistarkastuksen
20 konkurssipesässä tai konkurssivelallisessa. Vuonna 1996 teetettiin kaikkiaan 70 tar-
kastusta, joista 24 oli konkurssipesän ja 45 konkurssivelallisen tarkastusta. Vuonna 1997
konkurssi-asiamiehen toimeksiannosta tehtiin 166 erityistarkastusta. Vuodesta 1997 alka-
en tarkastusten vuosittaiseksi lukumääräksi on vakiintunut noin 150–200 tarkastusta, ks.
Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 21.

⁶⁸ Pettinen on tutkinut empiirisen aineiston pohjalta, kuinka tilintarkastajien, poliisin ja
tuomareiden käsitykset olennaisuusvaatimuksesta ja oikean ja riittävän kuvan määrittel-
mästä eroavat toisistaan. Virheiden arviointiperusteet olivat eri tahojen välillä saman-
suuntaiset. Myös olennaisuusvaatimuksen osalta tilintarkastajien ja tuomareiden käsityk-
set olivat samanlaisia, ks. Pettinen 1998 s. 23–24.

⁶⁹ Laine – Tuokko 2000 s. 32 sekä sama s. 48–57.

dostusta kuvaaviin elementteihin erityistarkastukset eivät anna riittävästi johtoa. Hyötymistarkoituksesta taikka tietoisuudesta maksukyvyttömyydestä ja tekojen sijoittumisesta maksukyvyttömyysaikaan erityistarkastuksilla saadaan vain hyvin vähän todistusaineistoa.

Erityistarkastusten rajoitukset aiheuttavat ongelmia nykyisin voimassa olevien rikossäännösten soveltamiselle. Esimerkiksi velallisen rikoksissa tekijän tietoisuuden merkitys on olennainen rangaistavuuden alan ja rikoslajin valinnan määrittelyssä. Lopullista rajanvetoa esimerkiksi velallisen petoksen ja epärehellisyysrikoksen välillä ei pystytä yksinomaan erityistarkastusaineiston perusteella tekemään.⁷⁰ Velallisen rikosten paljastamista vaikeuttaa se, että rikoksiksi katsottavat teot muodostuvat usein tekokokonaisuuksista, joiden lainvastaisuus tunnistetaan vasta laskentatoimen analyysin ja monimutkaisen loogisen päättelyn avulla. Tällaisiin arviointeihin erityistarkastukset eivät aina anna riittävästi pohjaa.⁷¹ Myös tekijän vastuun kohdentumiseen liittyvät kysymykset jäävät usein perinteisissä erikoistilintarkastuksissa vähemmälle huomiolle.⁷² Tarkastelutasona on kirjanpito- ja hallintoaineisto, joka ei välttämättä anna todenmukaista kuvaa tosiasiallisista käskyvalta- tms. johtoon liittyvistä toimivaltasuhteista.

Tekijän subjektiivisen tietoisuuden todentamisesta jo erityistarkastuksen keinoin joudutaan kehittämään joitakin objektiivisia tunnusmerkkejä. Esimerkiksi todisteena siitä, että velallinen on ollut tietoinen maksukyvyttömyydestään, saattaa olla velallisen allekirjoittama tilinpäätös, josta taloudelliset vaikeudet ovat nähtävissä.⁷³ Käytännössä arvio tekijän syyllisyydestä joudutaan tekemään pitkälti juuri yhtiöstä saatavan kirjallisen aineiston perusteella. Tällaisen kirjanpitoon ja hallintoaineistoon laajassa mielessä perustuvan tarkastelun rooli onkin muodostumassa yhä tärkeämmäksi talouselämässä tehtyjen rikosten syyksilukemisessa.⁷⁴

Velallisen toiminnan tarkastus on esimerkiksi osakeyhtiöissä tehdyissä rikoksissa usein esivaiheena ja pontimina myöhemmille prosesseille. Eri-

⁷⁰ Ks. Koposen analysointia tunnusmerkistöjen arvioinnista velallisen rikoksissa erityisesti todellisen ja näennäisen varallisuuden luovutuksen välillä. Jos arviointi perustetaan luovutustahdon käsitteeseen, ei erityistarkastus sellaisenaan riitä antamaan tietoa tahdonmuodostuksen sisällön suunnasta. Koponen 2001 s. 234.

⁷¹ Salminen 1998 s. 156.

⁷² Salminen 1998 s. 318.

⁷³ Kähkönen 1998 s. 110.

⁷⁴ Salminen 1998 s. 93, 121 ja 146, Nuotio 1995 s. 960–961 ja Koponen 2001 s. 235.

tyistarkastus voi synnyttää *vahvan epäilyn* esimerkiksi velallisen rikosten tai verotukseen kohdistuneiden rikosten olemassaolosta.⁷⁵ Erikoistarkastusta saatetaan täydentää varsinaisella rikosperusteisella tilintarkastuksella, mutta se voi myös sellaisenaan olla rikosprosessissa todistusaineistona.⁷⁶ Ongelmalliseksi saattaa muodostua ainoastaan teonkuvauksen ja yhtiöstä tarkastuksessa saatavan informaation yhteensovittaminen. Teonkuvausten kehittäminen vastaamaan paremmin tosiasiallisia keinoja saada luotettavaa tietoa yhtiömuotoisesta velallisesta olisikin yksi keskeisiä rikosoikeuden kehittämisalueita, mikäli taloudellisen rikollisuuden tosiasialliseen torjuntaan halutaan saada entistä toimivampia välineitä.

⁷⁵ Laine – Tuokko 2000 s. 48–60.

⁷⁶ Rikosperusteinen tilintarkastus on poliisin esitutkinnassa suorittama tarkastus, jonka tarkoituksena on palvella ensisijaisesti myöhemmän rikosprosessin tarpeita. Salminen 1998 s. 157–159.

3 Rauenneet konkurssit ja niissä tehdyt rikokset

3.1 RAUENNEET KONKURSSIT KONKURSSI- ASIAMIEHEN TOIMISTOSSA KERÄTYN AINEISTON VALOSSA

Tässä tutkimuksessa esitetty rikosoikeudellinen ongelmanasettelu rajautuu kysymyksiin, joita kohdataan käytännön talousrikostorjunnassa. Ongelmanasettelun tarkentamiseksi on välttämätöntä aluksi selvittää, millaisia ovat rauenneet konkurssit. Seuraavassa esitetään pääpiirteisesti konkurssiasiamiehen toimistossa kerätyn empiirisen aineiston sisältöä. Toiston välttämiseksi en ole kuvannut rauenneiden konkurssien kaikkia erityispiirteitä, vaan tyydyn viittaamaan konkurssiasiamiehen toimiston julkaiseman raportin tietoihin mm. konkurssiyritysten liikevaihdosta, työntekijöiden lukumäärästä tms. seikoista.¹

Seuraavassa on esitetty pääasiassa havaintoja, joilla on merkitystä rikosten tekotapaa koskevien tunnusmerkistötekijöiden täyttymisen, tunnusmerkistöjen muun soveltamisen tai rikosoikeuden yleisten oppien kannalta.

Erityistä huomiota on kiinnitetty osakeyhtiöiden organisaatorakenteeseen, läheisyhtiöiden lukumäärään ja kirjanpidon tasoon.² Organisaatorakenteella on merkitystä rikoshavaintojen kohdentamisessa tiettyyn tekijään sekä erilaisten bulvaanitilanteiden tarkastelussa. Läheisyhtiöiden määrä ja keskinäiset omistussuhteet ovat merkityksellisiä erityisesti velkojia loukkaavien läheisyhtiöiden välisten omaisuusdisponointien kannalta. Kirjanpidon taso sen sijaan kuvaa yhtäältä mahdollisten kirjanpitorikosten tekotapaa ja vakavuutta. Toisaalta kirjanpito on olennainen lähde osakeyhtiöissä tehtyjen velallisen rikosten arvioinnissa.

Otoksen pienuudesta ja tutkimusongelman asettelusta johtuen seuraavassa ei ole pyritty syvempään analysointiin eikä johtamaan korrelaatteja ominaispiirteiden ja tehtyjen rikoshavaintojen välille. Siten esimerkiksi toi-

¹ Suontausta – Hämäläinen 2000.

² Vrt. Hakmanin esittämät varoitustekijät. Hakman 1993 s. 148–175.

mialan vaikutusta rikosten esiintymistiheyteen ei ole pidetty tässä tarpeellisenä pohtia. Ainoastaan joitakin yleistäviä huomioita on esitetty lopuksi tulosten analysoinnin yhteydessä.

Tässä luvussa esitetyt rikosepäilyt perustuvat konkurssseissa tehtyihin erityistarkastushavaintoihin sekä konkurssiasiamiehen toimistossa tehtyihin rikosilmoituksiin ja aineistoon kuuluviin rikosilmoituksiin. Havaintojen valinta, analysointi ja luokittelu ovat omiani. Mukaan on valikoitu sekä konkurssseja, joissa on tehty rikosilmoitus joko konkurssiasiamiehen toimiston tai muun tahon aloitteesta, että konkurssseja, joissa rikosilmoitusta ei syystä tai toisesta ole tehty. Yhteenvedo tutkituista konkurssseista sekä yksittäisten rikosilmoituksiin johtaneiden konkurssien yksityiskohtaiset kuvaukset ovat tämän tutkimuksen liitteenä.³

3.1.1 Konkurssien toimiala ja toiminta-aika

Tilastokeskuksen käyttämän toimialaluokituksen mukaan tutkimuksen otoksena olleet konkurssit jakautuivat toimialoittain taulukossa 3 kuvatulla tavalla. Toimialaluokituksessa ryhmään ”muut palvelut” on luokiteltu esimerkiksi lehtien kustannustoiminta, huvilaitteiden vuokraus sekä työvoiman vuokraus. Valtaosa konkurssiyhtiöistä oli erilaisia palvelualojen yrityksiä.⁴

Taulukko 3. Toimiala

Toimiala	Lkm
Maa-/metsä-/kalatalous	0
Teollisuus/kaivostoiminta	0
Rakentaminen	25
Kauppa	30
Majoitus/ravitsemus	14
Rahoitus/vakuutus	2
Kuljetus/tietol./varastointi	3
Muut palvelut	26
Yhteensä	100

³ Ks. liite 1.

⁴ Hieman toisin luokiteltuna Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 588.

Suurin osa tutkituista konkurssiyhtiöistä oli toiminut vain muutaman vuoden ajan.⁵ Otoksen konkurseista vain 13 oli toiminut kymmenen vuoden ajan tai enemmän.⁶ Ainakin 25 konkurssiyhtiössä varsinainen yhtiötoiminta oli lakannut ennen konkurssia. Joissakin näistä tapauksista aika konkurssiin asettamisen ja toiminnan lakkaamisen välillä oli jopa vuosia.⁷

3.1.2 Osakepääoma, omistus ja hallinnointi

Suomessa yritystoimintaa harjoitetaan yleisimmin osakeyhtiöiden muodossa. Valtaosa Suomessa rekisteröidyistä osakeyhtiöistä on pieniä vähimmäispääomalla toimivia muutaman osakkaan yhtiöitä.⁸ Näissä kaikki osakkaat osallistuvat yleensä aktiivisesti yhtiön hallintoon.⁹

Tutkitut osakeyhtiöt olivat monessa suhteessa tyypillisiä suomalaisia osakeyhtiöitä. Tiedot omistuksesta ja hallintohenkilöistä on tässä kerätty yhtiötä koskevasta kaupparekisteriotteesta, joka on tilattu välittömästi konkurssin raukeamisen jälkeen.

Konkurseista selvän enemmistön (74 %) osakepääoma oli aiemman osakeyhtiölain¹⁰ edellyttämä minimipääoma 15 000 markkaa (tai sen alle).¹¹ Neljässä konkurssissa osakepääoma oli alle 15 000 markkaa ja 74:ssä tasan 15 000 markkaa. Yli 15 000 markan osakepääoma oli 12:ssa tutkitussa konkurssissa ja 50 000–100 000 markkaa kahdessa konkurssissa. Yli 100 000 markan osakepääoma oli viidessä konkurssissa. Kolmessa konkurssissa osakepääoman suuruus ei käynyt ilmi tarkasteltavasta aineistosta.

⁵ Ks. liite 1.

⁶ K20, K25, K32, K46, K47, K51, K55, K57, K61, K65, K68, K85, K86.

⁷ Nykyisin OYL 13 luvussa on säännökset tällaisten toimimattomien osakeyhtiöiden poistamisesta kaupparekisteristä. Otoksen konkurseista lähes neljäsosa olisi nykyisin voimassa olevien säännösten nojalla tullut poistetuksi kaupparekisteristä, ks. sääntelyn tavoitteiden osalta myös HE 69/2000 s. 1.

⁸ Osakeyhtiölain uudistamista koskeva muistio s. 8.

⁹ OYL 1/1998 s. 59.

¹⁰ OYL 29.9.1978/734, jonka 1 luvun 1§ 3 momentin mukaan minimiosakepääoma oli 15 000 markkaa, vuonna 1997 yksityisen osakeyhtiön minimipääoma korotettiin 50 000 markkaan (L 14.2.1997/145), mutta siirtymäsäännöksistä johtuen nyt tutkituissa konkurseissa lain mukainen osakepääomaminimi oli 15 000 markkaa. Nykyisin voimassa olevan OYL 1 luvun 1§:n 3 momentin (L29.9.1978/734, muutettu viimeksi L13.11.1998/824) mukaan osakeyhtiön minimipääoma on 8 000 euroa.

¹¹ Ks. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 24.

Tutkituista konkurssseista suurin osa (89 %) täytti nk. pienosakeyhtiöiden määritelmän, sillä osakkaiden lukumäärä oli niissä alle 5 henkilöä tai tahoa.¹² Pienyhtiöissä omistus ja johto on tyypillisesti samoissa käsissä.¹³ Rauenneissa konkurssseissa yleisintä yhtiömuotoa voitaisiin myös nimittää pääomistajanyhtiöksi, jossa yhdellä omistajalla on yli 50 prosentin määräysvalta yhtiössä.¹⁴ Lähes kaikissa konkurssseissa osakkeiden omistus oli jakautunut yhden tai kahden määräysvaltaa käyttävän henkilön ja näiden läheistahojen kesken. Määräysvaltaa tosiasiallisesti käyttänyt taho omisti yleensä myös suurimman osan osakkeista. Jatkossa tarkoitankin 'omistaja-johtajalla' yhtiön määräysvaltaa käyttänyttä omistajatahoa.

Taulukossa 4 on kuvattu omistaja-johtajana tms. määräävässä asemassa olevien lukumäärä. Määräysvaltaa käyttäviksi tahoiksi on luettu toimitusjohtaja sekä hallituksen varsinaiset jäsenet. Taulukossa hallintohenkilöiden lukumäärä vastaa tilannetta konkurssiin asetettaessa. Kaikissa yhtiöissä ei ollut pidetty osake- ja osakasluetteloa, eikä tietoa osakkaiden lukumäärästä varmuudella saatu selville. OYL 3 luvun säännökset luettelosta koskevat yrityksiä, joita ei ole liitetty arvo-osuusjärjestelmään.¹⁵

Taulukko 4. Yrityksen osakastahot

Osakkaiden lukumäärä konkurssihetkellä	Konkurssit lkm
1–2 osakasta	73
3 osakasta	11
4 osakasta	4
5 osakasta	1
yli 5 osakasta	2
eos	9
Yhteensä	100

¹² Pienyhtiöitä ovat korkeintaan 5–6 osakkaan yhtiöt. EY-direktiivissä pienyhtiön kriteeristöksi on otettu kolme raja-arvoa: 1) taseen loppusumma (alle 3,125 milj. euroa) ja 2) vuosittainen nettoliikevaihto (alle 6,25 milj. euroa) sekä 3) palveluksessa enintään 50 työntekijää. 78/660/ETY (muutettu 1999/60/ETY) ja HE 189/2000 s. 2. Kaikki tutkitut konkurssit olisivat näin direktiivissä esitettyjä pienyhtiöitä, ks. pienyhtiömääritelmästä OYL 1/1998 s. 14–15, vrt. Huttunen 1963.

¹³ OYL 1/1998 s. 16–17.

¹⁴ Vrt. Nissinen 1997 s. 139.

¹⁵ Osake- ja osakasluetteloiden pitämisestä ks. Villa 1997 s. 128–130 sekä Kyläkallio – Iirola – Kyläkallio 1997 s. 205.

Osakeyhtiöllä tulee olla *hallitus*. Pienissä osakeyhtiössä hallituksessa tulee osakeyhtiölain mukaan olla vähintään yksi varsinainen ja yksi varajäsen (OYL 8:1). Periaatteessa hallituksen jäsenten valinnan suorittaa yhtiökokous. Yhtiöjärjestyksessä voidaan tosin määrätä toisinkin. Lähtökohtaisesti hallituksen jäsenet eivät itse voi osallistua hallituksen valintaan ja jäsenten palkkioihin liittyvään päätöksentekoon.¹⁶ Pienissä osakeyhtiöissä menettely ei kuitenkaan yleensä ole mahdollinen. Pienosakeyhtiössä kaikki osakkaat osallistuvat usein hallintoon ja päätöksentekoon. Eri osakkaiden väliset työ- ja toimivaltasuhteet ovat usein huonosti määriteltäviä.¹⁷ Myös nyt tutkituissa konkurssissa osakkaat kuuluivat useimmiten hallitukseen joko varsinaisina tai varajäseninä. Yrityksen toiminnan tarkastelu niin ikään paljasti, että työ- ja toimivaltasuhteet oli useimmiten heikosti järjestetty ja omistaja-johtajat vastasivat pääosin kaikesta yritystoiminnasta.

Taulukko 5. Hallintohenkilöt konkurssihetkellä

Hallintohenkilöt konkurssihetkellä	Lkm
1 varsinainen jäsen (+ varajäsen/varajäseniä)	63
2 varsinaista jäsentä (+varajäsen/varajäseniä)	17
3 varsinaista jäsentä (+varajäsen/varajäseniä)	10
4 < varsinaista jäsentä (+varajäsen/varajäseniä)	6
Kaikki eronneet ennen konkurssia	4
eos	3
Yhteensä	100

Toimitusjohtajan valinta pienosakeyhtiössä on vapaaehtoista. Osakeyhtiölaki määrittää toimitusjohtajan velvollisuuksia yhtiön johdossa.¹⁸ Pienyhtiöissä toimitusjohtajan asema suhteessa muihin osakkaisiin, jotka ovat usein sukulaisuussuhteessa toimitusjohtajaan, on erittäin vahva. Toimitusjohtaja saattaa käytännössä yksin vastata koko yhtiön toiminnasta, kun muiden osuus toimintaan on lähinnä muodollista.¹⁹

Tutkituissa konkurssiyhtiöissä kaikilla ei ollut kaupparekisteriin merkittyä toimitusjohtajaa. Niissä yhtiöissä, joissa oli toimitusjohtaja, tämä oli

¹⁶ Villa 1997 s. 174–176.

¹⁷ OYL 1/1998 s. 119–120.

¹⁸ Ks. myös Villa 1997 s. 176–177.

¹⁹ OYL 1/1998 s. 121.

usein myös pääosakas, joka käytännössä vastasi yhtiön kaikista ratkaisuis-
ta. Kuudessa yhtiössä toimitusjohtaja oli eronnut ennen konkurssia. Näissä
tapauksissa yhtiöllä ei ollut konkurssihetkellä toimitusjohtajaa.

Taulukko 6. Toimitusjohtaja

Toimitusjohtaja	Lkm konkurssseja
Kyllä	50
Ei ole	19
eos	25
eronnut ennen konkurssia	6
Yhteensä	100

Kaupparekisteriin on merkittävä osakeyhtiön johto- ja hallintohenkilöiden yhteystiedot ja toimitusjohtaja, mikäli yhtiössä on sellainen (KRL 4–13d§).²⁰ Kaupparekisterin tarkoituksena on ensisijassa palvella yrityksestä tietoa tarvitsevien elinkeinonharjoittajien ja sidosryhmien tarpeita. Siksi on tärkeää, että yrityksen toiminnasta ja edustajista on rekisteröity ajan-
tasaiset ja paikkansa pitävät tiedot. Nyt tarkastetuissa konkurssseissa tehtiin
joitakin havaintoja siitä, että kaupparekisteriin merkittyjen hallintohenkilöi-
den sijasta yhtiön asioita on hoitanut joku muu henkilö.²¹ Tällaisia ei-muo-
dollisia, tosiasiallisia johtajia havaittiin kaikkiaan kahdeksassa konkurssis-
sa. Oli myös tavallista, että kaupparekisteriin ei ollut tehty lainkaan mer-
kintää toimitusjohtajasta, vaikka yhtiössä olikin selkeästi ollut tosiasiallin-
nen toimitusjohtaja. Kaikki yhtiöt eivät myöskään olleet ilmoittaneet yh-
tiön toiminnassa ja hallinnossa tapahtuneita muutoksia kaupparekisteriin.
Milloin kaupparekisterimerkintä tehdään tietoisesti väärin, saattaa teko täyt-
tää rikoslain 16 luvun 7§:ssä tarkoitetun rekisterimerkintärikoksen.

Sillä, kuinka osakeyhtiön hallinto on järjestetty, on merkitystä sekä ri-
kos- että siviiliperusteisessa vastuun kohdentamisessa. Osakeyhtiöissä sekä
siviili- että rikosoikeudelliseen vastuuseen osakeyhtiön piirissä tehdyistä
väärinkäytöksistä joutuvat pääsääntöisesti muodollisessa vastuuasemassa
olevat henkilöt. Laitisen ja Virran selvityksessä osakeyhtiössä tehdyissä
talousrikoksissa rikoksesta epäillyksi havaittiin yleisimmin joko hallituk-

²⁰ Kaupparekisterimerkintöjen oikeutta luovista vaikutuksista yhtiön perustamisen yhtey-
dessä mm. Villa 1997 s. 113–115.

²¹ K9, K11, K25, K35, K57, K90.

sen jäsen, toimitusjohtaja tai muu, tosiasiallinen johtaja.²² Havaintoa tukevat tämän tutkimuksen aineiston perusteella tehdyt rikosilmoitukset.²³

Kuitenkin tilanteissa, joissa tosiasiallisena tekijänä on joku muu kuin virallisesti kaupparekisteriin merkitty muodollisessa vastuuasemassa oleva henkilö, on tekijävastuun kohdentaminen hankalaa. Tällöin rikosvastuun kohdentamisessa saattaa käytännössä ongelmalliseksi nousta se, ketä pidetään varsinaisena tekijänä ja ketä avunantajana. Toisaalta ongelmalliseksi saattaa muodostua syyksilukemisen osakysymysten, kuten tahallisuuden määrittely eri tekijöiden osalta.²⁴

Seuraavassa on kuitenkin joitakin esimerkkejä tutkituista konkurssi-yhtiöistä. Esimerkit kuvaavat tilanteita, joissa konkurssiyhtiön hallinto oli ilmeisen tarkoituksellisesti niin epäselvästi järjestetty, että rikosepäilyjen kohdentaminen tekijöihin oli hankalaa.

K57 Yhtiö oli aloittanut toimintansa 9/1986 ja se harjoitti lähinnä sisustus-tarvikkeiden myyntiä. Yhtiön koko osakekannan omisti A, hän oli myös ainoa varsinainen hallituksen jäsen. Mainintaa toimitusjohtajasta ei kaupparekisterissä ollut. Käytännössä yhtiön toiminnasta vastasi täysin A:n aviomies B, joka oli yhtiön hallintoaineiston perusteella *työsuhteinen yöntekijä*.

Konkurssissa K25 yhtiön toiminnasta vastasi käytännössä täysin yhtiön ainoa osakas B, jolla ei kuitenkaan ollut yhtiössä lainkaan muodollista hallintoasemaa. A ja C toimivat yhtiössä muodollisina kaupparekisteriin merkittyinä hallintohenkilöinä, mutteivät tosiasiaa ilmeisesti olleet osallistuneet lainkaan yhtiön asioiden hoitoon. Rekisteriin merkittyjen hallintohenkilöiden merkitys vaikutti olevan liiketoimintakieltoon asettamisen esittäminen. Konkurssissa tehtiin useita rikosepäilyjä mm. kirjanpito-, vero- ja velallisen rikoksista.

Niin ikään konkurssissa K11 hallintohenkilöt ja tosiasiallinen toimija olivat eri henkilöitä. Konkurssissa saatettiin havaita useita erilaisia epäilyttäviä toimia. Myös alla kuvatussa tapauksessa K90 saatettiin epäillä ni-

²² Ks. myös tyypillistä kirjanpitorikoksista, veropetoksista ja velallisen rikoksista epäilyistä esitettyä. Selvästi eniten talousrikoksista epäiltyjä kuului ryhmään hallituksen jäsen (50,7%). Ks. Laitinen – Virta 1998 s. 123–130.

²³ Ks. kuitenkin myös Salmisen kritiikki erikoistilintarkastuksissa tehtäviä tekijätahoa koskevia huomioita kohtaan, Salminen 1998 s. 318.

²⁴ Nuotio 1995 s. 976, Lahti 1998 s. 1273–1274 sekä Nissinen 1997 s. 109.

menomaisen bulvaanin palkkaamista tarkoituksena estää rikosvastuun tai muiden seuraamusten kohdentaminen.

K90 A oli toiminut yhtiön hallituksen varsinaisena jäsenenä, omistajana ja toimitusjohtajana 6/1996 jälkeisenä aikana. Varsinaiseen toimintaan hän ei kuitenkaan ollut osallistunut, vaan hän oli nostanut palkkaa juridisen vastuun ottamisesta nimiinsä. Käytännössä B hoiti toimitustyöt ja käytännön asiat. 10/1995–6/1996 välisenä aikana yhtiön hallituksen ainoana varsinaisena jäsenenä oli C, joka oli vastuuhenkilönä yhteensä 293 intressiyhtiössä. Konkurssissa tehtiin rikosilmoitus useista eri rikosnimikkeistä.

Ongelmalliseksi kysymykseksi rauenneissa konkurseissa näyttääkin pelkistyvän lähinnä se, kuinka tulisi suhtautua muodollis-juridiseen asemaan osakeyhtiössä rikosoikeudellisen vastuun ja erikoisrikoksen²⁵ tekijäpiirin näkökulmasta? Kysymyksiä herättävät lähinnä nk. *ei-tosiasiallisten johto- ja hallintohenkilöiden asema* sekä esimerkiksi kirjanpitäjän asema kirjanpitorikosten yhteydessä. Pienissä osakeyhtiöissä saattaa erityisen ongelmalliseksi lisäksi muodostua se, minkälaiseen rikosvastuuseen voivat joutua ne hallituksen jäsenet, jotka eivät käytännössä ole lainkaan osallistuneet yhtiön hallintoon.

Esimerkiksi otoksen konkurssissa K3 yhtiön toimitusjohtaja oli käytännössä vastannut yksin kaikesta yhtiön hallinnosta; hän johti yhtiötä, teki sen puolesta liiketoimia koskevat päätökset ja otti yksin vastuun kirjanpidon järjestämisestä. Poliisikuulusteluissa yhtiön muut hallintohenkilöt kertoivat, etteivät he olleet osallistuneet yhtiön hallintoon lainkaan eivätkä he tienneet yhtiön liiketoiminnasta mitään, vaan olivat uskoneet hallinnon hoitamisen yksin toimitusjohtajan vastuulle. Osakkaiden huomautuksista huolimatta toimitusjohtaja ei ollut huolehtinut mm. siitä, että yhtiön kirjanpitoaineistoa olisi toimitettu tehtävään valitulle kirjanpitotoimistolle, vaikka sopimus palkkakirjanpidon laatimisesta oli toimeksiannolla uskottu ulkopuolisen kirjanpitäjän tehtäväksi. Muusta kirjanpidosta toimitusjohtaja oli pyrkinyt huolehtimaan itse. Toimitusjohtajalla ei ollut muodollista pätevyyttä tai käytännön kokemusta kirjanpidon laatimisesta tai yritystoiminnan harjoittamisesta. Tulisiko tällaisissa tilanteissa muiden kuin toimitusjohtajan vapautua rikosvastuusta?

²⁵ Erikoisrikoksia ovat rikokset, joiden tekijäpiiri on rajattu rikostunnusmerkistössä. Erikoisrikosluonne on ilmaistu velallisen rikoksissa termillä ”velallinen” ja kirjanpitorikoksissa ”kirjanpitovelvollinen tai se, jolle...”.

Kysyttäväksi edellä kuvatun tapauksen perusteella tuleekin, riittääkö jo muodollinen hallintoasema rikosvastuun toteuttamiseen vai painotetaanko tekijän todellista toimintaa osakeyhtiön hallinnossa. Rikosvastuun kohdentamisproblematiikkaa erityisesti pienten osakeyhtiöiden näkökulmasta sivutaan myöhemmin kirjanpito- ja velallisen rikosten käsittelyn yhteydessä.

3.1.3 Läheistahot

Tutkituissa konkurssiyhtiöissä yhtiöillä havaittiin olevan myös melko paljon läheis- ja intressiyhtiöitä. Tiedot intressitahoista erityistarkastuksiin on saatu pääasiassa asiakastietorekisteristä sekä muusta tarkastetusta materiaalista. Läheis- ja intressiyhtiöinä on tarkasteltu yhtiöitä, joiden hallinto- ja johtohenkilöpiirit yhtyivät. Myös hallinto- ja johtohenkilöiden perheenjäsenten yhtiöitä on tämän tutkimuksen erityistarkastuksissa käsitelty läheistahoina.

Rauenneiden konkurssien taustalla olleilla henkilöillä oli tarkastushavaintojen perusteella melko runsaasti yritystoimintaa myös konkurssiin menneen yhtiön ulkopuolella. Vain neljäsosassa yhtiöitä ei havaittu yhtään läheisyhtiötä. Sen sijaan 1–3 läheisyhtiötä oli 42 konkurssiyhtiössä, 4–5 läheisyhtiötä 15 konkurssissa ja yli 5 läheisyhtiötä jopa 18 konkurssissa.²⁶

Joissakin konkurseissa havaittiin epätavallisia oikeustoimia läheisten ja tutkittavan yhtiön välillä. Tyypillisimmillään epätavanomaiset oikeustoimet liittyivät omaisuuskauppoihin kahden yhtiön välillä. Läheisyhtiöiden välisessä varainkäytössä havaittiin myös ongelmia. Osakeyhtiön epäilyttävä varainkäyttö ja läheisten väliset poikkeukselliset oikeustoimet viittaavat usein rikolliseen menettelyyn konkurssiyhtiössä. Läheisten väliset kulu-epäselvyydet voivat johtaa myös takaisinsaanteihin konkurseissa. Esimerkiksi konkurssissa K40 yhtiö oli maksanut läheisyhtiönsä kuluja 40 000 markalla kahden konkurssia edeltäneen vuoden aikana. Kuluilla ei tarkastushavaintojen perusteella ollut yhteyttä tutkitun konkurssiyhtiön liiketoimintaan.

Läheistahoihin liittyi usein myös kirjanpidollisia ongelmia. Läheisyhtiöt aiheuttavat sellaisia ongelmia erityisesti osakeyhtiön kirjanpidon varojen erilläänpitoperiaatteen näkökulmasta. Kahden yhtiön menot ja tulot oli usein kirjattu siten, ettei saatu selvyyttä siitä, minkä yhtiön varallisuuteen menot

²⁶ Ks. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 62.

tai tulot kohdistuivat. K5 on tyypillinen esimerkki erilläänpidon ongelmista.

K5 Yhtiötä tarkastettaessa todettiin, että kirjanpidossa oli huomattavia puutteita. Osa myyntilaskuista puuttui kokonaan ja mahdollisesti osa tehdyistä myyntilaskuista oli kirjaamatta kirjanpitoon (verotarkastuksessa pystyttiin erottelemaan ainakin neljä tällaista myyntilaskua). Yhtiöllä oli runsaasti läheisyhtiöitä. Puuttuvat tositteet koskivat pääosin yhtiön ja sen läheisyhtiöiden välisiä liiketoimia. Tase-erittelyt, tilinpäätösten liitetiedot ja tositteet puuttuivat lähes täysin ajalta 1/1995–10/1996. Erityistarkastuskertomuksen mukaan yhtiö oli ollut vuodesta 1996 alkaen maksukyvytön. Erityistarkastuksessa todettiin, että puutteet kirjanpidossa estivät kaikkien tapahtumien luotettavan selvittämisen ja oikean ja riittävän kuvan saamisen yhtiön taloudellisesta tilanteesta.

3.1.4 Konkurssiin hakija

Konkurssihakemuksen oli 21 konkurssissa jättänyt vakuutusyhtiö, verottaja 17, pankit ja rahoituslaitokset 3 ja muut velkojat 14 konkurssissa. Konkurssiin hakijana oli kaikkiaan 45 konkurssissa velallinen itse.²⁷ Velallisaloitteisia konkurssseja on usein pidetty riskialttiimpina rikosten tekopaikkoina kuin velkoja-aloitteisia konkurssseja. Nyt tutkituissa konkurssseissa ei väitteelle löytynyt tukea, sillä rikosepäilyt olivat yleisempiä velkoja-aloitteisissa konkurssseissa.²⁸

3.1.5 Kirjanpidon taso konkurssiyrityksissä

Rauenneissa konkurssseissa kirjanpito oli keskimäärin hoidettu erittäin huonosti, niin myös tutkituissa konkurssseissa.²⁹ Taulukossa 7 on kuvattu konkurssipesien kirjanpidossa esiintyneitä, lähinnä muodollisia, kirjanpidon laatimisen puutteita ja laiminlyöntien kestoja.

²⁷ Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 29.

²⁸ Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 57.

²⁹ Ylikraka s. 17, Hakman 1993 s. 192.

Taulukko 7. Kirjanpidon taso tutkituissa konkurssseissa

Kirjanpidon taso tutkituissa konkurssseissa	Konkurssia lkm
Kirjanpito laadittu asianmukaisesti	36
Tositaineisto tallella, mutta kirjanpito laiminlyöty	18
Tositaineisto puuttuu osittain ja kirjanpito laiminlyöty	42
Kirjanpitoaineisto puuttuu kokonaan	14
Yhteensä	100

Kahdeksassa konkurssissa kirjanpidon laiminlyönti oli kestänyt vain alle kolme kuukautta ennen konkurssiin asettamista. Alle 3 kk:n laiminlyönnit eivät vielä täytä kirjanpitorikoksen tunnusmerkistöä, sillä KPL 4 §:n kirjaussäännöstä johtuen kirjanpidon kirjausten 2–3 kk:n viiveet ovat sallittuja. Yhteensä 10 konkurssissa laiminlyönnin kesto oli ollut 3–6 kuukautta ja 13 konkurssissa 6–12 kuukautta ennen konkurssia. Vakavimpia olivat laiminlyönnit niissä 28 konkurssissa, joissa kirjanpidon laiminlyönti oli jatkunut yli 12 kuukauden ajan ennen konkurssia. Kirjanpidon pitkä (yli 12 kk) laatimatta jättäminen ennen konkurssia johtui eräissä konkurssseissa siitä, että toiminta oli tosiasiallisesti loppunut jo vuosia ennen konkurssia. Siten vain osaa vakavimmista laiminlyönneistä voidaan pitää kirjanpitorikoksina.

Kaikkiaan 14 konkurssissa kirjanpitoaineistoa ei saatu lainkaan tarkastettavaksi. Osassa tapauksia kirjanpitoaineisto oli tuhoutunut tai kadonnut, toisissa kirjanpitoa ei ollut laadittu lainkaan yhtiön toiminta-aikana eikä tositaineistoakaan ollut saatavilla. Konkurssiyritysten kirjanpidossa tehtiin myös lukuisia havaintoja materiaalisista virheistä kirjanpidossa. Tyyppillisimpiä olivat erilaiset virheelliset kirjausmerkinnät ja ongelmat tositaineiston kattavuudessa.

Kirjanpidon ongelmien syitä ei tässä tutkimuksessa ole empiirisesti selvitetty. Syynä laiminlyönteihin ja virheisiin saattaa olla se, että yrityksen kriisitilan aikana likviditeettiongelmiensa alkaessa kasautua kirjanpidon pitäminen laiminlyödään herkästi. Toisaalta yrittäjät, jotka eivät halua lainvastaisten toimiensa paljastuvan, saattavat jättää kirjanpidon pitämättä. Yleisenä konkurssiyhtiöistä syntyneenä havaintona voidaan sanoa, että noin neljäsosassa konkurssissa kirjanpidon laiminlyöntien ja puutteiden saatettiin epäillä liittyvän selvään lainvastaiseen tarkoitukseen. Suurella osalla kirjanpidon laiminlyöntien syynä vaikutti kuitenkin olevan pikemminkin kyvyttömyys itse suoriutua kirjanpidon laatimisesta ja/tai toisaalta vaikeudet palkata ulkopuolista apua kirjanpidon asianmukaiseen laatimiseen. Eri-

tyisesti konkurssissa, joissa tosineineisto oli tallella, mutta kirjanpito-merkintöjen tekeminen laiminlyöty, laiminlyönnin syyksi voidaan epäillä lähinnä varainpuutetta, osaamattomuutta tai välinpitämättömyyttä.

3.1.6 Tilinpäätösten laatiminen

Taulukossa 8 on kuvattu tilinpäätöksen laatimista konkurssiyhtyksissä. Taulukko kuvaa tilinpäätöksen muodollista laatimista ja laatimisen laiminlyöntejä. Ainoastaan 27 konkurssiyhtiössä tilinpäätökset oli laadittu kaikilta yhtiön tilikausilta. Virheellisesti laaditulla tilinpäätöksellä viitataan lähinnä sisällöllisiin, erityistarkastuksessa huomattuihin virheisiin tapauksissa, joissa tilinpäätös oli ylipäänsä laadittu. Suuressa osassa (26 %) konkurssseja tilinpäätös oli laadittu yhtiön toiminnan alkuaikoina, mutta laiminlyöty lähestyttäessä konkurssia. Konkurssissa, joissa kirjanpito oli laiminlyöty yli 6 kk ennen konkurssia, oli myös tilinpäätöksen laatiminen viimeisiltä tilikausilta laiminlyöty. Jopa 30 konkurssissa tilinpäätöksiä ei ollut laadittu lainkaan yhtiön toiminta-aikana. On kuitenkin huomattava, että yhtiöiden toimintaikä oli verrattain lyhyt, keskimäärin vain joitakin vuosia. Tilinpäätöksen sisällöllisiä, oikean ja riittävän kuvan saamisen vaarantavia virheellisyys- tai tilinpäätösperiaatteiden noudattamista tms. materiaalisia seikkoja ei ole tässä voitu eritellä.

Taulukko 8. Tilinpäätösten laatiminen tutkituissa yrityksissä

Tilinpäätös	konkurssseja lkm
Laadittu kaikilta tilikausilta	27
Laadittu, mutta sisällöltään tai muodoltaan virheellinen	17
Laatiminen laiminlyöty joiltakin tilikausilta	26
Ei ole laadittu lainkaan	30
Yhteensä	100

3.2 HAVAITTUJA VÄÄRINKÄYTÖKSIÄ

Otoksen konkurssista kaikkiaan 48 konkurssissa syntyneet rikosepäilyt johtivat rikosilmoituksen tekemiseen.³⁰ Seuraavassa kuvataan otoksen konkurssiyhtiöissä syntyneitä epäilyjä *erilaisista väärinkäytöksistä*. Havainnot perustuvat yhtäältä konkurssiasiamiehen toimistossa tarkastusaineiston perusteella havaittuihin rikosepäilyihin ja toisaalta muiden, lähinnä viranomaistahojen, esittämiin arvioihin mahdollisista konkurssissa esiintyneistä rikoksista. Tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista seurata tehtyjen rikosilmoitusten etenemistä rikosprosesseissa. Nyt esitettävä perustuu havaintoihin rikosilmoitusvaiheessa. Joiltain osin on mukaan otettu myös esitutkinnassa tai tuomiossa esiin tulleita asioita lähinnä syventämään aineistosta saatuja tietoja.

Seuraavassa on esitetty myös joitakin erityistarkastuksessa esiin nostettuja huomioita, jotka eivät ole johtaneet rikosilmoituksiin. Tällaisia ovat lähinnä osakeyhtiön toimintaa sääntelevien normistojen, etenkin osakeyhtiölakien ja kirjanpitolakien rikkomiset, joilla saattaa olla velkojien ja muiden sidosryhmien kannalta merkitystä mutta jotka tekojen lievydestä ja vähäisestä merkityksestä johtuen eivät kenties täytä minkään rikoksen tunnusmerkistöä.³¹ Syynä siihen, ettei rikosilmoitusta ole tehty, on saattanut olla myös teon vanheneminen rikoksena tai tekijän kuolema. Näidenkin havaintojen esiin nostaminen on kuitenkin perusteltua rauenneissa konkurssissa tyyppillisten konkurssia edeltävien tekojen kattavan tarkastelun mahdollistamiseksi.

Taulukossa 9 on esitetty konkurssiasiamiehen toimiston tai muun tahon tekemät rikosilmoitukset luokiteltuna rikosnimikkeiden mukaisesti. Lähes kaikissa kirjanpitorikos oli yksi ilmoitetuista rikoksista. Yli puolessa ilmoitettavia rikoksia oli useita. Rikosnimikkeiden kirjo on tässä vaiheessa todennäköisesti laajempi kuin aikanaan rikosprosesseissa annettavissa tuomioissa.³² Edelleen on todennäköistä, etteivät kaikki rikoshavainnot johda

³⁰ Konkurssissa K4 ja K6 rikosilmoitukset oli tehty jo ennen tarkastusmenettelyä. Kummassakin tapauksessa rikostutkinta oli keskeytynyt, koska epäiltyä rikosta ei ollut esitutkinnassa havaittu. Nämäkin konkurssit sisältyvät konkurssiasiamiehen toimiston tulokseen, jonka mukaan kaikkiaan 48 konkurssissa tehtiin rikosilmoitus. Konkurssija K4 ja K6 ei ole jatkossa käsitelty ”rikollisina” konkurssina.

³¹ Otoksen konkurssissa yleisimpänä syynä rikosilmoituksen tekemättä jättämiseen väärinkäytöstapauksissa oli intressin pienuus.

³² Vrt. Laitinen – Virta 1998 s. 131.

syytetoimiin tai tuomioihin.³³ Siksi tässä esitettäviin rikosnimikkeisiin on suhtauduttava varauksellisesti.

Taulukko 9. Otoksessa tehtyt rikosilmoitukset rikosnimikkeiden mukaan³⁴

Rikosilmoituksen aihe	Lkm
Kirjanpitorikos	39
Velallisen rikos	18
Veropetos	6
Verorikkomus	10
Muu rikos	8
Yhteensä	81

Seuraavassa on kuvattu otoksen konkurssissa havaittuja rikosilmoituksiin johtaneita tekoja. Tarkastelussa on pyritty havaintoesimerkkien valossa tyypittelemään erilaisia tekoja tekokokonaisuuksina ja tyyppitapauksina niiden esiintymistilanteiden perusteella. Väljänä rakenteellisenä jaotteluna ja tyypittelyn lähteenä on käytetty yhtäältä kirjanpito- ja velallisen rikosten tekotapakuvauksia ja toisaalta empiirisiä havaintoja toistuvista, samantyyppisistä tilanteista. Myös aiemmat konkurssirikollisuutta tarkastelleet tutkimukset ovat ohjanneet tapausten jaottelua tyyppikokonaisuuksiin. Ensinnä on kuvattu lähinnä kirjanpitoon ja sen oikeellisuuteen sekä tilinpäätökseen kohdistuneita tekoja ja laiminlyöntejä. Tämän jälkeen on tarkasteltu velallisen välittömästi konkurssia edeltäneitä omaisuusdisponointeja sekä pesäluettelon ja kirjanpidon vertailussa havaittuja eroavaisuuksia. Painopiste on ollut epäiltyjen velallisen rikosten ja kirjanpitorikosten kuvaamisessa. Esimerkiksi veronsaajaan kohdistuneet rikosepäilyt on jätetty lähinnä maininnan varaan. Epäiltyjä rekisterimerkintä- ja osakeyhtiörikoksia ei ole esitetty erikseen lainkaan.

³³ Salmisen arvion mukaan vajaa puolet esitutkintavaiheessa tutkittavista rikosepäilyistä johtaa syytetoimiin, ks. syytteiden hylkäysperusteista Salminen 1998 s. 67–81.

³⁴ Tutkintapyyntöjä tehtiin otoksen konkurssissa kaikkiaan 54 kpl yhteensä 48 eri konkurssivelallisen toiminnasta (48 %). Konkurssiasiamies oli tehnyt 20 tutkintapyyntöä, verottaja 16, pesänhoitaja tai muu velkoja 8 ja syyttäjä 6 tutkintapyyntöä. Kaikkiaan 4 rikosepäilyä oli tutkinnassa jo ennen konkurssiasiamiehen käynnistämää tarkastusprojektia. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 57–58.

3.3 KIRJANPITOON LIITTYVÄT RIKOSHAVAINNOT RAUENNEISSA KONKURSSEISSA

Kaikkiaan jopa 64 tutkitussa konkurssissa juoksevaa kirjanpitoa ei ollut laadittu kirjanpitolain ja hyvän kirjanpitotavan edellyttämällä tavalla. Kaikkiaan 40 konkurssissa kirjanpidon laiminlyönnit olivat niin merkittäviä, että havainnot virheistä ja laiminlyönneistä johtivat rikosilmoitukseen kirjanpitorikoksesta.

Kirjanpidon laiminlyöntien osalta saatettiin tehdä yhtäältä havaintoja joidenkin kirjanpitomerkintöjen tekemisen laiminlyönneistä (kirjanpidon ohimyynti ja kassakirjanpidon laatimisen laiminlyönti). Toisena ryhmänä kirjanpidon laiminlyöntejä olivat juoksevan kirjanpidon laatimisen laiminlyönnit kokonaan lyhyemmältä tai pidemmältä ajalta sekä tilinpäätöksen laatimisen laiminlyönnit yhdeltä tai useammalta tilikaudelta.

3.3.1 Kirjanpidon osittaiset laiminlyönnit

Ohimyyynnillä tarkoitetaan tilannetta, jossa yrittäjä jättää kirjanpitoon merkitsemättä liiketoimia, jolloin kirjanpidon mukainen myynti näyttää todellista myyntiä pienemmältä. Erityistarkastuksissa, jotka perustuvat ensisijassa kirjanpitoon, eivät kirjanpitoon *merkitsemättä jääneet* rahavirrat näy itse tarkastettavasta materiaalista. Tarkastuksessa voidaan yleensä epäillä ohimyyntiä silloin, kun sisään ostetun tavarantoiminnan ostohinta ylittää myyntihinnan eikä luonnollista selitystä hintojen välisestä epäsuhtaisuudesta ole havaittavissa. Suuret erot osto- ja myyntihintojen välillä kielivät usein joko kirjanpito- ja/ tai velallisen rikoksista tai pyrkimyksestä välttää veroja. *Kahdessa* tutkitussa konkurssissa oli sisäänosto- ja myyntihintojen välillä niin suuria eroja, että konkurseissa voitiin epäillä tarkoituksellista myyntiä ohi kirjanpidon.³⁵ Konkurssissa K25 oli yhtiöön tehty myös verotarkastus, jossa havaittiin, että suuri osa yhtiön tuloista oli jätetty kirjaamatta yhtiön kirjanpitoon tai ”epähuomiossa” kirjattu erään läheisyhtiön tuloksi.

Tutkituissa konkurseissa tehtiin lukuisia havaintoja myös kassakirjanpitoon liittyvistä ongelmista. Tyypillisimmillään yhtiön kassakirjanpidon laatimisesta ei ollut huolehdittu lainkaan, vaikka kassatapahtumien lukumäärä ja suhteellinen markkamäärä olivat olleet hyvinkin suuria ja olisivat edellyt-

³⁵ K7, K25.

täneet erillisen kassakirjanpidon laatimista, jotta yhtiöstä kirjanpidon perusteella saatava kuva vastaisi todellisuutta. Kaikkiaan 15 konkurssissa erityistarkastaja oli esittänyt havaintonaan, että kassakirjanpito oli laiminlyöty, vaikka tarkastushavaintojen perusteella sen laatiminen olisi ollut välttämätöntä oikean ja riittävän kuvan saamiseksi yhtiön taloudellisesta tilanteesta. Alla esitetty tapaus edustaa hyvin useassa konkurssiyhtiössä toistunutta tilannetta.

K79 Konkurssiyhtiön kirjanpito oli uskottu ulkopuoliselle tilitoimistolle. Teknisesti kirjanpito oli asianmukaisesti hoidettu, mutta tositteisiin ja kirjauksiin liittyi joitakin epäselvyyksiä. Kassakirjanpidon pitäminen oli laiminlyöty 1/1996 jälkeen, vaikka kassassa oli ollut huomattavia tapahtumia. Viimeisen tilinpäätöstiedon mukaan kassassa olleet varat olivat olleet noin 100 000 markkaa. Yhtiöllä oli runsaasti laskutusta läheisyhtiöiden kanssa. Kirjanpitoa ei ollut pidetty konkurssihetkeen saakka. Pesäluettelon ja kirjanpidon välillä oli niin huomattavia eroja, että niitä tulisi tarkastushavaintojen mukaan tarkastella lähemmin.

Kassakirjausten laiminlyönnit liittyivät usein myös muihin kirjanpidon ongelmiin. Kassavarojen suhteeton suuruus toiminnassa muutoin liikkuvaan varallisuuteen nähden saattaa liittyä tietoiseen keinotteluun ja velallisen rikoksiin.

K44 Yhtiö oli harjoittanut atk-konsultointia ja atk-laitteiden myyntiä noin viiden vuoden ajan. Yhtiö asetettiin konkurssiin 23.9.1997 omasta hake-
muksesta. Yhtiön kirjanpito oli pidetty 30.9.1995 saakka, mutta pitämättä 1.10.1995–23.9.1997. Kirjanpidon tiliotteet ja kuitit olivat pääosin tallella. Erillistä kassakirjanpitoa ei kuitenkaan ollut pidetty. Negatiivinen kassasaldo oli kirjattu positiiviseksi tositteilla, joita ei ollut käytössä tarkastuksessa. Puutteet vaikeuttivat tilintarkastajan arvion mukaan olennaisesti riittävän kuvan saamista yhtiön taloudellisesta tuloksesta ja asemasta, koska yhtiön toimintaa ei voitu laiminlyöntien takia seurata.

On mahdollista, että kassakirjauksilla pyritään peittämään yhtiön lainvas-
taista varainkäyttöä. Esimerkiksi konkurssissa K64 oli varoja nostettu yhtiön käteiskassasta osakeyhtiölain vastaisesti useita kertoja siten, että kassassa todellisuudessa olleet varat eivät vastanneet kassakirjanpitoa. Nostot oli myöhemmin kirjattu lainoiksi, jolloin käteiskassan saldoa oli saatu tasatuksi. Myös konkurssissa K29 oli kassassa olleet varat kirjattu yhdellä kertaa lainasaamisiksi toimitusjohtajalta ja hallituksen puheenjohtajalta. Tosiasiassa kassakirjaukset oli aiemmin laiminlyöty, ja kirjanpidossa ollut vaje yksityiskäyttöön otetuista varoista oli ilmeisesti kirjattu kassasta otetuksi lainaksi joitakin kuukausia ennen konkurssia.

3.3.2 Konkurssia edeltäneet kirjanpidon ja tilinpäätöksen laiminlyönnit

Useissa konkurssissa todettiin, että kirjanpidon laatiminen oli laiminlyöty pitkähköltä ajalta ennen konkurssia. Jos laiminlyönnit ovat jatkuneet pitkään ja jos samanaikaisesti voidaan havaita yhtiössä olleen toimintaa, voi kirjanpidon laiminlyönti tulla kirjanpitorikoksena rangaistavaksi.

K35 Yhtiön kirjanpito (päivä- ja pääkirjojen pitäminen) oli laiminlyöty 2 vuoden ajalta ennen konkurssia. Kuitenkin liikevaihto vastaavana aikana oli ollut vuonna 1995 noin 753 000 markkaa, vuonna 1996 noin 186 000 markkaa ja vuonna 1997 noin 133 000 markkaa. Tilinpäätöksen laatiminen oli laiminlyöty koko toiminta-ajalta. Tarkastuksessa havaittiin myös puuttuvan joitakin tositteita, mm. tilikauden lopussa kirjattuja korjaus- ym. vientejä käsitteleviä yksittäisiä tositteita.

Vakavimpia kirjanpidon eriaisteiset laiminlyönnit ovat silloin, kun laiminlyönnin lisäksi voidaan tehdä havaintoja myös muista epätavallisista liiketoimista. Esimerkiksi konkurssista K10 syntyi vaikutelma, että konkurssia edeltävä kirjanpidon laiminlyönti liittyi yritykseen peittää omaisuuden ottaminen itselle konkurssin selvästi uhatessa.

K10 Yhtiön kirjanpito oli laatimatta kahdeksan kuukauden ajalta ennen konkurssia (1/1997–8/1997). Käytännössä yhtiön toiminta oli lakannut 6/1997. Kuitenkin tositeaineistoon ja pankkitiedusteluihin perustuvien erityistarkastushavaintojen mukaan yhtiön laskutus aikana, jolloin kirjanpitoa ei ollut pidetty, oli ollut yli 600 000 markkaa. Laskujen numeroinnissa oli selviä ja systemaattisia virheitä ja useita laskuja puuttui kokonaan kirjanpitoaineistosta. Kirjanpidon 12/1996 ja pesäluettelon 8/1997 vertailu osoitti mm., että viimeisen puolen vuoden aikana yhtiön vaihtomaisuus 200 000 markkaa oli huvennut ja noin 200 000 markan omaisuudesta oli jäljellä neljäsosa 56 000 markkaa konkurssihetkellä. Velat olivat kuitenkin kasvaneet samana aikana 130 000 markasta 407 000 markkaan, joten omaisuuden luovutuksilla ei ollut juurikaan vähennetty yhtiön velkoja.

Myös *tilinpäätösten laatimisen laiminlyönnit* konkurssiyrityksissä olivat otoksessa tavallisia.³⁶ Tilinpäätöksen laiminlyönti liittyi useimmiten konkursseihin, joissa ei muutakaan kirjanpitoa ollut laadittu. Joissakin tapauk-

³⁶ Ks. edellä taulukko 8.

sisä tilinpäätöksen laatimatta jättämiseen näytti liittyvän muita epäselvyyksiä.

Toisaalta tilinpäätöksen laatimatta jättämiset liittyivät useimmiten toiminnan viimeisiin tilikausiin, joten syynä on todennäköisesti ollut tietoisuus tulevasta konkurssista ja haluttomuus huolehtia tilinpäätöksen tekemisestä ennen konkurssia.

K51 Yhtiön kirjanpidon laatiminen oli laiminlyöty useiden vuosien, käytännössä koko toiminnan, ajalta. Myöskään tilinpäätöksiä ei ollut laadittu. Ensimmäisen konkurssin jälkeen yhtiöllä ei ollut toimintaa ennen kesäkuuta 1997, jolloin yhtiö oli ostanut nimellisellä summalla ulkomaiselta yhtiöltä uuden yhtiön osakekannan ja jatkanut tämän toimintaa. Kaupassa yhtiölle oli 6/1997 laaditun kauppakirjan perusteella siirretty vastuu 9/1997 konkurssiin asetetun, Gibraltarille rekisteröidyn läheisyhtiön veloista. Velkavastuun määrä oli 643 000 markkaa. Erityistarkastushavaintojen perusteella vaikutti siltä, että 6/1997 tehdyllä kaupalla yhtiön vastuita oli perusteettomasti lisätty ja siten aiheutettu yhtiölle vahinkoa. Kirjanpidon puuttuminen esti kuitenkin muiden havaintojen tekemisen eikä yhtiön liiketoiminnasta ja taloudellisen aseman kehityksestä siten voitu saada riittävää kuvaa. Yhtiön tilintarkastajana oli hallituksen varajäsenen veli, joka on lain mukaan esteellinen.

3.3.3 Kirjanpitoa ei saatu tarkastettavaksi

Tutkituista konkurseista kaikkiaan 14 kirjanpitoa ei saatu lainkaan tarkastettavaksi. Kaikkiaan 16 konkurssissa kirjanpito oli joko vakavien laiminlyöntien tai sen puutteiden vuoksi niin olematon, ettei muita havaintoja konkurssiyhtiön toiminnasta voitu tehdä. Näistä ainakin kymmenessä heräsi eriasteisia epäilyjä siitä, että kirjanpidon laatimatta jättäminen tai kirjanpidon muu katoaminen liittyi selvästi muihin epäselvyyksiin ja saattoi olla yritys peittää muita tekoja. Neljässä konkurssissa kirjanpito oli lisäksi laiminlyöty olennaisin osin. Kuitenkin yhtiöistä saatiin tarkastettavaksi muuta kirjanpitoon liittyvää aineistoa ja tosittemateriaalia ja tarkastus voitiin tehdä näiden perusteella.

Kun yhtiön kirjanpitoa ei ole lainkaan laadittu tai sitä ei saada tarkastettavaksi, voidaan tietoa toiminnan laajuudesta ja laiminlyöntien merkittävydestä pyrkiä saamaan myös pankkitiedusteluiden sekä muilta viranomaisilta saatavien selvitysten perusteella. Esimerkiksi konkurssissa K3 selvyttä toiminnan laajuudesta kirjanpidon laiminlyöntien aikana saatiin pankkitiedustelun avulla.

K3 Yhtiö oli harjoittanut noin kahden vuoden ajan lehtien myynti- ja kustannustoimintaa. Yhtiön kirjanpitoa ei ole missään vaiheessa pidetty aika- eikä asiajärjestyksessä, vaan ainoastaan palkkakirjanpito oli uskottu ulkopuolisen tehtäväksi. Yhtiön kirjanpitoa ei saatu juuri lainkaan tarkastettavaksi joitakin yksittäisiä tositteita ja erillistä tilitoimiston ylläpitämää palkkakirjanpitoa lukuun ottamatta. Erityistarkastus tehtiin pankkitiedustelujen, palkkakirjanpidon ja yhtiöstä kerätyn materiaalin avulla. Tarkastuksessa havaittiin, että toimintaa kirjanpidon laiminlyöntien aikana oli ollut ja esimerkiksi 10/1993–12/1994 välisenä aikana pankkitilille tehtyjä panoja oli noin 3,4 miljoonan markan edestä. Yhtiö oli myös laiminlyönyt verottajalle tehtävien ilmoitusten antamisen lähes täysin.

Kirjanpidon laiminlyönnit ovat johtaneet rikosilmoituksiin, jos laiminlyöntien aikana on ollut toimintaa yhtiöstä saatujen tietojen perusteella. Esimerkiksi konkurssissa K13 yhtiön kirjanpidon laatiminen oli kokonaan laiminlyöty ja yhtiön tositemateriaali mahdollisesti hävitetty. Kirjanpidon puuttumisen johdosta poikkeuksellisia tai epätavallisia liiketoimia ei voitu tarkastuksessa todeta. Pankkitiedustelujen perusteella saatettiin havaita, että liiketoiminta oli ollut melko vilkasta, enimmillään noin 60 000–70 000 markkaa kuukaudessa. Pankkitilille panot olivat muodostuneet pääosin myyntitulojen tilityksistä. Tilille tulleet varat oli käytetty käteisenä tehtyihin tiliveloituksiin. Kirjanpidon puuttuessa ei ole voitu selvittää, oliko varat käytetty yhtiön liiketoimintaan.

Vastaavasti konkurssissa K9 syntyi epäily mm. kirjanpitorikoksesta, kun ravintolatoimintaa harjoittaneesta yrityksestä saatiin tuotevalvontakeskuksetta tieto alkoholistojen määrästä. Yhtiö oli hankkinut mm. vuonna 1995 yhteensä 111 947 litraa alkoholituotteita, joiden hankinta-arvo oli lähes 1,5 miljoonaa markkaa. Myös muina tarkasteltuina vuosina alkoholistojen määrät olivat olleet samansuuruisia. Pankkitilitiedoista saattoi myös päätellä toiminnan olleen merkittävän laajuista. Varovastikin arvioiden yhtiön vuosittainen liikevaihto oli 4–5 miljoonaa markkaa. Kirjanpitoa ei yhtiöstä saatu lainkaan tarkastettavaksi, eikä sitä ilmeisesti ollut lainkaan pidetty.³⁷ Myös esimerkiksi konkurssissa K52 huomattiin alkoholistotietojen perusteella yhtiöön ostetun alkoholituotteita enimmillään 130 000 markalla kuukaudessa. Vastaavilta kuukausilta kirjanpito puuttui lähes kokonaan. Alla kuvattu tapaus K80 on edellisten kanssa samansuuntainen.

³⁷ Konkurssissa K9 tehdyt rikosepäilyt johtivat tuomioihin kirjanpitorikoksesta, varkausrikoksesta sekä rekisterimerkintärikoksesta.

K80 Yhtiö harjoitti pääasiassa rakennusalan konsultointia. Yhtiö oli nk. yhden miehen yhtiö, jonka varsinainen liiketoiminta alkoi toukokuussa 1995 ja päättyi käytännössä vuoden 1997 lopussa. Konkurssiin yhtiö haettiin 5/1998. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiön hallituksen ainoalla varsinaisella jäsenellä oli lukuisia intressiyhtiöitä. Yhtiön kirjanpito oli laiminlyöty kokonaan. Tarkastettavana ollut aineisto koostui pääasiassa pankin tiliotteista vuosien 1995–1998 väliseltä ajalta. Yhtiön tilille oli tuona aikana tullut suorituksia 1 452 000 markan edestä, jotka oli nostettu joko käteisenä tai siirretty yhtiön vastuuhenkilön tilille. Käytännössä kirjanpidon ja tilinpäätösten puuttuminen esti kaikkien havaintojen tekemisen yhtiöstä.

Joissakin konkurssissa kirjanpito oli velallisen kertoman mukaan kadonnut tai tuhoutunut tai velallisen edustaja oli muutoin tietämätön sen olinpaikasta. Konkurssissa K1 koko kirjanpitoaineiston ilmoitettiin kadonneen motellin huoneesta, johon kirjanpito oli rakennusurakan yhteydessä viety. Työntekijät ja toimitusjohtaja olivat työurakan päätyttyä unohtaneet koko kirjanpitoaineiston motelliin. Konkurssissa K73 yhtiön kirjanpidon ilmoitettiin siirtyneen kolmannelle henkilölle, jonka henkilöllisyyttä tai kirjanpidon olinpaikkaa velallisen edustaja ei suostunut paljastamaan. Kirjanpidon puuttuminen esti käytännössä kaikkien tarkastushavaintojen tekemisen yhtiöstä.

Kahdeksassa konkurssissa kirjanpidon ilmoitettiin kadonneen konkurssia edeltäneen yrityskaupan seurauksena. Näissä yhtiö oli myyty joitakin kuukausia ennen konkurssia velkoinen ja vastuineen jollekulle. Vaikka myös kirjanpidon tulisi kaupan yhteydessä siirtyä ostajalle, ei yhtiöt ostaneilla uusilla omistajilla ollut antaa kirjanpitoa tarkastettavaksi. Uudet omistajat eivät yleensä myöskään olleet tietoisia kirjanpidosta tai sen olinpaikasta. Useissa esille tulleissa tapauksissa tavoitteena näyttäisi olevan vastuun siirtäminen pois todellisilta hallintohenkilöiltä ja yrittäjien nimen säilyttäminen mahdollista myöhempää yritystoimintaa silmällä pitäen.

Joissakin tapauksissa saatettiin epäillä myös muita väärinkäytöksiä. Yrityskaupan ja kirjanpidon katoamisen yhteys mahdollisten rikosten paljastumisen estämiseen oli ilmeinen.³⁸ Esimerkiksi konkurssissa K17 yhtiö oli myyty vaikeasti alkoholisoituneelle henkilölle, joka ei poliisikuulustelussa muistanut oikeustointa lainkaan. Myös konkurssissa K6 yrityskaupan yhteydessä saatettiin epäillä kirjanpidon tietoista kadottamista yrityskaupan

³⁸ Räikeimmät esimerkit olivat konkurssissa K9 ja K17.

yhteydessä, koska erityisesti kirjanpidon katoamisajankohdan jälkeen saatettiin havaita viitteitä rikollisista menettelyistä.

K9 Ravintolatoimintaa noin kolmen vuoden ajan harjoittanut yhtiö oli myyty velkoiheen uudelle omistajalle 1 000 markalla. Ostaja, joka ei kertomansa perusteella tiennyt yhtiön toiminnasta mitään, oli saanut vain palkaksi pullollisen alkoholia. Poliisikuulusteluissa ostaja kiisti saaneensa yhtiön kirjanpitoa haltuunsa. Kirjanpitoa ei myöskään löytynyt aiemmilta omistajilta. Yhtiön toiminnasta ennen kauppaa vastuussa olleiden henkilöiden voitiin epäillä hävittäneen kirjanpidon tai kätkenneen sen, jotta konkurssia edeltäviä toimia ei voitaisi selvittää.

Kirjanpidon täydellinen tai lähes täydellinen puuttuminen ei kuitenkaan välttämättä liity tietoiseen rikolliseen tarkoitukseen. Konkurssissa K41 kirjanpito oli kadonnut talon purkamisen yhteydessä eikä kirjanpitoa saatu lainkaan tarkastettavaksi. Kirjanpito oli kuitenkin ilmeisesti laadittu asianmukaisesti. Yhtiöstä saatiin tarkastettavaksi kaikki tilinpäätökset erittelyineen ja viimeinen tilinpäätös oli allekirjoitettu noin puoli vuotta ennen konkurssia 2/1997. Tapauksessa kirjanpidon säilytysvelvollisuuden laiminlyönti olisi saattanut täyttää tuottamuksellisen kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön. Rikosilmoitusta kirjanpitorikoksesta ei kuitenkaan ollut tehty.

3.3.4 Virheet ja puutteet kirjanpidossa

Tutkituissa konkurssissa havaittiin laiminlyöntien lisäksi lukuisia eritasoisia sisällöllisiä virheitä kirjanpidossa. Kirjanpidon virheinä tarkasteltiin lähinnä kirjanpitolain ja -asetuksen sekä hyvän kirjanpitotavan kirjaussäännösten vastaisesti tehtyjä kirjauksia tai kirjausten laiminlyöntejä. Räikeimmissä tapauksissa virheet olivat merkittäviä ja samasta kurssista saattoi löytyä useampia havaintoja kirjanpidon virheistä ja kirjausten laiminlyönneistä. Kaikkiaan kahdeksassa konkurssissa havaittiin kirjanpidossa selviä virheitä, joita voidaan pitää tarkoituksellisina.

K15 Yhtiön käyttöomaisuuteen kuulunut auto oli hankittu 70 000 markalla. Kirjanpidon mukaan autoa ei ole myyty. Yhtiöstä saadun selvityksen perusteella auto kuitenkin oli myyty. Erityistarkastushavaintojen perusteella saatettiin päätellä, että X:n yhtiölle ”lainaamat” 45 000 markkaa olisivat suoritus autokaupasta. Auton arvon alenemista lyhyessä ajassa 45 000 markkaan ei ollut selvitetty. Kirjanpidon ja pesäluettelon vertailussa saatettiin todeta, että pesäluetteloon merkityn käyttöomaisuuden

arvo oli huomattavasti kirjanpitoarvoa alempi. Se oli arvostettu vain noin 5–10 prosenttiin kirjanpitoarvosta. Rikostutkinnan yhteydessä yhtiöstä paljastui myös laajempaa kuittikauppaa. Yhtiön osakas oli hankkinut toiselta yhtiöltä kuitteja peittäääkseen yksityisnostoja yhtiöstä.

Havaitut kirjanpidon räikeimmät virheet liittyivät erilaisiin kirjausvirheisiin sekä perusteettomien ja epäselvien kuittien liittämiseen kirjanpitoon. Toistuvia virheitä olivat myös yksittäisten kirjausten laiminlyönnit sekä kirjauksen perustuminen epäselvään todisteeseen. Vakavimmissa tapauksissa kirjanpidon virheet vaikuttivat olevan yhteydessä muihin epäilyihin konkurssissa tehtyihin rikoksiin. Esimerkiksi konkurssissa K29 oli merkkejä laajemmista väärinkäytöksistä. Yhtiön kassavaroista tehtyt yksityisnostot oli kirjattu osakaslainoiksi, lainat oli kuitattu osakkaiden ilmeisesti ylihintoisilla kirjauksilla yhtiöön myymillä koneilla ja kalustolla sekä näennäisesti jaetuilla osingoilla. Myös kassakirjanpidon saldoissa oli lukuisia virheitä.

Joissakin tapauksissa yksittäisten kirjanpitomerkintöjen laiminlyönnin saatettiin epäillä liittyvän muuhun lainvastaisuuteen konkurssissa. Esimerkiksi konkurssissa K15 oli kirjanpitoon kirjattu osakaslaina ”väärän merkisenä”. Näin kirjanpito saatiin näyttämään siltä, että saamissuhde olisi syntynyt yhtiöltä sen hallintohenkilölle eikä päinvastoin, kuten tarkastettavan aineiston perusteella olisi tullut olla. Kirjauksella saatiin peitettyksi osa 380 000 markan nostosta juuri ennen konkurssia. Käytännössä omaisuuden otto johti yhtiön maksukyvyttömyyteen ja konkurssiin.

Osassa konkurssissa havaittiin kirjanpidossa täysin selvittämättömiä menokirjauksia. Konkurssissa K11 oli yhtiöstä maksettu palkkoja ja vuokria 130 000 markan edestä. Menojen käyttötarkoitus ei ilmennyt kirjanpidosta. Myöskään palkoista ei löytynyt asianmukaisia todisteita kirjanpitomateriaalista. Omaisuuden kirjanpidossa selvittämättömätkin nostot tulisi merkitä kirjanpitoon saataviksi osakkaalta yhtiölle. Saatavat tulisi ilmoittaa konkurssissa laadittavassa pesäluettelossa.

K27 Yhtiö oli toiminut tammikuun 1994 ja huhtikuun 1995 välisenä aikana. Yhtiön toimialana oli ohjelmapalveluiden ja ravintolalaitteiden myynti ravintoloille. Yhtiö ei ollut pitänyt toiminnastaan lainkaan kirjanpitoa ja siten havaintojen tekeminen yhtiöstä oli olennaisesti vaikeutunut. Verojäämäluettelon mukainen verovelka oli ollut viivästyseuraamuksineen konkurssiin asettamishetkellä 821 000 markkaa. Yhtiön hallituksen varsinainen jäsen oli 1.1.1994–31.3.1995 välisenä aikana nostanut yhtiöstä varoja omaan käyttöön yhteensä 546 516 markkaa, mutta pesäluetteloon ei ollut merkitty lainkaan saamista häneltä.

Lievimmissä tapauksissa kirjanpito oli laadittu pääasiassa melko hyvin tai siinä oli vain vähäisiä, yleensä joitakin kuukausia konkurssia edeltäneitä, puutteita ja laiminlyöntejä. Rikosilmoituksiin johtivat vain ne tapaukset, joissa kirjanpidosta havaittiin puuttuvan tositteita tai tositteet olivat epäselviä, mistä heräsi epäily, että virheet olivat tarkoituksellisia.

K57 Tarkastukseen luovutetusta kirjanpitoaineistosta puuttuivat mm. viralliset tilinpäätökset, tilintarkastuskertomukset ja hallinnon pöytäkirjat. Tarkastuksessa ei voitu myöskään todeta, missä kirjanpitoon sisältyvät rahat ja saatavat olivat konkurssin alkaessa. Kirjanpidon kirjauksia oli tehty myöhässä. Kirjanpitoa ei tarkastushavaintojen mukaan voitu pitää hyvän kirjanpitotavan mukaisena. Koska yhtiössä ei ollut pääkirjasta erillistä kassakirjaa, ei maksutapahtumia ollut kirjattu aikajärjestyksessä viivytyksettä ja päiväkohtaisesti, kuten KPL 7§ edellyttäisi. Kirjanpidon heikko taso ja mm. tase-erittelyiden sekä virallisten tilinpäätöstietojen puuttuminen olivat tarkastushavaintojen perusteella olennaisesti vaikeutaneet oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiöstä.

K54 Tarkastusaineistossa oli lukuisia pieniä virheellisyyksiä, esimerkiksi kirjanpitotositteina oli käytetty laskunauhoja, joiden liitteenä ei ollut maksukuittia. Pankkitililtä todettiin tiliotteiden perusteella lukuisia suuria nostoja, jotka tiliöintimerkintöjen mukaan oli kirjanpidossa merkitty käteiskassavaroihin; erillistä kassakirjanpitoa ei kuitenkaan ollut pidetty. Päivä- ja pääkirjat puuttuivat kirjanpidosta.

Kaikkiaan kymmenen konkurssin tarkastuskertomuksessa oli huomautus siitä, etteivät yhtiön ja sen läheistahojen varat olleet riittävän selvästi erotettu toisistaan. Tutkituissa konkurseissa tyypillisenä kirjanpitoon liittyvänä virheenä voidaankin pitää yhtiön ja sen lähipiirin varojen sekoittumista toisiinsa. Ellei varallisuuspiirejä ole riittävästi erotettu toisistaan, ei kirjanpito voi antaa luotettavaa ja riittävää kuvaa konkurssiyhtiön toiminnasta. Esimerkiksi konkurssissa K19 yhtiön kirjanpito ei muiden puutteiden lisäksi antanut oikeaa kuvaa yhtiön taloudellisesta tilanteesta, koska yhtiön kirjanpidossa havaittiin tositteita, jotka eivät kuuluneet yhtiön toimintaan. Omistajan ja yhtiön talouksien välillä ei voitu tehdä kirjanpidon perusteella eroa. Myös konkurssissa K15 oli osakkaan ja yhtiön välinen rahaliikenne yhdistetty kulkevaksi saman pankkitilin kautta. Osakkaan ja yhtiön välisen varallisuuspiirien erottelu oli siten tehty mahdottomaksi.

Joissakin tapauksissa yhtiön ja samojen omistajatahojen muiden yhtiöiden varallisuuspiirit olivat sekoittuneet. Esimerkiksi konkurssissa K49 samalla omistajalla oli kaksi yhtiötä, jotka toimivat samoissa toimitiloissa ja

lähes samalla toimialalla. Yhtiöiden varojen ei voitu todeta olleen kirjanpitolain vaatimalla tavalla erillään, koska yhtiöiden välistä laskutusta ja varainhallintaa ei tarkastuksessa pystytty selvittämään. Näyttääkin siltä, että johtaja-omistaja oli maksanut laskuja sen perusteella, kummalla yhtiöllä kulloinkin oli rahaa. Konkurssissa K49 rikosilmoitusta ei tehty virheiden vähäisyydestä johtuen.

Useassa konkurssissa havaittiin yhtiön kirjanpidossa toimintaan täysin liittymätöntä laskutusta. On mahdollista, että näissä tapauksissa osakeyhtiömuotoa on käytetty tietoisesti hyväksi taloudellisen keinottelun apuvälineenä; vieraiden velkojen maksaminen yhtiön varoilla voi usein liittyä velallisen epärehellisyysrikoksena kriminalisoidun kielletyn luovutuksen tunnusmerkistön täytymiseen. Esimerkiksi yhtiössä K19 kuvattu omistaja-johtaja ja yhtiön varallisuuspiirien sekoittuminen toistui monissa konkurseissa. Niissä yhtiön varoja oli käytetty kuin omia.

K19 Tekstiili- ja nahkatuotteiden valmistusta harjoittaneen yhtiön kirjanpidon tositemateriaalissa havaittiin toimialaan liittymätöntä laskutusta. Yhtiön varainkäytössä oli pankkitiliotteiden ja muun tositemateriaalin perusteella havaittavissa joitakin epäselvyyksiä. Yhtiön pankkitililtä oli mm. maksettu Sveitsiin yli 20 000 markan lasku rannekellojen maahantuonnista. Kirjanpidosta ei vastaavaa ostolaskutositetta löytynyt eikä kellojen myyntiä voitu havaita materiaalista. Poliisikuulusteluissa ilmoitettiin, että kellot oli varastettu. Yhtiöstä oli myös annettu lukuisia pieniä lainoja, joiden käytöstä ja takaisinmaksusta ei tositemateriaalin perusteella saatu selvyyttä. Yhtiön pankkitilille oli tehty 2/1996 poikkeuksellisen suuri pano. Raha oli käytetty seuraavana päivänä. Materiaalista kuitenkin puuttui juuri tämä tiliote, joten rahan käyttökohdetta ei saatu selville. Rahankäytön erittely oli hankalaa omistajan yksityistilin ja yhtiön tilin välillä.

Kirjanpidon epäselvyydet läheisyhtiön kanssa saattavat liittyä myös nk. ketjuttamiseen, jossa yrityksen toiminta siirretään jatkajayhtiölle ja alunperin toiminut yhtiö saatetaan konkurssiin. Konkurssissa K50 oli mahdollista selvittää, mitkä varat ja velat kuuluivat jatkajayhtiölle ja mitkä nyt konkurssiin menneelle yhtiölle. Näin kirjanpidon erilläänpitotehtävä ei toteutunut eikä kirjanpidosta saatu kirjanpitolain edellyttämää oikeaa kuvaa yhtiön taloudellisesta asemasta. Virheiden vähäisyydestä johtuen rikosilmoitusta ei tehty.

3.4 VELALLISYHTIÖN VARAINKÄYTTÖÖN LIITTYVÄT EPÄSELVYYDET

Tutkituissa konkurssissa havaittiin lukuisia epäselvyyksiä konkurssiyhtiöiden varainkäytössä. Rauenneissa konkurssissa varainkäyttöön liittyvät ongelmatilanteet olivat yleensä osakeyhtiölain vastaisesti tehtyjä omaisuuden nostoja, joissa osakeyhtiön varoja nostetaan itselle (tai läheiselle) esimerkiksi osakeyhtiölain vastaisina osakaslainoina, palkkoina tai kulukorvauksina.

Ainakin kolmessa konkurssissa havaittiin yhtiön jakaneen osinkoja räikeästi osakeyhtiön varainjakosäännösten vastaisesti maksukyvyttömyysaikana ja yhtiön velkoja loukaten. Kahdeksassa konkurssissa yhtiöstä oli annettu hallinto-henkilölle selvästi lain vastainen osakaslaina hetkellä, jolloin yhtiö oli maksukyvytön. Yhtiön omaisuutta oli myös siirretty kuittauksilla tms. epäselvillä tavoilla läheisille aikana, jolloin yhtiö oli takaisinsaantilain tarkoittamassa mielessä maksukyvytön. Yhtiön omaisuutta oli myös myyty läheisille sen käypää hintaa alemmasta arvosta välittömästi ennen konkurssia. Eriasteisia havaintoja huomiota herättävistä omaisuuden kuittauksista tai alihintaisista kaupoista läheisille tehtiin 33 konkurssissa.

Kaikkiaan 17 konkurssissa havaittiin yhtiön tili- tai käteisvarojen käyttöä ilman, että käyttöä yhtiön menoihin olisi riittävästi selvitetty yhtiön kirjanpidossa. Erilaisia selvittämättömiä ja toimintaan osin liittymättömiä palkkojen, kulukorvausten ja konsulttipalkkioiden maksuja havaittiin 12 konkurssissa. Tyypillisiä varainkäyttöön liittyviä ongelmatilanteita on käsitelty seuraavassa.

3.4.1 Omaisuuden otto itselle palkkana tai kulukorvauksina

Useissa konkurssissa havaittiin epäselvyyksiä osakkaille tai läheisille maksetuissa palkoissa. Epäselviä palkkakirjauksia voidaan tarkastella kirjanpidon virheinä. Palkkakirjaukset saattavat myös liittyä tavoitteeseen tyhjentää yhtiö ennen konkurssia. Erityisesti ennen konkurssia kasvavat palkkamenot sekä palkanmaksun aloittaminen ennen konkurssia, jollei palkkaa aiemmin ole maksettu, saattavat liittyä rikolliseen tarkoitukseen. Esimerkiksi konkurssissa K64 toimitusjohtajana ja aiemmin työntekijänä yhtiössä työskennellyt osakas oli nostanut itselleen palkkana 233 000 markkaa ja aiheuttanut nostollaan yhtiön maksukyvyttömyyden.

K71 Noin viisi vuotta toimineessa yhtiössä hallituksen ainoalle jäsenel-le ja yhtiön kaikkien osakkeiden omistajalle oli toistuvasti maksettu palkkoja ja palkkaennakoita kassasta. Tarkasteluajanjaksona palkkaa oli aluksi maksettu 12 000 markkaa kuukaudessa. Määrä oli kuitenkin jatkuvasti kasvanut ja konkurssia edeltäneinä kuukausina palkka oli noussut 12 000 markasta 35 000 markkaan kuukaudessa. Rahapalkan lisäksi A:lla oli huomattava autoetu.

Aineistossa toistui tilanne, jossa pienen osakeyhtiön omistaja-johtaja nostaa palkkaa yhdellä kertanostolla ennen konkurssia. Tavoitteena lienee turvata yhtiöön työpanoksensa sijoittaneen omistajatahon palkkasaatavat uhkaavan konkurssin varalta. Pienissä yhtiöissä palkan maksamista koskevia hallituksen päätöksiä ei aineiston perusteella juuri tehdä. Palkkaa on saatettu maksaa suurempina summina aina, kun yhtiöön on tullut rahaa. Vastaavasti palkka on saatettu jättää maksamatta, ellei varoja ole ollut. Alla olevassa tapauksessa yhtiössä työskennelleet osakkaat nostivat palkkaa konkurssiin asettamisen jälkeen.

K 9 Vain kaksi päivää konkurssin asettamisen jälkeen B ja C nostivat yhtiön pankkitililtä 10 000 markkaa ja siirsivät C:n tilille 68 600 markkaa yhtiön varoja. Poliisikuulustelussa B ja C ilmoittivat nostot ja siirrot palkka- ja lainasaataviksi yhtiön varoista. Palkat ilmoitettiin kertyneeksi noin puolen vuoden ajalta ennen konkurssia.

Palkan nostamisen lisäksi joissakin konkurssseissa havaittiin omistaja-joh-tajan kuitanneen erilaisia *kulukorvauksia* yhtiöstä. Kulukorvaukset ovat saataneet liittyä omistaja-johtajan varojen yksityiskäyttöön tilanteissa, joissa yhtiön ja sen omistajien varat ovat kirjanpidossa sekaisin.

K54 Yhtiön pankkitililtä oli 3/1993–6/1993 välisenä aikana nostettu käteisenä merkittävä määrä varoja, joiden käyttöä yhtiön velvoitteisiin ei voitu todeta käytettävissä olleen aineiston perusteella.

Jollei kulukorvauksilla ole selvää liittymää yhtiön toimintaan, saattaa kulukorvauksen kirjaaminen olla keino nostaa varoja yhtiöstä itselle ennen uhkaavaa konkurssia. Konkurssissa K25 toimitusjohtaja-osakkaalle oli maksettu huomattavan suuria kokouspalkkioita maksukyvyttömyysaikana. Lisäksi yhtiö oli huolehtinut toimitusjohtajansa henkivakuutusmaksuista, joiden säästösummaa vastaan oli nostettu lainaa. Yhtiön toimitilana oli käytetty omistaja-toimitusjohtajan asuntoa, jonka vuokra oli maksettu kokonaisuudessaan yhtiön varoista. Myös kilometrikorvauksiin ja niiden perusteella tehtyihin nostoihin liittyi joissakin otoksen konkurssseissa ongelmia.

K14 Yhtiön hallituksen jäsen oli mm. kirjannut kertamaksulla 8/1995 63 000 markan arvosta kilometrikorvauksia yhtiöstä itselleen. Kuitenkaan ajoista ei ollut kirjanpidossa riittävää selvitystä (ajopäiväkirjaa tms.). Yhtiö oli nostohetkellä taloudellisessa kriisitilassa.

K76 Yhtiöstä oli maksettu huomattavia kilometrikorvauksia työntekijöille ja omistajille. Matkojen aihe, ajankohta tai matkareitti ei käynyt ilmi kirjanpitoaineistosta.

Kulukorvauksia on saatettu myös maksaa ulkopuolisille tahoille. Alla olevassa tapauksessa aineistosta ei käynyt ilmi, oliko palkkio siirtynyt läheistahoille. Erityisesti nostetun omaisuuden suuri määrä ja sen ajoittuminen juuri konkurssia edeltäneeseen aikaan saattoi viitata rikolliseen tarkoitukseen.

K95 Yhtiö oli mm. maksanut tuntemattomalle taholle 5/1997 pikasiirtona selitteellä ”konsultointi ja koulutus”. Lisäksi yhtiön pankkitililtä oli 3/1996–5/1997 välisenä aikana nostettu varoja yhteensä yli 1 500 000 markan edestä. Varojen käytöstä ei kirjanpitoaineiston puuttumisen takia saatu selvyyttä eikä tiliotteissa ollut nostoja koskevia selitteitä. Käteismaksut olivat kokonaisliikevaihtoon nähden huomattavia.

Usein omaisuuden ottoa konkurssin uhatessa oli toteutettu monilla eri tavoilla, joiden yhteisenä tavoitteena on saattanut olla yhtiön tyhjentäminen ennen uhkaavaa konkurssia.

K93 Yhtiön osakaslainasaamisten saldo oli kasvanut siten, että yhtiön pankkitililtä oli maksettu A:n henkilökohtaisia laskuja, kuten sähkö- ja vesilaskuja, jotka oli kirjattu pois pankkitililtä lisäämään lainasaamisia, jotka 31.12.1997 olivat yhteensä 88 812 markkaa. Lisäksi A oli nostonut yhtiöstä osinkoja yhteensä 180 000 markkaa, vaikka OYL:n mukaisia perusteita osingonjaolle ei ollut. Pankkitililtä oli tehty yli 30 000 markan edestä selvittämättömiä nostoja.

3.4.2 Velallisyhtiön omaisuutta käytetty muulla selvittämättömällä tavalla

Pienissä yhtiöissä yhtiön pankkitilin käyttöön oikeuttavat kortit tai tilikirjat ovat usein omistaja-johtajan hallinnassa. Yhtiön tililtä saatetaan siten nostaa varoja helposti. Tilinostojen perusteen ja varojen käytön yhtiön toimintaan tulisi käydä ilmi kirjanpidon tositeaineistosta sekä tiliotteesta.

Otoksessa oli useita kursseja, joissa yhtiön tililtä oli tehty selvittämättömiä tililtäottoja. Tapauksissa maksujen peruste, vastaava lasku tms.

selitys, ei käynyt ilmi kirjanpidosta. Esimerkiksi konkurssissa K97 yhtiön pankkitililtä oli nostettu useissa erissä käteisenä yhteensä 178 000 markkaa, jonka käyttötarkoitusta tai liittymistä yhtiön toimintaan ei kirjanpito- ja muun tarkastusaineiston perusteella ollut mahdollista selvittää. Jos yhtiön omaisuutta oli luovutettu tai siirretty läheisille perusteettomilla kuittauksilla tai muilla selvittämättömillä tavoilla maksukyvyttömyysaikana, syntyi epäily velallisen epärehellisyysrikoksen täyttymisestä.

K76 Yhtiön omistaja oli ennen konkurssia nostanut itselleen ”yksityisotona” käyttö- ja vaihto-omaisuuden myynnistä saatuja varoja 28 000 markkaa. Varat olivat tulleet kirjanpitoon vaihto-omaisuuden myynniksi kirjattuna 28 000 markan kauppana, joka oli toteutettu 2/1998. Kirjanpidon mukaan yhtiöllä ei kuitenkaan ollut vaihto-omaisuutta ja tarkastushavaintojen perusteella kyseessä oli yhtiön käyttöomaisuuden kauppa. Myös inventoimaton vaihto-omaisuus oli myyty 4 000 markalla. Käyttö- ja vaihto-omaisuuden kauppahinta oli kirjattu kirjanpidossa luotollisen yritystilin vähennykseksi siten, että kirjanpidon saldo osoitti 0 markkaa. Yhtiön luotolliselta tililtä oli tehty 45 000 markan nosto. Tili oli A:n henkilökohtaisen vastuun alainen tili. Läheisyhtiö oli myöntänyt yhtiölle lainaa yhteensä 41 000 markkaa. Lainaa ei todettu maksetun takaisin eikä se sisältynyt pesäluetteloon.

Konkurssissa K95 omaisuutta oli vain kadonnut jäljettämiin 76 500 markan edestä. Kirjanpidosta ei saatu selvyyttä sille, minne rahat olivat hävinneet. Yhtiön omistama auto oli myyty 121 000 markan kauppahinnasta. Saadut varat oli tilitetty välittäjän yksityistilille, ja tämä oli maksanut auton osamaksuvelan ja pidättänyt välityspalkkion. Kauppahinnan ja kulujen erotus ei ollut palautunut asianmukaisesti yhtiöön.

Kahdessa konkurssissa huomattiin omistaja-johtajan nostaneen varoja yhtiön tililtä *konkurssiin asettamisen jälkeen*. Kun konkurssi on alkanut ja konkurssipesän hallinto siirtynyt väliaikaisen pesänhoitajan hallintaan, menettävät velallisyhtiön hallintohenkilöt oikeutensa disponoida yhtiön varallisuudesta. Väliaikaisen pesänhoitajan on varmistettava, että hänellä on hallinnassaan yhtiön omaisuus. Yhtiön hallintohenkilöiden ei siten tulisi voida enää tehdä varojen nostoja tms. disponointitoimia konkurssiin asettamisen jälkeen, mikäli väliaikainen pesänhoitaja toimii tehtäviensä edellyttämällä tavalla. Käytännössä omaisuuden sulkeminen pois aiempien hallintohenkilöiden vallinnasta saattaa olla hankalaa. Jos velallisen edustaja ei esimerkiksi luovuta yhtiön pankkitilin käyttöön oikeuttavaa pankkikorttia väliaikaiselle pesänhoitajalle, tulisi pesänhoitajan pyrkiä muilla keinoin saa-

maan tilin käyttö estetyksi. Eräässä otoksen konkurseista osakkaat olivat nostaneet pankkikortilla lähes kaikki yhtiön jäljellä olleet varat.

K9 Yhtiön pankkitililtä oli nostettu varoja 14.2.1997 kaksi päivää konkurssin asettamisen *jälkeen* yhteensä 78 600 markkaa. Nostot oli tehty 14.2.1997 viitenä automaattinostona à 2 000 markkaa ja lisäksi samana päivänä oli kahdella pankkisiirrolla osakkaan kumppanin tilille siirretty 68 600 markkaa. Oman ilmoituksen mukaan nostot oli käytetty A:n ja B:n palkka- ja/tai lainasaatavien lyhennyksiin. Tiliotteen mukaan ne olivat palkkoja ajalta 1.7.–31.12.1996. A oli ollut yhtiön tosiasiallinen omistaja ja määräysvallan käyttäjä. Yhtiön osakepääoma oli myyty ennen konkurssia, ja kaupan yhteydessä oli ostajaa velvoitettu suorittamaan A:lle ja B:lle palkkoja yhteensä 80 600 markalla. Pesäluetteloon ei ollut merkitty palkkasaatavia, eikä palkkasaatavien perusteesta kyetty saamaan selvyyttä esitutkinnassa.

K67 Yhtiö oli ostettu nk. pöytälaatikkoyhtiönä 8/1996, jolloin se oli aloittanut toimintansa. Osakepääoma oli 20 000 markkaa. Yhtiö oli haettu 1/1998 konkurssiin eläkevakuutusyhtiön hakemuksesta ja konkurssi oli rauennut varojen puutteessa 5/1998. Yhtiö harjoitti kuljetustoimintaa ja siinä työskenteli 1–2 kuljettajaa. Toiminta oli koko ajan kannattamatonta. Yhtiö oli myynyt 9/1997 kuorma-autonsa 170 000 markalla ulkopuoliselle. Puolta vuotta aiemmin auto oli hankittu yhtiöön 290 000 markan kauppahinnasta. Ostajalla, joka oli aiemmin ollut myös saman auton myyjä, oli kaupantekohetkellä ollut yhtiöltä 290 000 markan suuruinen saatava, joka oli kuitattu autolla. Ostaja ei ollut ilmoittanut kirjanpidon mukaan jäljelle jäänyttä 120 000 markan saatavaa yhtiön konkurssissa.

3.4.3 Osakaslainanostot ja -kirjaukset

Osakaslainakirjauksiin liittyi tutkituissa konkurseissa lukuisia epäselvyyksiä. Aineistossa tehtiin toistuvasti havaintoja esimerkiksi siitä, että osakeyhtiöstä itselle nostetut varat oli kirjattu kirjanpitoon yhtiön saatavaksi osakkaalta. Omaisuuden otto itselle lainana osakeyhtiöstä on tiukasti rajoitettu. Esille tulleissa tapauksissa lain mukaisia edellytyksiä osakaslainakirjauksille ei ollut. Joissakin tapauksissa vaikutti siltä, että osakaslainaksi kirjattu nosto oli tosiasiallisesti palkanmaksua. Menettelyllä saatetaan tavoitella lähinnä verotuksellista hyötyä, koska lainaksi kirjatuihin menoista ei tarvitse maksaa tuloveroa eikä työnantajan sosiaaliturvamaksuja. Osakaslainaksi kirjatut yksityisnostot saattavat myös olla yritys estää yhtiötä joutumasta konkurssiin. Ongelmat osakaslainakirjauksissa liittyivät usein osakeyhtiön lainvastaiseen varainkäyttöön.

Konkurssissa K29 oli tehty useita virheellisiä osakaslainakirjauksia. Poliisikuulusteluissa yhtiön osakkaat kertoivat, ettei yhtiöstä ollut kyetty maksamaan palkkoja lainkaan sen vähävaraisuuden vuoksi. Tästä johtuen räs-tissä olleet palkkasaatavat oli päätetty nostaa yhtiöstä suurempana eränä osakslainan muodossa. Yhtiön käteiskassasta oli myös tehty jatkuvasti pienempiä nostoja omaan käyttöön. Kirjanpitäjä oli poliisikuulustelussa kertonut huomauttaneensa toistuvasti varojen nostajaa nostojen lainvastai-suudesta ja kassan suuruuden laittomuudesta. Kassan suurta saldoa oli py-ritty hyödyntämään varojen noston peittämiseen.

Joissakin konkurssissa yhtiö oli jakanut osakkailleen osinkoa selvästi osakeyhtiölain säännösten vastaisesti. Lainvastaiset osingonjaot oli tehty aikana, jolloin yhtiö oli takaisinsaantilain tarkoittamassa maksukyvyttö-myystilassa.

K36 Yhtiö oli harjoittanut kamerakauppaa noin seitsemän vuoden ajan. Vakuutusyhtiö oli hakenut yhtiön konkurssiin, mutta konkurssi oli rau-ennut varojen puutteessa syyskuussa 1997. Kirjanpito oli vuodelta 1997 laadittu jälkikäteen eikä erillistä kassakirjanpitoa ollut pidetty. Yhtiö ei ollut antanut veroilmoituksia verovuodelta 1996. Maksamattomia vero-ja korotuksineen oli yhtiöllä yhteensä yli 600 000 markkaa. Yhtiön käy-tettävissä olleesta kirjanpidosta havaittiin lukuisia läheisyhtiöiden väli-siä lainoja, maksuja ja saatavan kuittauksia erityisesti vuoden 1996 aika-na, jolloin yhtiö oli tarkastushavaintojen perusteella ollut maksukyvytön. Lisäksi maksuja oli kirjattu kassan kautta lainasaatavaksi yhtiön omista-ja-johtajalta yhteensä ainakin 121 000 markan edestä.

3.4.4 Epäilyttävät liiketoimet läheisten kanssa

Usein velallisyrittys pyrkii maksamaan ennen konkurssia saataviaan tahoil-le, joihin velallinen haluaa pysyä hyvissä väleissä myös konkurssin jäl-keen. Tällaisia ”suosikkivelkojia” saattavat olla sukulaiset, työntekijät, ali-hankkijat, ravintolat ja lehdistö.³⁹ Nyt tutkituissa konkurssissa saatettiin tehdä joitakin havaintoja velallisen toimista, joissa yhden velkojan suosi-minen toisten kustannuksella oli mahdollista.

Velallisen ja tämän läheistahojen väliset epäselvät kuittaukset ja muut varainsiirrot liittyivät usein tilanteisiin, joissa velallisyhtiön ja intressiyh-

³⁹ Torpo 1993 s. 325.

tiöiden välinen rahaliikenne ei ollut kirjanpidossa aivan selvästi erotettu toisistaan kirjanpidon erilläänpitotehtävän edellyttämällä tavalla.

Esimerkiksi konkurssissa K36 yhtiön ja läheisyhtiöiden välinen maksuliikenne vilkastui erityisesti kahtena viimeisenä toimintavuotena. Toiminnan tarkastelu osoitti lukuisia epäilyttäviä varainsiirtoja tarkastellun yhtiön ja sen läheisten välillä. Kirjanpidon päivä- ja pääkirjat puuttuivat juuri kriittiseltä ajalta. Kirjanpidon puutteet estivät täysin yhtiön kirjanpidon kirjausten tarkastelun suhteessa varainkäyttöön. Siten yhtiöiden rahavarojen käytöstä ja omaisuuden hoidosta ei voitu tehdä pitäviä päätelmiä. Konkurssissa voitiin epäillä, että kirjanpidon laatimatta jättäminen ja kirjanpitoon liittyvät epäselvyydet olivat seurausta tarkoituksesta peittää varainkäytön epäselvyydet läheisten kanssa.

Kaikkiaan 21 konkurssissa havaittiin, että yhtiön omaisuutta oli myyty läheisille maksukyvyttömyysaikana. Sinänsä myyntiä jatkavalle yhtiölle voidaan pitää tavallisena toimenpiteenä kriisitilanteessa, eikä myynti välttämättä liity laittomuuksiin. Omaisuuden myynnin rikosoikeudellista merkitystä arvioitaessa tulee arvioitavaksi saadun myyntihinnan ja omaisuuden arvon välinen suhde. Tyypillinen keino nostaa yhtiöstä lainvastaisesti varoja ennen uhkaavaa konkurssia on alihintaan tapahtuva omaisuuden myynti. Alihintaisuuden arviointi erityistarkastuksissa on kuitenkin hankalaa. Joissakin konkurseissa erityistarkastaja toi esiin ilmeisen huomattavan epäsuhtan omaisuuden myyntihinnan ja sen kirjanpitoarvon välillä. Räikeimmät tapaukset ovat johtaneet rikosilmoitukseen poliisille velallisen epärehellisyysrikoksesta.

Saatavan ja tavarain luovutuksen lisäksi lainvastaisesti luovutettua omaisuutta saattoi olla myös yhtiölle tulevaisuudessa oletettavissa oleva tulo. Esimerkkinä on konkurssi K51, jossa yhtiö oli luovuttanut läheisyhtiölleen tulo-odotuksen sisältäneitä toimeksiantoja. Siirrolla yhtiön varallisuuspiiristä oli siirtynyt ilmeisesti perusteetta omaisuutta toiseen varallisuuspiiriin.

K51 Erityistarkastuksessa tehtiin havaintoja mm. 478 000 markan välityspalkkiotuotoista, joiden käyttöä ei voitu selvittää kirjanpidon puutteiden takia. Yhtiön välitystoimeksiannot oli vain hetkeä ennen konkurssia siirretty tarkastushavaintojen perusteella vastikkeetta läheisyhtiölle. Toimeksiantoihin oli kohdistunut ennen veroja laskettuna noin 320 000 markan tulo-odotus.

Konkurssiyhtiöissä yleinen rikollinen omaisuuden myyntitapa on ollut nk. konkurssiketjuttaminen.⁴⁰ Ketjuttamisella tarkoitetaan tilanteita, joissa liiketoimintaa harjoittava yhtiö ajautuu tai tarkoituksellisesti ajetaan konkurssiin ja yrityksen toimintaa jatketaan uuden yhtiön toimesta.⁴¹ Nyt tutkituissa konkurseissa tehtiin joitakin havaintoja ketjuttamisesta. Ainakin konkurssissa K26 yhtiön käyttö- ja vaihto-omaisuutta oli alettu noin kahta vuotta ennen konkurssia myydä uudelle yhtiölle, joka oli vastaavasti kasvattanut liiketoimintaansa. Omaisuuden myyntihinta oli huomattavasti kirjanpitoarvoa alhaisempi. Osa myydystä omaisuudesta oli autoja, joiden käyvän hinnan arvioiminen on hankalaa. Osa omaisuutta siirtyi osakkeina, joiden markkina-arvon ja myyntihinnan epäsuhta oli huomattava. Konkurssiyrittäjä oli aiemmin tuomittu vastaavanlaisesta ketjuttamisenmenettelystä.

3.5 PESÄLUETTELOSTA PUUTTUU OMAISUUTTA

Nyt tarkastetuissa konkurseissa pyydettiin tarkastajia vertaamaan yhtiön pesäluetteloa sen kirjanpitoon. Kaikkiaan 14 konkurssissa tehtiin havainto, että kaikkea yhtiön varallisuutta ei ollut ilmoitettu oikeaksi vannotussa pesäluettelossa. Joissakin konkurseissa pesäluettelon ja kirjanpidon vertailu viittasi melko selvästi tarkoituksiin jättää myyntisaamisia tai muuta omaisuutta pois pesäluettelosta. Omaisuuden pois jättämisellä pesäluettelosta saatetaan pyrkiä pitämään omaisuutta omassa varallisuuspiirissä tai estämään konkurssimenettelyn jatkuminen ja mahdollisten väärinkäytösten ilmi-tulo.

K33 Yhtiö oli myynyt pakettiauton noin puoli vuotta ennen konkurssia. Kirjanpidon mukaan yrityksellä havaittiin olevan autokauppaan liittyvä saaminen läheisiltä. Pesäluetteloon saatavaa ei kuitenkaan ollut merkitty.

Konkurssissa K29 havaittiin muun muassa, että osa yhtiön käyttö- tai vaihto-omaisuudesta oli jätetty pesäluettelon ulkopuolelle.

⁴⁰ Vrt. Salminen 1998 s. 202 ja Tapani 1999 s. 51.

⁴¹ Ks. tyypillisistä piirteistä ketjuttamistapauksissa Salminen 1998 s. 201–214.

K29 Yhtiöstä oli annettu sen osakkaille OYL:n vastaisia osakaslainoja. Osakaslainoja oli lyhennetty muun muassa kalustolla, jota ei ole merkitty pesäluetteloon. Osakaslainoja oli vastaavasti kuitattu noin 100 000 markalla. Pesäluettelosta oli jäänyt pois esimerkiksi huonekaluja ja arvokas vene. Kalusto oli ostettu yhtiöön ilmeisellä ylihinnalla. Myöskään osakaslainoja, joiden sijaan omaisuutta olisi pitänyt tulla yhtiöön, ei ilmoitettu pesäluettelossa. Poliisikuulusteluissa yhtiön hallintohenkilö, joka oli vannonut pesäluettelon oikeaksi, kielsi salanneensa omaisuutta pesäluettelosta. Kalustoa oli pidetty arvottomana ja sen kerrottiin siksi jääneen pois pesäluettelosta.

Varsinaisen käyttö- tai vaihto-omaisuuden lisäksi ongelmallisia erinä pesäluettelossa vaikuttivat tarkastushavaintojen mukaan olevan erilaiset epävarmat saamiset kirjanpidossa. Näitä ei ollut aina merkitty pesäluetteloon, jossa epävarmatkin saamiset tulisi ilmoittaa selvitysmenettelyn kohteeksi.

K70 Yhtiön toimialana oli lämpöeristystöiden suorittaminen. Se oli aloittanut toimintansa 1/1995 ja asetettu konkurssiin 4/1998 velallisen aloitteesta. Yhtiö oli käytännössä ollut maksukyvytön ainakin 12/1994 alkaen. Kirjanpito oli laiminlyöty kassatapahtumien osalta. Pääkirjanpidon mukainen kassa ja kassatositteet olivat epäluotettavia, muutoin kirjanpito oli tehty. Yhtiöllä oli myyntisaamisia lähes 200 000 markan edestä. Myyntisaamiset oli kuitenkin jätetty pois pesäluettelosta. Hallituksen ainoa varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja oli vannonut pesäluettelon oikeaksi. Pesäluettelossa varoja oli 0 markkaa. Kirjanpidon 1/1998 mukaan yhtiöllä oli kuitenkin myyntisaamisia yhteensä 196 000 markkaa ja kassavaroja 14 686 markkaa. Tarkastuksessa ei havaittu yhtiön saaneen suoritusta saatavalleen. Saatavia ei myöskään ollut todettu maksetun yhtiölle ennen konkurssia. Saatavat olivat kuitenkin olleet mitä ilmeisimmin perimiskelpoisia.

Varojen tietoisesta poisjättämisestä pesäluettelosta kielivät tutkituissa konkurseissa muut kirjanpidossa olleet epäselvyydet, joiden nähtiin olevan yhteydessä omaisuuden pois jättämiseen.

K48 Tilinpäätöskirjauksissa saldosta oli siirretty 200 000 markkaa lainasaamisiksi yhtiön tilintarkastajalta. Tilintarkastajalta ei tositemateriaalin mukaan ollut saatu lainan lyhennyksiä konkurssiin mennessä. Saamista ei myöskään ollut merkitty pesäluetteloon. Oli mahdollista, ettei kyseessä ollut todellinen saatava, vaan kyse oli omistajan nostoista yhtiön pankkitileiltä, joihin ei löytynyt tarvittavia tositteita. Erityistarkastuksessa kassaa pidettiin ylisuurena. Tarkastuksessa kassan kehitys laskettiin tositemateriaalista. Saldoa olivat havaintojen mukaan kasvattaneet

pankkitileiltä tehdyt nostot ja saldoa vastaavasti pienentäneet maksut, joita ei ollut tehty pankkisiirtoina pankkitileiltä. Saldo oli ennen uhkaavaa konkurssia kasvanut vähitellen siten, että se oli 8/1997 860 000 markkaa. Pesäluetteloon ei käteiskassaa 860 000 ollut merkitty lainkaan.

Omaisuuksien arvostaminen pesäluettelossa on ongelmallista. Pesäluettelon tulisi perustua kirjanpitoon, mikäli kirjanpito on ja mikäli se on luotettava. Omaisuus arvostetaan pesäluettelossa kuitenkin lähelle sen realisointiarvoa, jolloin kirjanpitoarvo saattaa olla merkittävästikin korkeampi.⁴² Pienehköt erot kirjanpidon ja pesäluettelon välillä eivät yleensä kerro väärinkäytöksistä eivätkä johda jatkotoimiin.

Joskus kirjanpitoarvon ja pesäluetteloon merkityn arvon välinen epäsuhta voi olla niin suuri, että kyseessä eivät liene arvostusperusteiden erot. Esimerkiksi konkurssissa K15 todettiin kirjanpidon ja pesäluettelon vertailussa, että pesäluetteloon merkityn yhtiön käyttöomaisuuden arvo oli vain noin 5–10 prosenttia sen kirjanpitoarvosta. Omaisuuden merkitseminen pesäluetteloon huomattavasti alle sen arvon saattaa viitata rikolliseen tarkoitukseen. Eräissä tapauksissa omaisuutta oli jätetty pois pesäluettelosta, koska velallisen edustajat olivat pitäneet omaisuutta arvottomana. Arvotonkin omaisuus tulisi mainita pesäluettelossa. Esimerkiksi alla olevassa konkurssissa velallisen edustaja perusteli sitä, että oli jättänyt yhtiön omaisuuden kuuluneet äänilevyt ilmoittamatta pesäluetteloon, sillä että hän piti omaisuutta jälleenmyyntiarvoltaan vähäisenä.

K27 Yhtiöön oli hankittu sen toiminnan aikana äänilevyjä 30 000 markan arvosta vuosittain. Näistä ei kuitenkaan ollut mainintaa pesäluettelossa. Yhtiön hallituksen varsinainen jäsen oli myös nostanut 1/1994–3/1995 välisenä aikana yhtiöstä varoja omaan käyttöönsä yhteensä 546 516 markalla. Nostoista ei ollut tehty ennakonpidätystä. Nostoja voitaisiin verottajan havaintojen perusteella tarkastella joko peiteltynä osingonjakona tai nostettuna lainana, mutta nostoja ei kuitenkaan ollut merkitty saamisena pesäluetteloon.

⁴² Pesäluettelossa omaisuus arvostetaan sen todennäköiseen luovutushintaan, joka saat-
taa konkurssipesän realisointivaiheessa olla hyvinkin alhainen kirjanpitoarvoon nähden.
Ks. Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 10/7.10.1998.

3.6 VERONSAAJAAN KOHDISTUNEET VÄÄRINKÄYTÖKSET

Ainakin 23 konkurssissa voitiin epäillä, että veroja tai työnantajamaksuja oli jätetty tarkoituksellisesti tilittämättä. Samanaikaisesti varoja oli ollut käytettävissä muuhun toimintaan, joten laiminlyönnit eivät johtuneet maksu-vaikeuksista. Maksujen valikointi verottajan vahingoksi olikin yksi toistuvista havainnoista tarkastuksissa. Veronmaksun välttämiseksi tulojen ilmoittaminen verottajalle saatettiin tietoisesti laiminlyödä. Tällaisia havain-toja tehtiin ainakin viidessä konkurssissa. Kirjanpidon epäselvyydet ja laa-timatta jättäminen liittyivät myös lähes poikkeuksetta verottajaan kohdistu-viin väärinkäytösepäilyihin. Myös palkanmaksun epäselvyyksiin ja lain-vastaisiin osakaslainakirjauksiin liittyi usein verotuksellisia kysymyksiä.

K11 Yhtiö ei ollut maksanut lainkaan veroja toiminta-aikanaan. Kuiten-kin pääkirjalistausten ja verojäämien vertaileminen keskenään paljasti, ettei verojen tilittäminen johtunut maksukyvyttömyydestä. Yhtiö ei tar-kastushavaintojen perusteella ollut maksukyvytön laiminlyöntien hetkel-lä, koska yhtiö oli myynyt omaisuutta 16.9.1996 150 000 markan arvos-ta ja näillä rahoilla olisi kyetty maksamaan rästissä olleet verot ja mak-sut. Tositeaineistosta ilmeni, että yhtiö oli maksanut palkkaa X:lle yh-teensä 204 500 markkaa. X oli vielä nostanut palkkana n. 130 000 mark-kaa ja maksanut vuokria sekä käyttänyt kirjanpidosta ilmenemättömiin maksuihin 130 000 markkaa. Palkoista ei löytynyt asianmukaisia to-sitteita.

Maksukyvyttömyydestä johtuvat verojen ja julkisten maksujen laiminlyön-nit eivät välttämättä ole rikoksena rangaistavia. Useissa konkurssissa ha-vaittiin kuitenkin liiketoiminnan jatkuneen julkisten maksujen kustannuk-sella. Näissä konkurssissa oli tehty ilmeisesti valintaa maksettavien kulu-jen välillä, jotta toimintaa voitaisiin jatkaa mahdollisimman pitkään. Esi-merkiksi konkurssissa K29, jossa tehtiin havainto useista eri rikoksista, oli muun muassa yhtiöstä ulos maksettavien erien välillä tehty selvästi tietois-ta valintaa. Yhtiö oli laiminlyönyt täysin esimerkiksi arvonlisäverojen ja työnantajamaksujen maksamisen. Samanaikaisesti siivoustoimintaa harjoit-tanut yhtiö oli maksanut palkkoja, siivousaineita ja hankkinut muuta kalus-toa. Verojen ja maksujen tilittämättä jättämisen ei siten nähty johtuvan maksukyvyttömyydestä.

K33 Yhtiö ei ollut huolehtinut verojen (ennakonpidätysten ja sotu-maksujen) maksamisesta muutamia yksittäisiä maksuja lukuun ottamatta vuoden 1996 loppupuolelta lähtien. Laiminlyöntien yhteismääräksi arvioitiin 145 440 markkaa.

Yhtiöstä maksettavien suoritusten valikointi saattaa myös liittyä yhden velkojan suosimiseen muiden kustannuksella, mikäli verojen ja maksujen suorittamisen sijasta maksetaankin muita velkoja.⁴³

K64 Taloudellisiin vaikeuksiin ajautuneesta yhtiöstä oli suoritettu välttämättömimmät maksut, tavarantoimittajien laskut, esiintyvien taiteilijoiden palkat sekä sähkö- ja vesimaksut. Sen sijaan maksut verotajalle ja vakuutusyhtiölle oli toistuvasti laiminlyöty ja peritty ulosoton kautta. Työnantajamaksut oli tilitetty ainoastaan yhden kerran. Yhtiö oli takaisinsaantilain tarkoittamalla tavalla maksukyvytön lähes toimintansa alusta lukien. Tarkastushavaintojen mukaan yhtiötä voitiin pitää pikemminkin maksuhaluttomana kuin maksukyvyttömänä.

3.7 RIKOLLISTEN KONKURSSIEN TYYPITTELYÄ

Taloudellista rikollisuutta tutkineen selvittelytyöryhmän mukaan konkurssit voidaan jakaa karkeasti kolmeen ryhmään. Ensinnä on konkurssseja, joissa konkurssi on luonnollinen seuraus taloudellisista vaikeuksista ja maksukyvyttömyydestä. Ensimmäisen ryhmän konkurssseihin ei liity velkojia loukkaavaa menettelyä. Toisena ryhmänä voidaan pitää konkurssseja, joissa syylistytään laittomiin menettelyihin uhkaavan konkurssin kynnyksellä. Näille konkurssseille tyypillistä on pyrkimys estää omaisuuden joutuminen konkurssimenettelyn kohteeksi, ja oman varallisuusaseman turvaamiseksi ryhdytään yleensä kriisitilassa erilaisiin laittomuuksiin. Kolmannen ryhmän muodostavat konkurssit, joissa yritystoiminnan lähes yksinomaisena tarkoituksena on ollut keinottelu ja lainvastaisen taloudellisen hyödyn tavoittelu. Konkurssi saattaa tällöin olla vain päätepiste toiminnalle, jota jatketaan uudessa yhtiössä.⁴⁴

Hakmanin konkurssitutkimuksessa konkurssit on jaettu kuuteen ryhmään.⁴⁵ Ensimmäisen ryhmän muodostavat konkurssit, joissa ei havaittu

⁴³ Niemi 1994 s. 123.

⁴⁴ OLJ 1983:6 s. 124–125.

⁴⁵ Hakman 1993 s. 106 ja s. 147; vrt. Magnusson 1983 s. 37–53 ja Hansen 1995 s. 24.

väärinkäytöksiä, toisen konkurssit, joissa oli välinpitämätön ja epäonnistunut yrittäjä, ja kolmannen ryhmän konkurssit, joissa omaisuutta oli ennen konkurssia yritetty pelastaa itselle tai muille. Kolmannen ryhmän Hakman jakaa kolmeksi alaryhmäksi, ryhmässä (a) oli havaittu omaisuuden myyntiä itselle, intressitaholle tai jatkajayhtiölle, ryhmässä (b) tehtiin havaintoja omaisuuden siirrosta itselle palkkana tai vastaavina suorituksina ja ryhmässä (c) pesäluettelosta puuttui omaisuutta. Neljänneksi pääryhmäksi tutkimuksessa on luokiteltu pelastajat tai laskelmoijat. Viidennen ryhmän tunnusmerkkinä olivat selvästi rikollista keinottelua ja laskelmointia edellyttävät toimet. Kuudentena ryhmänä olivat konkurssit, joissa yrittäjää voitiin pitää laskelmoijana tai epäonnistuneena yrittäjänä.⁴⁶

Seuraavassa olen jakanut otoksen konkurssit viiteen ryhmään hyödyntämällä osittain edellä selostettuja luokitteluja. Tarkoituksena on tehdä eräänlainen yhteenveto siitä, millaisia rauenneet konkurssit ovat ja minkälaisia väärinkäytöksiä niihin tyypillisesti liittyy. Neljässä ryhmässä tehdyt rikoshavainnot ovat johtaneet rikosilmoituksiin.⁴⁷

Taulukko 10. Konkurssien luokittelu

Ryhmä	Lkm
Kirjanpidon tarkoitukselliset laiminlyöjät/kadottajat	10
Tietoiset keinottelijat	14
Pelastajat/epätoivoiset jatkajat	11
Osaamattomat/välinpitämättömät	11
Ei rikosilmoitukseen johtaneita havaintoja/ei rikosta	54 ⁴⁸
Yhteensä	100

⁴⁶ Hakmanin jaottelu on ryhmien 4 ja 6 luokitteluperusteiden osalta melko vaikeasti hahmotettava. Tässä tutkimuksessa ei ole nähty tarpeelliseksi pyrkiä vastaavalla tavalla täsmälliseen jaotteluun. Magnusson (1983) on jakanut konkurssseja niissä esiintyneiden rikostekojen ja näiden keskinäisten yhteyksien mukaan. Magnussonin jaottelu kykenee paremmin tavoittamaan esiintyneiden tekotapojen ja niiden välisten yhteyksien merkityksen, mutta jaottelua ei voi tässä hyödyntää luokittelun perusteena, koska tämän tutkimuksen konkurssseissa tehdyt havainnot eivät vielä ole rikosprosessissa jäsenyneet lopullisiksi rikosnimikkeiksi.

⁴⁷ Ks. rikosnimikkeistä edellä taulukko 9.

⁴⁸ Konkurssissa K4 rikosilmoituksen kirjanpitorikoksesta oli tehnyt yhtiön aiempi osakas. Rikosilmoitus oli aiheeton. Siksi konkurssi K4 on tässä luokiteltu ryhmään "Ei rikosilmoitukseen johtaneita havaintoja/ei rikosta". Niin ikään konkurssissa K6 oli kavallusrikoksen tutkinta jo aloitettu ennen konkurssimenettelyn käynnistymistä, mutta rikostutkinta oli keskeytetty, koska kyseistä rikosta ei ollut todettu tapahtuneen.

3.7.1 Kirjanpidon tarkoitukselliset laiminlyöjät

Rikosten torjunnan näkökulmastakin merkittävin ryhmä olivat konkurssit, joissa *kirjanpitoa ei saatu lainkaan tarkastettavaksi* tai puutteet kirjanpidossa olivat erittäin suuria. Näissä konkurssissa, joissa kirjanpidon laiminlyönti tai hävittäminen vaikutti ilmeisen tarkoitukselliselta, ei aineiston perusteella voitu tehdä tarkempia selvityksiä muista tehdyistä rikoshavainnoista. Ryhmään voidaan sijoittaa kaikkiaan *kymmenen* konkurssia.⁴⁹

Kirjanpidon puuttuminen johtui siitä, että kirjanpidon ilmoitettiin joko kadonneen tai tuhoutuneen. Ryhmään kuului myös tapauksia, joissa yhtiö oli myyty vain hetkeä ennen konkurssia ja kirjanpito oli kadonnut välittömästi kaupan yhteydessä. Uusi omistaja ei näissä tapauksissa tiennyt mitään yhtiöstä tai sen kirjanpidosta.

Kaikissa tämän ryhmän tapauksissa saatiin erityistarkastuksissa viitteitä myös muista väärinkäytöksistä, velallisen rikoksista tai verorikkomuksista. Lainvastaisuuksia havaittiin koko toiminta-ajalta ja yhtiöstä syntyi vaikutelma, että osakeyhtiömuotoa oli pyritty käyttämään rikollisiin tarkoituksiin. Muiden väärinkäytösten toteennäyttö on kuitenkin näissä konkurssissa hankalaa ja todennäköisesti tekijät saavat mahdollisen tuomion lähinnä kirjanpitorikoksesta.

Kaikissa ensimmäisen ryhmän konkurssissa on tehty rikosilmoitus kirjanpitorikoksesta. Muiden mahdollisten rikosten voidaan olettaa paljastuvan rikostutkinnassa, mutta tutkinnan käynnistämiseksi on tässä vaiheessa ollut perusteltua rajata ilmoitus kirjanpitorikokseen. On kuitenkin huomattava, että tämän ryhmän konkurssista osa saattaisi sijoittua pikemminkin toiseen ryhmään (tietoiset keinottelijat), koska kirjanpitorikos saattaa peittää alleen laajamittaistakin tietoista keinottelua.

3.7.2. Tietoiset keinottelijat

Toisen keskeisen ongelmaryhmän muodostavat konkurssit, joissa tehtiin *useita rikoshavaintoja ja/tai havaintoja tietoisesta keinottelusta*. Kaikissa tämän ryhmän konkurssissa oli myös kirjanpidon virheellisyyksiä ja/tai laiminlyöntejä, osassa hyvinkin vakavia. Konkurssi on kuitenkin luokiteltu

⁴⁹ Kirjanpidon tarkoitukselliset laiminlyöjät/kadottajat: K1, K5, K13, K17, K18, K19, K27, K51, K63, K73.

tähän ryhmään, jos siinä on saatettu tehdä selviä, rikosilmoitukseen johtaneita havaintoja muista rikoksista, vaikka kirjanpito olisikin pidemmältä ajalta laiminlyöty. Tyypillisesti näissä konkurseissa tehtiin havaintoja kirjanpitorikosten lisäksi verorikkomuksista ja velallisen rikoksista. Lähes poikkeuksetta näissä ”monirikollisissa” konkurseissa esiintyi kirjanpidon lieviä laiminlyöntejä, jotka täyttäisivät ainakin kirjanpitorikkomuksen tunnusmerkistön. Lisäksi näissä konkurseissa havaittiin yleensä joko velallisen rikos tai verorikkomus tai molemmat. Lähes poikkeuksetta näissä yhtiöissä oli rikottu myös muita osakeyhtiön toimintaa säänteleviä säännöksiä. Ryhmään tietoiset keinottelijat voidaan sijoittaa *14 konkurssia*.⁵⁰

Ensimmäisen ja toisen ryhmän konkurseja ei voida itsestään selvästi asettaa ”tärkeysjärjestykseen” suhteessa niissä tehtyjen rikoshavaintojen vakavuuteen. Konkurseissa, joissa kirjanpito oli täysin tai lähes täysin kadoksissa, saattavat muut peittoon jääneet rikosteot olla merkitykseltään vähäisempiä kuin tietoisten keinottelijoiden ryhmässä. Toisaalta on mahdollista, että nimenomaan vakavimmin velkojien ja veronsaajan etuja loukkaavat teot on suunnitelmallisesti peitelty kirjanpidon puuttumisella, jotta rangaistavaksi teoksi jäisi ”ainoastaan” kirjanpitorikos muiden mahdollisten rikosten jäädessä kokonaan rankaisematta.

3.7.3 Konkurssit, joissa omaisuutta on yritetty pelastaa itselle tai läheiselle

Kolmantena ryhmänä ovat konkurssit, joissa tehtiin lähinnä *yksittäisiä* rikoshavaintoja, joissa konkurssivelallisen epäiltiin *pyrkineen siirtämään omaisuutta pois konkurssipesästä ennen uhkaavaa konkurssia* (tai eräissä tapauksissa välittömästi konkurssiin asettamisen jälkeen). Epäillyt teot ajoittuivat selvästi yhtiön kriisitilaan.

Tähän ryhmään kuuluvat konkurssit, joissa havaittiin omistaja-johtajan tekemä omaisuuden nosto OYL 12 luvun vastaisena osakaslainana tai muuna laittomana varainjakona, perusteeton palkanmaksu, kulukorvauksena tai muuna kirjanpidossa selvittämättömänä ottona yhtiön tililtä. Epäiltyyn teokoon liittyi monissa tapauksissa virheellinen kirjaus, kirjanpidon vääristeilyä tai laiminlyöntejä teon ajankohtana. Kolmanteen ryhmään voidaan si-

⁵⁰ Tietoiset keinottelijat: K9, K10, K11, K15, K25, K29, K36, K53, K67, K69, K79, K90, K92, K95.

joittaa kaikkiaan *yksitoista* konkurssia.⁵¹

Kolmanteen ryhmään on luokiteltu myös konkurssit, joissa omaisuutta on myyty läheistaholle ennen konkurssia. Näissähän tavoitteena on todennäköisesti ollut niin ikään turvata omaisuuden säilyminen omassa varallisuuspiirissä ja estää sen joutuminen konkurssimenettelyn kohteeksi. Kolmanteen ryhmään voidaan lisäksi luokitella konkurssit, joissa pesäluettelosta puuttuu omaisuutta. Lisäksi tähän ryhmään voidaan luokitella ne konkurssit, joissa yhtiön toiminta oli ollut jo pitkään tappiollista, mutta toimintaa pyrittiin jatkamaan verojen ja työnantajamaksujen kustannuksella.⁵² Myös kolmannessa ryhmässä kirjanpidon laiminlyönnit liittyivät usein kriisitilaan ja tehtyihiin rikoshavaintoihin. Kirjanpidon manipulointi ja kirjanpidon pienet, lähes yksittäisluonteiset puutteet antavat tämän ryhmän konkurseissa viitteen tietoisesta tarkoituksesta ryhtyä ”pelastustoimeen”.

Pelastajien erottaminen toisen ryhmän tietoisista konkurssikeinottelijoista oli osin hankalaa, koska tekotapoja koskevat havainnot olivat paljolti yhteeneväisiä. Luokitteluperusteena on käytetty lähinnä sitä, kuinka monta eri rikoshavaintoa tehtiin tai kuinka pitkälle aikavälille teot sijoitettiin. Mikäli teot ajoituivat selvästi kriisitilaan ja toisaalta mikäli ne käsittivät lähinnä yhden teon tai muutaman toisiinsa liittyvän teon kokonaisuuden, luokiteltiin konkurssi tähän ryhmään. Sen sijaan, jos konkurssissa havaittiin laajamittaisempaa ja kestoltaan pitkäaikaisempaa lainvastaista toimintaa ja jos tekoon selvästi liittyi kirjanpidon vakavia laiminlyöntejä tai virheitä, luokiteltiin konkurssi tietoisien keinottelijoiden ryhmään.

3.7.4 Konkurssit, joissa rikokset olivat lähinnä seurausta osaamattomuudesta tai lievistä välinpitämättömyydestä

Neljäs ryhmä voidaan muodostaa konkurseista, joissa tehtiin joitakin havaintoja rikoksista ja rikkomuksista mutta joissa rikosepäilyt vaikuttivat pikemminkin välinpitämättömyydestä hoitaa yhtiön toimintaa lakien ja niistä johtuvien vaatimusten mukaisesti kuin tietoisesta keinottelusta tai laskelmoinnista. Näitä konkurseja oli otoksessa kaikkiaan *yksitoista*.⁵³

⁵¹ Pelastajat/epätoivoiset jatkajat: K31, K33, K48, K54, K64, K70, K71, K76, K87, K91, K97.

⁵² Vrt. Hakman 1993 s. 112–113.

⁵³ Osaamattomat/välinpitämättömät: K3, K7, K14, K28, K35, K52, K57, K80, K88, K93, K98

Tämän ryhmän konkurssseissa kirjanpito oli jälleen merkittävin ongelma. Tyypillisimmillään tähän ryhmään kuuluvia konkurssseja olivat sellaiset, joissa kirjanpito oli laiminlyöty useita kuukausia ennen konkurssia. Kirjanpito oli alunperin ollut uskottuna ulkopuoliselle kirjanpitäjälle, mutta varojen ehtyessä ulkopuolisesta kirjanpitäjästä oli luovuttu.

Konkurssseissa saatettiin tehdä havaintoja muistakin epäselvyyksistä, mutta ne olivat yleensä hyvin lieviä rikkomusluonteisia tekoja. Väärinkäytökset saattoivat ajoittua mihin aikaan hyvänsä, yleensä kuitenkin kirjanpidon laiminlyönnit liittyivät konkurssia edeltäneeseen taloudelliseen kriisitilaan. Ryhmän konkurssit eroavat edellisestä siinä, ettei kirjanpidon virheiden ja puutteiden lisäksi epäilyjä muista vakavista väärinkäytöksistä voitu tehdä.

3.7.5 Konkurssit, joissa ei tehty rikosilmoituksia

Viidennen ryhmän konkurssit eivät johtaneet rikosilmoituksiin, koskei perusteltuja epäilyjä rikoksista herännyt. Suurimmassa osassa konkurssi näytti olevan luonnollinen seuraus maksukyvyttömyydestä eikä tarkastuksessa havaittu seikkoja, jotka olisivat antaneet aiheutta jatkotoimenpiteisiin.⁵⁴ Ryhmään kuuluu myös konkurssseja, joissa tehtiin joitakin havaintoja laiminlyönneistä ja virheellisyyksistä, mutta niin vähäisistä, etteivät ne todennäköisesti olisi ylittäneet syyttämiskynnystä.⁵⁵

Rikosilmoituskynnyksen ylittyminen tuli useimmiten arvioitavaksi kirjanpidon laiminlyöntien yhteydessä. Rikosilmoitusta kirjanpitorikoksesta ei tehty, vaikka kirjanpito olisi laiminlyöty pidemmältäkin ajalta, ellei mikään tarkastuksessa viitannut siihen, että toimintaa olisi samanaikaisesti harjoitettu.⁵⁶ Kirjanpidon laiminlyöntien osalta rajaa pyrittiin vetämään lähinnä olennaisuuskynnystä arvioimalla. Joissakin konkurssseissa kynnys rikosilmoituksen tekoon kirjanpitorikoksesta oli lähellä ylittyä (K100).

⁵⁴ Tällaisia olivat esimerkiksi K21, K30, K39, K40, K44, K45, K55, K65, K78, K96, K99.

⁵⁵ Konkurssit, joissa ei tehty rikosilmoitusta/ei rikosta: K2, (K4), (K6), K8, K12, K16, K20, K21, K22, K23, K24, K26, K30, K32, K34, K37, K38, K39, K40, K41, K42, K43, K44, K45, K46, K47, K49, K50, K55, K56, K58, K59, K60, K61, K62, K65, K66, K68, K72, K74, K75, K77, K78, K81, K82, K83, K84, K85, K86, K89, K94, K96, K99, K100.

⁵⁶ K22, K23, K83, K84, K85, K86, K89.

Konkursseissa, joissa kirjanpitoa ei ollut laadittu, mutta tositeaineisto oli tallessa ja järjestettynä yhdenmukainen tiliotteiden kanssa, ei aina tehty rikosilmoitusta kirjanpitorikoksesta, vaikka kirjanpitomerkintöjen tekeminen olikin laiminlyöty useiden vuosien ajalta (K16). Näissä olennaisuuskynnyksen ei katsottu ylittyneen.

Niin ikään kirjanpidon laatiminen säännösten vastaisesti nk. maksuperusteisena ei johtanut rikosilmoitukseen kirjanpitorikoksesta, koska muutoin kirjanpito oli hoidettu asianmukaisesti (K12). Rikosilmoitusta kirjanpitorikoksesta ei tehty, vaikka kassakirjanpitoa ei ollut laadittu eikä kirjanpito tarkastusaineistosta saadun kuvan perusteella ollut täysin riittävä.⁵⁷ Konkurssissa K41 yhtiön toiminnan viimeisiä kuukausia koskeva kirjanpitoaineisto oli tuhoutunut talon purkamisen yhteydessä. Tarkastuksessa kävi ilmi, että kirjanpito oli laadittu asianmukaisesti, eikä rikosilmoitusta tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta tehty. Rikosilmoituskynnyks ei ole ylittynyt esimerkiksi muutaman tuhannen markan myyntisaamisten kirjaamatta jättämisestä pesäluetteloon tai joidenkin vähäisten vakuutusasiamiestoimintaan liittyvien tulojen kirjaamatta jättämisestä kirjanpidossa (K2). Myöskään selvitystilasäännösten laiminlyönnit eivät yksin ole johtaneet rikosilmoitukseen.⁵⁸

3.8 JOHTOPÄÄTÖKSET JA ANALYSOINTI

3.8.1 Rikoshavainnot

Kirjanpitoon kohdistuneet väärinkäytökset, laiminlyönnit ja virheet olivat odotetusti rauenneiden konkurssien tyypillisin ongelma. Epäily kirjanpitorikoksesta ja -rikkomuksesta heräsi jopa 40 prosentissa tutkituista konkurseista.⁵⁹ Kirjanpidon laiminlyöntien nouseminen näin merkittäväksi ongel-

⁵⁷ K38, K70, K71, K72.

⁵⁸ Tällaisia olivat esimerkiksi: K24, K62, K66.

⁵⁹ Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 64. Luku on suuri, jos sitä vertaa Hakmanin tutkimushavaintoihin, joiden mukaan rikosepäily kirjanpitorikoksesta syntyi ”vain” 8 %:ssa tutkituista konkurssista. Hakman 1993 s. 67–68. Vaikuttaakin siltä, että rauenneissa konkurssissa kirjanpidon laiminlyönnit ovat muita konkurssia yleisempiä. Toisaalta on mahdollista, että erityistarkastuksissa kirjanpidon laiminlyönteihin kiinnitettiin enemmän huomiota. Vrt. myös Salmisen esittämä havainto, jonka mukaan yleisin kirjanpidon virhe kriisiyrityksissä on kirjanpidon laiminlyöminen, Salminen 1998 s. 124.

maksi saattaa tosin olla seurausta myös siitä, että erityistarkastuksissa juuri kirjanpitorikosten havaitseminen on todennäköisempää kuin muiden rikosten. Siksi kirjanpitorikokset saattavat olla tutkitussa aineistossa yliedustettuna. Rikostutkinnan käynnistäminen kirjanpitorikoksesta saattaa myöhemmin johtaa myös muiden rikosten paljastumiseen.⁶⁰

Kirjanpidon vakavin puute oli koko kirjanpidon laiminlyönti tai katoamisesta tai muusta syystä johtunut kirjanpidon täydellinen puuttuminen. Kirjanpidon puuttumisen tarkoituksena oli osassa konkurssija ilmeisesti estää muiden epäselvyyksien paljastuminen. Kirjanpidon puuttuessa ongelmanna on ensisijaisesti näytön hankkiminen muista epäilyistä teoista. Esimerkiksi kielletty luovutus velallisen epärehellisyytenä voi lähinnä paljastua kirjanpitoa ja hallintoaineistoa tarkastelemalla. Myös verottajaan kohdistuvien petollisten tekojen paljastuminen on käytännössä hankalaa, ellei tietoja siitä, millaisia summia verottajalta on laiminlyöntien perusteella jäänyt saamatta, voida osoittaa.

Kirjanpidon osittaiset laiminlyönnit olivat yleensä sellaisia, että yhtiö oli jättänyt kirjanpidon tai olennaisia osia siitä pitämättä noin kuudesta kuukaudesta yhteen vuoteen ennen konkurssia. Myös tilinpäätöksen laiminlyönnit saattoivat olla niin olennaisia, että ne vaikeuttivat tarkastajan mukaan oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiön toiminnasta ja sen taloudellisesta tuloksesta. Kaikkiaan 27 konkurssissa syntyi epäily siitä, että kirjanpidon laiminlyönteihin ja virheisiin liittyi myös muita lainvastaisia tekoja. Erityisesti kirjanpidon laiminlyönnit ja virheet juuri ennen konkurssia liittyivät usein omaisuuden lainvastaisiin nostoihin, joita oli yritetty peitellä kirjanpidon väärinkäytösten avulla.

Rikolliseen tarkoitukseen tähtäävien kirjanpidon virheellisyyksien lisäksi kirjanpidon laiminlyöntien suurta lukumäärää nimenomaan rauenneissa konkurssissa voidaan pitää seurauksena velallisen varojen vähydestä. Rauenneissa konkurssissa yrityksen kriisitila on usein jatkunut vuosia ennen konkurssia. Elleivät hallintohenkilöiden omat taidot riitä kirjanpidon laatimiseen eikä varoja maksaa ulkopuoliselle kirjanpitäjälle ole, saatetaan kirjanpito laiminlyödä myös muusta syystä kuin rikosten peittelytarkoituksesta.⁶¹ Lisäksi useissa tutkituissa konkurssissa toiminta oli ollut hyvin

⁶⁰ Kirjanpitorikos on velallisen erityistarkastuksissa tai verotarkastuksissa verrattain helposti havaittavissa. Siksi kirjanpitorikos on usein rikosnimikkeenä viranomaisten, erityisesti verottajan tekemissä rikosilmoituksissa, ks. Vuorinen 2000 s. 80–81.

⁶¹ Vrt. Ylikraka (julkaisematon tutkimus) s. 17 sekä Hakman 1993 s. 192.

vähäistä tai käytännössä loppunut jo vuosia ennen konkurssia. Tällaisten toimimattomien osakeyhtiöiden voidaan kuitenkin sanoa olevan ongelmallisia talousrikosten torjunnan kannalta, koska ne mahdollistavat keinotellun osakeyhtiömuotoisella yhtiöllä. Lisäksi toimimattomat varattomat yhtiöt aiheuttavat ylimääräisiä kustannuksia esimerkiksi verohallinnolle.⁶² Otoksen konkurseista 12:ssa ei kirjanpitoa ollut asianmukaisesti hoidettu, mutta myöskään perusteltuja rikosepäilyjä ei katsottu olevan.

Otoksen valossa näyttää myös siltä, että läheisyhtiöiden välinen epäselvä laskutus ja varainsiirrot olivat yleisiä rauenneissa konkurseissa. Ongelmat esiintyivät esimerkiksi kirjanpidossa varojen erillisyyden ongelmina siten, että yhtiön varojen havaittiin olevan kirjanpidossa sekaisin yrittäjän sekä tämän muiden yhtiöiden rahojen kanssa. Jos samalla henkilöllä oli eri yhtiöitä, näytettiin ulosmaksettavia laskuja tms. juoksevia menoja maksetun lähinnä siitä yhtiöstä, jolla kulloinkin oli siihen varaa riippumatta siitä, minkä yhtiön menoja kyseiset suoritukset olisivat kirjanpidossa olleet. Varojen erilläänpidon ongelmat saattavat liittyä myös konkurssien ketjutamiseen, jossa yhdestä yhtiöstä pyritään siirtämään varoja toiseen, aloittavaan yhtiöön toiminnan jatkamiseksi konkurssin jälkeen.

Muita otoksessa havaittuja tyypillisiä tekotapoja olivat mm. osakeyhtiölain vastaiset osakaslainat, jotka saattavat täyttää kirjanpito-, vero- tai velallisen rikoksen tunnusmerkistön sekä konkurssin lähestyessä tehty muu käyttö- tai vaihto-omaisuuden siirto itselle tai läheiselle. Usein osakeyhtiön omaisuutta otetaan omistajalle/työntekijälle/läheiselle kulukorvauksena, palkkana, perusteiltaan epäselvänä laskuna tai vain selvittämättömänä tililtäottoa ennen uhkaavaa konkurssia, ja siten pyritään estämään yhtiössä olevan varallisuuden joutuminen konkurssimenettelyn kohteeksi. Verottajaan kohdistuvat väärinkäytökset ja erityisesti toiminnan pitittäminen verottajalle maksettavien maksujen laiminlyönnillä ovat aineiston perusteella tavallisia konkurssin raukeamista edeltäviä rikostekoja.

Otoksen aineistossa esiintyneet omaisuuden osakeyhtiöstä pois ottamisen tavat ovat olleet melko helposti kirjanpitoaineistosta tai esimerkiksi pankkitiedusteluin havaittavissa olevaa osakeyhtiön omaisuuden lainvastaista disponointia. On kuitenkin mahdollista, että tarkasteluhavaintojen perustuminen erityistarkastukseen rajaa havaittujen epäselvyyksien laatua.

⁶² Useissa nyt tutkituissa konkurseissa oli suuria arvioituja verojäämiä. Verottajan keskimääräinen saatava niissä yhtiöissä, joissa oli verovelkaa, oli jopa 237 644 markkaa. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 30–31.

3.8.2 Rikoshavaintojen vertailua aiempiin konkurssitutkimuksiin

Aineiston rikoshavainnot ovat paljolti yhteneviä aiempien konkurssiselvitysten kanssa. Merkittävin suomalainen vertailukohde on Hakmanin oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa tekemä tutkimussadasta konkurssiyhtiöstä.⁶³ Verohallituksessa on laadittu vuonna 1984 selvitys rauenneista konkurseista, niihin liittyvistä verottajaan kohdistuvista väärinkäytöksistä ja niiden paljastamisesta.⁶⁴ Lisäksi asianajaja Pertti Ylikraka on tutkinut väliaikaisena pesänhoitajana hoitamaansa 40 rauennutta konkurssia.⁶⁵ Tapani Torpo on käsitellyt pienosakeyhtiöiden omistaja-johtajien käyttäytymistä konkurssia edeltävänä kriisiaikana lähinnä laskentatoimen näkökulmasta. Ruotsissa Dan Magnusson on tutkinut konkursseihin liittyvää rikollisuutta useampaan otteeseen. Norjassa vertailukohteeksi voidaan ottaa Jane Dullumin sekä Tanskassa Hugo Hansenin konkurssitutkimukset. Seuraavassa on tuotu esiin mainittujen tutkimusten keskeisiä havaintoja ja niitä on peilattu nyt tutkituista konkurseista tehtyihin johtopäätöksiin.

Verohallituksen selvityksessä havainnot rauenneista konkurseista ja erityisesti niiden ominaispiirteistä olivat hyvin samansuuntaisia nyt tehtyjen havaintojen kanssa. Selvityksen mukaan rauenneet konkurssit ovat yleensä pieniä vain muutaman henkilön työllistäneitä yrityksiä, jotka ovat toimineet lyhyen ajan. Lisäksi rauenneissa konkurseissa on selvityksen mukaan tavanomaista verojen jääminen maksamatta yhtiön kriisitilan lähestyessä. Muita rikoshavaintoja ei selvityksessä ole käsitelty.⁶⁶ *Ylikraka* havaitsi suoraan rikollista toimintaa tai väärinkäytöksiä jopa 40 prosentissa tutkituista konkurseista. *Torpon* tutkimuksessa löydettiin lukuisia havaintoja mm. selvitystilasäännösten laiminlyönneistä, kirjanpidon virheistä, omistaja-johtajan ja kriisiyhtiön lainvastaisista ja epäilyttäivistä liiketoimista.⁶⁷

Ruotsissa *Brottsförebyggande rådetin* (BRÅ) teettämässä vuosien 1982 ja 1983 konkurseja käsittelevässä tutkimuksessa perusteltuja rikosepäilyjä oli havaittavissa jopa 70 prosentissa tutkituista konkurseista.⁶⁸ *Magnus-*

⁶³ Hakman 1993.

⁶⁴ Verohallituksen loppuraportti raukeavien konkurssien tutkinnasta 17.12.1984.

⁶⁵ Ylikraka.

⁶⁶ Ks. Verohallituksen loppuraportti raukeavien konkurssien tutkinnasta 17.12.1984.

⁶⁷ Ks. Ylikraka sekä Torpo 1993 s. 323–325.

⁶⁸ Magnusson 1985, ks. myös Magnusson 1983 s. 37, jossa on yhteenvedonomaaisesti esitetty yleisimpiä rikostyyppejä konkurssien yhteydessä.

son esittää kiinnostavan havainnon, jonka mukaan rikokset olivat yleisempiä ruotsalaisissa pienkonkurseissa kuin tavallisissa konkurseissa. Magnussonin vuoden 1985 tutkimuksessa havaittiin osakeyhtiöoikeudessa puutteita, jotka estävät konkurseihin liittyvän rikollisuuden torjuntaa.⁶⁹ Magnussonin ja Wikströmin verotarkastuksiin perustuvassa tutkimuksessa tehtiin rikoshavaintoja 30 prosentissa tutkituista konkurssiyrityksistä ja erilaisia puutteita kirjanpidossa havaittiin kaikkiaan 50 prosentissa tutkittuja yhtiöitä.⁷⁰

Ruotsin tapaan Norjassakin Dullumin tutkimuksessa havaittiin konkurssirikosepäilyjä 70 prosentissa tutkituista konkurseista.⁷¹ Epäillyistä tapauksista 46:ssa (22 %) oli kirjanpitorikoksia. Havaituista rikoksista erilaisia verotukseen kohdistuneita tekoja oli yhteensä 74 tapauksessa (35 %). Otoksessa oli lisäksi havaittu runsaasti velallisen etuja loukanneita tekotapoja.⁷²

Vertailua Hakmanin tutkimustuloksiin

Oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa julkaistu Maija Hakmanin konkurssitutkimuksen otoskoko ja aineisto vastaavat lähinnä tätä tutkimusta ja kummassakin tutkimuksessa on tarkasteltu nimenomaan vuoden 1991 rikoslakiuudistuksen jälkeen voimaan tulleita rikoslain säännöksiä ja suhteutettu havaintoja niihin. Myös Hakmanin tutkimista konkurseista valtaosa oli pieniä yhtiöitä. Jopa 51 prosentissa tutkittuja konkurseja omistajia oli ainoastaan yksi.

Tutkimuksessa esitettiin rauenneista konkurseista kiinnostava havainto, että rikosepäilyt olivat tavallisempia pienissä yhtiöissä, joissa johto- ja valvontavalta on jakautunut vain 1–2 henkilön käsiin, kuin suuremmissa yhtiöissä, joissa keskinäinen kontrolli on vahvempi.⁷³ Tässä tutkimuksessa niin ikään valtaosa tutkituista konkurseista oli pieniä, vain 1–2 hallinto-henkilön ja osakkaan yhtiöitä, joissa rikostiheys oli suuri. On siis mahdollista, että nyt tehdyt havainnot rikostiheydestä johtuvat nimenomaan siitä, että tutkitut konkurssiyhtiöt olivat pieniyhtiöitä.

Hakmanin jaottelemana⁷⁴ ryhmään, jossa ei havaittu väärinkäytöksiä, kuului 10 % konkurseista. Tässä tutkimuksessa ryhmään ”ei rikosilmoitusta”

⁶⁹ Magnusson 1985 s. 25.

⁷⁰ Magnusson – Wikström 1992 s. 143.

⁷¹ Dullum 1991 s. 216.

⁷² Dullum 1991 s. 218.

⁷³ Hakman 1993 s. 158–160.

⁷⁴ Vrt. Hakman 1993 s.106.

voitiin luokitella kaikkiaan 52 konkurssia (52 % konkurseista). Syynä eroon on nähdäkseni se, että tässä tutkimuksessa on, toisin kuin Hakmanilla, luokiteltu ryhmiin ainoastaan ne konkurssit, joissa tehtiin rikosilmoitus. Tässä tutkimuksessa täysin ”puhtaiden” konkurssien lukumäärä jäisi myös noin kymmenesosaan konkurseista. ”Puhtaiden” konkurssien määrää ei tosin voida varmuudella ilmoittaa, koska tarkastuksissa pyrittiin ottamaan huomioon kaikki pienimmätkin virheet, ja siksi tarkastuksissa on kiinnitetty huomiota osin hyvin vähäisiinkin puutteisiin.

Hakmanin tutkimuksessa 30 % konkurseista oli sijoitettu ryhmään ”välinpitämätön ja epäonnistunut yrittäjä”, joka oli suurin yksittäinen ryhmä.⁷⁵ Tähän ryhmään sijoitetuista konkurseista yli puolet oli konkurseja, jotka olivat rauenneet varojen puutteessa.⁷⁶ Näille konkurseille oli Hakmanin mukaan tyypillistä kirjanpidon hoidon huono taso sekä verotukseen kohdistuvat väärinkäytökset. Tässä tutkimuksessa lähinnä vastaavina ryhminä voidaan pitää ryhmiä ”epätoivoiset jatkajat” sekä ”osaamattomat/välinpitämättömät”, joihin saatettiin luokitella ”vain” 14 konkurssia. Tässä tutkimuksessa kaikki konkurssit olivat rauenneita, mikä saattaa selittää eron Hakmanin tutkimukseen.

Hakmanin kolmanteen ryhmään ”konkurssit, joissa omaisuutta oli ennen konkurssia yritetty pelastaa itselle tai muille” oli luokiteltu kaikkiaan 26 konkurssivelallista. Tämä ryhmä oli vielä jaettu kolmeksi alaryhmäksi, joista ensimmäisessä (a) oli havaittu omaisuuden myyntiä itselle, intressitaholle tai jatkajayhtiölle, ryhmässä kaksi (b) tehtiin havaintoja omaisuuden siirrosta itselle palkkana tai vastaavina suorituksina ja kolmannessa (c) pesäluettelosta puuttui omaisuutta. Samantapaista jaottelua käytettiin tässä tutkimuksessa, jossa ryhmään voitiin laskea kuuluvaksi 7 konkurssia.

Hakmanin neljänteen pääryhmään ”pelastajat tai laskelmoijat” kuuluvaksi oli sijoitettu 13 konkurssiyritystä ja viidenteen ryhmään ”laskelmointia edellyttävät toimet” kaikkiaan 11 konkurssia. Kuudes ryhmä oli ”laskemoija/epäonnistuja”, johon Hakman oli luokitellut 10 konkurssivelallista. Tässä tutkimuksessa lähinnä Hakmanin ryhmiä 4–6 vastaavina ryhminä olivat ne konkurssit, joissa tehtiin havaintoja tietoisesta konkurssikeinottelusta tai kirjanpidon laskelmoiduista laiminlyönneistä. Ryhmiin ”ei-kirjanpitoa” ja ”keinottelijat” voitiin katsoa kuuluvan kaikkiaan 22 konkurssia.

⁷⁵ Hakman 1993 s. 147.

⁷⁶ Hakman 1993 s. 109–112.

Tämän tutkimuksen konkurssissa rikosilmoitusten kokonaismäärä (48 kpl) oli korkeampi kuin Hakmanin tutkimissa, joissa havainnot johtivat rikosilmoitukseen kaikkiaan 21 konkurssissa. Hakmanin tutkimuksessa erilaisista kirjanpitoon liittyvistä epäselvyyksistä oli tehty tutkintapyyntö kahdeksassa konkurssissa ja rikosilmoituksia velallisen rikoksista oli tehty 13. Veropetoksista oli tehty kaksi ja verorikkomuksista 11 rikosilmoitusta.⁷⁷

Syynä eroihin saattaa olla yhtäältä se, että rikosilmoituskynnys on ollut tämän tutkimuksen kohteena olleissa konkurssissa alhaisempi.⁷⁸ Hakmanin tutkimuksessa rikosilmoituksen tekivät neljässä tapauksessa konkurssipesä, kahdessa syyttäjä ja 24:ssä verottaja.⁷⁹ Tässä tutkimuksessa konkurssi-asiamiehen tekemiä tutkintapyyntöjä oli kaikkiaan 20, verottajan 16, pesänhoitajan tai velkojan tekemiä tutkintapyyntöjä oli kahdeksan ja syyttäjän tekemiä kahdeksan. Lisäksi neljässä konkurssissa epäiltyjä rikoksia oli esitutkinnaissa jo ennen konkurssi-asiamiehen teettämän tarkastuksen valmistumista.⁸⁰

Eri tahot saattavat asettaa rikosilmoituskynnyksen erilaiseksi. Hakmanin tutkimuksessa rikosilmoitusten tekokynnys oli suhteellisen korkea ja vain muutaman kymmenentuhannen markan suuruiset teot eivät ylittäneet tutkintakynnystä velallisen rikoksesta.⁸¹ Tämän tutkimuksen otoksen konkurssissa tutkintapyyntö oli yleensä jätetty tekemättä vain ”markkamääräisesti tai muutoin vähämerkityksellisissä tilanteissa”.⁸² Toisaalta Hakmanin tutkimushavainnot perustuvat verotarkastusaineistoon, joka saattaa muiden kuin verottajaan kohdistuvien rikosten osalta olla suppeampi kuin kaikkiin väärinkäytöksiin puuttuva erityistarkastusaineisto.

Osaltaan syynä eroihin saattaa olla se, että tämän tutkimuksen kohteena olleet konkurssit olivat kaikki rauenneita konkurssseja. Hakmanin tutkimista rauenneita oli noin puolet (55 %), mutta sielläkin havaintojen johtaminen rikosilmoitukseen oli yleisempää rauenneissa konkurssissa kuin keskimäärin kaikissa konkurssissa. Siten väite rauenneissa konkurssissa esiintyvän rikollisuuden suuresta määrästä saa tukea kahden otoksen vertailusta.

⁷⁷ Hakman 1993 s. 67.

⁷⁸ Rikosilmoituskynnyksestä ks. Hakman 1993 s. 72, s. 84–86 sekä s. 100, vrt. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 56.

⁷⁹ Hakman 1993 s. 67.

⁸⁰ Suontausta – Hämäläinen 2000. s. 57.

⁸¹ Hakman 1993 s. 74–84.

⁸² Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 56.

Kolmantena syynä saattaa olla ajallinen ero tutkimusten välillä. Hakmanin tutkimusotos ajoittui ajanjaksoon, joka edelsi 1990-luvun syvintä lamaa, kun taas tämän tutkimuksen aineisto ajoittuu laman loppuvaiheeseen. Talouden pitkään jatkunut kriisitila ja yleinen lama ovat saattaneet osaltaan löyhentää yhtiöissä työskentelevien henkilöiden kykyä ja halua noudattaa toimintaa säänteleviä lakeja ja säännöksiä. Lisäksi rikoslain uusia säännöksiä koskeva oikeuskäytäntö on kehittynyt ja selkiytynyt Hakmanin tutkimuksen jälkeen melkoisesti, mikä osaltaan on saattanut lisätä rikosilmoitusten määrää. Myös talouselämän rikollisuudesta saatu tekotapoja koskeva tutkimustieto on voinut alentaa rikosilmoituskynnystä.

Hakmanin tutkimuksessa velallisen rikosten yleisimmät tekotavat olivat omaisuuden ilmoittamatta jättäminen velkojille, omaisuuden myynti alihintaan itselle tai intressitaholle ja varojen epäasiallinen käyttö ennen konkurssia. Verorikosten tekotapoja tutkimuksessa olivat verottajalle annetut väärät tiedot toiminnasta ja tuloista sekä verorikkomuksena yli vuoden kestänyt valtiolle tilitettävien varojen maksamatta jättäminen. Nyt tutkituissa konkurseissa tehdyt havainnot rikosten tyypillisistä tekotavoista olivat samansuuntaisia.

Hakmanin tutkimuksen 13:sta ilmoitetusta velallisen rikoksesta yksi koski vain yhtä tekoa ja muissa ilmoitus koski yhdeksässä tapauksessa useampia selvitettäviä asioita ja kolmessa konkurssissa poliisia oli pyydetty selvittämään järjestelyjä, joissa velallinen oli siirtänyt omaisuuttaan velkojen ulottumattomiin. Myös tässä tutkimuksessa useimmissa rikosilmoituksissa oli selvityspyyntö useasta rikoksesta.

Kiinnostavin ryhmä Hakmanin tutkimuksessa olivat ne konkurssit, joissa havaittiin kirjanpitoon kohdistuneet väärinkäytökset ja laiminlyönnit ja niiden taakse kätkeytyneet mahdolliset muut rikokset. Tässä tutkimuksessa kyseinen ryhmä muodostui keskeisimmäksi yksittäiseksi rikoksen tekotyyppiksi. Osuus on suuri, jos sitä vertaa mm. Hakmanin tutkimushavaintoihin, joiden mukaan rikosepäily kirjanpitorikoksesta syntyi vain kahdeksassa prosentissa tutkittuja konkurseja.⁸³ Vaikuttaakin siltä, että rauenneissa konkurseissa kirjanpidon laiminlyönnit ovat yleisempiä kuin muissa konkurseissa.⁸⁴

Hakmanin epäily siitä, että kirjanpidon laiminlyönnit ja virheet liittyvät lähes poikkeuksetta muihin rikoksiin, sai tukea tässä tutkimuksessa. Melkein kaikissa niistä konkurseista, joissa syntyi epäily rikoksesta, oli kirjanpidossa ainakin kirjanpitorikkomuksen taseisia puutteita.

⁸³ Hakman 1993 s. 67–68.

⁸⁴ Vrt. myös Salminen 1998 s. 124.

Havainnot kirjanpidon laiminlyönneistä ennen konkurssia olivat molemmissa otoksissa melko lailla yhteneviä. Hakmanin tutkimuksessa kirjanpito oli laiminlyöty 1–3 kuukautta ennen konkurssia 25 tapauksessa, 4–6 kuukauden ajalta kuudessa tapauksessa, 7–12 kuukauden ajalta kuudessa tapauksessa ja jopa 28 tapauksessa yli vuoden ajalta. Tutkituissa konkurssissa 31:ssä kirjanpito oli laadittu konkurssihetkeen saakka ja kolmessa konkurssissa kirjanpitoa ei saatu lainkaan tarkastettavaksi.⁸⁵ Kiinnostavaa vertailussa on se, että Hakmanin tutkimista konkurseista vain kolmessa prosentissa oli kirjanpito puuttunut kokonaan, kun se tässä tutkimuksessa puuttui kaikkiaan peräti 14 prosentissa tutkituista konkurseista. Kirjanpito oli asianmukaisesti laadittu suhteellisesti yhtä usein sekä tässä (30 %) että Hakmanin tutkimuksessa (31 %).

Hakman esittää tutkimuksessaan joitakin varoitustekijöitä, joilla nähtiin olevan yhteys konkurssissa tehtyihin rikoshavaintoihin.⁸⁶ Tässä tutkimuksessa varoitustekijöiden yhteyttä rikoshavaintoihin ei ole varsinaisesti selvitetty, mutta otoksen tarkastelussa saatettiin havaita joidenkin Hakmanin mainitsemien varoitustekijöiden esiintyvän tavallista useammin niissä konkurssissa, joissa tehtiin havaintoja rikosepäilyistä.

Hakmanin mukaan rikoshavaintojen kanssa näyttivät olevan jonkinlaisessa yhteydessä hallintohenkilöiden taipumus perustaa uusi yhtiö, jolle toimintaa oli alettu siirtää, yhtiön hallituksen vaihdokset ja uuden, yhtiön asioista tietämättömän hallituksen valinta juuri ennen konkurssia sekä johdon useat aiemmat konkurssit.

Tässä tutkimuksessa toimialoista ravitsemus- ja rakennusalat vaikuttivat rikosherkimmiltä. Rikoksia havaittiin hieman useammin vain vähän aikaa toimineissa yhtiöissä, joskin lähes kaikkien yritysten verrattain lyhyt toiminta-aika voi vaikuttaa tulokseen olennaisesti.⁸⁷ Erityisesti yhtiöissä, joissa oli paljon läheisyhtiöitä ja erityisesti yrittäjillä, joilla oli takanaan aiempia konkurseja, rikoshavainnot olivat hieman tavallisempia. Lähes poikkeuksetta tapauksissa, joissa yrittäjällä oli takanaan aiempia rauenneita konkurseja, tehtiin nyt havaintoja rikollisesta menettelystä. Nimen tai kotipaikan muutoksilla ei näyttänyt olevan juurikaan yhteyttä rikosten esiintymiseen, mikä saattaa olla seurausta myös eräiden oikeudenkäyntipaikkaa koskevien säännösten muuttumisesta.

⁸⁵ Hakman 1993 s. 50.

⁸⁶ Hakman 1993 s. 148.

⁸⁷ Nyt tutkituissa konkurssissa 55 % yrityksistä oli toiminut 2–5 vuotta, ks. Liite 1

II osa

Rikosoikeus ja talousrikostorjunta

4 Kriminaalipolitiikka ja talousrikostorjunta

4.1 RIKOSOIKEUS, KRIMINAALIPOLITIikka JA TALOUSELÄMÄN RIKOKSET

Toisessa osassa siirrytään pohtimaan sitä, kuinka rauenneissa konkurseissa havaittuja väärinkäytöksiä voidaan torjua rikosoikeudellisin keinoin. Kriminaalipoliittinen orientaatio johtaa esittämään kysymyksiä rikosoikeuden justifikaatiosta sekä rikosoikeuden käytön rajoista.¹ Ennen siirtymistä kirjanpitorikosten ja velallisen rikosten tunnusmerkistöihin ja näihin liittyviin lainsoveltamis- ja tulkintakysymyksiin pohditaan eräitä talouselämän rikosten rikosoikeudelliseen torjuntaan liittyviä, viime kädessä rikosoikeuden luonteesta johtuvia kysymyksiä.

Rikosoikeuden justifikaatioperustan tarkastelun ohella tämän luvun teemaksi nousee keskustelu rikosoikeuteen viime vuosikymmeninä sulautuneista uudenlaisista aineksista. Tässä luvussa pohditaan yhtäältä rikosoikeusjärjestelmässä tapahtunutta eriytymiskehitystä ja sen vaikutuksia lähinnä rikosoikeuden oikeutusta koskevaan keskusteluun.

Uuden ja vanhan kohtaamista voidaan tarkastella liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen rikosoikeusparadigman välisenä jännitteenä.² Talouselämän rikollisuuden rikosoikeudellisen torjunnan tarkastelu tarjoaa yhden esimerkin liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen rikosoikeuden välisten jännitteiden arviointiin. Viime vuosikymmeninä perinteinen liberalistinen rikosoikeusajattelu on saanut rinnalleen hieman toisenlaisiin arvo- ja tavoitepäämääriin sitoutuvan hyvinvointivaltiollisen rikosoikeuden. Eri ajattelu-tapojen yhdistäminen johtaa väistämättä myös rikosoikeusjärjestelmän peruskysymysten uudelleen asetteluun punnintaan.

Tutkimuksessa omaksuttu kriminaalipoliittinen orientaatio johtaa seuraavassa kysymään, millaisia ovat ne elementit, jotka ylläpitävät ja yhdistävät eriytyvääkin rikosoikeusjärjestelmää modernissa oikeusvaltiossa. Kysyt-

¹ Kriminaalipoliittisesta orientaatiosta rikoslainopillisessa tutkimuksessa ks. Lahti 1990 s. 203, Lahti 1995b s. 193, Nuutila 1996 ss. 113 sekä Lappi-Seppälä 1997 s. 198. Ks. myös Tolvanen 1999 s. 224.

² Ks. tästä keskustelusta erityisesti Nuotio 1998a s. 53.

täväksi tulee myös, millaisia tulkintoja näille elementeille voidaan antaa talouselämän kriminalisointien yhteydessä.

Rikosoikeusjärjestelmän tehtävänä on toimia tehokkaasti yhteiskunnallisten rikollisongelmien ratkaisemiseksi, mutta toisaalta rikosoikeusjärjestelmän käyttöä on kyettävä perustelevaan sen sisältämän pakon ja väkivallan takia. Näin rikosoikeusjärjestelmän tehokasta käyttöä on myös pyrittävä rajoittamaan yksilön oikeusturvan tai muiden syiden nimissä.³ Oikeusvaltiossa rikosoikeudelle asetetaan lähinnä kahtalaisia odotuksia. Yhtäältä rikosoikeuden yleiseen oikeutukseen ja rikosoikeuden käytön hyväksyttävyyteen liittyy abstrakteja oikeusfilosofisia tavoitteita. Toisaalta rikosoikeusjärjestelmään kohdistuu preventio-odotuksia, sillä sen oletetaan toimivan tehokkaasti rikollisuuden aiheuttamien yhteiskunnallisten ongelmien torjumiseksi.⁴ Tällaisia erisuuntaisia rankaisemisen taustalla olevia arvo- ja tavoitepäämääriä tarkastellaan rangaistusteorioissa.⁵ Oikeusturvatakeita korostavan ajattelun ja preventiotehokkuutta painottavan ajattelun välillä käytävää rangaistusteoreettista vuoropuhelua voidaan nähdäkseni pitää talouselämän rikollisuuden rikosoikeudellisen torjunnan tutkimisen keskeisenä lähtökohtana.⁶

Rankaisemisen ja rikosoikeusjärjestelmän oikeutusta perustellaan meillä lähinnä pragmaattis-rationaalisin argumentein.⁷ Pragmaattis-rationaalisesta oikeutusperustasta voidaan johtaa hyväksyttävän rikosoikeuden käytön reunaehdoja,⁸ joita puolestaan on muotoiltu erilaisiksi kriminalisointi-

³ Ks. mm. Lahti 1991a s. 262–263, Nuotio 1997 s. 71–86.

⁴ Nuotio 1997 s. 72, Nuotio 1998a s. 493.

⁵ Ks. rikosoikeuden arvo- ja tavoiteperiaatteista Lappi-Seppälä 1997 s. 203, Lappi-Seppälä 1987 s. 145 sekä sama s. 265. Arvoperiaatteet eivät välttämättä ole yksinomaan yksilön oikeusturvatakeisiin liittyviä periaatteita. Rangaistusteoreettisina arvoperiaatteina voidaan Lahden tapaan nähdä myös esimerkiksi systeeminmuodostukseen tähtäävät periaatteet, koska systematisoinneilla voidaan mm. välttää mielivaltaa ja luoda yhdenvertaisuutta ja ennustettavuutta rikoslain käyttöön, ks. Lahti 1990 s. 214–215. Rangaistusteorioihin kriittisesti suhtautuvasta lähestymistavasta ks. Minkkinen 1992 s. 722. Kriittistä keskustelua rangaistusteorioiden muotoiluista voidaan käydä muun muassa siitä, kyttääkö rangaistusteorioihin sisällyttämään tosiasiaa yksilön oikeusturvaa takaavia arvotavoitteita. Minkkinen korostaa rangaistusteorioiden luonnetta lähinnä yksinomaan tavoitesidonnaisina perusteluina. Minkkinen 1992 s. 724. Tässä ei oteta kantaa rankaisemisen eettiseen puoleen tai kriminaalipoliittisen orientaation lopulliseen arvosidonnaisuuteen, vaan hyväksytään lähtökohtaisesti rikosoikeuden rangaistusteoriat rankaisemisen taustalla vaikuttavina yleisesti ja diskursiivisesti hyväksyttävinä, myös arvolutauksen sisältävinä justifiointiperiaatteina.

⁶ Vrt. Nuotio 1991 s. 996.

⁷ Lappi-Seppälä 1994 s. 33.

⁸ Lappi-Seppälä 1987 s. 128–138.

periaatteiksi. Niiden tulisi toimia sekä lainsäätäjää ohjaavina reunaehtoina että nykyisin yhä enenevästi myös lainkäyttäjää ohjaavina periaatteina.⁹

Kriminalisointiperiaatteiksi nimetään usein *tehokkuusperiaate*, *ultima ratio* -periaate sekä *oikeushyvien suojelun periaate*.¹⁰ Kriminalisointiperiaatteiden sisältö tiivistettynä on se, että oikeusvaltiollisen rikosoikeuden käytön tulisi perustua vain oikeushyvien suojeluun. Lisäksi rikosoikeutta on lupa käyttää vain viimesijaisena ultima ratio -keinona, ellei käsillä ole toista hyväksyttävämpää, vähintään yhtä tehokasta järjestelmää. Kolmanneksi rangaistuksen saavutettavien hyötyjen on oltava niillä aiheutettuja haittoja suuremmat.¹¹

Suojeluobjektin periaate oikeuttaa lainsäätäjän käyttämään kriminalisointeja ainoastaan rajattujen oikeushyvien suojeluun. Laintulkinnassa suojeluperiaate voi antaa lainsoveltajalle ohjeen, minkälaisen toiminnan torjumiseksi säännös on annettu. Ultima ratio -periaatteella ja hyöty-haitta-punninnalla on yksittäistä lainkäyttötilannetta laajempia yhteiskunnallisia ja kriminaalipoliittisia merkityksiä. Periaatteet pakottavat perustelemaan rikosoikeuden käyttöä yhteiskunnallisena ohjauskeinona ja ohjaavat määrittelemään sen, kuinka rikollisuuden aiheuttamiin yhteiskunnallisiin ongelmiin on ylipäänsä oikeutettua puuttua.¹²

Viimeaikaisissa keskusteluissa perusoikeudet ja perusoikeusajattelu ovat nousseet yhä selvemmin perinteisten rangaistusteorioiden ja näistä johdettujen kriminalisointiperiaatteiden rinnalle määrittämään, perustelemaan ja rajaamaan rikosoikeuden käyttöä modernissa oikeusvaltiossa.¹³ Perusoikeuslähtöinen justifikaatiokeskustelu on sisällöltään paljolti perinteisten rangaistusteorioiden mukaista. Kahden lähtökohdan erot saattavat pelkistyä lähinnä erilaisiin painotuksiin.¹⁴

⁹ Ks. Lappi-Seppälä 1987 s. 61–67 sekä Lappi-Seppälä 1994 s. 32.

¹⁰ Lappi-Seppälä 1994 s. 33 sekä hieman eri tavoin muotoiltuna esim. Lahti 1990 s. 203–205 ja Nuutila 1996 s. 76–90. Lahdella eri tasoilla (kriminalisointien taso, rikosoikeuden käytön oikeutuksen ylipäänsä taso sekä rikosprosessuaalinen ja seuraamuksiin liittyvä taso) kriminaalipoliittiset tavoitteet saavat erilaisia painotuksia. Ks. Lahti 1990 s. 204. Lahden jaottelussa tämän tutkimuksen painotuksena on nimenomaan rikosoikeudellisten kriminalisointien taso. Ks. myös Nuutila 1998a s. 177 sekä hieman toisin muotoiltuna Jareborg 2001 s. 45–53.

¹¹ Lappi-Seppälä 1994 s. 33. Samassa on käsitelty laajemminkin kunkin ehdon sisältöä.

¹² Ks. Nuotio 1998a s. 516.

¹³ Hallberg ym. 1999 s. 283–294, Lahti 1994 s. 8, Nuotio 1998a s. 498, Nuutila 1998a s. 165–178 sekä siinä esitetty kaavio s. 177. Ks. myös Tolvanen 1999 s. 11.

¹⁴ Nuotio 1998a s. 498.

Perusoikeuslähtöinen justifikaatio tuo rikosoikeuden rangaistusteorioihin tosin eräitä uusiakin aineksia; muun muassa arvoperusteiset, kuten yksilön suojaan kohdistuvat argumentit saattavat saada perinteisiin tehokkuusperiaatteita painottaviin kriminalisointiperiaatteisiin nähden korostetumman aseman.¹⁵ Perusoikeuslähtöisen ajattelun voidaan toisaalta nähdä myös jo heijastuneen perinteisiin kriminalisointiperiaatteisiin ja näiden painotuksiin.

Kriminalisointiperiaatteiden ja perusoikeuslähtöisen argumentaation painoarvon esimerkiksi rikosoikeudellisessa tutkimuksessa ja lainkäytössä voidaan havaita kasvaneen. Rangaistusteorioiden vaikutukset rikosoikeudessa ovat perinteisesti olleet paljolti lainsäätäjää ja rikosoikeuden käyttöä rajoittavia filosofisia perusteluja ja reunaehtoja. Viimeaikaisessa rikosoikeuskehityksessä on kriminalisointiperiaatteille sekä ihmis- ja perusoikeuslähtöisille argumenteille annettu yhä *konkreettisempaa* merkitystä abstraktien lakien soveltamistilanteita ohjaavina ja de lege ferenda -tyyppisiä suosituksia muovaavina teleologisina *tulkintasääntöinä*.

Kriminalisointiperiaatteita ja perusoikeuslähtöistä teleologista argumentaatiota voidaankin hyödyntää dynaamisina rikoslainkäyttöä ja rikoslain erityisen osan tulkintaa ohjaavina apuvälineinä muun muassa teon tunnusmerkistön mukaisuuden arvioinnissa.¹⁶ Tulkintaperiaatteilla voidaan konkretisoida yksittäisessä lainkäyttötilanteessa huomioon otettavien rangaistusten käyttöä rajoittavien periaatteiden sisältöä.¹⁷ Tällaisiksi lainsoveltamis- ja tulkintaperiaateiksi on viimeaikaisessa kirjallisuudessa konkretisoitu esimerkiksi suojelutarpeen periaate, suhteellisuusperiaate ja sopivuusperiaate.¹⁸

¹⁵ Perusoikeusargumentaatiota käytetään kriminalisointiperiaatteiden ja rangaistusteorioiden kanssa samansuuntaisesti lainkäyttöä ja rangaistavuuden alaa supistavina argumentteina sekä lain laadinnassa että sen soveltamisessa ja tulkinnan ohjailun välineinä rankaisemisessa ja lainsoveltamisessa. Talousrikossäännösten osalta tällöin Perustuslain 8§:n laillisuusperiaate on yksi keskeisiä rikosoikeuden käyttöä rajaavista periaatteista. Perusoikeuksille voidaan antaa merkitystä erityisesti perusoikeusmyönteisen tulkintavaikutuksen hyväksymisellä myös sisällöllisesti. Sisällöllisenä konkreettisena oikeutena esimerkiksi omaisuuden suojaasäännökselle (Perustuslain 15§, aiemmin HM 6§) on annettu enenevästi merkitystä talousrikosoikeuden rajojen määrittelyssä. Omaisuuden suojaasäännöksen ulottuvuus rikosoikeudelliseen velallisen rikosten ja yksityisten välisen luotonannon ja talouden terveen toiminnan turvaamisen arviointiin edellyttäisi laajaa, horisontaalista, tulkintaa. Ks. Hallberg ym. 1999, Nuutila 1998a s. 165–169 sekä Lahti 1996 s. 932; vrt. Pöyhönen 2000 s. 135 ja s. 72–78.

¹⁶ Lappi-Seppälä 1997 s. 196.

¹⁷ Ks. Nuutila 1996 s. 92–95.

¹⁸ Tolvanen 1999 s. 224–233 ja Tapani 2000b s. 702 sekä siinä erityisesti alaviitteen 6 kohdalla käyty keskustelu.

Erityisesti rikosoikeuden niillä alueilla, joissa tulkinnalle on jätetty verrattain laaja merkitys lainsoveltamistilanteissa, on viime kädessä rangaistus-teorioista argumentaatioapua hakevalla teleologisella tulkintatavalla keskeinen merkitys. Teleologinen, rikosoikeuden rangaistusteorioihin ja ihmisen perusoikeuksiin sitoutuva tulkinta saattaa helpottaa joitakin vaikeita lainsoveltamistilanteita. Teleologinen tulkintatapa saattaa tuoda myös yhdenmukaisuutta rikosoikeuden erityyppisten kriminalisointien välille.

Seuraavassa pohditaan ensin, minkälaisia erityispiirteitä eräät talouselämän kriminalisoinnit tuovat rikosoikeuden käytön oikeutusta koskevaan keskusteluun. Tämän jälkeen pohditaan, minkälaisia sovelluksia rikosoikeuden käytön kriminalisointiperiaatteet voisivat saada eräissä talouselämän rangaistussääntelyissä. Ensin tarkastellaan suojeluobjektia ja sen merkitystä talouselämän kriminalisoinneissa. Tämän jälkeen punnitaan rikosoikeuden käytön tehokkuuden ja kolmanneksi ultima ratio -periaatteen sisältöä suhteessa talouselämän kriminalisointeihin. Näiden tarkastelussa pyritään hahmottamaan sisältöä ja rajoja myöhemmin esitettäville kannanotoille.

4.2 TALOUSELÄMÄN KRIMINALISOINNIT – ERIYTYVÄ OSA RIKOSOIKEUTTA?

Eräiden talouselämän rikollisuuden torjuntaan tähtäävien kriminalisointien voidaan katsoa olevan osa nk. hyvinvointivaltiollista rikosoikeutta. Rikosoikeuden hyvinvointivaltiollistumiselle tyypillisinä piirteinä on pidetty eräiden rikosoikeuden perinteisten kysymysten uudelleen jäsentymistä, vaarantamiskriminalisointien lisääntyvää käyttöä sekä erilaisten tuottamuksellisena rangaistavien tekemuotojen käyttöönottoa kriminalisoinneissa.¹⁹

Hyvinvointivaltiollistuvan rikosoikeuden piirteinä voidaan pitää esimerkiksi suojeltavien oikeushyvien abstrahoitumista ja niiden muuttumista liberalistisesta, vapausoikeuden ilmaisemista rajatuista oikeushyvistä pikemminkin laajojen, lähinnä yhteiskunnallisten tai talouspoliittisten tavoitteiden ilmaisuiksi. Myös eräänlaisten *riskin* varaan jäsenyvien vastuu-

¹⁹ Ks. modernisoitumiskehityksestä yleisemmin Nuutila 1996 s. 175, Nuotio 1998a s. 55 ja kriittisesti erityisesti Hassemer 1989a s. 397 sekä kehityksestä eräiden kriminalisointien osalta myös Lahti 1991a s. 269–270, Lahti 1995a s. 943, Lahti 1998b s. 1194–1195 sekä Vento 1994 s. 142–167.

rakenteiden enenevä käyttö on ollut yksi rikosoikeuden selvistä kehityksen merkeistä.²⁰

Vaikka kuvattu kehitys useimmiten ja selvimmin liitetään ennen kaikkea työ- ja ympäristörikoksiin, on rikosoikeuden hyvinvointivaltiollistumis-kehityksen piirteitä nähdäkseni havaittavissa myös eräissä muissakin vuoden 1991 rikoslain kokonaisuudistuksen I vaiheen kriminalisoinneissa.²¹ Siitä, kuinka hyvinvointivaltiollinen ja liberalistinen oikeusparadigma kohtaavat juuri talouselämän rikosten kriminalisointiratkaisuissa, voidaan kertoa lukuisia esimerkkejä. Eräät talousrikoksia sääntelevät tunnusmerkistöt on muotoiltu abstraktisiksi vaarantamistunnusmerkistöiksi, joissa perinteisen syy-yhteyden muotoilu suojeleobjektin ja teon välille on hankalasti konstruoitavissa.²² Myös muun muassa se, että rikosvastuuta on oikeuskäytännössä ryhdytty joidenkin uusien kriminalisointien osalta jäsentämään eräänlaisten riskejä määrittävien normatiivisten standardien avulla, heijastaa nähdäkseni rikosoikeudellista modernisoitumiskehitystä.

Syinä rikosoikeuden uudistamiseen ja hyvinvointivaltiollistumiseen on pidetty muun muassa yleistä yhteiskunnallista kehitystä ja yhteiskunnassa tapahtuneita epistemologisia ja normatiivisia muutoksia.²³ Toisaalta rikosoikeusjärjestelmän käyttö uusien elämänalueiden sääntelyssä on johtanut uudenlaisten juridisten kysymysten esiin nousuun ja vastausten hakemiseen näihin uusilla välineillä. Kehitystä onkin ohjannut tarve pyrkiä kriminalisoinnin varmistamaan rikosoikeuden käytön tehokkuus muuttuvassa yhteiskunnassa.²⁴

Rikosoikeusjärjestelmään omaksutut uudet kriminalisoinnit ovat johtaneet muutoksiin myös yleisten oppien alueella. Rikosoikeusjärjestelmän uudistamisessa 1990-luvulla ovat keskeisellä sijalla olleet erityisen osan uudet kriminalisoinnit. Erityisessä osassa tehty muutokset ovat ohjanneet myös rikosoikeuden yleisen osan kehitystä. Tällaisena kehityskulkuna voidaan nähdä muun muassa jo oikeuskäytännössäkin havaittua eriytymistä

²⁰ Vrt. Nuotio 1998a s. 11 sekä s. 503.

²¹ Selvää tuottamus- ja vaarantamiskriminalisointien lisääntynyttä käyttöä ei vielä rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen kriminalisoinneissa ollut näkyvissä. Ks. Nuutila 1996 s. 176 ja siinä erityisesti alaviite 7.

²² Vento 1994 s. 271.

²³ Nuotio 1999 s. 275.

²⁴ Uusien elämänalueiden kuten talouden, ympäristön ja työelämän sääntelyssä tehokkuustavoitteilla onkin nähty olevan jopa liian korostunut asema seurauksena rikosoikeusjärjestelmään kohdistuneista voimakkaista preventio-odotuksista.

myös rikos- ja tekotapakohtaisiin yleisiin oppeihin.²⁵ Vähitellen perinteiset yleiset opit ovat saaneet rinnalleen uusia oppeja, joiden avulla rikosoikeusjärjestelmän tehokkuutta on pyritty turvaamaan myös eräiden modernin yhteiskunnan aiheuttamien rikollisuusongelmien torjunnassa.²⁶

Rikosoikeudessa tapahtuva eriytymiskehitys on monella tapaa ristiriitainen rikosoikeuden perinteisen yhtenäisyyspyrkimyksen kanssa. Talouselämän rikosten rikosoikeudellisessa torjunnassa korostetaan usein rikosoikeuden ja perinteisten rikosoikeudellisten arvojen ja periaatteiden yhtenäisyyttä kaikilla rikosoikeuden osa-alueilla. Kuitenkin on havaittavissa useita esimerkkejä siitä, kuinka rikosoikeuden käytössä yleiset opit saavat erilaisia muotoiluja ja rikosoikeudelliset periaatteet joustavat paljolti käytännön tarpeiden mukaan.

Edellä kuvatus kaltainen rikosoikeuden eriytymiskehitys synnyttää eräänlaisen rikosoikeusjärjestelmän sisäisen ristiriidan. Yhtäältä rikosoikeusjärjestelmä nojaa kaikille rikoksille yhteisiin, viime kädessä 1800-luvulta peräisin oleviin filosofisiin perusteluihin ja niistä kumpuaviin yleisiin oppeihin, peruskäsitteisiin ja konstruktioihin. Toisaalta rikosoikeuden eriytymiskehitystä tapahtuu ikään kuin ”varkain”, ja rikosoikeus liukuu yhä kauemmas perinteisestä ytimestään pyrkiessään täyttämään sille asetettuja preventio-odotuksia.

Jonkinasteista eriytymiskehitystä voidaan rikosoikeudessa pitää välttämättömänä. Talouselämän toiminnan rikosoikeudellisessa sääntelyssä rikosoikeus joutuu väistämättä omaksumaan uusia perinteiselle rikosoikeudelle vieraita käsitteitä, kehittämään yleisiä oppeja, joissa talouselämän erityispiirteitä kytetään huomioimaan sekä jäsentämään uusia laintulkintaoppeja.²⁷ Kun rikosoikeus joutuu toimimaan itselleen vieraalla alueella, eivät perinteisen rikosoikeuden peruskäsitteet ja rakenteet sellaisinaan sovellu modernin rikosoikeuden tarpeisiin.

Kysymys rikosoikeuden eriytymisestä palautuu paljolti siihen, voidaan-ko sallia, että talousrikosoikeudelle kehittyisi oma systemaattinen järjestelmä. Näin pitkälle vietyä systemaattista eriytymistä ei ehkä voida pitää tar-

²⁶ Nuotio 1995 s. 953. Rikoslain kokonaisuudistushankkeen etenemisjärjestys, jossa eräät erityisen osan säännökset uudistettiin tietoisesti ennen yleisten oppien kodifointia, on sinänsä lisännyt oikeuskäytännön roolia rangaistavuutta koskevien yleisten oppien kannanottojen antajana; ks. näin Lahti 1991a s. 258.

²⁷ Ks. esim. Lehtimaja 1995 s. 989.

²⁸ Ks. kaikille yhteisten yleisten oppien ongelmallisista kohdista kokoavasti Lahti 2001 s. 723–724.

peellisena. Sen sijaan voitaneen hyväksyä, että nk. oikeuskulttuurin tasolla voi olla erilaisia, keskenään erisuuntaisiakin ilmiöitä.²⁸

Niinpä on mahdollista yhtä aikaa sekä pitää rikosoikeuden eriytymiskehitystä välttämättömänä ja toisaalta pyrkiä ainakin jossakin määrin säilyttämään myös rikosoikeusjärjestelmälle yhtenäiset ja sitä ylläpitävät rakenteet. Yhtenäisyyttä rikosoikeusjärjestelmään voidaan saada rikosoikeuden sitoutumisesta kriminalisointiperiaatteisiin sekä ihmis- ja perusoikeuksina ilmaistuihin päämääriin. Näiden rikosoikeusjärjestelmää rajaavien ja legitimoivien periaatteiden käsittely ja niiden kehittäminen myös uusien rikostyyppien yhteydessä on tärkeää.²⁹

4.3 SUOJELTAVA OIKEUSHYVÄ JA TALOUSELÄMÄN RIKOKSET

Suojeluobjektin käsitteellä on perinteisesti ollut keskeinen asema rikossäännösten rangaistavuuden alan määrittäjänä ja rikosoikeuden käyttöä rajoittavana periaatteena.³⁰ Suojeltavan oikeushyvän käsitteen soveltumiseen myös eräiden modernien kriminalisointien tarkasteluun on kuitenkin suhtauduttu huomattavasti varauksellisemmin.³¹ Suojeltavan oikeushyvän asemasta kri-

²⁸ Vrt. Tuori 2000 s. 278.

²⁹ Ks. Lahti 1990 s. 204, Lahti 1991a s. 263 sekä Nuotio 1998a s. 500.

³⁰ Frände 1994 s. 17, Nuotio 1998a s. 497. Suojeltavan oikeushyvän käsite rajaa yhtäältä lainsäätäjän käytettävissä olevia keinovalikoimia, lainsäätäjä saa säätää rangaistavaksi tietyn toiminnan vain jos se uhkaa jotakin oikeushyvä. Suojeltavalla oikeushyvällä voi olla merkitystä myös rangaistuksen mittaamisessa. Suojeltavalla oikeushyvällä on merkitystä mm. vertailtaessa eri tekoja ja niistä määrättäviä rangaistuksia toisiinsa. Lappi-Seppälä 1987 s. 339.

³¹ Hassemerin kantana on, että rikosoikeuden käytössä tulisi pidettyä ainoastaan niihin kriminalisointeihin, joissa oikeushyvän määrittäminen on mahdollista. Hassemer 1989a s. 396 sekä Hassemer 1992 s. 124. Mielestäni Hassemerin kriittinen näkemys rikosoikeuden käytön rajoittamisesta ainoastaan sen perinteisen kovan ytimen ympärille rajaa tarpeettomasti rikosoikeuden käytön mahdollisuuksia. Hassemerin sinänsä tarpeellisen kritiikin vastineeksi voidaan kysyä, soveltuvatko perinteiset jopa satoja vuosia sitten syntyneet rikosoikeuden justifiikaatiota koskevat argumentit sellaisinaan yhä 2000-luvun rikosoikeuteen. Meillä rangaistusteorioita kehiteltyt Lappi-Seppälä ei ota kantaa siihen, kuinka suojeltavan oikeushyvän ensisijaisuuteen tulisi suhtautua eräissä modernille rikosoikeudelle tyypillisissä kriminalisoinneissa, joissa suojeluobjekti ei enää jäsennny selkeän, yksilöllisen suojeltavan oikeushyvän varaan. Ks. Lappi-Seppälä 1994 s. 34–35 ja erityisesti niissä alaviite 18 sekä alaviite 35.

minaalipoliittisena rikosoikeuden käyttöä ja tulkintaa ohjaavana ja rajaavana argumenttina ollaan erimielisiä. Myös suojeleobjektin hyödyntämistä tulkintaa ohjaavana kriminaalipoliittisena, teleologisena argumenttina pidetään osin ongelmallisena.³²

Viime vuosina on käyty keskustelua suojeleobjektin käsitteen määrittelystä silloin, kun rikosoikeus toimii perinteisen roolinsa ohella yhteiskunnallisesti suuntautuneissa tehtävissä. Talouselämän rikoksissa rikosoikeudelliset suojeleobjektit eivät palaudu selviin, selkeästi rajautuviin individuaalisiin oikeushyviin, vaan niiden voidaan nähdä laajentuneen yli-individuaaliseen suuntaan.³³ Keskustelua on käyty ennen kaikkea suojeleobjektin abstrahoitumisesta ja niiden merkityksestä kriminalisointiperiaatteena eräissä moderneissa rikoksissa.³⁴

On toki selvää, että kovin abstraktisesti määritelty suojeleobjekti ei rajoita rikosoikeuden käyttöä yhtä tehokkaasti kuin selkeästi rajatun oikeushyvän alueilla. Liian abstraktinen suojeleobjekti saattaa johtaa siihen, että suojeleobjekti tosiasiaassa oikeuttaa laajentamaan rikosoikeuden käyttöä. Liian avoimesti määritelty suojeleobjektin käsite oikeuttaa lainsäätäjän ja -käyttäjän yhä pidemmälle vietyihin kriminalisointeihin abstraktin ja avoimen oikeushyvän suojelemiseksi. Tällöin suojeleobjekti voi toimia sen perinteiseen rajoittamistehtävään nähden päinvastaisesti ja suojeleobjektin abstrahoituminen voi johtaa rikosoikeuden tarpeettoman laajaan käyttöön.³⁵ Suojeleobjektin periaate ei tällöin enää merkitsekään yksinomaan rikosoikeuden käyttöä rajoittavaa periaatetta, vaan sillä voidaan perustella rikosoikeuden käytön laajentamista.

Edellä kuvattu kritiikki liittyy paljolti ajatukseen suojeleobjektin sisällyttä sen perinteisessä merkityksessä, jossa suojeleobjekti liitetään henkilöllisiin rajattuihin oikeushyviin. Eräiden modernien kriminalisointien kohdalla saatetaan kuitenkin joutua pohtimaan myös sitä, minkälaisia uudenlaisia merkityksiä suojeleobjektin käsitteelle voidaan muotoilla ja minkä-

³² Vrt. Lappi-Seppälä 1994 s. 33 sekä Tapani 2000b s. 711 ja siinä keskustelu alaviitteen 6 kohdalla sekä Tolvanen 1999 s. 224–249. Sen sijaan suojeleobjektilla voi olla muita merkityksiä, Nuotio 1998a s. 509.

³³ Vrt. jo vuonna 1976 käyty keskustelu taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeushyvien suojelun mahdollisuuksista, KM 1976:72 s. 56–58.

³⁴ Nuotio 1995 s. 971–976, Hassemer 1989a s. 396–399 sekä Nuotio 1991 s. 1014.

³⁵ Rikosoikeuden latenteista ja manifesteista funktioista sekä rikosoikeuden latenttien funktioiden korostumisesta suojeleobjektin määrittelyn vaikeuksista johtuen ks. Hassemer 1989a s. 388–392, Lahti 1991a s. 263–265 ja Lahti 1994 s. 12–13.

lainen asema suojeleobjektilla on näillä rikosoikeuden uusilla tehtävä-alueilla.

Rikosoikeudellisten kriminalisointien suojaamistavoitteen arvioinnissa voidaan erottaa kaksi eri tarkastelunäkökulmaa.³⁶ Suojeleobjektia voidaan yhtäältä tarkastella nk. staattisesta näkökulmasta, jossa oikeusjärjestelmää tarkastellaan sen systeeminyyhteyttä ja pysyvyyttä painottaen. Erityisesti talouselämän rikollisuuden torjunnassa suojeleobjektin käsite saattaa kuitenkin staattiseen tarkastelunäkökulmaan pitäydyttäessä johtaa tarpeettoman suppeisiin rajauksiin ja tehokkuusongelmiin.

Toisaalta suojeleobjektia voidaan lähestyä dynaamisesta näkökulmasta, jossa suojan tarvetta pyritään arvioimaan suhteessa niihin henkilöihin ja käyttötilanteisiin, joissa lainsäätäjä on katsonut suojelua tarvittavan. Suojeleobjektin tarkastelu eräänlaisena lain ration ilmentymänä voi ohjata kielletyn ja sallitun toiminnan välisen rajanvedon kriteereitä tunnusmerkistön soveltamisalaa koskevissa rajanvedoissa.³⁷ Suojeltavan oikeushyvän käsitteen avulla voidaan pyrkiä tekemään rajanvetoja eri rikostunnusmerkistöjen soveltamisen välillä³⁸ sekä kritikoida valittuja lainsäädännöllisiä ratkaisuja.³⁹ Talouselämän kriminalisoinneissa suojeleobjektin määrittelyssä voitaisiin painottaa tällaista dynaamista tarkastelutapaa ja pyrkiä hahmottamaan suojeleobjektia eräällä tavalla toimintaympäristöjä ja niissä merkityksellisiä lainkäyttötilanteita silmällä pitäen.

Velallisen rikokset ja kirjanpitorikokset ovat tyypillisiä esimerkkejä rikoksista, joissa suojeleobjekti on rikoslaissa määritelty siten abstraktiseksi, että sen sisältöä joudutaan määrittelemään. Velallisen rikoksissa suojeltavana oikeushyvinä voidaan pitää velkojan intressiä ja oikeutta saada saatavalleen suoritus.⁴⁰ Laajempina oikeushyvinä voidaan nähdä liiketoimintaa ylläpi-

³⁶ Lappi-Seppälä 1987 s. 340.

³⁷ Nuutila 1997b s. 66–67, Vento 1994 s. 109 ja 119–120. Ks. myös Vennon esittämä arvio syyteharkinnan lopputuloksesta, mikäli harkinnassa olisi sitouduttu moderniin näkemykseen yli-individuaalisesta suojeleobjektista, Vento 1995b s. 980.

³⁸ Ks. esim. Vento 1995b s. 980.

³⁹ Nuotio 1998a s. 509.

⁴⁰ Viljanen on myös pyrkinyt ratkomaan suojeleobjektin abstraktisuuden ongelmaa eräiden kriminalisointien kohdalla eräänlaisen dynaamisen mallin avulla, Viljanen 1998 s. 1373. Viljanen esittää, että velallisen rikoksia tulisi tarkastella yhä enenevästi kuten omaisuusrikoksia, jolloin saataisiin selkeyttä rikosten arviointiin. Tätä näkökantaa puoltaa ajatus velkojan intressistä ensisijaisena oikeushyvinä. Kuitenkin vaikka velallisen rikokset ovat paljolti samankaltaisia omaisuus- ja varallisuusrikosten kanssa (erityisesti yhdenmukaisuus

tävä luottamus ja talouden terve toiminta.⁴¹ Myös kirjanpitorikoksessa suo-
jeluobjektina on sidosryhmille välittyvän, kirjanpidosta saatavan kuvan oi-
keellisuus. Lisäksi suojeltavana oikeushyvinä on eräänlainen talouselä-
mää ylläpitävä luottamus.⁴²

Tiivistäen näiden rikosten suojeleuobjektina voidaan pitää sekä velkojien
intressejä että yleistä luottotoimintaa ja kansantaloutta. Luottamus, talous
sekä julkinen etu ovat käsitteinä laajoja ja sisällöllisesti avoimia eivätkä
sellaisinaan tarjoa selkeää rikosoikeuden käytön rajaamiseen tähtäävää
soveltamisohjetta lainkäyttäjälle.⁴³ Käsitteiden määrittelyä voidaan lähes-
tyä pohtimalla, minkälaisessa toimintaympäristössä luottamusta edellyttäviä
oikeustoimia tehdään ja minkälaisia perusteltuja odotuksia velkojilla voi
velallisen käyttäytymisestä olla.⁴⁴

Toimintaympäristöjen tarkastelu saattaa tuoda tarvittavaa konkretiaa ab-
straktiksi jäävän suojeleuobjektin määrittelyyn. Talouselämän rikollisuuden
torjunnassa suojeltavaa oikeushyvää voitaisiinkin määritellä toimintaympä-
ristöä ja siinä vakiintuneita toimintatapoja kokonaisvaltaisesti arvioimalla.
Tällöin suojan kohteet ja tarpeet suojella joitakin oikeushyviä määrittäisivät
eri toimijoille asetetuista toimintavelvoitteista ja niihin perustuvista odotuk-
sista käsin pikemminkin kuin loukkauksen kohteen näkökulmasta.⁴⁵

Suojeleuobjektia voitaisiin esimerkiksi nyt tutkimuksen kohteena olevissa
tapauksissa lähestyä hahmottamalla nimenomaan osakeyhtiön ja sitä oikeu-
dellisenä instituutiona sääntelevien normien asettamia toimintavelvoitteita ja
konstruoida suojeleuobjekti näiden loukkaamisen kautta. Suojeleuobjektin
ajatus lähestyisi silloin oikeudellisen instituution ja sen normaalin toiminnan
suojeleua siten, että suojeleuobjektina on lainmukainen toiminta ja luottamus
toiminnan lainmukaisuuteen sinänsä.⁴⁶ Rikosoikeudella suojeltaisiin sidos-

anastus- ja kavallusrikosten kanssa), niiden voidaan sanoa muodostavan oman ajatuksel-
lisen kokonaisuutensa. Tämä johtuu toissijaisesta oikeushyvästä eli luottotalouden suoje-
lemisen tarpeesta. Lisäksi erona on se, että velallisen rikokset eivät kohdistu mihinkään
tiettyyn esineeseen tai omaisuuteen, vaan omaisuuden ja/tai saatavan arvoon kirjanpidossa.
Ks. Jareborg 1986 s. 158 sekä yleisemmin s. 151.

⁴¹ Ks. Vento 1994 s. 121–132. Ks. myös Salminen 1998 s. 39–40.

⁴² HE 66/1988 s. 89–90.

⁴³ Vento 1994 s. 121–142 sekä Salminen 1998 s. 39.

⁴⁴ Vento 1994 s. 270.

⁴⁵ Vento 1994 s. 118. Vrt. Pöyhönen 2000 s. 30.

⁴⁶ Samansuuntaisesti myös rikosoikeuskomitea esittää mietinnössään, että taloudellisen,
sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien luonteesta johtuen tulisi suojelun koh-
teeksi määrittää pikemminkin näiden oikeuksien toteuttamiseen luodut oikeudelliset ra-
kenteet, ks. KM 1976:72 s. 57–58.

ryhmiä siltä, ettei taloudelliseen toimintaan osallistuva toimi annettujen lakien ja tapaohjeiden vastaisesti, mutta suojelun ensisijaisena kohteena olisi viimekädessä perusoikeuksiin ja omaisuuden suojaan palautuva toiminta siinänsä. Esimerkkinä tällaisesta on jo nykyisellään velallisen petosrikos, jossa suojelun kohteena on pidetty konkurssimenettelyn häiriötöntä kulkua.⁴⁷ Talouselämän rikollisuuden torjunnassa rikosvastuun kytkeminen yksityisoikeudellisiin säännöksiin saattaa olla perusteltua, vaikka rikosvastuu rakentuukin perinteisesti toisentyypisesti kuin yksityisoikeudellinen vastuu.⁴⁸

4.4 RIKOSOIKEUDEN KÄYTÖN TEHOKKUUS

Rikosoikeuden käytön tehokkuutta voidaan tarkastella rangaistusjärjestelmän tehokkuutena ja kykynä torjua rikoksia. Rikosoikeuden hyvinvointivaltioistuminen on merkinnyt rikosoikeuden yhä enenevää sitoutumista tavoiteorientoituneeseen ajatteluun paljolti rikosoikeudelle asetettujen uusien yhteiskuntapoliittisten ohjailutehtävien takia.⁴⁹ Rikosoikeuden justifiointi-perustan näkökulmasta tämä on ongelmallista.

Pragmaattis-rationaalisessa perustelussa rangaistusjärjestelmän käytön tehokkuudella viitataan yleensä rikosoikeudella aiheutettujen kustannusten ja toisaalta sillä saavutettujen hyötyjen väliseen suhteeseen. Hyväksyttävän rikosoikeuden on lähtökohtaisesti kyettävä aiheuttamaan enemmän hyötyä kuin haittoja. Tehokkuusvaatimuksen tarkastelu hyöty–haitta-vertailuin on luonnollisesti hankalaa. Millä mittareilla rikosoikeuden käytön hyötyjä ja haittoja pystytään mittaamaan?

Rikosoikeuden käytön tehokkuutta hyötynäkökulmasta tarkastellaan yleensä lähinnä yleis- ja erityisestävyyden käsitteiden avulla.⁵⁰ Rikosoikeuden hyötynä on sen kyky torjua rikollisuutta ja sillä aiheutettua kärsimystä. Hyötytavoitteena voidaan pitää myös yksilön oikeusturvan takaamista.⁵¹

⁴⁷ Ks. Vento 1994 s. 121–122.

⁴⁸ Jareborg 1986 s. 24–27.

⁴⁹ Lappi-Seppälä 1987 s. 293, Lappi-Seppälä 1997 s. 199, Lappi-Seppälä 1998 s. 1296 sekä Lahti 1990 s. 203.

⁵⁰ KM 1976:72 s. 62–67, ks. myös Lappi-Seppälä 1997 s. 206–208 sekä jaottelusta välittömästi ja välillisesti yleisestävään vaikutukseen Lappi-Seppälä 1995 s. 138–141.

⁵¹ Lahti 1991a s. 263.

Rikosoikeuden hyötyvaikutusta tarkasteltaessa välittömän yleisestävyyden tehon uskotaan perustuvan kriminalisointeihin ja niihin sisältyviin rangaistusuhkiin sekä tietoon kriminalisoinneista, rangaistustasosta ja sanktiovarmuudesta.⁵² Erityisesti kiinnijäämisriskin aikaansaaman pelotevaikutuksen uskotaan olevan keskeinen osa rikosten torjuntaa.⁵³ Rationaalisen toimijan oletetaan muuttavan käyttäytymistään, tietynlaisesta käyttäytymisestä joutuu suurella todennäköisyydellä vastuuseen ja sanktion kohteeksi.⁵⁴

Välillisessä yleisestävyydessä on kyse siitä, että rangaistusjärjestelmällä uskotaan olevan vaikutusta yleisemmin yhteiskuntamoraalin ja ihmisten käyttäytymiseen.⁵⁵ Vaikka tällaisen rikosoikeuden symbolifunktion ja moraalialueen luovan vaikutuksen todentaminen on vaikeaa, perustellaan rikosoikeuden käyttöä oletetulla vaikutuksella.⁵⁶

Rikosoikeusjärjestelmän käytön haittana voidaan pitää sillä aiheutettua inhimillistä kärsimystä sekä niitä yhteiskunnallisia kustannuksia, joita järjestelmän ylläpitoon ja käyttöön välillisesti ja välittömästi liittyy.⁵⁷ Talouselämän rikollisuuden torjunnassa kustannuksia aiheuttavat muun muassa valvonta-, tuomio- ja täytäntöönpanokoneistojen toiminta. Rikosvastuun kohteeksi joutuvien yksilöiden sekä oikeushenkilöiden kannalta haitat ovat normaalirangaistustason suhteellisesta lievydestä riippumatta mittavat sekä taloudellisissa että sosiaalisissa mielessä.

Rikosoikeuden tehokkuuteen torjua talouselämän rikoksia on kohdistettu erityisesti saksalaisessa kirjallisuudessa runsaasti kritiikkiä, jossa rikosoikeutta on pidetty lähtökohtaisesti soveltumattomana ja tehottomana välineenä talouselämän rikosten kontrollointiin. Keskustelussa on nostettu esiin erityisesti talouden ja oikeuden toiminta toisistaan erillisinä omalakisina systeemeinä, joiden välille vuoropuhelun aikaansaamista on pidetty ongelmallisena.⁵⁸

Suomessakin on käyty keskustelua rikosoikeuden käytön tehokkuudesta talouselämän rikollisuuden torjuntakeinona. Meillä talousrikostorjunnan on

⁵² Lappi-Seppälä 1994 s. 56, ks. myös Kanninen – Määttä 1998 s. 115–133.

⁵³ Kanninen – Määttä 1998 s. 121.

⁵⁴ Lappi-Seppälä 1996 s. 291.

⁵⁵ Lappi-Seppälä 1994 s. 59.

⁵⁶ Lappi-Seppälä 1995 s. 143 sekä sama 1996 s. 290–291. Symbolifunktiota pyrittiin erityisesti korostamaan talousrikossäännösten kriminalisointien yhteydessä, ks. Lahti 1991a s. 263. Symbolifunktiosta ks. myös KM 1976:72 s. 65.

⁵⁷ Kustannus-hyöty-jaottelusta ks. Lahti 1976 s. 520–523.

⁵⁸ Ks. esim. Hassemer 1989a s. 392 ja Hassemer 1992 s. 116.

todettu kohtaavan lähinnä ideologisia, rakenteellisia ja oikeusjärjestykseen liittyviä esteitä. Näiden on nähty johtaneen muun muassa siihen, ettei riittävää pelotevaikutusta synny.⁵⁹

Keskeisinä talouselämän rikollisuuden torjuntaa rikosoikeuden keinoin vaikeuttavina ongelmakohtina on yleensä pidetty tunnusmerkkien tulkintavaikeuksia sekä eräiden yleisten oppien soveltumattomuutta organisaatioissa tehdyn rikollisuuden torjuntaan.⁶⁰

Talousrikostorjunnan ongelmiksi on lisäksi nimetty muun muassa käsitteiden juridinen vakiintumattomuus, talouselämän kuvauksessa käytettävä kieli, talousrikostutkinnassa tarvittava erityisasiantuntemus, työn vaativuus, aikaavievuus, resurssien puute, vastuusuhteiden epämääräisyys sekä taloudellisen rikollisuuden kytkeytyminen usein valtaapitävän eliitin lähipiiriin. Käsitteiden soveltamisongelmien on katsottu esimerkiksi johtaneen ilmiöön, jossa suuri osa tehdyistä rikosepäilyhavainnoista ei johda syytteisiin ja tuomioihin, koska tunnusmerkkien sisältävät useita epävarmuustekijöitä, joihin rikosprosessin eteneminen kaatuu.⁶¹

Erityisesti rauenneiden konkurssien osalta rikostorjunnan tehokkuuden esteenä on pidetty myös kiinnijäämisriskin pienuutta. Empiirisissä tutkimuksissa on havaittu, että taloudellisten toimijoiden käyttäytymisessä kustannus-hyöty-ajattelulla on keskeinen sija. On todettu, että taloudellisten toimijoiden käyttäytymiseen vaikuttaa ennen kaikkea se, kuinka tehokkaasti lainsäädännön noudattamista valvotaan.⁶² Kiinnijäämisriskin pienuus ja sanktion pieni todennäköisyys tekevät rauenneista konkurseista otollisen rikosentekopaikan. Rikosoikeudellisen sanktiovarmuuden tehostamisen lisäksi pelotevaikutuksen aikaansaamisessa näyttäisi rikosoikeuden ulkopuolisilla torjuntakeinoilla ja erityisesti kontrollin tehostamisella olevan keskeinen merkitys.⁶³

Rikosoikeudessa sanktiovarmuuden ja sanktioiden tehon lisääminen edellyttää rikossäännösten ja niiden soveltamisen selkiyttämistä ja ennustettavuuden lisäämistä. Nykyisellään säännösten muotoiluista johtuvat epävar-

⁵⁹ Laitinen – Virta 1998 s. 71–77 ja Utriainen – Vento 1987 s. 130–131.

⁶⁰ Lahti 1991a s. 269 ja Nuotio 1995 s. 950.

⁶¹ Torjunnan tehokkuuden ongelmista ja esteistä ks. myös Heinonen 1985 s. 275–276, Salminen 1998 s. 21–24, Utriainen – Vento 1987 s. 130–131, Laitinen – Virta 1998 s. 105–110 sekä jo Antikainen 1976 s. 293–301 ja 331–333.

⁶² Hakman 1993 s. 211–212 ja Torpo 1993 s. 324.

⁶³ OJL 6/1983 s. 156, Vuorinen 2000 ss. 84.

muustekijät ja yleisten oppien soveltamisongelmat ovat johtaneet siihen, ettei riittävää pelotevaikutusta synny. On mahdollista, että talouselämän rikossäännöksiä koskevan ennakkotapauskäytännön kehittyminen sekä tutkimustiedon kasvu ovat osaltaan vähentäneet kyseisiä rikostorjunnan ongelmia. Kuitenkin tunnusmerkistöjen soveltamiseen ja yleisten oppien muotoiluun tulisi edelleen kiinnittää huomiota, jotta rikosoikeusjärjestelmän toiminta olisi yhtäältä ennustettavaa, johdonmukaista ja yhtenäiseen harkintaan perustuvaa ja toisaalta arvo- ja tavoiteperustaltaan hyväksyttävä.⁶⁴

Tässäkin tutkimuksessa pyritään esittämään kantoja siitä, millaisia uudenlaisia kehittelyjä rikosoikeudelliseen käsitejärjestelmään ja vastuuoppiin voitaisiin omaksua, jotta järjestelmän tehokkuus pystyttäisiin turvaamaan. Esitettäviä tehokkuutta lisääviä kehityssuuntia yhdistää lähtökohtainen sitoutuminen materialisoituvaan säännöstulkintaan, rikosvastuun sisällön objektivoitumiseen ja eräänlaisen riskin käsitteen varaan jäsenyviin oppien omaksumiseen rikosvastuun perustaksi.

Rikosoikeusjärjestelmän käytön tehokkuus saattaa edellyttää yhtäältä talouselämän ja yksityisoikeudellisten säännösten huomioon ottamisen yhä selvempänä osana rikosoikeudellista tulkintaa ja rikosvastuun toteuttamista.⁶⁵ Toisaalta tehokkuutta ja oikeusvarmuutta saattaisivat lisätä erilaiset rikosvastuun kehittelyt, joissa vastuuasema ja sitä määrittävät säännökset olisivat selvästi myös rikosvastuun perustana.⁶⁶ Rikosvastuun toteuttamiseen voitaisiin yhä selvemmin omaksua malleja, joissa korostetaan erilaisia, myös rikosoikeuden ulkopuolisista normeista johdettavia toiminta- ja huolellisuusvelvoitteita.⁶⁷ Rikosvastuuta jäsennettäisiin näin samaan tapaan kuin yksityisoikeudellista vahingonkorvausvastuuta.⁶⁸

⁶⁴ Vrt. Lahti 2001 s. 722.

⁶⁵ Ks. myös Nuutila 1997b s. 66.

⁶⁶ Kriminalistiikan alueella on esitetty tällaisia tahallisuuspresumptioita, ks. esim. Salminen 1998 s. 82–83 sekä Vuoti 1999.

⁶⁷ Tämänasuuntaista kehitystä on jo ollut nähtävissäkin, ks. OJL 5/2000 s. 95–96, Nuotio 1991 s. 107–109 ja Nuutila 1996 s. 177–178.

⁶⁸ Vertailukohdaksi voidaan ottaa yksityisoikeudellinen vahingonkorvausvastuu osakeyhtiöissä. Yksityisoikeudellisissa normistoissa osakeyhtiön hallinnon huolimattomuuden tarkastelu yksityisoikeudellisessa mielessä ja erityisesti OYL 15:1:n tarkoittamissa tilanteissa, joissa vahinkoa on aiheutettu joko yhtiölle itselleen tai muille tahoille kuten velkojille on osoittanut, että osakeyhtiön hallituksen jäsenen huolellisuutta määrittävät ensisijassa ulkoisesti havaittavat perusteet. Vastuuseen asettamisen perusteet ovat ensisijaisesti objektiivisia ja vasta toissijaisesti subjektiiviset vastuuta rajaavat tai sitä kasvattavat tekijät voidaan ottaa huomioon. Yksityisoikeudellisissa vastuusäännöksissä, kuten esim.

Eräänlaista vastuuaseman ja siihen liittyvien toimintavelvollisuuksien varaan jäsenyvvää rikosvastuuta voitaisiin hyödyntää erityisesti rikoksissa, joissa perinteisesti subjektiivisessa syyksilukemisarvioinnissa esitettävät kysymykset ovat osa jo teon tunnusmerkistön mukaisuuden ja teon rikosluonteen arviointia.⁶⁹ Riskin ja huolimattomuuden käsitteillä operointi saattaa tarjota käsitteellisiä apuvälineitä nimenomaan taloudellisen toiminnan rikosoikeudelliseen sääntelyyn.⁷⁰

Edellä kuvattuja kehittäviä yhdistävänä piirteenä on rikosoikeuden läheneminen siihen toimintaympäristöön, jota kulloinkin säädellään. Huolellisuuden mittapuiden määrittelyssä myös rikosoikeuden ulkopuolisille normeille voidaan antaa merkitystä.⁷¹ Toimintaympäristöä korostavaa rikosvastuujärjestelmää on ollut jo oikeuskäytännössä nähtävissäkin.⁷² Kehitys näkyy esimerkiksi tahallisuusarviointien entistä selvempänä sitoutumisena objektiivisesti arvioitaviin huolellisuusnormeihin.⁷³ Talouselämän rikoksissa kehityssuuntaa voidaan pitää hyväksyttävämpänä kuin joissakin muissa rikosoikeuden lohkoissa. Osakeyhtiöissä tehdyissä rikoksissa yksilön oikeus- turva ei vaadi yhtä laajaa suojelua kuin esimerkiksi rikoksissa, joissa rikoksentekijä päähtyneenä surmaa toisen. Sellaisen rikoksen tekijä on jo ryhtyessään harjoittamaan osakeyhtiömuotoista toimintaa tietoisesti ottanut vastuuaseman, johon liittyvistä huolellisuusvelvoitteista hän vastaa. Edellytyksenä tavoiteorientoituneen rikosoikeuden käytön hyväksyttävyydelle tulee kuitenkin tällöinkin pitää järjestelmän riittävää selkeyttä sekä perustavien rikosoikeusjärjestelmän arvojen, laillisuusperiaatteen ja syyttömyysoletaman kunnioittamista.

OYL 15:1:n, VahL:n tai OYL 8:6:n mukaan syy-yhteyden ja tekijän tuottamus-/tahallisuusvastuun arviointi ovat saaneet paljon muotoilunsa rikosoikeudellisista vastuunormistoista. Ks. Salonen 2000 s. 30. Kuitenkin myös vastakkaisen suuntaista omaksumista näyttäisi tapahtuneen.

⁶⁹ Nuutila 1997b s. 67–69 ja Vento 1998c s. 545.

⁷⁰ Ks. uudenlaisista muotoiluista Nuotio 1995 s. 961, Jareborg 1994 s. 29–72, Nuutila 1995 s. 71–88 ja Vento 1998c s. 545. Taloudelliseen toimintaan osallistumisesta aiheutuva riskinotto on kuitenkin pystyttävä erottamaan rikosoikeudellisesti kielletyn riskin ottamisesta.

⁷¹ Vento 1998c s. 545.

⁷² Nuotio 1995 s. 981, Nuotio 1991 s. 107–109.

⁷³ Lahti 1991a s. 269–270, Tapani 1999a s. 82 sekä Tapani 2001 s. 261. Rikosvastuun arvioinnin voidaan nähdä lähentyneen myös yksityisoikeudellisen vahingonkorvauksen vastuun arviointia, ks. Salonen 2000 s. 169.

Tehokkuuden edistämässä myös rikostunnusmerkistöjen tulkinnalla on olennainen merkitys. Perinteinen systemaattinen tulkintatapa saattaa osoittautua talouselämän rikosten kohdalla riittämättömäksi tavoittamaan niitä käytännön ongelmia, joihin talousrikossäännösten soveltamisessa törmätään. Vaihtoehtoisena mallina on pidetty teleologista tulkintaa, joissa ratkaisua tulkintaongelmiin haetaan tapausta ja toimintaympäristöä sääntelystä aineellisesta oikeudesta ja esimerkiksi taloustieteestä.⁷⁴ Rangaistus-teoriat ja ihmis- ja perusoikeusargumentit ohjaavat ja rajoittavat tällaista teleologista tulkintaa.⁷⁵

Yksityisoikeudellisten säännösten ja näiden vakiintuneiden tulkintasisältöjen roolista rikoslain tunnusmerkistön arvioinnissa ollaan erimielisiä. Lahti painottaa varovaisuutta tulkinnoissa yksityisoikeudellisten säännösten pohjalta ja korostaa rikosoikeuden itsenäisyyttä varallisuus-oikeudellisista säännöksistä, vaikka jonkinasteista sidonnaisuutta luonnollisesti onkin.⁷⁶ Oikeusjärjestys jokseenkin yhtenäisenä kokonaisuutena pakottaa selvittämään systemaattisessa yhteydessä olevien sääntelyiden sisällön ja käsitelmäärittelyn, joskaan rikosoikeus omana oikeudenalanaan ei ole riippuvainen toisen oikeudenalan käsitelmäärittelyistä, vaan on siinä suhteessa itsenäinen.⁷⁷

Toimintaympäristölähtöisen ajattelutavan omaksuminen rikosoikeudelliseen tulkintaan merkitsee sen sijaan kielletyn ja sallitun toiminnan rajojen hakemista toimintaa sääntelevästä, oikeudenalajaon ylittävästäkin käsitelmäärittelystä.⁷⁸ Tulkintasisältöjen hyödyntämisessä erilaisilla toimintaympäristöillä voi olla merkitystä. Joissakin toimintaympäristöissä tulkinta yksityisoikeudellisista normeista käsin on perustellumpaa kuin toisissa. Esimerkiksi velallisen rikoksissa voidaan perustellusti erottaa kaksi lähtökohtaisesti erilaista tilannetta, joissa yksityisoikeudellisten normien käyttöön tulkinta-argumentteina voidaan suhtautua eri tavoin. Mikäli velallinen on osakeyhtiömuotoinen taloudelliseen voitontavoitteluun tähtäävä oikeushenkilö, voitaisiin yksityisoikeudelliselle normistolle antaa enemmän painoarvoa kuin esimerkiksi tilanteissa, joissa velallisasemassa on takaajana toiminut yksityishenkilö.

⁷⁴ Ks. Nuutila 1996 s. 169 ja 277, Salminen 1998 s. 82–83, Tolonen 2000a s. 160–191.

⁷⁵ Lappi-Seppälä 1987 s. 340. Kuitenkin esimerkiksi Frände suhtautuu teleologiseen tulkintaan varauksellisemmin ja esittää, että yksinomaan yleisestävyyssnäkökulmat eivät riitä oikeuttamaan tarkoitushakuista laintulkintaa, ks. Frände 1994 s. 57.

⁷⁶ Ks. Lahti 1991b s. 884–885.

⁷⁷ Samansuuntaisesti ks. Jareborg 1986 s. 24–27.

⁷⁸ Vrt. esimerkiksi Nuutila 1997a s. 141.

Tulkinnan materialisoituminen sekä toimintaympäristöä ja sen normistoa korostava ajattelu voi nähdäkseni lisätä rikosoikeuden käytön tehokkuutta, sillä rikosoikeudellisille käsitteille saadaan yhä selkeämmin sisältöä yksityisoikeudellisista normeista ja niiden vakiintuneista tulkinnoista. Samansisältöisyys saattaisi lisäksi korostaa lähinnä yksityisoikeudellisten sanktiojärjestelmien, kuten vahingonkorvauksen, yhteyttä rikosvastuuseen. Tällöin rikosvastuu merkitsisi yhä selkeämmin hierarkkisesti ankarinta sanktiota talouselämässä tehdyistä vahingoista ja väärinkäytöksistä. Tämä saattaisi tehostaa rikosoikeuden käytön symbolivaikutusta.

Käsitteitä täsmentävä tulkintaoppi ja erityisesti rikosvastuun periaatteiden kytkeminen selvemmin toimintaympäristöön (taloudellisiin käsitteisiin ja osakeyhtiöissä yksityisoikeudellisiin normeihin) saattaisi myös lisätä oikeudenkäytön ennustettavuutta ja varmuutta. Myös laillisuusperiaatteen kannalta kehitys olisi toivottava. Kuitenkaan rikosoikeuden ei tulisi talouselämän rikostenkaan sääntelyn yhteydessä luisua asiantuntijatieteen, jossa rangaistavuuden alan määrittelevät viime kädessä talouden asiantuntijat.⁷⁹

4.5 RIKOSOIKEUDEN VIIMESIJAISUUS MUIHIN KONTROLLIKEINOIHIN NÄHDEN

Kriminaalipoliittisesti sitoutunut, rangaistusteorioihin perustuva tutkimusote pakottaa pohtimaan myös muiden, rikosoikeuden ulkopuolisten keinojen tehokkuutta ei-toivottavan käyttäytymisen torjunnassa ja rajaamaan rikosoikeuden käytön vain viimesijaiseksi keinoksi.⁸⁰ Pragmaattis-rationaalisen perustelun mukaan rikosoikeuden käyttö on oikeutettua vain silloin kun sillä pystytään tosiasiallisesti ja tehokkaasti torjumaan rikollisuutta.⁸¹ Rikosoikeudella ei ultima ratio -periaatteen mukaan tulisi pyrkiä kontrolloimaan toimintoja, joiden torjumiseen muut keinot saattaisivat olla toimivampia ja tehokkaampia.⁸²

⁷⁹ Esimerkkinä tällaisesta uhkasta luisua asiantuntijatieteen voisi toimia velallisen rikoksissa oleva maksukyvyttömyyden käsite ja sen määrittelyyn kehitetyt taloustieteelliset erityisosaamista edellyttävät monimutkaiset laskumallit. Kähkönen 1998 s. 104–109.

⁸⁰ Lahti 1991a s. 264.

⁸¹ Jareborg 1995 s. 33 ja Hassemer 1990 s. 194.

⁸² Ks. ultima ratio -periaatteesta ja sen oikeutuksesta erityisesti Minkkinen 1992 s. 722.

Rikosoikeuden hyvinvointivaltioistumista koskevassa keskustelussa rikosoikeuden käyttöä on kritikoitu sen toimimisesta yhä useammin ennakkolaisena toimintaa ohjaavana koneistona jälkikäteisen kontrollin sijaan. Perinteisen oikeutusperustelunsa nojalla rikosoikeutta ei kuitenkaan ole lupa käyttää tällaisena yksinomaan yhteiskuntapoliittiseen ohjailuun tähtäävänä keinona.

Erityisesti talouselämän rikollisuuden torjunnassa rikosoikeuden edellytetään ohjaavan taloudellisten toimijoiden käyttäytymistä samoin kuin korjaavan jo aiheutuneita vahinkoja. Mikäli rikosoikeudelle annetaan liian keskeinen ohjailutehtävä, uhkana tavoitteenasettelulle saattaa olla rikosoikeuden toimiminen ainoana keinona, sola rationa, mikä ei ole rikosoikeuden oikeutusperustan kannalta hyväksyttävää.⁸³ Onkin kysyttävä, pystyttäisiinkö muilla, rikosoikeuden ulkopuolisilla keinoilla paremmin torjumaan esimerkiksi juuri talouselämässä tyypillisiä väärinkäytöksiä.⁸⁴

Käytännössä esimerkiksi konkursseihin liittyvän valvonnan lisäämisellä tai kirjanpidon oikeellisuusvaatimuksen korostamisella etukäteisen *hallinnollisen* ja *taloudellisen* ohjauksen avulla saattaa tosiasiallisesti olla rikosten torjunnassa olennaisesti suurempi teho kuin kriminalisoinneilla ja rikosoikeudellisilla sanktioilla.⁸⁵

⁸³ Ks. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 17. Mietinnössä esitykset kirjanpitorikoksen törkeysportastuksen käyttöön ottamisesta ja erityisesti rangaistavuuden alan laajentamisesta olennaisuusedellytyksen poistamisella voisivat toimia esimerkkinä kriminaalipolitiikasta, jossa tehokkuusnäkökulma saa painottuneen merkityksen. Esityksessä ei juurikaan esitetä vaihtoehtoja rikosoikeudelliselle torjunnalle ja esimerkiksi pohdita valvonnan lisäämistä ja sen mahdollista vaikutusta kirjanpidon laiminlyöntien vähenemiseen. Uudistuksella halutaan kaikki kirjanpidon laiminlyönnit saada rikosoikeudellisen kontrollikoneiston alaan. Uudistus vaikuttaakin osin ongelmalliselta nimenomaan rikosoikeuden ultima ratio -periaatteen näkökulmasta.

⁸⁴ Ks. Hassemer 1992 s. 124–125. Hassemer esittää kysymykseen vastauksena, että rikosoikeuden käyttö tulisi rajata vain kovan rikosoikeuden ytimen ympärille. Taloudellisen rikollisuuden torjunnassa Hassemer pitää muita, rikosoikeuden ulkopuolisia keinoja tehokkaampina ja rikosoikeuden käyttöä hyväksyttävämpinä. Saksalaisessa oikeuskulttuurissa hallinnollisilla sanktioilla on perinteisesti suomalaisen oikeuskulttuuriin verrattuna vahvempi asema. Hallinnollisiin sanktioihin ei kuitenkaan liity rikosoikeuden yhtä selkeitä oikeudenmukaisuusperiaatteita, kuten syyllisyys- ja laillisuusperiaatetta. Tästä johtuen rikosoikeuden *korvaamista* hallinnollisilla sanktioilla ei nähdäkseen voida pitää oikeansuuntaisena kehityksenä. Eri asia on, että eräiden lähinnä rikkomusluonteisten väärinkäytösten torjuntaan tulisi voida kehittää rikosoikeuden ulkopuolisia sanktiokeinoja ja rikosten ennakkollista torjuntaa tulisi pyrkiä rakentamaan rikosoikeuden ulkopuolisten järjestelmien varaan. Ks. myös Lahti 1991a s. 264.

⁸⁵ Kannianen – Määttä 1998 s. 115–133, ks. myös Lahti 1994 s. 13.

Keskeisinä rikosoikeuden ulkopuolisina konkurssieihin kätkeytyvän rikollisuuden torjunnan kehittämisaikoina voidaan pitää ainakin konkurssilainsäädännön uudistamista, rikosten teon vaikeuttamista, konkurssieihin ja osakeyhtiöihin sidoksissa olevien säännösten muuttamista sekä kiinnijäämisriskin lisäämistä valvontaa tehostamalla.⁸⁶ Myös esimerkiksi osakeyhtiön perustamiskynnystä korottavat toimet, kaupparekisterimerkintöjen paikansäilytyksen lisääminen, kirjanpidon laatimisen valvonta osakeyhtiöissä sekä verottajan tehostettu valvonta tukisivat rikosoikeudellista torjuntaa.⁸⁷

Lisäksi konkurssirikollisuutta tosiasiallisesti vähentävinä toimenpiteinä voidaan pitää konkurssioikeudellisten säännösten muuttamista ja kehittämistä. Myös lievien lainrikkomusten verotuksellisilla ja hallinnollisilla sanktioilla voisi olla tosiasiallisesti tehokas rikosten torjuntaan tähtäävä vaikutus. Lisäksi ennen kaikkea toimintaympäristöjä ja niissä olevia toiminta- ja vastuusuhteita määrittävien kirjanpito- ja osakeyhtiölainsäädännösten kehittämisellä olisi keskeinen merkitys rikosten torjunnassa.⁸⁸ Talousrikosten torjuntaan tähtäävät oikeudelliset instituutiot, kuten liiketoimintakiello ja tilintarkastusmenettelyt, saattavat olla käytännössä rikosoikeutta tehokkaampi osa talousrikollisuuden kontrollointia.⁸⁹

Talousrikoskontrollon järjestäminen edellyttää eräiden keskeisten toimijoiden resurssien kasvattamista. Edellä kuvatun kaltaisissa torjunta-

⁸⁶ Talousrikosten tilannetorjunnasta ks. Paksula – Lehtola 1997 s. 69–85. Talousrikosten torjunnasta konkurssien yhteydessä ks. Utriainen – Vento 1987 s. 26, Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti 1995:6 s. 60–66, Kanninen – Määttä 1998 s. 127–132, Verohallituksen loppuraportti raukeavien konkurssien tutkinnasta 1984 s. 20, Hallituksen talousrikostorjuntaohjelmat 1996 ja 1998 sekä liiketoimintakiellon ja rikostorjunnan osalta Tala – Jaakkola – Tuokila 1995 s. 98 ja Vento 1992 s. 97. Ks. myös Ruotsissa Johansen 1994 s. 40 ja Svensson 1983 s. 82–88.

⁸⁷ HE 69/2000 ja 1.4.2001 voimaan tulleet muutokset osakeyhtiölainsäädännössä. Ks. nykyisin OYL 13 luvun 4 §:n 4-kohdassa oleva säännös, jonka mukaan tilinpäätöksen rekisteröimisen laiminlyönti voi johtaa yhtiön poistamiseen kaupparekisteristä. Myös kaikkien konkurssien selvittämisestä valtion varoin on käyty oikeuspoliittista keskustelua. Järjestelmä on kallis toteuttaa ja siksi ehdotus ei ole ainakaan toistaiseksi johtanut lainsäädäntöesityksiin. Keskustelua selvittämismahdollisuudesta tulisi kuitenkin ylläpitää myös nyt toteutettujen uudistusten jälkeen.

⁸⁸ Vrt. Lehtola – Paksula 1997 s. 178 sekä HE 189/2000, HE 198/1996, OLJ 1/1998, HE 69/2000.

⁸⁹ Nk. konkurssikaranteenin toteuttamisen liiketoimintakiellon järjestelmällä toivottiin tosiasiaa heikentävän konkurssikeinottelun mahdollisuuksia. Käytännössä liiketoimintakiellon yleisestäv merkitys on kuitenkin jäänyt melko vähäiseksi, ks. Tala – Jaakkola – Tuokila 1995 s. 101.

toimissa keskeisiä toimijoita ovat mm. poliisi, verottaja, konkurssiasiamies sekä tilintarkastusyhteisöt. Merkittävänä rikosoikeuden ulkopuolisena rauenneisiin konkursseihin liittyvänä rikollisuuden torjuntakeinona voidaan pitää näiden resurssien kasvattamista ja tehokkaan ja aukottoman valvonnan järjestämistä ja torjunnan painopisteen siirtämistä toteutunutta rikostekoa aikaisempaan vaiheeseen.⁹⁰

Nyt käsiteltävänä olevissa rauenneissa konkurssissa, jotka ovat yleensä pieniä osakeyhtiöitä, saattaisi talouselämän rikollisuuden torjunta tehostua osakeyhtiölainsäädännön muutoksilla. Osakeyhtiölainsäädännön muutos onkin käynnissä. Vuoden 1974 osakeyhtiölakia tarkistettiin jo vuoden 1997 kokonaisuudistuksella. Uudistuksissa ongelmallisena on pidetty erityisesti pienten osakeyhtiöiden asemaa. Näiden osalta osakeyhtiölain säännökset ovat usein liian monimutkaisia ja osakeyhtiölainsäädännön vaatimustaso liian korkea.

Huhtikuussa 2001 voimaan tulleella osakeyhtiölain uudistuksella, jolla tehtiin parannuksia osakeyhtiön perustamiseen, hallinnointiin ja rekisteristä poistamiseen liittyviin säännöksiin, saattaa olla tosiasiallisesti merkitystä pieniin osakeyhtiöihin liittyvien rikosten ehkäisyssä.⁹¹ Osakkaiden ja velkojien etujen suojelemiseksi olisi tarpeen pohtia mm. ainoastaan pienosakeyhtiöitä koskevien säännösten tarkistamista.⁹²

Laittoman taloudellisen hyödyn tavoittelu lienee keskeisin motiivi tehdä talousrikos. Siksi esimerkiksi osakeyhtiön varojen laittoman jaon palautusta koskeva OYL 12 luvun 8 § ja sen toteuttamisen tehokas valvonta voi torjua rikoslakia tehokkaammin laittomia varainnostoja osakeyhtiöstä. Samoin vastuun samastamisoppien kehittelyillä saattaisi pienissä osakeyhtiöissä olla talousrikosten torjuntaa tehostavia vaikutuksia.⁹³

Kirjanpidon laiminlyöntien torjuntaan tähtävinä rikoslain ulkopuolisina torjuntakeinoina voisivat olla pienten kirjanpitovelvollisten kirjanpitoa ja tilintarkastusta koskevien säännösten yksinkertaistaminen. Kirjanpitomenettelyjen helpottamiseen tähtäviä säännöksiä ollaan lisäämässä kirjanpitolakiin.⁹⁴

⁹⁰ Vrt. Harmaan talouden selvitystyöryhmän mietintö 1995:6 s. 88.

⁹¹ Ks. OYL 1084/2000 sekä HE 69/2000.

⁹² Ks. OJL 1/1998 s. 14 ja sen johdosta HE 69/2000. Ks. myös Osakeyhtiölain uudistamista koskeva muistio, jossa uudistustarpeita on kartoitettu osakeyhtiölainsäädännön kokonaisuudistusta silmällä pitäen.

⁹³ Toiviainen 1995 s. 283.

⁹⁴ Ks. HE 189/2000.

Yhteenvedona voidaan esittää, että rikosoikeuden tehokkuuden varmistamiseksi ja sen pelkän symbolisuuden torjumiseksi tulisi rikosoikeudellisia ja hallinnollisia sekä rakenteellisia rikoksen torjuntakeinoja kehittää samanaikaisesti ja toisiaan täydentäen.⁹⁵ Rikosoikeusjärjestelmän käyttöä talouselämän rikollisuuden torjuntaan puoltaa sen sisäinen perustelutarve ja kriminalisointiperiaatteista sekä ihmis- ja perusoikeuksista johdettavat rajoitukset. Nämä pakottavat ottamaan huomioon myös yksilön oikeusturvan esimerkiksi hallinnollisia tai yksityisoikeudellisia sanktiokeinoja paremmin. Rikosoikeuden ja muiden oikeudellisten ohjailukeinojen käyttäminen *rinnakkain* tarjoaisi kriminaalipoliittisesti hyväksyttävimmän keinon ehkäistä talouselämän väärinkäytöksiä.

⁹⁵ Lahti 1991a s. 265.

5 Kirjanpitoon kohdistuvat rikokset

5.1. YLEISTÄ KIRJANPITORIKOKSISTA JA NIIDEN SUOJELUOBJEKTISTA

Kirjanpitorikoksissa suojataan kirjanpitovelvollisen taloudellisesta tuloksesta ja taloudellisesta asemasta kirjanpidon perusteella saatavan kuvan oikeellisuutta. Kirjanpitorikosten kriminalisoinneissa ohjataan kirjanpitovelvollista laatimaan kirjanpitonsa niin huolellisesti, että kirjanpidolle asetetut tehtävät täyttyvät ja että kirjanpidosta saatava informaatio on oikeaa ja luotettavaa.

Säännökset kirjanpitorikoksesta ja tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta ovat nykyisin rikoslain 30 luvussa. RL 30:9:ssä säädetään kirjanpitorikoksesta ja 10 §:ssä tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta. Edellisiä täydentävästi kirjanpitolain 8 luvun 4 §:ssä on kirjanpitorikkomusta koskeva pykälä, jossa on säädetty rangaistus kirjanpitorikoksia lievemmistä kirjanpidon laiminlyönneistä.¹

RL 30 luvun 9 § (24.8.1990/769)

Kirjanpitorikos Jos kirjanpitovelvollinen, tämän edustaja tai se, jolle kirjanpito on toimeksiannolla uskottu, tahallaan,

- 1) laiminlyö kokonaan tai osaksi liiketapahtumien kirjaamisen tai tilinpäätöksen laatimisen,
 - 2) merkitsee kirjanpitoon vääriä tai harhaanjohtavia tietoja tai
 - 3) hävittää, kätkee tai vahingoittaa kirjanpitoaineistoa
- ja siten olennaisesti vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta tai taloudellisesta asemasta, hänet on tuomittava *kirjanpitorikoksesta* sakkoon tai vankeuteen enintään kolmeksi vuodeksi.

¹ Kirjanpitorikoksen uudet tunnusmerkitöt siirrettiin kirjanpitolaista rikoslakiin rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäisessä vaiheessa vuonna 1991, ks. OJL 5/1984 s. 130–131, HE 66/1988 s. 79, ks. myös Kirjanpitolaki 24.8.1990/769. Aiemmin kirjanpitorikokset oli kriminalisoitu kirjanpitolaissa. Kirjanpitolakiin jätettiin tuolloin säännös kirjanpitorikkomuksesta omaksi pykäläkseen (KPL 38a §, myöhemmin muutettu KPL 8 luvun 4 §:ksi), ks. HE 66/1988 s. 90.

RL 30 luvun 10 § (24.8.1990/769)

Tuottamuksellinen kirjanpitorikos. Jos kirjanpitovelvollinen, tämän edustaja tai se, jolle kirjanpito on toimeksiannolla uskottu, törkeästä huolimattomuudesta

- 1) laiminlyö kokonaan tai osaksi liiketapahtumien kirjaamisen tai tilinpäätöksen laatimisen taikka
- 2) hävittää, hukkaa tai vahingoittaa kirjanpitoaineistoa ja siten olennaisesti vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta tai taloudellisesta asemasta, hänet on tuomittava *tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

KPL 8 luvun 4 § (30.12.1997/1336)

Kirjanpitorikkomus. Joka tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta

- 1) laiminlyö kirjanpitomerkintöjen tekemisen 2 luvun 4 §:n 2 momentissa säädettyssä määräajassa,
 - 2) laiminlyö 2 luvun 10 §:ssä tarkoitetun kirjanpitoaineiston säilytysvelvollisuuden,
 - 3) laatii tilinpäätöksen tai konsernitilinpäätöksen vastoin 3 luvun 2 §:ää tai
 - 4) laiminlyö 3 luvun 9 §:ssä tarkoitetun ilmoitusvelvollisuuden, on tuomittava, jollei teko ole rangaistava rikoslain 30 luvun 9 tai 10 §:ssä tarkoitettuna kirjanpitorikoksena tai tuottamuksellisena kirjanpitorikoksena eikä teosta ole muuallakaan laissa säädetty ankarampaa rangaistusta, *kirjanpitorikkomuksesta* sakkoon.
- Rangaistusta ei tuomita, jos rikkomus on vähäinen.

Kirjanpitorikoksena on kriminalisoitu lähinnä kirjanpidon vähäistä vakavammat laiminlyönnit, kirjanpidon laatiminen virheellisenä sekä kirjanpidon laista johtuva säilyttämisvelvollisuuden laiminlyönti.² Kirjanpitorikoksen kriminalisoinnin perustana on huolellisen kirjanpidon vaatimus. Vaatimuksella on tärkeä merkitys talouden terveen toiminnan kannalta. Huolel-

² Kirjanpitorikoksen sääntelyn taustaa ks. Rautio 1999 s. 692. Uudistuksessa myös täsmennettiin ja tiukennettiin kirjanpitorikoksen rangaistavuuden alaa ja tiukennettiin rangaistusasteikkoa. Kirjanpitorikoksen rangaistusasteikkoa on tarkennettu useaan kertaan vuoden 1991 jälkeenkin. Kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön siirtämisen rikoslakiin taustalla oli ajatus siitä, että kirjanpidon laiminlyönnein pystyttäisiin peittämään epäilyt muista törkeistä kirjanpito-, velallisen- ja verorikoksista. Näihin puutteisiin on havahduttu. Lehtonen 1989 s. 114. Nyt vireillä olevista muutoksista ks. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000. Rikoslain uudistamisen yhteydessä säädettiin kirjanpitorikoksesta myös tuottamuksellinen tekotapa ja nykyisin kirjanpitorikoksesta rangaistaan joko tahallisenä (RL 30:9) tai tuottamuksellisesti (RL 30:10) tehtynä. Aiemmin kirjanpitorikos oli rangaistava vain tahallisenä tehtynä. Tätä pidettiin ongelmallisena, ks. Lehtonen 1989 s. 127.

lisen kirjanpidon vaatimuksella pyritään myös estämään sinänsä lailliseen elinkeinotoimintaan kohdistuvaa rikollisuutta, kuten veropetoksia ja velallisen rikoksia.³

Kriminalisoinnilla ei ole niinkään ollut tarkoitus turvata kirjanpidon teknistä virheettömyyttä, vaan pikemminkin kirjanpidon *antaman informaation* paikkansa pitävyyttä. Informaation totuudenmukaisuudella nähdään olevan välillistä merkitystä myös muiden rikosten ilmitulon ja talouden terveen toiminnan kannalta.⁴

Kirjanpitorikossäännöksillä turvataan yhtiön osakkaiden ja vastuuhenkilöiden tiedonsaantia yhtiön tilasta, mutta sitäkin tärkeämpänä suojelekohteena ovat ulkopuolisten, yhtiön velkojien ja rahoittajien sekä esimerkiksi verottajan oikeus saada oikeushenkilöstä riittävän paikkaansa pitäviä tietoja.⁵ Huoellisen kirjanpidon vaatimuksella on merkitystä niiden sidosryhmien kannalta, jotka perustavat oman toimintansa kirjanpidosta saatavan informaation varaan. Tällaisia tiedon hyväksikäyttäjryhmiä ovat esimerkiksi velkojat ja yleinen julkinen intressitaho, lähinnä verottaja.⁶

Suojeleobjektina on terveen taloudellisen yritystoiminnan suojele sekä luottamus kirjanpidon antamaan kuvaan yhtiön taloudellisesta asemasta ja tilasta. Suojeltavana oikeushyvinä voidaan siten pitää *kirjanpidon luotettavuutta ja oikeellisuutta sinänsä*.⁷ Tällöin voidaan ajatella suojan kohteena olevan kirjanpitovelvollisuuden lainmukaiseen täyttymiseen liittyvän luottamuksen turvaaminen. Suojeleobjektia kirjanpitorikoksissa on tarkasteltu myös vahingonkärsijätahon kautta.⁸ Korkeimman oikeuden ratkaisu-

³ HE 66/1988 s. 89 ja Frände 1999 s. 29.

⁴ Rautio 1999 s. 694.

⁵ Eri katsantokantoja on tavattu myös eritellä jaottelulla kirjanpidon ulkoiseen ja sisäiseen merkitykseen, vrt. Heinonen 1966 s. 122.

⁶ Tuokko 1996 s. 169.

⁷ OLJ 5/1984 s. 133, HE 66/1988 s. 91. Lain esitöissä suojeltavaa objektia on määritelty seuraavasti: "... yritysten luotonantajien, osakkeenomistajien ja myös julkisen vallan kannalta on tärkeää, että yrityksen kirjanpito antaa luotettavan kuvan yrityksen taloudellisesta tuloksesta ja toiminnasta..."

⁸ Tapauksen KKO 1999:2 yhteydessä ks. Frände 1999 s. 28–31. Ratkaisussa KKO 1999:2 otettiin lähinnä kantaa asianomistaja-asemaan kirjanpitorikoksessa. Tapauksessa katsottiin, ettei konkurssipesällä ole asianomistajan puhevaltaa tuottamuksellisessa kirjanpitorikoksessa. Tapauksessa A oli X Oy:n hallituksen jäsenenä tehtävänään myös yhtiön kirjanpidon laatiminen törkeästä huolimattomuudesta jättänyt huolehtimatta yhtiön tilinpäätöksen laatimisesta tilikausilta 1.12.1988–30.11.1989 ja 1.12.1989–31.12.1990 kolmen kuukauden kuluessa tilikausien päättymisestä. Ensin mainitulta tilikaudelta vasta

käytännössä suojeltavan oikeushyvän sisältöä on pidetty vahingonkärsijätahoa laajempana.⁹ Kantaa tukee hallituksen esityksessä oleva keskustelu suojeluobjektista, jossa on korostettu, että suojelun kohteena ovat yksityisten vahingonkärsijöiden lisäksi julkiset intressit, rikosten ilmitulon mahdollistaminen sekä yleisesti yritystoimintaa ylläpitävä *luottamus*.¹⁰ Sidosryhmät, joiden oikeutta oikeaan informaatioon säännöksillä suojellaan, perustavat oman toimintansa nimenomaan oletukselle siitä, että kirjanpitovelvollinen toimii laissa edellytetyllä tavalla ja että kirjanpitovelvollisen kirjanpito siksi on luotettava ja antaa oikean kuvan kirjanpitovelvollisen taloudellisista olosuhteista.

Suojeluobjektin kytkeminen yritystoimintaa ylläpitävään luottamukseen on omiaan lisäämään laista ja tapanormeista johtuvan kirjanpidon laatimisvelvollisuuden merkitystä kirjanpitorikosten tunnusmerkistöjen soveltamisessa. Kirjanpitorikoksen kriminalisoinnin suojeluobjektin tarkastelussa olisikin hyödyllistä lähteä siitä, mitä huolelliselta kirjanpidolta esimerkiksi osakeyhtiössä edellytetään, ja tarkastella kirjanpitorikoksena rangaistavien laiminlyöntien alaa korostuneesti kirjanpidon laatimisvelvollisuudesta ja oikein laaditun kirjanpidon sisältövaatimuksista käsin.

5.2 KIRJANPITORIKOSTEN TEKOTAPOJA KOSKEVAT TUNNUSMERKISTÖT

Kirjanpitorikoksen tunnusmerkistö saa sisältönsä paljolti kirjanpitoa ja kirjanpitovelvollisuutta sääntelevän normiston kautta.¹¹ Osakeyhtiön kirjanpitoa ja kirjanpitovelvollisuutta säännellään yhtäältä kirjanpitolaissa¹² sekä

10.9.1990 ja jälkimmäiseltä tilikaudelta vasta 22.1.1992 allekirjoitettu tilinpäätös olivat lisäksi jääneet puutteellisiksi siten, että niihin ei ollut sisällytetty voimassaolevien säännösten mukaisesti tilintarkastajien edellyttämiä riittäviä tietoja kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Menettelyllään A:n katsottiin olennaisesti vaikeuttaneen oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen taloudellisesta tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

⁹ HE 66/1988 s. 89–90. Ks. myös korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 2000:86 osalta Nuutila 2000 s. 87.

¹⁰ HE 66/1988 s. 89–90.

¹¹ Ks. OJL 5/1984 s. 133. Vrt. Lehtonen 1989 s. 117, ks. myös Pettinen 1998 s. 17.

¹² Kirjanpitolakia uudistettiin ja nykyisin voimassa oleva kirjanpitolaki on säädetty 30.12.1997. Ks. vuoden 1998 kirjanpitolaki (1336/98). Uudistunutta kirjanpitolakia sovelletaan

kirjanpitoasetuksessa ja toisaalta eettisen tapanormiston, hyvän kirjanpitotavan, sekä kirjanpitolautakunnan suosituksin. Edellä mainittujen säännösten mukaisesti laadittu kirjanpito on *huolellista*. Tämä aksiomaattinen toteamus on myös kirjanpitorikoksen kriminalisoinnin tausta-ajatuksena.¹³ Osakeyhtiön kirjanpidon laatimis- ja säilyttämisvelvollisuudesta säädetään osakeyhtiölaissa ja kirjanpitolaissa ja -asetuksessa. Lisäksi kirjanpitovelvollisuuden sisältöä on täsmennetty kirjanpitolautakunnan yleisohjein sekä kauppa- ja teollisuusministeriön päätöksellä.¹⁴

Kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön mukaisia tekotapoja voidaan konkretisoida tarkastelemalla kirjanpidon tehtäviä. Tehtävien määrittely auttaa myös kirjanpitorikoksen tulkinnessa määrittelemällä rajoja ja sisältöä esimerkiksi tunnusmerkistöissä esitetyille olennaisuuden ja oikean ja riittävän kuvan vaatimuksille.

Yrityksen kirjanpidon kenties tärkein tehtävä on *kirjanpidon* erilläänpito-tehtävä. Kirjanpidon tehtävänä on erottaa yhtiön varallisuuspiiri sen omistajien ja muiden läheisten varallisuuspiiristä. Toinen kirjanpidon keskeisistä tehtävistä on *tuloslaskentatehtävä*. Kirjanpidon avulla on pystyttävä määrittelemään yhtiön taloudellinen tilanne ja käytettävissä olevat varat. *Hyväksikäytötehtävällä* tarkoitetaan sitä, että kirjanpitoa apuna käyttäen pystytään yhtiöstä tekemään arvioita, joiden varaan muu taloudellinen toiminta voidaan perustaa.¹⁵ Oikein laaditun kirjanpidon on lisäksi täytettävä ainakin seuraavat laista ja hyvästä kirjanpitotavasta johtuvat oikeellisuusedellytykset: kirjanpidon on oltava *oikein järjestetty, luotettava, selvä, täydellinen ja jatkuva*.¹⁶

Rikoslain 30 luvun 9 §:n ensimmäisenä tekotapana on kirjanpidon laiminlyönti. Sekä tuottamuksellisessa että tahallisessa rikoksessa on kriminalisoitu kirjanpidon tai tilinpäätöksen laatimisen laiminlyönti kokonaan tai osin.

1.1.1998 alkaen, mutta kirjanpitovelvollinen on voinut soveltaa uutta lakia jo 31.12.1997 päättyneellä tilikaudella. Vuonna 1997 voimassa ollut kirjanpitolaki on olennaisilta osin yhteneväinen uuden kirjanpitolain kanssa, koska suurin osa vuoden 1998 lakiin kirjatusta säännöksistä oli toteutettu osittaisuudistuksina jo vanhaan kirjanpitolakiin. KPL 31.12.1997/1336. Uudistettu kirjanpitolaki on tullut voimaan tämän tutkimuksen otoksen keräämisen jälkeen. Nyt tarkasteltavana olevissa konkurssissa sovellettiin aiempaa, vuodelta 1973 olevaa kirjanpitolakia (655/1973). Tässä on kuitenkin pidetty perusteltuna viitata nykyisin voimassa olevaan kirjanpitolakiin.

¹³ Heinonen 1966 s. 123–124.

¹⁴ Ks. myös kauppa- ja teollisuusministeriön päätös kirjanpidossa käytettävistä menetelmistä 26.1.1998/47.

¹⁵ Ks. Riistama 1994.

¹⁶ Eriksen – Kristiansen 1990 s. 35.

Liiketapahtumien kirjaamisen tai tilinpäätöksen laatimisen laiminlyönti saa sisältönsä kirjanpidon laatimisvelvollisuudesta osakeyhtiössä.¹⁷

Osakeyhtiön kirjanpito koostuu kirjanpitoaineistosta. Kirjanpitoaineistolla tarkoitetaan muun muassa kirjanpitokirjoja, tositteita ja liiketapahtumia koskevaa kirjeenvaihtoa. Kirjanpitolain toisessa luvussa on säännökset liiketapahtumien kirjaamisesta. Kirjanpitolaista johtuen liiketapahtumat on kirjattava kirjanpitoon aika- (peruskirjanpito) sekä asiajärjestyksessä (pääkirjanpito).¹⁸ Kirjausten on perustuttava päivättyyn ja numeroituun tositteeseen, joka todentaa liiketapahtuman. Menotositteesta on käytävä ilmi vastaanotettu tuotannontekijä ja vastaavasti tulotositteesta on oltava selvitys luovutetusta suoritteesta.¹⁹

Kirjanpidon *laatimisella* tarkoitetaan lähinnä kirjanpitoon merkittävien liiketapahtumien (menot, tulot ja rahoitustapahtumat sekä niiden oikaisu- ja siirtoerien) oikea-aikaista kirjaamista osakeyhtiön kirjanpitoon ja toisaalta tilinpäätöksen laatimista KPL 3 luvussa edellytetyllä tavalla. Mikäli liiketapahtumia ei merkitä lain edellyttämällä tavalla kirjanpitoon laissa säädetyn määräajan kuluessa, laiminlyönti tulee yleensä kirjanpitorikoksena rangaistavaksi, jos tunnusmerkistössä edellytetty olennaisuuskynnys täyttyy.²⁰ Niin ikään osittainen laiminlyönti on kriminalisoitu. Se tarkoittaa lain esitöiden mukaan yleensä useampien merkittävien kirjausten laiminlyöntiä.²¹

Kirjanpitolain 3 luku ja osakeyhtiölaki sääntelevät *tilinpäätöksen* laatimista osakeyhtiössä. Tilikaudelta on laadittava tilinpäätös, joka käsittää tulos-

¹⁷ Aiemmin, kun kirjanpitorikokset oli kriminalisoitu kirjanpitolain yhteydessä, oli kirjanpitolain säännösten vastaisuus rikoksen tunnusmerkistön täyttymisen edellytys, ks. Lehtonen 1989 s. 117. Nykyisin tekotavat on nimenomaisesti mainittu rikosten tunnusmerkistöissä.

¹⁸ KPL 2 luvun 4 §:n 2-kohta.

¹⁹ Tämä KPL 2 luvun 5 §:ssä ilmaistu nk. audit trail -periaate tarkoittaa, että liiketapahtumat on kirjattava kirjanpitoon siten, että kirjausten yhteys tositteesta peruskirjanpitoon, tilinpäätökseen ja tuloslaskelmaan ja taseeseen on vaikeuksista todettavissa.

²⁰ Kirjanpitolaki edellyttää kirjaamisen tapahtuvan kahden kuukauden kuluessa tapahtumapäivästä. Tästä johtuen esimerkiksi konkurssitapauksessa viimeiset kuukaudet ennen konkurssia jäävät usein kirjaamatta kirjanpitoon, mutta tämä ei vielä muodosta kirjanpitorikosta. Tätä kahden kuukauden kirjaamisaikaa ehdotetaan nostettavaksi neljään kuukauteen pienille kirjanpitovelvollisille. Muutosehdotus on omiaan antamaan lisää joustavuutta kirjausmerkintöjen tekemiseen ja siten helpottamaan pienten kirjanpitovelvollisten toimintaa. Toisaalta väljennyksillä pyritään kirjanpidon yleisen tason ja luotettavuuden parantamiseen, ks. HE 189/2000 s. 6.

²¹ HE 66/1988 s. 90.

laskelman, taseen ja liitetiedot. Kirjanpitoon perustuvan tilinpäätöksen on annettava oikeat ja riittävät tiedot velallisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilinpäätös tulee laatia kolmen kuukauden kuluessa tilikauden päättymisen jälkeen (KPL 3:6). Tilinpäätöksen laatimatta jättäminen voi täyttää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistössä edellytetyn kirjanpidon osittaisen laiminlyönnin, mikäli sillä katsotaan olevan olennainen merkitys tase-aseman kuvaamisen kannalta. Tilinpäätöksen laatimisen osittaista laiminlyöntiä voi olla myös tuottojen ja kulujen kirjaamatta jättäminen tilinpäätökseen, tuloslaskelmaan tai taseeseen, jos olennaisuuskynnys ylittyy.²²

RL 30 luvun 9 §:n 2-kohdassa on rangaistavaksi säädetty *väärän tai harhaanjohtavan tiedon* merkitseminen kirjanpitoon. Näin rangaistavaksi on säädetty yhtäältä väärän tiedon antaminen ja toisaalta oikean tiedon salaaminen tai sen esittäminen harhaanjohtavalla tavalla. Tuottamuksellisessa kirjanpitorikoksessa ei väärän tai harhaanjohtavan tiedon merkitsemistä kirjanpitoon ole kriminalisoitu.²³ Väärien ja harhaanjohtavien tietojen merkitseminen kirjanpitoon törkeästä tuottamuksesta on kriminalisoitu KPL 8 luvun 4 §:ssä, joka on rikoslain kirjanpitorikosta täydentävä rangaistussäännös.²⁴

Väärien tai harhaanjohtavien tietojen merkitsemisessä voi olla kyse joko jatkuvasta kirjanpidosta tai vain yksittäisestä virheestä esimerkiksi tilinpäätöksessä. Vääriä tietoja ovat varsinaiset virheelliset ja tosiasioiden vastaiset tiedot, kun taas harhaanjohtavilla tiedoilla tarkoitetaan lähinnä tosiasioita vastaamattoman vaikutelman antamista.²⁵ Jo yksikin merkittävä virheellinen kirjaus voi täyttää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön, jos kirjauksen merkitys on niin suuri, että sillä on merkitystä yhtiön kokonaisvarallisuuden ja yhtiöstä saatavan kuvan oikeellisuuden kannalta. Virheellinen kirjaus voi liittyä velallisen rikokseen, sillä lainvastaisesti otettu omaisuus osakeyhtiöstä saatetaan peittää virheellisellä kirjauksella. Virheellisiä kirjauksia voivat olla muun muassa vieraiden kuittien liittäminen yhtiön kirjanpitoon tai omaisuuden arvostukseen kirjanpidossa.

²² Lehtonen 1989 s. 125.

²³ HE 66/1988 s. 91–92.

²⁴ Samaan kirjanpitoon kohdistuvia eri tekoja arvioitaessa on huomattava, että samaan kirjanpitoon voi kohdistua sekä tahallisia että törkeästä huolimattomuudesta tapahtuneita tekoja tai laiminlyöntejä, ks. Lehtonen 1989 s. 128. Ks. kirjanpidon puutteiden ja virheiden esiintymistavoista, niiden yhteydestä rangaistussäännöksiin sekä virheiden ja puutteiden paljastumisesta tilintarkastuksen yhteydessä Koskinen 1999 s. 63.

²⁵ Lehtonen 1989 s. 126–128.

Lain mukaan laaditun kirjanpidon ja tilinpäätöksen on annettava *oikea ja riittävä kuva* osakeyhtiön taloudellisesta tilanteesta. Kirjanpitolain (KPL 3:2) mukaan tilinpäätöksen on sisällettävä oikeat ja riittävät tiedot kirjanpito-velvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Myös tilinpäätöksen sisältämien tuloslaskelman, taseen ja liitetietojen on oltava sisällöltään oikeita, ja niiden on annettava oikeat ja riittävät tiedot kirjanpito-velvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Sanamuodoltaan kirjanpitorikoksen tekotapatunnusmerkistö vastaa siten KPL 3 luvun 2 §:ssä asetettua sisällöllistä vaatimusta.

Väärä kirjanpito kohdistuu joko tosineaineistoon, juoksevaan kirjanpitoon tai tilinpäätökseen. Väärien tietojen antamisella tarkoitetaan tosiasioita vastaamattomien tietojen merkitsemistä kirjanpitoon.²⁶ Tiedon virheellisyyttä arvioidaan lähinnä tiedon hyväksikäyttäjien eli velkojien ja muiden sidosryhmien näkökulmasta. Hallituksen esityksessä on lähdetty siitä, että esimerkiksi tekaistuihin, väärennettyihin tai muutoin tosiasioita vastaamattomiin tositteisiin perustuvat kirjaukset voisivat olla väärän tiedon merkitsemistä kirjanpitoon samoin kuin liiketapahtuman kirjaaminen kahteen kertaan, mikäli teot ovat olleet toistuvia tai olennaisuuskynnys muutoin ylittyy.²⁷ Myös *oikean tiedon salaaminen* voi olla kirjanpitorikoksena rangaistavaa, jos kirjanpito-velvollisen on kirjanpito-velvollisuuden sisältöä määrittävien säännösten mukaan annettava sellainen tieto kirjanpidossa tai tilinpäätöksessä.²⁸

Harhaanjohtava tieto taas viittaa sinänsä totuudenmukaiseen tietoon, joka on esitetty kirjanpidossa tai tilinpäätöksessä niin, että asiayhteydestä tai muusta syystä johtuen syntyy todellista asiantilaa vastaamaton vaikutelma.²⁹ Harhaanjohtavana menettelynä voitaisiin lain esitöiden mukaan pitää mm. väärää jaksottamista tai vaihto-omaisuuden kuvaamista taseessa.³⁰

Oikeiden tietojen arvioinnin lähtökohtana ovat jälleen kirjanpidon laatimista sääntelevät normit.³¹ Erityisesti omaisuuden arvostamiseen kirjanpidossa liittyy epävarmuutta, joka saattaa hankaloittaa kirjanpidon virheiden

²⁶ HE 66/1988 s. 90.

²⁷ HE 66/1988 s. 90.

²⁸ Lain esitöissä mainitaan mm. velkojen jättäminen pois taseen vastattavista esimerkkinä rangaistavasta oikean tiedon salaamisesta kirjanpidossa, O LJ 5/1984 s. 159. Tämä tekotyyppi on usein yhteydessä velallisen rikoksiin, erityisesti velallisen petosrikokseen.

²⁹ O LJ 5/1984 s. 158–159 ja HE 66/1988 s. 90.

³⁰ O LJ 5/1984 s. 159.

³¹ HE 66/1988 s. 91, Tuokko 1996 s. 171 sekä Lehtonen 1989 s. 125.

arviointia.³² Ensinnäkin omaisuuden oikeaan arvostukseen liittyy kysymys, kenen näkökulmasta omaisuutta tulisi arvioida. Onko omaisuuden arvo kriisitilassa olennaisesti huonompi kuin yrityksen toimiessa voitollisesti? Omaisuuden arvostuksen ongelmallisuus kirjanpitorikoksen oikeiden ja riittävien tietojen arvioinnin yhteydessä saattaa olla myös muiden rikosten arvioinnin perusta, ja siksi arvostamisen ongelma voi välillisesti liittyä muun kuin kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön täyttymisen arviointiin.

Kolmantena tekotapatunnusmerkkinä on kirjanpitoaineiston hävittäminen, kätkeminen tai vahingoittaminen. RL 30 luvun 9 §:n 3-kohdan sekä RL 30 luvun 10 §:n 2-kohdan mukaan kirjanpitorikoksena rangaistavaa on kirjanpidon *hävittäminen, kätkeminen tai vahingoittaminen*. Kirjanpidon säilyttämisestä on säädetty kirjanpitolain 2 luvun 10 §:ssä. Säilytysaika on säädetty verrattain pitkäksi (6–10 vuotta). Kirjanpidon laatimisesta konkurssiin asettamisen jälkeen ja kirjanpidon säilyttämisestä konkurssipesän hallussa on annettu KPL 2 lukua täsmentävät säännökset konkurssiasiaain neuvottelukunnan suosituksella.³³

Kirjanpitoaineiston *hävittämistä* voi lain esitöiden mukaan olla esimerkiksi poikkeuksellisen tuloksellisen tilivuoden kirjanpitoaineiston hävittäminen tarkoituksena välttää kirjanpidon osoittaman tuloksen mukaan määrättävää veroa.³⁴ Hävittämistä voi olla kirjanpitoaineiston tuhoaminen esimerkiksi polttamalla.

Vahingoittamisella tarkoitetaan kirjanpitomerkintöjen tekemistä epäselviksi lisämerkinnöin ja korjauksin ja sen tekeminen siten mahdottomaksi lukea.³⁵ Hävittämisenä, kätkemisenä tai vahingoittamisena voidaan pitää myös kirjanpidon sijoittamista paikkaan, jossa kirjanpito turmeltuu.³⁶ Lähiinnä kielellisenä erona RL 30 luvun 9 ja 10 §:n välillä on se, että 10 §:n 2 kohdassa puhutaan hukkaamisesta kätkemisen sijaan.³⁷ Kirjanpidon huolellisen säilyttämisen vaatimus jatkuu konkurssiin asettamisen jälkeenkin, ja esimerkiksi väliaikainen pesänhoitaja on velvollinen säilyttämään velallisyhtiön kirjanpidon.

³² Tuokko 1996 s. 174.

³³ Konkurssiasiaain neuvottelukunnan suositus 4/27.8.1996.

³⁴ HE 1988/66 s. 96.

³⁵ HE 66/1988 s. 90–91 ja OJL 5/1984 s. 159

³⁶ Lehtonen 1989 s. 126.

³⁷ Jakoa kirjanpitorikokseen ja tuottamukselliseen kirjanpitorikokseen onkin pidetty ensisijaisesti lakiteknisenä, moitittavuusastetta koskevana tarkennuksena. Tuottamuksellisen tekemuodon ottamisesta rikoslakiin ks. myös OJL 5/1984 s. 134–135.

Tekotapaa koskevan tunnusmerkistötekijän täyttyminen ei kuitenkaan ole riittävää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön täyttymisen kannalta. Tekotapatunnusmerkin täyttymisen lisäksi teolla on *olennaisesti* vaikeutettava *oikean tai riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisesta tai tämän taloudellisesta tilanteesta*.³⁸ Suoranaisen välittömän vahingon aiheutumista velkojille tai muille tahoille ei kuitenkaan edellytetä, vaikka käytännössä välillistä vahinkoa kirjanpitorikoksesta voikin syntyä esimerkiksi siten, että kirjanpitorikoksen muodostava teko tai laiminlyönti estää tai vaikeuttaa jollakin muulla rikoksella aiheutetun vahingon selvittämistä.³⁹

5.3 OLENNAISUUS SEKÄ OIKEA JA RIITTÄVÄ KUVA

Sekä tahallisen että tuottamuksellisen kirjanpitorikoksen tunnusmerkistöön on kirjattu kiellettyä seurausta koskeva soveltamiskynnys. Kirjanpitorikoksena on kriminalisoitu kirjanpidon *vähäistä suuremmat* laiminlyönnit ja virheet.⁴⁰ Siten kirjanpitorikoksen tekotapaa koskevan tunnusmerkin täyty-

³⁸ HE 66/1988 s. 91. Seurausedellytystä kirjanpitorikoksessa esitetään muutettavaksi siten, että tavallisen kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön täyttyminen kytketään nykyistä selvemmin KPL 3 luvun 2 §:n säännökseen, ja maininta seurauksesta koskisi vain toiminnan tuloksesta saatavan kuvan vaarantamista, ks. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 17.

³⁹ Ks. Nuutila 2000 s. 87.

⁴⁰ Kun RL 30:9 ja 10:ssä rankaisemisen edellytykseksi otettu olennaisuusvaatimus ei täyty, saattavat rikoslain ulkopuoliset rangaistussäännökset, kuten KPL 8:4:n tarkoittama kirjanpitorikkomus tulla sovellettaviksi. Esimerkkitapauksena KPL 8:4:n soveltumisesta on lain esitöissä kuvattu muutaman kirjauksen laiminlyöntiä, mikä ei pääsääntöisesti vielä täytä kirjanpitorikokselta vaadittavaa tekotapaa. HE 66/1988 s. 90 sekä OJL 5/1984 s. 159–160. Kirjanpitorikkomuksesta voidaan rangaista sitä, joka tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta laiminlyö kirjanpitomerkintöjen tekemisen kirjanpitolain edellyttämällä tavalla, laiminlyö kirjanpidon säilytysvelvollisuuden, laatii tilinpäätöksen kirjanpitolain vastaisesti tai laiminlyö tilinpäätöksen KPL 3:9:n mukaisen rekisteröintivelvollisuuden, mutta ei ole kuitenkaan syyllistynyt rikoslain tarkoittamaan kirjanpitorikokseen. Rangaistavuuden edellytyksenä on lisäksi se, ettei teosta ole muualla säädetty ankarampaa rangaistusta, ja ettei teko ole vähäinen. Kirjanpitorikkomus on siis nimenomaisen sanamuotonsakin mukaan tarkoitettu toissijaiseksi, täydentäväksi rangaistussäännökseksi. Olennaisuuskriteeriä ei kirjanpitorikkomukseen ole myöskään säädetty, ks. KPL 30:12. 1997/1336 sekä HE 173/1997. Sisällöllisesti KPL 8:4 vastaa aiemmin voimassa ollutta KPL 38a §:ää. KPL 8:4:n tarkennukset on tehty lähinnä HM 6 §:n (nykyisin Perustuslain 8 §) edellyttämällä tavalla rangaistavuuden alan täsmentämiseksi, ks. HE 173/1997. Tämän tutkimuksen konkurssissa sovelletaan vanhaa vuodelta 1973 olevaa kirjanpitolakia ja siksi jäljempänä empiiristen havaintojen yhteydessä on viitattu KPL 8 luvun 4 §:ään. Aiemman lain osalta tunnusmerkistön täyttymisestä myös Heinonen 1986 s. 180.

misen lisäksi teolla on *olennaisesti vaikeutettava oikean ja riittävän kuvan saamista* kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta tai taloudellisesta asemasta.⁴¹ Taloudellisen tuloksen käsite liittyy yhtiön tuloslaskelmasta saatuun kuvaan toiminnan taloudellisesta tuloksesta. Taloudellista asemaa kuvaava termi liittyy sen sijaan taseasemaan.⁴² Jommastakummasta saatavan kuvan on oltava olennaisesti vääristynyt, jotta teosta voidaan rangaista kirjanpitorikoksena (RL 30:9 ja 30:10).

Olennaisuusvaatimus kytkeytyy olettamukseen oikein laaditun kirjanpidon sisältämän tiedon oikeellisuudesta ja riittävydestä. Oikean ja riittävän kuvan arvioinnissa on kyse kirjanpidon tosiasiallisesti osakeyhtiön taloudellisesta tilanteesta ja toiminnasta antaman kuvan vertailusta siihen kuvitteelliseen kuvaan, jonka oikein laadittu kirjanpito antaisi osakeyhtiöstä, jos se olisi laadittu asianmukaisella tavalla. Kyse on eräänlaisesta objektiivisesta arviosta kirjanpidon oikeellisuudesta tai sen vääristymisestä.

Lähtökohdaksi olennaisuuskynnyksen ylittymisen arvioinnissa tulee asettaa tiedon hyväksikäyttäjien näkökulma, ja virhettä tai laiminlyöntiä tarkasteltaessa kiinnitetään huomiota niiden merkitykseen sidosryhmille.⁴³ Minkään tahon nimenomaista erehtymistä tai väärän kuvan tosiasiallista syntymistä ei edellytetä, vaan riittää, että kirjanpidon antama kuva on siten vääristynyt, että sidosryhmien erehtyminen on mahdollista.⁴⁴ Vastaavasti olennaisuusvaatimuksen ei yleensä voida katsoa ylittyvän, vaikka yhtiön kirjanpito olisi laiminlyöty, jos kirjanpitovelvollisella ei ole ollut toimintaa laiminlyönnin aikana. Tällöinhän ei vaaranneta minkään tahon mahdollisuutta saada yhtiön toiminnasta oikeaa ja riittävää kuvaa.

Olennaisuuskynnyksen sisältöä ei ole laissa tai sen esitöissä tarkemmin määritelty. Määritelmän puuttuessa se, milloin olennaisuuskynnys ylittyy, on harkittava tapauskohtaisesti. Termeinä rikoslaissa käytetty olennaisuus ja oikea ja riittävä kuva ovat yhteneviä kirjanpitoa sääntelevien normistojen käsitteiden kanssa. Niinpä niiden sisältöä voidaan lähestyä yksityisoikeudellisista normeista käsin. Olennaisuuskynnyksen arvioinnissa keskeisiä läh-

⁴¹ Olennaisuus-termi ilmenee kirjanpitoperiaatteen muodossa esitettynä ajatuksena siitä, että tilinpäätöksen on sisällytettävä informaatio kaikista sellaisista eristä ja tapahtumista, joilla on huomattava vaikutus tilinpäätökseen, ks. esim. Mähönen 2001 s. 241, s. 458 alaviite 1097 ja s. 600.

⁴² Koskinen 1999 s. 72–75.

⁴³ Tuokko 1996 s. 169.

⁴⁴ Eriksen – Kristensen 1990 s. 36–38.

teitä ovat kirjanpitoa sääntelevät normit, erityisesti hyvä kirjanpitolata.⁴⁵

Olennaisuuskynnyksen ylittymisen arvioinnissa myös KILA:n lausunnoille huolellisen kirjanpidon sisällöstä on annettu kirjallisuudessa merkitystä.⁴⁶ Lausunnoista on pyritty johtamaan sääntöjä siitä, milloin olennaisuusvaatimuksen voidaan katsoa ylittyneen.⁴⁷ Lisäksi erityisesti tilinpäätöksen virheiden ja puutteiden olennaisuuskynnystä tutkimuksessaan tarkastellut Koskinen päätyy esittämään, että epäolennaisia virheitä olisivat ainakin enintään viiden prosentin suuruiset virheet laskettuna yhtiön tilikauden voitosta ennen satunnaisia eria, varauksia ja veroja. Sen sijaan 5–10 prosentin virheiden kohdalla tulisi olennaisuutta pyrkiä arvioimaan eri tekijöiden yhteisvaikutusta punnitsemalla. Jos taas virheet ylittävät kymmenen prosenttia em. tavalla lasketusta voitosta, olisi virhe lähtökohtaisesti aina olennainen.⁴⁸ Koskisen esittämää arviointimallia voitaneen hyödyntää eräänlaisena väljänä mittapuuna olennaisuuskynnyksen arvioinnissa. Tapauskohtaista harkintaa on syytä kuitenkin pitää ensisijaisena olennaisuuden arviointitapana.

Olennaisuuden arvioinnista käytännössä

Kirjanpitorikossäännöksen tarkoittaman olennaisuuskynnyksen ylittymisen tulkitsemiseen käytännössä vaikuttavia tekijöinä onkin lähinnä virheiden suhde yrityksen kokonaistaloudelliseen tilanteeseen, liikevaihtoon, tulokseen ja taseen loppusummaan sekä toisaalta hyvän kirjanpitolatavan asettamiin kirjanpidon sisällön vaatimuksiin.⁴⁹ Käytännössä olennaisuuskynnyksen täyttymistä tulee siis arvioida yksittäistapauksellisesti ja yhtiötä kokonaisuutena tarkastellen.

Esimerkiksi tässä tutkimuksessa erityistilintarkastuksen tekijöitä pyydettiin ottamaan tarkastuksen yhteydessä kantaa mahdollisten virheiden tai

⁴⁵ Pettinen 1998 s. 19.

⁴⁶ HE 66/1988 s. 91, Rautio 1999 s. 693–694, Koskinen 1999 s. 72 ja Pettinen 1998 s. 19.

⁴⁷ Kirjanpitolautakunnan antamien ratkaisujen perusteella olennaisuuskynnys tulisi asettaa noin 20%:iin liikevaihdosta, ks. KILA 1989/1054. Aiemmin kannatettiin tulkintaa, jonka mukaan olennaisuusvaatimuksen katsottiin ylittyvän, kun kirjanpidon virheet ylittivät 10 % liikevaihdosta, ks. KILA 1993/1222. Prosentuaalisten ohjeellisten määritelmien tekemistä on usein kritikoitu. Kuitenkin voidaan sanoa, että olennaisuuskynnyksen ylittymisen arviointi on aina suhteutettava yhtiön kokonaisvarallisuuteen ja yhtiön kirjanpidosta saatavan kuvan luotettavuuteen. Olennaisuuskynnyksen määrittelystä erityisesti ks. Kaupila 1999 (luentomoniste) sekä Koskinen 1999 s. 72–91.

⁴⁸ Koskinen 1999 s. 113–114.

⁴⁹ Pettinen 1998 s. 22.

laiminlyöntien vaikutukseen kirjanpidosta saatavien tietojen oikeellisuuteen ja riittävyteen sekä virheiden tai laiminlyöntien olennaisuuteen.⁵⁰ Kirjanpidon laiminlyöntien osalta kirjanpitorikokselta vaadittavan olennaisuusvaatimuksen täyttymistä on arvioitu muun muassa toiminnan laajuutta laiminlyöntien määrään vertaamalla. Erityistarkastuksissa olennaisuuden arvioinnin lähtökohtana on tarkastajan tiedon hyväksikäyttäjien näkökulmasta esittämä arvio yhtiön taloudellisesta tilanteesta. Jos erityistarkastuksissa huomataan virheen tai laiminlyönnin olleen niin suuri, että sillä on merkitystä tarkastuksessa yhtiöstä saatavan kuvan oikeellisuuden kannalta, täyttynee olennaisuuskynnys myös rikosoikeudellisessa mielessä.⁵¹ Nimenomaista soveltamiskynnystä ei ole.

Toiminnan laajuutta voidaan arvioida vertaamalla kirjanpitoa ja tarkastettavaksi saatua muuta aineistoa. Myös viranomaisilta saatuja pankkitilitietoja tai esimerkiksi alkoholiostomerkinottoja voidaan käyttää apuna olennaisuuskynnyksen ylittymisen arvioinnissa. Esimerkkinä voidaan mainita konkurssi K9, jossa yhtiön alkoholiostoja tarkastelemalla havaittiin, että lähes kokonaan laatimatta jääneen kirjanpidon ulkopuolella oli myyty jopa usealla miljoonalla markalla alkoholia vuosittain. Toiminnan harjoittamisesta saatiin selvää näyttöä, ja kirjanpitorikoksen täyttymiskynnyksen ylittyminen oli ilmeistä.

Olennaisuuskynnyksen kannalta ongelmallisimpia tilanteita saattaa olla kirjanpidon osittaisten laiminlyöntien merkityksen arviointi suhteessa kirjanpitorikoksen täyttymiseen. Olennaisuusvaatimus rajaa kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön soveltamisalaa tilanteissa, joissa kirjanpito on lähinnä konkurssia edeltävien kuukausien ajalta laiminlyöty. Ellei yhtiöllä ole ollut lainkaan toimintaa, ei olennaisuuskynnyskään voi täytyä eikä kirjanpidon pitkäkään laiminlyönti muodosta RL 30 luvun 9 tai 10 §:ssä tarkoitettua rikosta. Sen sijaan, jos yhtiöstä hankitun aineiston perusteella saatetaan päätellä, että yhtiöllä on ollut toimintaa aina konkurssiin asettamiseen saakka, muodostaa laiminlyönti todennäköisesti kirjanpitorikoksen. Esimerkiksi konkurssissa K35 oli olennaisuuskynnyksen ylittymistä tarkasteltu arvioimalla yhtiöstä saadun muun materiaalin perusteella laskettua todennäköistä liikevaihtoa.

K35 Yhtiön kirjanpito (päivä- ja pääkirjojen pitäminen) oli laiminlyöty 2 vuoden ajalta ennen konkurssia. Kuitenkin liikevaihto vastaavana ai-

⁵⁰ Ks. Konkurssiasiamiehen toimiston laatima tarkastusohje, Liite 3.

⁵¹ Eriksen – Kristensen 1990 s. 37.

kana oli vuonna 1995 ollut 753 000 markkaa, vuonna 1996 186 000 markkaa ja vuonna 1997 133 000 markkaa. Menettelyt olivat tilintarkastajan mukaan vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiön taloudellisesta tilanteesta ja tuloksesta.

Kirjanpidon osan laatimatta jättäminen saattaa johtaa kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön täyttymiseen, mikäli olennaisuuskynnys ylittyy. Kassa-kirjanpidon laatimatta jättäminen ei välttämättä täytä kirjanpitorikoksessa tarkoitettua kirjanpidon laiminlyönnin tunnusmerkkiä. Jos kassakirjanpitoa ei ole laadittu ja kassassa olevat rahavarat ovat ilmeisen suuria esimerkiksi yrityksen kokonaisvarallisuuteen nähden, tilanne muodostuu hieman toisenlaiseksi ja kassakirjausten laiminlyönti saattaa olla kirjanpitorikoksena rangaistavaa.

Kirjanpidon virheellisyyden ja harhaanjohtavuuden osalta olennaisuuskynnyksen ylittymisessä on tarkasteltava virheiden lukumäärää ja niiden kohteena olevan varallisuuden arvoa. Kirjanpidon virheellisyytapauksissa kirjanpitorikoksen katsotaan edellyttävän yleensä useita vääriä tai harhaanjohtavia kirjauksia.⁵² On myös mahdollista, että lukuisat pienehköt virheellisyydet ja ongelmat kirjanpidossa muodostavat sellaisen tekokokonaisuuden, että olennaisuuskynnys ylittyy, vaikka yksittäiset virheellisyydet sinänsä olisivat pieniä.

Kirjanpidon laiminlyönnit, joiden ei voida katsoa ylittävän kirjanpitorikoksessa vaadittavaa olennaisuuden kynnystä, voivat tulla tarkasteltaviksi kirjanpitolain mukaisina kirjanpitorikkomuksina. Olennaisuuskriteerin täyttymisen vaatimus onkin keskeinen ero varsinaisen kirjanpitorikoksen ja kirjanpitorikkomuksen välillä.⁵³ Esimerkkinä rikkomuspykälän soveltamisesta ja olennaisuuskynnyksen alittumisesta on hallituksen esityksessä mainittu muutaman kirjauksen laiminlyönti, mikä ei olisi rikoslain nojalla kirjanpitorikoksena rangaistavaa tekemättä jättämistä, mutta muutaman kirjauksenkin laiminlyöminen voisi tulla KPL 8:4:n tarkoittamana kirjanpitorikkomuksena rangaistavaksi. Tyypillisimmillään kirjanpitorikoksessa edellytettävä olennaisuuskynnys ei ylity silloin, kun yhtiön toiminta on käytännössä kokonaan loppunut eikä yhtiössä juuri ole harjoitettu liiketoimintaa kirjanpidon laiminlyömisestä aikana.

⁵² HE 66/1988 s. 90 sekä Rautio 1999 s. 693.

⁵³ HE 66/1988 s. 90.

Keskustelua olennaisuuskynnyksestä luopumisesta

Talousrikossäännösten uudistamista pohtinut työryhmä on mietinnössään päättänyt esittämään, että olennaisuuskynnyksestä kirjanpitorikoksessa luovuttaisiin ja rangaistavat teot porrastettaisiin eri törkeysasteisiin.⁵⁴ Olennaisuusvaatimus liittyisi vastaisuudessa lähinnä törkeän tekotavan tunnusmerkistöön. Uudistuksen tavoitteena on lisäksi laajentaa varsinaisen kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön soveltamisalaa kattamaan nykyistä suurempi osa kirjanpidon laiminlyönneistä.

Ehdotuksen mukaan kirjanpidon laiminlyönti tulisi rangaistavaksi törkeänä kirjanpitorikoksena silloin, kun laiminlyönnillä on esimerkiksi pyritty selvästi estämään räikeiden väärinkäytösten ilmitulo. Esitys laajentaisi toteutuessaan kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön soveltamisalaa myös lievempiin tekemuotoihin.⁵⁵ Tuottamukselliseen kirjanpitorikokseen ei esitetä muutoksia. Uudistuksen yhtenä tavoitteena olisi nimenomaan korostaa kirjanpidon oikeellisuuden merkitystä muiden rikosten ilmitulon ja niistä tuomitsemisen kannalta.⁵⁶

Työryhmän mietinnössä esitettyjä ehdotuksia voidaan pitää pääosin kannatettavina. Kirjanpidon merkitys lähes ainoana osakeyhtiön informaatiolähteenä oikeuttaa korostamaan kirjanpidon laatimisen merkitystä ja asettamaan melko ankaran rangaistusuhan kirjanpidon laiminlyönneille. Kirjanpidon laatimisvelvollisuus on yksi osakeyhtiömuotoisen toiminnan perustavista vastuista. Sitä korostamalla voidaan lisätä kirjanpidon itsensä luotettavuutta, ja sen laiminlyöntien moitittavuus on omiaan laajemminkin lisäämään luottamusta elinkeinotoiminnassa ja tervehdyttämään siten yritystoimintaa. Kirjanpitorikoksen vakavuusasteiden porrastaminen on sinänsä perusteltua. Törkeys porrastuksella saattaa olla merkitystä erityisesti tilanteissa, joissa kirjanpidon laatiminen on laiminlyöty kokonaan. Näissä teon paheksuttavuutta voidaan korostaa törkeimmän tekemuodon soveltamisella.

Kuitenkin nyt ehdotettu rangaistavuuden alarajan laskeminen saattaa johtaa kriminaalipoliittisesti arveluttaviin lopputuloksiin. Kirjanpidon laissa ja tapanormeissa asetettu laatimisvelvollisuus edellyttää nykyisellään erityisesti pienyritykseltä melko paljon. Kirjanpidon laatimisvelvollisuuden sisältöä pienten osakeyhtiöiden kohdalla tulisi siten uudistuksen kanssa sa-

⁵⁴ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 17.

⁵⁵ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 16–18.

⁵⁶ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 13.

manaikaisesti tarkistaa. Kriminaalipoliittisesti merkittävänä kohderyhmänä pitäisin pikemminkin niitä toimijoita, jotka muiden rikosten paljastumisen estämiseksi laiminlyövät tarkoituksellisesti kirjanpidon. Näiden toimintaan voidaan jo nykyisin olennaisuuden vaatimuksen edellytyksen voimassa ollessa riittävän hyvin puuttua.

Kirjanpitorikoksen kiistaton kytkeytyminen muuhun talouselämän rikollisuuteen ei nähdäkseni välttämättä edellytä soveltamisalan laajentamista. Eri asia on, että kirjanpidon laiminlyönnit ja virheet voitaisiin lisäksi kriminalisoida esimerkiksi velallisen rikosten yhteydessä yhtenä tekotapaa koskevana kvalifioitavana tunnusmerkkinä ja näin luotaisiin myös symbolisesti vahvempi yhteys kirjanpitorikoksen ja muiden rikosten välille. Jo nykyisellään rikosilmoitus kirjanpitorikoksesta toimii usein porttina, jonka kautta muut mahdolliset rikokset tulevat esitutkinnan kohteeksi. Soveltamiskynnyksen alentaminen tuskin lisäisi muiden rikosten paljastumista, koska tällöin kontrollin kohteeksi saattaisi pikemminkin valikoitua osamattomuudesta tai varain puutteesta kirjanpitonsa laiminlyöneet yrittäjät. Uudistuksessa saatettaisiin nykyisin kirjanpitorikkomuksena rangaistavat teot rikoslain kriminalisoinnin piiriin. Rangaistavuuden ala laajenisi näin merkittävästi.⁵⁷

Olennaisuuskynnys on nykyisellään harkintaan perustuva lainsoveltamiskynnys, jonka yhtenä tavoitteena on ohjata kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön soveltamista vain tilanteisiin, joissa laiminlyönnit tai virheet kirjanpidossa ovat kriminaalipoliittisesti todella merkittäviä. Mikäli olennaisuuskynnys poistettaisiin kirjanpitorikoksen perustunnusmerkistöstä, saattaisi kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön soveltamisala laajeta liiaksi.

Argumenttina voidaan esittää nyt tutkituissa konkurseissa tehdyt havainnot. Rauenneissa konkurseissa kirjanpidon eriaisteiset laiminlyönnit olivat keskeisin lainrikkomusten tyyppi, ja kaikkiaan 40 konkurssin kohdalla tehtiin rikosilmoitus kirjanpitorikoksesta. Jopa 55 tapauksessa kirjanpidossa oli sellaisia puutteita, jotka mahdollisen uuden kirjanpitorikkosäännöksen perusteella tulisivat rangaistaviksi kirjanpitorikkosena. Siten on pääteltävissä, että olennaisuuskynnyksen poistaminen saattaisi tuntuvasti lisätä kirjanpitorikosten määrää.

Nykyisin lievimpänä kirjanpitorikoksen kriminalisointina on kirjanpitorikkomus KPL 8:4:ssä, jolla on kriminalisoitu lähinnä vähemmän moitittavat

⁵⁷ Ks. myös lievän ja tavallisen kirjanpitorikoksen erottamisen ongelmista Ruotsissa SOU 1996:30 s. 12–13.

kirjanpidon sisältöä ja kirjanpitovelvollisuuden laiminlyöntiä koskevat teot. Kirjanpitorikkomus on toissijainen kriminalisointi kirjanpitorikokseen nähden. Talousrikostyöryhmän esityksessä ei oteta kantaa nykyiseen kirjanpitorikkomuspykälään. Kuitenkin juuri tämä säännös tarjoaa jo nyt mahdollisuuden sakkorangaistuksen määräämiseen kirjanpidon vähäisemmistä laiminlyönneistä ja kirjanpitolain laiminlyönneistä.

Kirjanpidon laiminlyönneistä aiheutuvien mahdollisten sanktioiden alarangaistustason alapäässä on jo nykyisellään verrattain kattava eikä mielestäni tarvetta rikosoikeudellisen sanktiotason alarajan alentamiseen ole. Rauenneissa konkurseissa tehtyjen havaintojen perusteella tulisi ehkä pikemminkin pyrkiä nykyistä varhaisemmassa vaiheessa puuttumaan kirjanpidon laiminlyönnteihin esimerkiksi hallinnollisin sanktioin. Luonnollisia kirjanpitovelvollisuuden täyttämisen valvontaorganisaatioita voisivat olla verottaja tai esimerkiksi kaupparekisterin yhteydessä patenti- ja rekisterihallitus. Myös tilintarkastuksen sisältöön ja merkitykseen tulisi kiinnittää erityistä huomiota, jotta myös pienten osakeyhtiöiden kirjanpidon laatiminen ja sen asianmukaisuus saataisiin varmistettua.⁵⁸ Vastikään voimaan tulleet osakeyhtiölain 13 luvun normit kaupparekisteristä poistamisesta ja eräistä pienten osakeyhtiöiden toimintaa helpottavista säännöksistä saattavat vaikeuttaa myönteisesti myös talousrikosten torjuntaan.⁵⁹ Tutkimustietoa uusien säännösten positiivisista vaikutuksista ei vielä ole, mutta todennäköisesti niiden tosiasiallinen vaikutus on merkittävä. Myös muita erityisesti pienten osakeyhtiöiden kirjanpitoon liittyviä lainsäädäntöhankkeita on viereillä.⁶⁰

⁵⁸ Ks. nk. normaalista tilintarkastajan rangaistusvastuusta virheellisen tilinpäätöksen yhteydessä Koskinen 1999 s. 307.

⁵⁹ Ks. säännökset kaupparekisteristä poistamisesta OYL 13 luvun 4 §:ssä sekä siihen liittyen HE 69/2000 s. 17–19. OYL 13 luvun 4 §:n 4-kohdassa on kaupparekisteristä poistamisen uhalla edellytetty tilinpäätösasiakirjojen rekisteröimistä.

⁶⁰ Ks. kirjanpitosäännösten ja tilintarkastuksen osalta HE 189/2000. Ks. myös tuore korkeimman oikeuden ratkaisu, jossa korostettiin tilintarkastajan vastuuta yhtiön varainkäytön valvonnassa. Ratkaisussa KKO 2001:36 korkein oikeus asetti yhtiön hallituksen jäsenten lisäksi myös tilintarkastajat vahingonkorvausvastuuseen osakepääomaa koskeneen tiedon julkisen oikeellisuuden turvaamisessa, koska tilintarkastajille on asetettu nimenomainen velvollisuus tarkastaa apportiomaisuuden siirtyminen yhtiöön osakepääoman maksuksi.

5.4 KIRJANPITORIKOKSEN TEKIJÄ

Kirjanpitorikos (RL 30:9 ja 10) on erikoisrikos, koska tekijäpiiri on rajattu tunnusmerkistössä.⁶¹ Kirjanpitorikokseen voi syyllistyä vain *kirjanpitovelvollinen tai se, jolle kirjanpito on toimeksiannolla uskottu tehtäväksi*. Erikoisrikosluonne merkitsee, että muut kuin tekijäpiirissä mainitut tahot voivat joutua vastuuseen vain ”ulkopuolisina” avunantajina tai muina osallisina.⁶² Oikeuskäytännössä tekijäpiiriä on laajennettu erityisesti osakeyhtiöissä tehdyissä kirjanpitorikoksissa. Kirjanpitorikkomuksessa (KPL 8:4) tekijäpiiriä ei ole kirjanpitorikosten tapaan määritelty. Rikkomuksessa vastuusäännös on tekijän osalta kirjoitettuna avoimeen muotoon ”joka”. Kirjanpitorikkomuksen tekijänä voisi siten olla kuka tahansa, käytännössä esimerkiksi tilintarkastaja, joka ei ole huomauttanut kirjanpidon puutteista tarkastuksen yhteydessä.⁶³

Se, ketä voidaan pitää kirjanpitovelvollisena, on määritelty kirjanpito- ja osakeyhtiölaeissa melko yksiselitteisesti. Se, keitä osakeyhtiön johto- ja hallintohenkilöistä on pidettävä kirjanpitovelvollisina, on niin ikään laissa määritelty.⁶⁴ Säännöksissä asetetaan tietyille osakeyhtiön hallintohenkilöille erityinen toimintavelvollisuus kirjanpidon suhteen. Tähän toimintavelvollisuuteen myös rikosvastuu voidaan perustaa.

Taho, joka on kirjanpitovelvollisena vastuussa osakeyhtiön kirjanpidosta, määritty kirjanpitolain⁶⁵ 1 §:n mukaan. Osakeyhtiö on säännöksen mukaan kirjanpitovelvollinen. Kirjanpitolain 1–2 luvussa on tarkat säännökset kirjanpitovelvollisuuden sisällöstä. Kirjanpitovelvollisuudesta ja sen täyttämisvelvollisuudesta osakeyhtiöissä on säädetty lisäksi osakeyhtiölaissa.⁶⁶ Osakeyhtiön hallitus vastaa kirjanpidon ja varainhoidon valvonnan asianmukaisesta järjestämisestä.

Toimitusjohtajan on huolehdittava siitä, että kirjanpito on lainmukainen ja varainhoito luotettavasti järjestetty. Säännöksestä johtuen toimitusjohtaja on osakeyhtiössä *ensisijaisesti* vastuussa kirjanpidon asianmukaisen te-

⁶¹ Ks. Lehtonen 1989 s. 123–124.

⁶² Nuutila 1997a s. 88–89.

⁶³ Nissinen 1997 s. 108 sekä siinä alaviitekeskustelu 107.

⁶⁴ Vastuusäännöksistä ja käytännössä vastuun kohdentamisesta pienyhtiössä OJL 1/1998 s. 122.

⁶⁵ KPL (30.12.1997/1336).

⁶⁶ Ks. OYL (29.9.1978/734) 8 luvun 6 §:n 2-kohta.

kemisen varmistamisesta. Lisäksi osakeyhtiön hallituksen jäsenellä on *valvontavastuu* kirjanpidosta. Hallituksen jäsenen tulee huolellisuusvelvoitteensa mukaisesti varmistua esimerkiksi tilintarkastajien raporttien perusteella siitä, että yhtiön kirjanpito on laadittu ja että se on sisällöltään totuudenmukainen.⁶⁷ Ellei yhtiössä ole toimitusjohtajaa, hallituksen on huolehdittava siitä, että yhtiön kirjanpito on lainmukainen ja varainhoito luotettavasti järjestetty.⁶⁸

Näin ollen kirjanpitorikoksen tekijäpiirinä määritelty kirjanpitovelvollinen on osakeyhtiö, jonka puitteissa kirjanpidon järjestämisestä on vastuussa sekä toimitusjohtaja että hallitus. Vain nämä tahot voivat tulla ahtaasti tulkittuna kirjanpitorikoksesta rangaistaviksi. Esimerkiksi palkattu kirjanpitäjä voi lähtökohtaisesti joutua vain osallisena vastuuseen kirjanpitorikoksesta.⁶⁹ Sen sijaan esimerkiksi yhtiön tilintarkastaja ei lähtökohtaisesti voi joutua rikosvastuuseen yhtiön tekemästä kirjanpitorikoksesta.⁷⁰

Kirjanpitorikoksen tekijänä voi joutua osakeyhtiössä vastuuseen myös se, jolle kirjanpito on toimeksiannolla uskottu. Tällainen muu toimija voi olla esimerkiksi osakeyhtiön palveluksessa oleva henkilö, joka yhteisön sisällä vastaa kirjanpidon tekemisestä. Toisaalta on mahdollista, että kirjanpitorikoksesta voi joutua vastuuseen myös yhtiön ulkopuolinen taho, jolle kirjanpito on toimeksiannolla uskottu. Lain esitöissä on mainittu esimerkkeinä kirjanpito- ja tilitoimistot.⁷¹ Tällöin kuitenkin edellytetään, että kirjanpidosta vastannut henkilö on toimeksiantosopimuksen perusteella ollut esimerkiksi itsenäisessä vastuussa kirjanpidon laatimisesta ja kirjanpitovelvollisen on tullut tämä ymmärtää.

Vastuusta kirjanpitovelvollista hallintohenkilöä ei vapauta se seikka, että kirjanpito uskotaan kolmannelle, jolla ei ole tosiasiaassa edes kykyä laatia kirjanpitoa. Esimerkiksi konkurssissa K7 yhtiön kirjanpidon hoitaminen oli uskottu ulkopuoliselle toisella paikkakunnalla asuneelle henkilölle. Henkilöllä ei ollut koulutusta tai kokemusta kirjanpidon pitämisestä. Toimeksiantosopimus oli kirjanpitäjän kertoman perusteella käsittänyt ainoastaan tositteiden mapittamisen eikä varsinaista kirjanpitoa. Tositteista osa

⁶⁷ Salonen 2000 s. 209–210.

⁶⁸ Kyläkallio – Iirola – Kyläkallio 2000 s. 614.

⁶⁹ Lehtonen 1989 s. 123–124, näin myös Lahti 1998 s. 1282.

⁷⁰ Koskinen 1999 s. 307. Tilintarkastaja voi sen sijaan joutua rangaistusvastuuseen lähinnä tilintarkastuksen virheistä tai sen olennaisista laiminlyönneistä.

⁷¹ OJL 5/1984 s. 157–158, HE 66/1988 s. 90.

oli numeroitu, numeroinnissa oli päällekkäisyyttä ja toisaalta tositteita puutui runsaasti. Sen seikan, että kirjanpito on tällä tavoin uskottu ulkopuoliselle, ei tulisi vapauttaa varsinaista kirjanpitovelvollista vastuusta. Myös oikeuskirjallisuudessa kirjanpidosta käytännössä vastuussa olevan rikosvastuuta kirjanpitorikoksesta on pidetty poikkeuksena ja pääsääntöisesti kirjanpidosta lain mukaan vastuussa olevat olisivat kirjanpitorikoksen tarkoittamia tekijöitä.⁷²

Milloin kirjanpito on toimeksiannon perusteella uskottu muulle kuin kirjanpidosta lain mukaan vastuussa olevalle, määräytyy vastuu ensisijaisesti kirjanpidon hoitamisesta tehdyn toimeksiantosopimuksen perusteella.⁷³ Myös sille, kuinka osakeyhtiön kirjanpidon laatiminen on tosiasiaassa yhtiössä organisoitu, voidaan antaa merkitystä tekijätahoa määriteltäessä.⁷⁴

Tekijävastuun rajauksena voidaan kuitenkin pitää korkeimman oikeuden omaksumaa periaatetta, jonka mukaan kirjanpitorikokseen saattaisi syyllistyä vain henkilö, jolla on ollut *tosiasiallinen* vaikutusmahdollisuus kirjanpidon hoidon järjestämiseen ja sen valvontaan.⁷⁵ Tekijäpiiriin täyttävänkin henkilön vastuu poissulkeutuu, ellei tekijällä ole ollut vaadittavaa tahallisuutta eikä tuottamusta tai tosiasiallista mahdollisuutta rikoksen tekemiseen.

Oikeuskäytännössä kirjanpitorikoksen tekijävastuuseen joutuvien piiriä on lisäksi laajennettu tulkinnalla. Esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 1998:39 kirjanpitovelvollisuuden sisältöön kuuluvan säilyttämismahdollisuuden laiminlyönyt konkurssipesän uskottu mies saatettiin tekijävastuuseen kirjanpitorikoksesta. Ratkaisussa on määritetty kirjanpitovelvollisten ja samalla kirjanpitorikoksesta vastuullisten piiriä.⁷⁶ Ratkai-

⁷² Toimeksiantosuhteessa oleva taho voi periaatteessa joutua vastuuseen kirjanpitorikoksesta. Tekijä- ja osallisuuskysymykset ratkaistaan tällöin ensisijassa toimeksiantosuhteen ja -sopimuksen perusteella. Ks. Nuotio 1995 s. 977.

⁷³ Leppiniemi 5:15.

⁷⁴ Ks. tästä korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2001:86 esitettyä.

⁷⁵ Tekijävastuusta määrittäviä korkeimman oikeuden tapauksia ovat erityisesti 1988:95, KKO 2001:86 ja KKO 2001:87. Näissä myös tosiasiallinen toimija on saatettu rikosvastuuseen, vaikkei tekijätunnusmerkki ahtaasti täytykään.

⁷⁶ Ks. KKO1998:139. Tapauksessa kirjanpitoaineistoa säilytettiin konkurssiin menneen yhtiön tiloissa. Siellä toimitetun huutokaupan yhteydessä yhtiön kirjanpitoaineisto hävisi. Konkurssipesän uskottu mies, joka oli vastuussa konkurssivelallisen kirjanpitoaineiston säilyttämisestä, tuomittiin rangaistukseen tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta. Uskotun miehen asettamista vastuuseen kirjanpitorikoksesta voidaan perustella konkurssisäännön 4 §:ssä mainitulla konkurssipesän kirjanpidon haltuunotosta ja kirjanpidon säi-

nessa esitettyjä kannanottoja kirjanpitovelvollisuuden sisällöstä ja siirtymisestä on kritikoitu.⁷⁷ Jonkinasteinen säilyttämis- ja haltuunottovelvollisuus voi olla myös konkurssipesän hallinnolla ja näiden laiminlyönti voi perustellusti johtaa rikosvastuuseen. Jos suojeltavaksi objektiksi kirjanpitorikoksessa määritellään kirjanpidon laista ja tapanormeista johtuvien velvollisuuksin noudattaminen, tulee myös rikosvastuu voida perustaa ko. velvoitteiden laiminlyöntiin. Konkurssipesän uskottu mies voinee joutua vastuuseen ainoastaan kirjanpidon säilyttämisvelvollisuuden laiminlyönnistä. Varsinaista kirjanpidon laatimisvelvollisuutta konkurssihallinnolla ei sen sijaan ole, eivätkä konkurssihallinnon jäsenet voi joutua erikoisrikokselle ominaiseen kirjanpitorikosvastuuseen.⁷⁸

Niin ikään korkein oikeus on vastikään antanut kirjanpitorikoksen tekijävastuuta täsmentävän ratkaisun KKO 2001:86, jossa tekijävastuu ulotettiin tosiasialliseen toimijaan. Ratkaisussa kirjanpitorikoksen tekijänä tuomittiin varsinaisiin hallintohenkilöihin kuulumaton taho, joka tosiasiallisesti hoiti yhtiötä. Tosiasiallista tekijää pidettiin tapauksissa kirjanpitovelvollisen edustajana ja näin hänen katsottiin täyttävän kirjanpitorikoksessa edellytetyn tekijäpiirin. Ratkaisussa vedottiin nimenomaan siihen, että osakeyhtiössä toiminta voidaan organisoida siten, että joku muu henkilö on tosiasiaassa velvollinen huolehtimaan kirjanpitoon kuuluvista tehtävistä. Näin ollen myös tekijävastuu voidaan perustaa tähän velvollisuuteen. Korkein oikeus otti näin kannakseen, että vastuun kohdentamisessa merkittävää on se, kuinka kirjanpitovelvollisuus osakeyhtiön sisällä on organisoitu.⁷⁹ Korkeimman oikeuden ratkaisut selkiyttävät merkittävästi tekijävastuun kohdentamisen kysymyksiä osakeyhtiöissä tehdyissä kirjanpitorikoksissa.

Pienissä osakeyhtiöissä, joissa muodollisten hallintohenkilöiden lukumäärä on usein pieni, ei kirjanpitorikoksen tekijätahoon kohdentaminen

lyttämisestä. Myös kirjanpitolaista voidaan johtaa periaate, jonka mukaan kirjanpitovelvollisuuteen kuuluu myös kirjanpidon säilyttäminen. Uskotun miehen katsottiin olevan vastuussa nimenomaan kirjanpidon säilytysvelvollisuudesta konkurssiin asettamisen jälkeen. Jaatinen on tulkinnut ratkaisua siten, että kirjanpitovelvollisuus ikään kuin siirtyisi konkurssipesän uskotulle miehelle konkurssiin asettamisen jälkeen ja uskotun miehen hallintokauden alettua. Tällöin uskottu mies olisi huolellisuusvastuussa kirjanpidon säilymisestä. Ks. KKO 1998:39 sekä siitä Jaatinen 1998 s. 251.

⁷⁷ Ks. Jaatinen 1998 s. 252.

⁷⁸ Vrt. Konkurssiasian neuvottelukunnan suositus 4/27.8.1996 kirjanpidon laatimisvelvollisuudesta konkurssiin asettamisen jälkeen.

⁷⁹ Ks. KKO 2001:86 sekä verorikkomusta koskeva KKO 2001:87.

ole yleensä hankalaa. Ongelmaksi saattaa nousta lähinnä se, mikä merkitys tosiasialliselle toiminnalle annetaan. Esimerkiksi tapauksissa, joissa pääomistaja on yksin vastannut yhtiön toiminnasta ja kirjanpidon laatisesta, saatetaan joutua pohtimaan muiden hallitusten jäsenten vastuuta kirjanpitorikoksesta. Pienissä yhtiöissä eri toimijoiden vastuusuhteiden organisointia ei useinkaan ole selkeästi tehty ja toimintaa saattaa käytännössä johtaa vain yksi useista hallintohenkilöistä muiden toimiessa lähinnä muodollisina, kaupparekisteriin merkittyinä vastuuhenkilöinä. Lähtökohtaisesti myös tällaiset hallintohenkilöt ovat tekijäasemassa vastuullisia ainakin tuottamuksellisesti kirjanpitorikoksesta.

Tekijävastuun ja osallisuuden välistä rajanvetoa osakeyhtiöissä pyritään selventämään. Rikoslain yleisiin oppeihin ehdotetussa muodossaan tekijävastuu tulisi erikoisrikoksissa määritellyksi RL 5 luvun 8 §:ään otettavalla säännöksellä toisen puolesta toimimisesta. Säännöksellä omaksutaan tekijätahoa tosiasiallisen toimijan suuntaan laajentava pykälä, jossa nk. edustajan vastuuseen voi joutua henkilö, joka ilman muodollista tekijäasemaa on tosiasiallisesti toiminut yhtiön puolesta.⁸⁰ Pykälän toivotaan selkiyttävän tekijävastuuta tapauksissa, joissa osakeyhtiön puolesta tosiasiallisesti toimii muu kuin virallinen hallintohenkilö.⁸¹

Rikoslain talousrikossäännöksiä pohtiva työryhmä esittää vastaavasti edustajan vastuuta koskevan erityismaininnan poistamista kirjanpitorikoksen kriminalisoinnista rikoslain yleisten oppien muutoksen jälkeen tarpeettomana.⁸² Voimaan tullessaan säännös siis selventäisi jo oikeuskäytännössä omaksuttua tekijävastuun määrittelyä lähinnä nk. tosiasiallisen toimijan osalta tapauksissa, joissa tekijänä on selvästi muu kuin muodollisen aseman perusteella tekijäpiiriin lukeutuva henkilö.⁸³

Vaikka tekijävastuun ulottaminen tosiasiallisen toimijan suuntaan onkin välttämätöntä, tulisi rikosvastuun kohdentamisessa kuitenkin ensisijaisesti

⁸⁰ OLJ 5/2000 s. 21.

⁸¹ Rikoslain yleisten oppien työryhmän mietinnössä on hahmoteltu osallisuutta koskeva säännös nk. toisen puolesta toimimisesta. Säännösehdotuksen mukaan oikeushenkilön puolesta tosiasiallisesti päätösvaltaa käyttävä tai toimeksiannon perusteella muutoin toimiva henkilö voitaisiin saattaa oikeushenkilön toiminnassa tehdystä rikoksesta rangaistukseen, vaikkei hän täytä rikoksen tunnusmerkistössä tekijälle asetettuja tekijätunnusmerkkejä. Säännösehdotus lähinnä kirjaa lakiin jo oikeuskäytännössä vallinneen periaatteen. Voimaan tullessaan säännös selkiyttäisi nykyistä tilannetta. Ks. OLJ 5/2000 s. 224–233 sekä ehdotus pykälämuotoiluksi RL 5 luvun 8 §:ssä ks. OLJ 5/2000 s. 302.

⁸² Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 6.

⁸³ OLJ 5/2000 s. 224.

painottaa muodollisen aseman merkitystä. Kirjanpitovelvollisuuden sisältöä määrittävissä säännöksissä on asetettu tietyille osakeyhtiön hallinto-henkilöille erityinen toimintavelvollisuus. Nähdäkseni toimintaympäristöä korostavasta näkökulmasta olisi perusteltua, että rikosvastuu kirjanpitorikoksessa olisi vahvasti kytkettyinä *muodollisiin vastuusemiin ja niistä johtuviin toiminta- ja valvontavelvoitteisiin*.⁸⁴ Toissijaisesti tulisi voida soveltaa oikeuskäytännössä jo vakiintuneen kaltaista oppia ulottaa rikosvastuu myös tekijöihin, jotka vailla muodollista asemaa ovat tosiasiallisesti vaikuttaneet rikoksen tekemiseen.⁸⁵

5.5 SYYKSILUETTAVUUDESTA

Kirjanpitorikos on rangaistava joko tahallisenä tai tuottamuksellisenä. Tahallisen kirjanpitorikoksen (RL 30:9) lisäksi tuottamuksellisina rangaistavia kirjanpitorikoksia ovat KPL 30 luvun 10 §:ssä sekä KPL 8 luvun 4 §:ssä kriminalisoidut teot. Sekä tahallisenä että tuottamuksellisena kirjanpitorikoksena rangaistavalta teolta edellytetään, että tunnusmerkistön mukaisella teolla on tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta olennaisesti vaikeutettu oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen taloudellisesta tilasta ja asemasta. Hyötymistarkoitusta tai esimerkiksi sidostyhmille aiheutuvaa vahinkoa ei sen sijaan kirjanpitorikoksissa ole asetettu syyksilukemisen lisäedellytykseksi.⁸⁶

Samaan kirjanpitoon saattaa kohdistua sekä tahallisina että törkeästä huolimattomuudesta johtuvina pidettäviä tekoja.⁸⁷ Raja törkeän tuottamuksellisen ja tahallisen teon välillä ratkaistaan yleisten syyksiluettavuusperiaatteiden nojalla, joskin rajanveto saattaa käytännössä olla hankalaa.

⁸⁴ Vrt. kuitenkin Salminen 1998 s. 83. Salminen pitää ongelmallisena vastuun tarkastelun rajaamista ensisijassa OYL 8 luvun perusteella. Salminen painottaakin omassa tutkimuksessaan tosiasiallista toimintaa. Mielestäni tosiasiallisella toiminnalla tulisi olla lähinnä syntyneen vastuuepäilyn mahdollinen *poissulkeva* merkitys niissä tapauksissa, joissa kaupparekisteriin merkityillä hallintoehenkilöillä ei ole ollut konformiteettiperiaatteen mukaista mahdollisuutta tai kykyä toimia edellytetyllä tavalla. Itse katsoisin, lähinnä kriminaalipoliittisin perusteluin, selkeäksi lähtökohdaksi kuitenkin osakeyhtiölain asettamien toimintavelvoitteiden mukaisen vastuun määrittelyn.

⁸⁵ Lahti 1998a s. 1280.

⁸⁶ HE 66/1988 s. 91–92.

⁸⁷ HE 66/1988 s. 92.

Peittämisperiaatteesta johtuen kirjanpitorikoksissa tekijänä olevan luonnollisen henkilön on ensinnä oltava tietoinen omasta asemastaan kirjanpitovelvollisena tai tämän edustajana. Tietoisuutta kirjanpitovelvollisuudesta voidaan lähtökohtaisesti pitää itsestään selvyytensä osakeyhtiöissä. Ainakin osakeyhtiön toiminnasta muodollisessa vastuuasemassa olevan henkilön voidaan perustellusti olettaa olevan tietoinen osakeyhtiön velvollisuudesta laatia kirjanpitoa.

Osakeyhtiön hallintohenkilöiden tietoisuus kirjanpitovelvollisuudesta voitaneen olettaa olevan olemassa jo sillä perusteella, että henkilö on antanut suostumuksensa ryhtyä osakeyhtiön hallintohenkilöksi tai perustanut yhtiön harjoittaakseen taloudellista toimintaa.

Käytännössä osakeyhtiöiden hallintoaineiston ja mahdollisen kirjanpidon tarkastelu myös antaa vahvoja viitteitä siitä, että kirjanpitoa on ainakin jossain määrin yritetty laatia ja näin ollen tietoisuuden kirjanpitovelvollisuudesta voidaan katsoa olevan olemassa.⁸⁸ Myös henkilön aiempi kokemus yrittäjänä tai hallintohenkilönä voi olla vahvana näyttönä sille, että tämä on ollut tietoinen osakeyhtiön kirjanpitovelvollisuudesta.

Näin ollen esimerkiksi kirjanpidon laiminlyöntiä voidaan osakeyhtiöissä lähtökohtaisesti pitää vähintäänkin törkeän tuottamuksellisena. Ainoastaan tapauksissa, joissa kirjanpitovelvollisuuden täyttäminen on laiminlyöty täysin, saattaisi herätä kysymys siitä, oliko tekijä tietoinen kirjanpitovelvollisuudestaan.

Tietoisuuden kirjanpitovelvollisuudesta lisäksi tekijältä edellytetään tahallisuutta tai tuottamusta tunnusmerkistössä kuvatun tekotavan suhteen. Tahallisena syyksiluettavalta kirjanpitorikokselta edellytetään, että tekijä on tehnyt tietoisesti esimerkiksi virheellisen ja harhaanjohtavan kirjanpidon. Itse tekotapoja koskevat tunnusmerkit on kirjoitettu lakiin verbein, joiden suhteuttaminen tahallisuuteen ei aiheuta vaikeuksia. Termeinä "laiminlyö", "merkitsee", "hävittää", "kätkee" ja "vahingoittaa" viittaavat jo sanamuodoltaan tietoiseen toimintaan.

Kirjanpidon laiminlyöntiä kokonaan tai suurelta osin voidaan pitää tahallisena aina, jos tekijä on tietoinen kirjanpitovelvollisuudestaan. Sen sijaan hävittäminen, kätkeminen ja hukkaaminen sekä kirjanpidon vahingoittaminen voi olla myös tuottamuksellista. Tuottamuksellisuus viittaa siihen, että tekijä on esimerkiksi mieltänyt riskin kirjanpidon häviämiseen tai

⁸⁸ Heinonen 1966 s. 139.

sen tuhoutumiseen, ja vaaran todennäköisyys on suuri, mutta tekijä ei ole ryhtynyt toimeen riskin toteutumisen estämiseksi.

Tahallisuuden ja tuottamuksen usein ongelmallista rajanvetoa voidaan arvioida esimerkiksi tarkastelemalla hävittämisosuhteita tai esimerkiksi kadotettujen tositteiden lukumäärää ja niiden sisältöä suhteessa niiden merkitykseen kirjanpidon kokonaisuuden kannalta. Ainakin silloin, kun kirjanpidon puutteet näyttäisivät liittyvän muiden tekojen peittelyyn, voidaan tekoa pitää tahallisena. Tuottamuksellinen tekotapa tulee kyseeseen usein esimerkiksi silloin, kun kirjanpitorikoksesta syytetään tahoa, jolle kirjanpito on toimeksiannolla uskottu.

Pienissä osakeyhtiöissä tekijän tahallisuus tekotapojen suhteen täyttyy yleensä vaikeuksitta. Lähinnä yhden–kahden hallintohenkilön osakeyhtiöissä vastuuhenkilöiden voidaan olettaa olevan tietoisia ainakin kirjanpidon laatimisvelvollisuuden sisällöstä ja kirjanpitoaineiston säilyttämisosuhteista ja -paikasta.

Eri asia on se, että kirjanpitovelvollisuus saattaa edellyttää pienyhtiön kirjanpidolta niin paljon, että kirjanpidon laatimisvelvollisuuden täyttäminen saattaa tosiasialla olla hankalaa, ellei osakeyhtiön hallintohenkilöillä ole riittäviä kykyjä kirjanpidon laatimiseen tai varoja sen laadittamiseen. Tekijän tosiasiallisille taidoille tai koulutukselle ei voitane nykyisin yleensä antaa kovin suurta merkitystä syyksilukemisen arvioinnissa. Nähdäkse ni kuitenkin pienissä osakeyhtiöissä tekijän tosiasiallisia kykyjä ja tilaisuutta⁸⁹ voitaisiin painottaa enemmän kuin suurissa osakeyhtiöissä.⁹⁰

Tekotapaa koskevan tunnusmerkin täyttymisen lisäksi kirjanpitorikoksissa edellytetään tekijän tietoisuutta siitä, että teolla vaikeutetaan olennaisesti oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiöstä ja sen taloudellisesta tilanteesta. Tunnusmerkistön soveltamisedellytyksinä olennaisuuskynnyksen ylittymisen tai oikean ja riittävän kuvan saamisen vaarantumisen täyttymisen edellyttävät tekijältä tietoisuutta myös näistä teon vaikutuksista.

Olennaisuuden ja oikeiden ja riittävien tietojen vaatimus edellyttävää tapauskohtaista harkintaa, sillä käsitteille ei ole selkeää rikoslainopillista

⁸⁹ Nuutila 1996 s. 182 ja Nuutila 1997a s. 75. Rikosvastuun teoreettisen ajattelun taustalla on nk. konformiteettiperiaate. Periaate on johdettavissa kohtuudella edellytettävästä toisintoimimismahdollisuudesta. Konformiteettiperiaate palautuu ajatukseen tekijän tahdonmuodostuksen moitittavuudesta ja siitä, voitiinko tekijältä tekohekellä kohtuudella edellyttää toisenlaista suhtautumista. Konformiteettiperiaatteen sisältöön kuuluvat siten kysymykset tekijän kyvystä ja tilaisuudesta toisintoimimiseen.

⁹⁰ Vrt. Eriksen – Kristensen 1990 s. 79.

sisältöä. Tämä saattaa vaikeuttaa myös tahallisuuden arviointia käytännössä. Olennaisuuskynnyksen ylittyminen ja oikeiden ja riittävien tietojen arviointi suhteessa tekijän tahallisuuteen tai tuottamukseen onkin kirjanpitorikoksen syyksilukemisen hankalin elementti. Seuraustunnusmerkin määritelmä sisältää arvostuksenvaraisia käsitteitä ja siksi tekijän tietoisuus teolla aiheutetun seurauksen suhteen on hankalaa.⁹¹

Lain vastaisesti laadittu kirjanpito vaarantaa lähes aina oikean ja riittävän kuvan saamisen kirjanpitovelvollisen taloudellisesta tilanteesta. Räikeimmissä kirjanpidon laiminlyönneissä ja virheellisyyksissä taloudesta saatavan kuvan vääristyminen on ollut tekijän nimenomaisena tavoitteena. Tällöin tahallisuus seurauksen suhteen on ilmeinen.

Tahallinen tai tuottamuksellinen kirjanpitorikos lienee käsillä lisäksi ainakin silloin, kun kirjanpitovelvollinen, joka on *tiennyt velvollisuudestaan laatia* kirjanpito, ei ole sitä laatinut tai laadittanut. Seurauksena on tällöin lähes poikkeuksetta siitä, että oikean ja riittävän kuvan saaminen olennaisesti on vaikeutunut, jos osakeyhtiöllä on ollut toimintaa laiminlyönnin aikana.

Ongelmallisempaa tekijän tietoisuuden arviointi kuvaustunnusmerkin osalta on sen sijaan silloin, kun virheiden ja laiminlyöntien merkitys on pieni. Toisaalta virheiden markkamääräinen suuruus tai laiminlyönnin pitkä kesto sekä kirjanpidon virheellisyyksien suhde yhtiön tuloslaskelmaan ja taseeseen nähden kielivät vahvasti tekijän tahallisuudesta tai törkeästä tuottamuksesta seurauksen suhteen. Syyksiluettavuuden arviointiin on käytännössä kehittynyt erilaisia kirjanpidon laatimisvelvollisuutta sääntelevistä laeista ja normeista johdettuja objektiivisia presumptioita siitä, milloin tahallisuuden voidaan katsoa olevan käsillä.⁹² Tahallisuuden puolesta puhuviksi seikoiksi on muotoiltu mm. kirjanpitoon merkittyjen virheiden suuruus, taloudellisen intressin merkittävyys, virheellisen menettelyn pitkäaikaisuus ja jatkuvuus, virheiden seurauksen tuleminen yksin kirjanpitovelvollisen eduksi, toimintaa sääntelevien normien selkeys, oikeuskäytännön runsaus sekä tekijän asiantuntevuus ja kouluttautuminen kyseisiin tehtäviin.⁹³

Käytännössä tahallisen ja törkeän tuottamuksellisen rikoksen välinen ero saattaa kirjanpitorikoksissa kutistua melko kapeaksi, sillä tahallisissa kirjanpitorikoksissa syyksiluettavuus perustuu paljolti yksityisoikeudellisen toi-

⁹¹ Ks. mm. Tuokko 1996 s. 171.

⁹² Salminen 1998 s. 82–83.

⁹³ Salminen 1998 s. 82.

mintavelvoitteen varaan. Tekotapaa koskevat tunnusmerkistötekijät saavat sisältönsä paljolti kirjanpidon laatimisvelvollisuuden sisältöä määrittävistä normeista.

Myös eräät tunnusmerkistöön sisältyvät arvostuksenvaraiset ja lähinnä kirjanpidon sisältämään informaatioon liittyvät käsitteet kuten olennaisuuskynnyks ja oikean ja riittävän kuvan vaarantuminen lisäävät eräänlaisten objektiivisten taloudellisten käsitteiden merkitystä syyksiluettavuuden arvioinnissa.

Tekijän tosiasialliselle tahdonmuodostukselle jäävä merkitys uhkaa siten jäädä melko vähäiseksi, kun syyksiluettavuutta kirjanpitorikoksissa tarkastellaan paljolti eräänlaisten objektiivisten toiminta- ja huolellisuusvelvollisuuksien noudattamisen perusteella. Tällainen toimintavelvoitteen rakentuva tahallisuuden määrittely lähenee tuottamuksellisille rikoksille ominaista tarkastelutapaa. Kirjanpitorikokset saattavatkin olla yksi esimerkki kehityksestä, jossa subjektiivisten elementtien merkitys rikosvastuun tarkastelussa on kapenemassa ja syyllisyyteen liittyvä tekijän tahdonmuodostuksen arviointi tehdään jo osana teon tunnusmerkistön mukaisuuden arviointia.⁹⁴ Toiminta- ja huolellisuusvelvoitteita painottavassa rikosvastuun kokonaistarkastelussa uusiksi ongelmallisiksi kysymyksiksi nousevat lisäksi muun muassa erehdystilanteille annettava painoarvo sekä tekijän kykyä ja tilaisuutta kuvaavalle konformiteettiperiaatteelle annettava sisältö.

5.6 TYYPILLISET KIRJANPIDON ONGELMAT JA KIRJANPITORIKOKSEN TUNNUSMERKISTÖT

Seuraavassa tarkastellaan joitakin tunnusmerkistötekijöihin liittyviä soveltamiskysymyksiä. Tarkastelussa on kiinnitetty huomiota tehtyihin havaintoihin rauenneissa konkurseissa tyypillisestä lainvastaisesta toiminnasta. Esitetyt havainnot tämän tutkimuksen otoksen konkurseista ovat perusteltuja rikosepäilyjä, eivät tuomittuja rikoksia. Seuraavassa onkin pohdittu lähinnä, mitä *mahdollisia* tunnusmerkistöjä eräät rauenneissa konkurseissa tyypilliset tekotavat saattaisivat täyttää ja mitä lainsoveltamiskysymyksiä ja -ongelmia näihin liittyy. Tässä kirjanpitorikoksena kuvattu teko voi tosiasiassa täyttää myös muun rikoksen tunnusmerkistön. Saattaa myös olla, ettei teko lainkaan täytä rikoksen tunnusmerkistöä.

⁹⁴ Ks. esim. Cavallin 1999 s. 584.

Aineiston valossa tyypillisiä kirjanpidon virheitä ja kirjanpitoon kohdistuneita väärinkäytöksiä ovat varojen erilläänpidon ongelmat, kassakirjanpidon puuttuminen, kirjanpidon ohimyynti, lainvastaiset osakaslainakirjaukset sekä muut kirjanpidon virheet ja puutteet, jotka tarkastajan mukaan ovat olennaisesti vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiöstä ja sen taloudellisesta tilasta. Myös kirjanpidon laiminlyönnit kokonaan tai lähes kokonaan osoittautuvat tyypillisiksi ongelmiksi rauenneissa konkurseissa.⁹⁵ Kirjanpidon virheiden ja laiminlyöntien havaittiin myös liittyvän hyvin usein muihin konkurssissa havaittuihin epäselvyyksiin.

5.6.1 Varojen erilläänpidon ongelmat

Eräs kirjanpidon tehtävistä on varallisuuspiirin ja siihen kuuluvien varallisuuslajien määrittelemisen ja varallisuuspiirien erottelu toisistaan.⁹⁶ Useissa tutkituissa konkurseissa tutkitun velallisyhtiön ja intressiyhtiöiden tai muiden läheistahojen välistä varallisuutta ja rahaliikennettä ei ollut kirjanpidossa erotettu. Ellei kirjanpito riittävästi erottele kirjanpitovelvollisen varallisuuspiiriä muista varallisuuspiireistä, saattaa kirjanpito olla siten virheelinen tai harhaanjohtava, että kirjanpitorikoksen tunnusmerkistö täyttyy.

Rauenneissa konkurseissa oli tavallista, että hallintohenkilöillä oli useampia yrityksiä. Yhteistyö läheisyhtiöiden kanssa oli usein tiivistä. Yhteistyö näkyi kirjanpidossa keskinäisinä varallisuudensiirtoina, kaupankäyntinä ja laskutuksena. Läheisyhtiöiden välinen liiketoiminta on tietysti sallittua. Kuitenkin rauenneissa konkurseissa läheisyhtiöiden välisiin liiketoiimiin liittyi usein kirjanpidon epäselvyyksiä, joiden seurauksena velallisyhtiön varallisuuspiirin erottaminen muiden intressipiirien varallisuudesta oli joskus hankalaa.

Otoksen konkurseissa havaittiin esimerkiksi toistuvia yhtiön toimintaan liittymättömien laskujen maksuja. Esimerkiksi eräässä konkurssissa yhtiön omistaja-johtaja näytti maksaneen eri yhtiöidensä laskuja satunnaisesti eri yhtiöidensä tililtä sen perusteella, missä kulloinkin oli rahaa. Joissakin yhtiöissä yrityksen kirjanpitoon oli liitetty toiselle yritykselle tai omistajalle kuuluvia tositteita ilman, että vastaavaa lainakirjausta kyseiseltä ta-

⁹⁵ Ks. myös Salminen 1998 s. 124.

⁹⁶ Ks. velallisyhtiön varallisuuspiireistä pakkotäytäntöönpanossa esitetty kaavio Salmi-
nen 1998 s. 94.

holta olisi tehty. Menettelyä voidaan pitää kirjanpidon virheellisyytenä, joka usein täyttää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön. Toisaalta menettelyllä loukataan sen yhtiön velkojia, jonka varoista meno maksetaan ilman, että meno kuuluisi sen toimintaan, ja näin kysymys saattaa olla myös velallisen rikoksena rangaistavasta teosta.

Myös omistaja-johtajan ja velallisyhtiön varallisuuspiirit olivat useiden konkurssiyhtiöiden kirjanpidossa niin sekaisin, että kirjanpitoa voitiin pitää virheellisenä tai harhaanjohtavana. Tällaiset teot täyttävät kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön, jos olennaisuuskynnys ylittyy. Yhtiön varojen yksityiskäyttö saattaa niin ikään täyttää velallisen rikoksen tunnusmerkistön.

Ellei kirjanpito erota kirjanpitovelvollisen varallisuuspiiriä riittävästi muista varallisuuspiireistä, jolloin kirjanpitovelvollisen taloudesta kirjanpidon perusteella saatava kokonaiskuva vaarantuu, voivat erilläänpidon ongelmat merkitä kirjanpitorikoksen käsillä oloa. Tekotavaksi muodostuu kirjanpidon harhaanjohtavuus tai virheellisyys. On myös mahdollista, että kirjanpidon laiminlyöntitunnusmerkki täyttyy. Kirjanpidon epäselvyyden on lisäksi olennaisesti vaarannettava oikean ja riittävän kuvan saaminen yhtiön taloudellisesta tilanteesta. Olennaisuusvaatimuskynnys ylittyy silloin, kun yhtiötä ei voida erottaa kirjanpidon perusteella sen johto- ja hallinto-henkilöistä omaksi erilliseksi taloudelliseksi varallisuuspiirikseen.

Usein erilläänpidon ongelmat kielivät myös kirjanpidon hyväksikäytöstä muuhun rikolliseen tarkoitukseen. Varojen sekoittumisella saatetaan peitellä yhtiön varojen siirtoa esimerkiksi jatkajayhtiölle tai saada aikaan ole-mattomia velkasuhteita yhtiöiden välille.

Varojen erilläänpidon ongelmat liittyvät velallisen epärehellisyysrikoksen tai velallisen petoksen tunnusmerkistöjen soveltamiseen. Jos omaisuutta esimerkiksi konkurssin yhteydessä siirtyy velallisen varallisuuspiiristä toiseen, joudutaan velallisen rikosten tunnusmerkistöjen soveltamisessa poh-timaan sitä, kuuluiko omaisuus todellisuudessa velallisen varallisuuspiiriin, siirtyikö se luovutuksena siitä pois vai jäikö se tosiasiallisesti edelleen velallisen varallisuuspiiriin. Kirjanpidon tehtävänä olisi erotella eri varallisuuspiirit niin, että kirjanpidosta saatettaisiin päätellä joko luovutuksen tapah-tuneen tai jääneen tapahtumatta.⁹⁷ Jollei kirjanpito riittävästi erottele velallis-

⁹⁷ Salminen tosin korostaa, etteivät kirjanpidolliset toimet sinänsä ole varallisuus-oikeudellisia oikeustoimia. Kuitenkin kirjauksella voi olla näytön kannalta keskeinen merkitys oikeustoimen rikosoikeudellisessa arvioinnissa, ks. Salminen 1998 s. 93–94.

osakeyhtiön varallisuuspiiriä muista varallisuuspiireistä, ei jaottelua luovuttamisen ja salaamisen välillä kyetä luotettavasti tekemään.⁹⁸

Esimerkkinä ongelmallisuudesta voidaan mainita yhtiön varojen käyttö toisen yhtiön tai omistajatahon yksityisiin menoihin. Käsitteellisesti tällainen yhtiön varainkäyttö sen toimintaan liittymättömiin tarkoituksiin olisi laina, joka tulisi kirjata kirjanpitoon ja ilmoittaa pesäluettelossa.⁹⁹ Ellei menoa ole kirjattu asianmukaisesti lainaksi, joudutaan pohtimaan sitä, täytääkö teko velallisen epärehellisyysrikoksen tai velallisen petoksen tunnusmerkistön. Jollei velallisen varallisuuspiiriä ole riittävästi erotettu muista varallisuuspiireistä, ei kirjanpito anna vastausta kysymykseen sovellettavasta tunnusmerkistöstä.

5.6.2 Virheet kirjanpidossa

Varojen erilläänpidosta aiheutuvien ongelmien lisäksi rauenneissa konkurseissa havaittiin erilaisia kirjanpidon virheitä. Virheitä olivat muun muassa kuittikaupalla hankittujen tai tekaistujen perusteettomien kuittien lisääminen kirjanpitoon, joidenkin merkittävien tositteiden puuttuminen sekä käteiskassan suuruuteen liittyvät virheet. Tyypillinen virhe kirjanpidossa oli myös erinäisten yksityisnostojen kirjaaminen osakeyhtiön kirjanpitoon jälkikäteen osakeyhtiölain vastaisina osinko- ja osakaslainakirjauksina. Pienempiä virheitä olivat muun muassa tositeaineiston numerointiin liittyvät virheet ja puutteet tositeaineistossa.

Väärien tai harhaanjohtavien tietojen merkitsemisellä kirjanpitoon voidaan tavoitella tuloksen pienenemistä, jolloin esimerkiksi yhtiöstä lainvastaisesti tehdyt nostot saadaan peitetyksi. Tavoitteena saattaa olla myös verojen pienentäminen. Toisaalta osakeyhtiön tulosta saatetaan pyrkiä pienentämään lisäämällä muita perusteettomia menoja kirjanpitoon tai kirjaamalla sama meno useaan kertaan kirjanpitoon. Tositteiden puuttuminen tai epävarmojen tositteiden käyttö kirjanpidossa viittaa tämäntyyppiseen tarkoitukseen. Myös käteiskassan suuruutta yritetään usein peitellä virheellisillä kirjauksilla kirjanpidossa.

⁹⁸ Ks. tästä Salminen 1998 s. 84–85 ja siinä erityisesti KKO 1995:163 osalta sanottua. Ks. myös velallisen varallisuuspiireistä Salminen 1998 s. 94.

⁹⁹ Salminen 1998 s. 123–124.

Edellä kuvatun kaltaiset virheet kirjanpidossa saattavat täyttää kirjanpitorikoksen tekotapatunnusmerkeistä joko kirjanpidon osittaisen laiminlyönnin tai harhaanjohtavien tai virheellisten merkintöjen tekemisen kirjanpitoon. Edellytyksenä rikoksen täyttymiselle on olennaisuuskynnyksen ylittyminen.

Osakaslainakirjaukset ovat usein myös jälkikäteen keino kirjata lainvastaiset omaisuusnostot kirjanpitoon. Tällöin virheellinen kirjaus saattaa liittyä myös velallisen rikoksiin. Virheelliset kirjaukset voivat olla myös kirjanpidon virheitä, jotka olennaisesti vaikuttavat yhtiöstä saatavan kuvan oikeellisuuteen. Sille, kuinka omaisuusnosto on kirjattu kirjanpitoon, ei kuitenkaan ole annettu ratkaisevaa merkitystä velallisen rikosten arvioinnissa.¹⁰⁰

Kirjanpidon virheellisyys kassavaroja vääristelemällä oli tyypillistä rauenneissa konkurssseissa. Tekotapaa voidaan pitää yleisenä kirjanpidon manipulointitapana. Kassavaroihin saatetaan kirjata maksettuja palkkoja tai selvittämättömiä pankkitilinoista. Näin saadaan yrityksen omaisuus näyttämään todellista suuremmalta.¹⁰¹

Kassaan tehty virheelliset kirjaukset ja kassan suuri saldo saattavat täyttää kirjanpitorikoksen. Mahdollisena tekotapana on väärän tai harhaanjohtavan tiedon merkitseminen kirjanpitoon, jos tunnusmerkistön olennaisuusvaatimus täyttyy.

Taloudellisista vaikeuksista tai kirjanpitorikoksesta merkinä voi olla myös debet-saldoinen kassa. Termillä tarkoitetaan tilannetta, jossa yhtiön kassavarat ovat epäsuhteessa muuhun kirjanpidon mukaiseen varallisuuteen nähden. Tyypillisenä tilanteena kassasaldoon sisältyy varoja, jotka näkyvät kassan saldona ilman, että yrityksellä todellisuudessa olisi käytössään kyseisiä saldoja vastaavia rahamääriä.¹⁰² Kassan laajuus tai ”pulleus” ei sinänsä muodosta rikosta, mutta saattaa viitata muuhun rikolliseen toimintaan, erityisesti velallisen epärehellisyysrikokseen. Varojen kirjaaminen kassaan saattaa liittyä velallisen tekemien lainvastaisten luovutusten peittelyyn. Lähellä kassan debet-saldoisuutta on tilanne, jossa kassa on muutoin niin laaja, että se ei riittävästi eritele esimerkiksi tili- ja käteiskassan eroja.

¹⁰⁰ Ks. KKO 1995:163.

¹⁰¹ Salminen 1998 s. 133–136.

¹⁰² Määritelmästä ks. Salminen 1998 s. 327.

5.6.3 Kirjanpidon laiminlyönti

Otoksen konkurssissa havaittuja eriasteisia kirjanpidon laiminlyöntien tekotapoja olivat kirjausten osittainen laiminlyönti ja nk. kirjanpidon ohimyynti ja kassakirjanpidon laatimisen laiminlyönti. Räikeimmissä tilanteissa kirjanpidon laatiminen oli laiminlyöty kokonaan tai lähes kokonaan.

Kirjanpidon ohimyynti voi täyttää kirjanpitorikoksen laiminlyöntiä koskevan tekotapatunnusmerkistön, jos myynti on ollut olennaista koko varallisuuteen nähden.¹⁰³ Olennaisuuskynnyksen ylittyessä jo yksittäinenkin myyntitapahtuma voi täyttää rikoksen tunnusmerkistön. Kirjanpidon ohimyyntin havaitseminen erityistarkastuksessa on hankalaa. Kirjanpidon ohimyyntiä joudutaan pääättelemään vertaamalla tavarán sisäänostohintoja niiden kirjanpitoon kirjattuihin ulosmyyntihintoihin.

Omaisuu den myynti ohi kirjanpidon voi liittyä myös velkojia loukkaavaan omaisuuden ottoon osakeyhtiöstä. Tällöin teko saattaa täyttää lähinnä velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön (RL 39:1) ja sen omaisuuden hävittämistä koskevan tekotapatunnusmerkin.¹⁰⁴ Kirjanpidon ohimyynti saattaa myös olla keino *peitellä* tapahtuneita, ilman hyväksyttävää syytä tehtyjä luovutuksia osakeyhtiöstä. Tällöin kielletyt omaisuusluovutukset saatetaan kirjata virheellisinä kirjauksina kirjanpitoon ja niiden arvo saadaan näin kirjanpidossa poistettua.¹⁰⁵ Kirjanpidon ohimyynti voi toteuttaa myös verorikoksen tunnusmerkistön. Teolla saatetaan tavoitella verotuksellista lainvastaista etua, kun myynti saadaan näyttämään todellista pienemmältä. Omaisuuden ”pimeä” luovutus estää myös verottajaa havaitsemasta luovutusta ja näin sekä ostaja että myyjä välttyvät veroseuraamuksilta. Tyypillisiä tekotapoja ovat tällöin pimeiden palkkojen peittely kirjanpidon laiminlyönnein.

Kassakirjanpidon laiminlyöntinä voidaan pitää tilannetta, jossa yhtiön kassavarojen osuus koko yhtiön varallisuudesta on niin suuri, että erillisen kassakirjanpidon pitäminen olisi välttämätöntä, mutta tästä huolimatta kassakirjauksia ei ole tehty. Kassavaroilla tarkoitetaan yhtiön käteisvaroina yleensä yhtiön toimitiloissa säilytettäviä rahavaroja. Toimialasta riippuen kassan

¹⁰³ Ohimyyntillä on merkitystä myös verotuksen kannalta. Kirjaamatta jättäminen saattaa nimittäin johtaa siihen, että tulon mukaan määräytyvä vero määritellään liian alhaiseksi.

¹⁰⁴ Tapani – Vuoren pää 2000 s. 233 ja siinä kommentoitu korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2000:108.

¹⁰⁵ Salminen 1998 s. 273–275.

suuruus voi vaihdella huomattavasti. Jonkinlaisena pääsääntönä voidaan kuitenkin pitää sitä, että kassa käsittää yleensä vain hyvin pieniä summia. Kirjanpitolainsäädännössä ei edellytetä kassakirjanpidon laatimista. KILA:n antamien ohjeiden mukaan johtohenkilöillä voi esimerkiksi olla jonkin verran käteiskassavaroja ilman, että kirjanpidon laatimisvelvollisuutta syntyy.¹⁰⁶

Kassakirjatiliä ei aina tarvita myöskään pienissä yhtiöissä, jos kassavaroja on vain vähän. Tilanne on toinen, jos kassassa on paljon merkittäviä tapahtumia tai jos siinä olevien varojen suhde muuhun varallisuuteen nousee suureksi. Tällöin kassakirjanpidon pitäminen on välttämätöntä, jotta kirjanpidosta ilmi käyvä yhtiön kokonaistaloudellinen tilanne vastaisi todellisuutta.

Kassakirjanpidon laatimisen laiminlyöntiä voi täyttää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön, mikäli olennaisuusvaatimus täyttyy. Kassakirjanpidon laiminlyönti voi olla sellainen teko lähinnä silloin, jos kassakirjanpitoa ei pidetä lainkaan ja samanaikaisesti kassassa olevat varat todetaan kirjanpito-velvollisen kokonaisvarallisuuteen nähden ylisuuriksi. Tällöin erillisen kassakirjanpidon laatiminen olisi nimittäin tarpeellista varojen erottelemiseksi, ja sen laiminlyönti voi täyttää kirjanpidon osittaisen laiminlyönnin tekotapa-tunnuksen.¹⁰⁷

Kirjanpidon laiminlyöminen kokonaan tai lähes kokonaan estää yleensä kaikkien havaintojen tekemisen yhtiön toiminnasta ja taloudellisesta tilanteesta.¹⁰⁸ Kirjanpidon täydellinen tai lähes täydellinen laiminlyönti estää lähes poikkeuksetta oikean ja riittävän kuvan saamisen yhtiöstä ja taloudellisesta tilanteesta. Siksi olennaisuuskynnys ylittyy aina, kun yhtiö on harjoittanut taloudellista toimintaa laiminlyöntien aikana. Poikkeuksena ovat tilanteet, joissa toimintaakaan ei ole harjoitettu laiminlyöntejä koskevalta ajalta.

¹⁰⁶ Ks. KILA:n suositus 1471/1997 sekä Rissanen ym. 1999 s. 509.

¹⁰⁷ Kassakirjausten laatimiseen ei esitetä muutoksia hallituksen esityksessä kirjanpitolain ja tilintarkastuslain muuttamisesta. Esityksessä lähdetään siitä, että kassakirjanpidon kirjausten tekemistä välittömästi vaadittaisiin myös pienimuotoisilta kirjanpito-velvollisilta, ks. HE 189/2000 s. 6–7.

¹⁰⁸ Ks. Autio 1996 s. 10–14.

5.6.4 Kirjanpidon puuttuminen

Osakeyhtiön kirjanpidon puuttuminen kokonaan johtaa lähes poikkeuksetta kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön täyttymiseen. Ratkaistavaksi lain-tulkintakysymykseksi tulee tällöin lähinnä se, kuinka olennaisesti kirjanpi-don puuttuminen on vaarantanut oikean ja riittävän kuvan saamista osa-keyhtiön toiminnan tuloksesta ja sen taloudellisesta asemasta.

Se, ettei kirjanpitoa saada konkurssiyhtiöstä tarkastettavaksi lainkaan tai lähes lainkaan, voi johtua kirjanpidon laatimisen laiminlyönnistä, jolloin rangaistavuus kirjanpitorikoksena perustuisi laiminlyöntiä koskevaan teko-tapatunnusmerkkiin (RL 30:9:n 1-kohta). Sen sijaan kirjanpidon muu puut-tuminen voi viitata hävittämiseen tai kätkemiseen tai tuottamuksellisissa tapauksissa hukkaamiseen.

Hukkaamisesta tai hävittämisestä voisi olla kysymys tapauksessa, jossa kirjanpito oli ”unohdettu” motellin huoneeseen urakoinnin ajaksi. Kirjan-pidosta vastuussa olleet henkilöt olivat laiminlyöneet kirjanpidon säilytys-velvollisuutensa. Säilyttämisvelvollisuuden laiminlyönti saattaa johtaa vas-tuuseen tuottamuksellisesta tai tahallisesta kirjanpitorikoksesta. Ennen kaik-kea, jos ”unohtamisella” tavoiteltiin sitä, ettei kirjanpitoa myöhemmin saa-taisi tarkastettavaksi, olisi teossa kysymys tahallisesta kirjanpitorikoksesta. Todellinen unohtaminen viittaa sen sijaan pikemminkin tuottamukselliseen hukkaamiseen.

Otoksen konkurseissa toistuivat tilanteet, joissa kirjanpito oli kadonnut yrityskaupan yhteydessä. Tekotapana saattaa tällöin tulla kyseeseen joko kirjanpidon hukkaaminen tai sen kätkeminen olinpaikka salaamalla. Kon-kurssissa K73 yhtiön kirjanpitoaineisto oli luovutettu henkilölle, jonka hen-kilöllisyyttä tai kirjanpidon sijaintia yhtiön hallintohenkilöt eivät suostu-neet paljastamaan.

Kirjanpidon katoaminen yrityskaupan yhteydessä saattaa liittyä yhtiön aiempien omistajien pyrkimykseen vapautua vastuusta ostajaa syyttämällä. Tällainen tilanne oli esimerkiksi konkurssissa K9, jossa ostajan ilmoitet-tiin saaneen kaupan yhteydessä muutaman pahvilaatikollisen verran kirjan-pitoaineistoa yhtiöstä, mutta ostaja itse ei tiennyt kirjanpidosta mitään. Ta-pauksessa kirjanpidon hävittämisestä tai vaihtoehtoisesti kätkemisestä voi-taisiin syyttää sekä aiempia hallintohenkilöitä että ostajaa. Konkurssissa K18 kirjanpito oli niin ikään kadonnut tositteita myöten kokonaan. Juuri ennen konkurssia yhtiön ainoaksi vastuuhenkilöksi oli nimitetty Kreikassa asuva Kreikan kansalainen. Ilmeisenä tarkoituksena oli siirtää vastuu kir-

janpidon katoamisesta hankalasti tavoitettavan henkilön kontolle. Myös konkurssissa K54 kirjanpito oli siirtynyt yrityskaupan yhteydessä virolaiselle yhtiölle. Konkurssimenettelyssä kirjanpidon havaittiin olevan kateissa. Kirjanpidon kätkemistä tai hukkaamista voi olla myös vain muutaman merkityksellisen tosittien katoaminen. Esimerkiksi konkurssissa K10 havaittiin useiden laskujen puuttuvan kokonaan kirjanpitoaineistosta. Myös se, että kirjanpito on sinänsä laadittu, mutta kaikki tosit materiaali puuttuu, viittaa kirjanpidon hävittämiseen (K13).

Tunnusmerkistön soveltamiskysymys vaikuttaa ainakin nyt esillä olleissa tapauksissa verrattain selvältä. Olennaisuuskynnyksen katsottiin kaikissa ylittyneen, koska tarkastushavaintojen mukaan kirjanpidon puuttuminen oli näissä tapauksissa estänyt muiden havaintojen tekemisen konkurssivelallisen toiminnasta. Tunnusmerkistön tekoapatunnusmerkin täyttymisen osalta lainsoveltamiskysymys ei olekaan ongelmallinen. Sen sijaan käytännössä ongelmalliseksi saattaa nousta kysymys siitä, kuinka tulisi suhtautua mahdollisiin kirjanpitorikoksella peitettyihin muihin rikoksiin tapauksen arvioinnissa. Käytännössä nimittäin kirjanpidon hävittäminen on usein yritys peittää muita talousrikoksia.¹⁰⁹ Onkin kysyttävä, kuinka rikosvastuu ja vahingonkorvauskysymykset tulisi ratkaista silloin, kun muu rikos jää selvästi paljastumatta kirjanpitorikoksella.¹¹⁰

Kirjanpidon katoaminen yrityskaupan seurauksena saattaa viitata myös nk. saattohoitoon. Menettelylle ominaista on yhtiön tyhjentäminen itselle tai läheiselle esimerkiksi ennen uhkaavaa konkurssia ja kirjanpidon kadottaminen jälkien peittelemiseksi. Yritys saatetaan myydä taholle, joka esimerkiksi korvausta vastaan ottaa yhtiön nimiinsä. Tekojen kokonaisuus saattaisi täyttää useammankin rikoksen tunnusmerkistön. Kuitenkin esitutkinta joudutaan yleensä käynnistämään kirjanpitorikoksen perusteella ja muut teot saattavat jäädä kirjanpidon puuttumisen takia piiloon. Ongelmallista näissä tilanteissa on lähinnä se, ettei vastuuta kyetä kohdistamaan tekijätahoon, joka on tosiasiallisesti suunnitellut operaation. Kontrollitoimet joudutaan muun näytön puuttuessa yleensä kohdistamaan yrityksen vastaanottaneeseen tahoon.

¹⁰⁹ Talousrikostutkijan käsikirja 1:20.

¹¹⁰ Vrt. Nuutila 2000 s. 86–89.

5.7 Kirjanpitorikoksen kriminalisointi, kriminaalipoliitiikka ja talousrikostorjunta

Kirjanpitorikoksen kriminalisointia on viime vuosina pidetty talousrikostorjunnan keskeisimpänä välineenä.¹¹¹ Syynä tämän kriminalisoinnin tärkeään asemaan talousrikostorjunnassa on useissa talousrikostutkimuksissa tehty toistuva havainto mahdollisuudesta peittää kirjanpitorikoksella muita osakeyhtiössä tehtyjä talouselärikoja.¹¹² Hyvin usein kirjanpitorikoksen on todettu olevan yhteydessä muihin rikoksiin, kuten velallisen rikoksiin ja julkiseen talouteen kohdistuviin rikoksiin.¹¹³ Myös tässä tutkimuksessa saatiin tukea kyseisille väitteille.

Kirjanpitorikoksen ongelmina on pidetty tunnusmerkistöjen avoimuutta, rangaistustason lievyyttä ja syyksiluettavuusasteen nousemista tarpeettoman korkeaksi.¹¹⁴ Kirjanpitorikoksia koskevien säännösten keskeinen uudistamiskysymys on useampaan kertaan ollut rangaistustason tarkistus. Muutosten taustalla ovat olleet kriminaalipoliittiset syyt ja erityisesti huomio kirjanpitorikoksen lievästä rangaistustasosta teon moitittavuuteen nähden. Mahdollisuus peittää muita rikoksia kirjanpitorikoksella ja hankaluus osoittaa lievempien ja vakavampien tekojen keskinäinen moitittavuus ovat olleet kimmokkeena korjauksille.¹¹⁵

¹¹¹ Kirjanpitorikoksen erityismerkitystä alettiin korostaa 1970-luvulla. Ks. Rautio 1999 s. 692. Myöhemmin lähes kaikissa lainuudistushankkeissa on vedottu nimenomaan kirjanpitorikoksen kriminalisoinnin kriminaalipoliittiseen merkitykseen.

¹¹² Aiemmin kirjanpitorikoksen yhteys muihin rikostekoihin oli myös lakisystematiikassa selvemmin esillä. Vanhassa rikoslaissa kirjanpidon laiminlyönti (huolimaton kirjanpito) oli jopa yhtenä velallisen rikoksen tunnusmerkistötekijänä. Ks. vanhan rikoslain osalta Heinonen 1966 s. 120–121 sekä Heinonen 1986 s. 174–183.

¹¹³ Empiirisiä havaintoja, ks. tämän tutkimuksen aineiston lisäksi mm. Hakman 1993, Metsäpelto 1994 s. 2 ja Salminen 1998 s. 121–123.

¹¹⁴ Lehtonen 1989 s. 121.

¹¹⁵ Ks. OLJ 5/1984 s. 130–131. Kirjanpidon ongelmat ja erityisesti kirjanpidon kriminalisointien suhde muihin rikoksiin ja niistä annettaviin rangaistuksiin, ovat pysyvästi olleet oikeus- ja kriminaalipoliittisen huomion keskipisteenä. Nykyinen rangaistusmaksimi 3 vuotta ehdotonta vankeutta vastaa aiempaa paremmin teon moitittavuutta erityisesti vertailtaessa rikosta sillä usein peiteltävien velallisen rikosten ja verorikosten rangaistusasteikkoihin. Tärkeän kirjanpitorikoksen säätämistä koskeva lakihanke on vireillä. Tavoitteena on porrastaa kirjanpitorikoksen eriaisteiset tekotavat nykyistä selvemmin. Myös rangaistusasteikon yläpäästä on pyritty korottamaan useaan kertaan teon kriminaalipoliittista merkitystä korostamaan. Ks. HE 66/1988 s. 91 sekä Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 16–19.

Muihin talouselämässä esiintyviin rikoksiin nähden kirjanpitorikoksen ilmitulo ja rikoksen esitutkintakynnys ovat verrattain matalia. Rikosoikeusjärjestelmän tehokkuuden kannalta nimenomaan kirjanpidon laatimisvelvollisuuden kontrollointi on tärkeää. Kirjanpitorikos, joka on tehty esimerkiksi laiminlyömällä olennaisesti kirjanpidon laatiminen, on suhteellisen helppo havaita mm. konkurssien valvonnassa. Kun kirjanpitorikos usein liittyy muihin talouselämän rikoksiin, on esitutkinnan aloittaminen havaitun kirjanpitorikoksen perusteella yleensä ensiaskel myös vakavampien rikosvyyhtien paljastumiseen. Toisaalta kirjanpidon laiminlyöntien kriminalisointi on perusteltua myös siksi, että osakeyhtiössä kirjanpito muodostaa ulkoisen tarkastelun ainoan informaatiolähteen.¹¹⁶ Ellei kirjanpidosta saatava kuva yhtiön toiminnasta ja sen taloudellisesta tuloksesta ole luotettava, tämän informaation varassa päätöksiä tekevien sidosryhmien toiminta vaikeutuu. Tästä johtuen havaintojen tekeminen mahdollisista rikoksista ja epäiltyjen rikosten todistelu on hankalaa ellei mahdollonta silloin, kun rikostutkijalla ei ole käytössään kirjanpitomateriaalia tutkittavasta yhtiöstä.¹¹⁷

Huolellisen kirjanpidon vaatimuksella uskotaankin olevan myös yrityksiin kohdistuvaa taloudellista rikollisuutta ehkäisevä vaikutus. Epäilemättä huolellisen kirjanpidon vaatimus saattaa ehkäistä sinänsä laillisen liiketoiminnan puitteissa tapahtuvaa rikollisuutta ilmituloriskiä kasvattamalla.¹¹⁸ Kirjanpitorikosten kriminalisointeihin onkin pyritty viime vuosina kiinnittämään erityistä huomiota ja esimerkiksi rangaistusasteikkoja on haluttu korottaa kriminaalipoliittisten tavoitteiden tehostamiseksi.¹¹⁹ Nähdäkseni on perusteltua, että talouselämän rikollisuuden torjuntatoimia suunnataan paljolti juuri kirjanpitorikosten paljastumiseen ja niiden rankaisemisen tehokkuuteen ja suhteelliseen ankaruuteen.

Tämän tutkimuksen otoksena olleiden konkurssien ja niistä tehtyjen rikoshavaintojen valossa näyttää ilmeiseltä, että kirjanpidon ongelmat ovat merkittävin ryhmä rauenneissa konkurssissa havaituista väärinkäytöksistä. Useissa konkurssissa kirjanpidon ongelmien saatettiin havaita liittyvän

¹¹⁶ Lehtonen 1989 s. 114 ja Salminen 1998 s. 121.

¹¹⁷ Oikeuspoliittisessa keskustelussa on esitetty näkemyksiä, joiden mukaan rangaistuslinjaa tulisi entisestään ankaroida, jotta talousrikosten tekijät eivät räikeimmissä tapauksissa selviäisi pelkillä päiväsakoilla tai pienillä ehdollisilla vankeusrangaistuksilla, ks. esim. Autio 1996 s. 11–14.

¹¹⁸ HE 66/1988 s. 89.

¹¹⁹ HE 66/1988 s. 89.

myös muunlaisen rikollisuuden peittely-yrityksiin. Kuitenkin suuri osa kirjanpidon laiminlyönneistä vaikutti olevan pikemminkin seurausta osaamattomuudesta, lievistä välinpitämättömyydestä tai varojen vähydestä. Erityisesti pienissä osakeyhtiöissä syynä laiminlyönteihin saattaa olla pikemminkin osaamattomuus, varattomuus tai kyvyttömyys.¹²⁰ Tämänäyttypisiin laiminlyönteihin olisi järkevää pyrkiä puuttumaan ensisijaisesti rikosoikeuden ulkopuolisin ohjaukskeinoin. Kriminalisoinnein tulisi ainoastaan puuttua räikeimpiin laiminlyönti- ja virheellisyystapauksiin.

Erityisesti tilintarkastusta koskevien säännösten tarkistamisella ja tilintarkastuksen sisällön muutoksilla voisi olla olennainen merkitys talousrikos-torjunnassa. Tilintarkastaja on osa yhtiön hallintohenkilöjoukkoa, ja hänen valintaansa tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Lisäksi kirjanpidon laatimisvelvollisuuden valvonnan tehostamista voitaisiin lisätä tilintarkastuksen merkitystä korostamalla tai erilaisten veroetuuksien tai muiden taloudellisten etujen kytkemisellä laadittuun ja tarkastettuun kirjanpitoon ja tilinpäätökseen.¹²¹ Lisäksi valittujen tilintarkastajien ammattitaitoon ja riippumattomuuteen tulisi kiinnittää erityistä huomiota.¹²²

Nyt tutkituissa konkurseissa tilintarkastuksista oli usein luovuttu yhtiön taloudellisten vaikeuksien alettua. Toisaalta läheskään kaikissa yhtiöissä tilintarkastajana ei ollut KHT- tai HTM-tarkastajaa. Räikeimmissä tapauksissa tilintarkastajana saattoi olla jopa yhtiön läheinen henkilö (K35). Myös esimerkiksi konkurssissa K48 lainvastainen laina oli annettu nimenomaan tilintarkastajalle. Tilintarkastusta koskevien säännösten uudistaminen ja niiden noudattamisen valvonta parantaisivat nähdäkseni kirjanpidon luotettavuutta ja saattaisivat vähentää kirjanpitoon kohdistuvien laiminlyöntien ja virheiden määrää merkittävästi.

Tapauksissa, joissa kirjanpidon virheiden ja laiminlyöntien voidaan havaita selkeästi yhdistyvän muihin rikoksiin, tulisi kirjanpidon laiminlyöntien ja virheellisyyskysien merkitystä lisätä esimerkiksi velallisen rikosten tekotapatunnusmerkkien soveltamisen yhteydessä.¹²³ Esimerkiksi Ruotsin

¹²⁰ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000.

¹²¹ Ammattitaitoisten tilintarkastajien käyttöpakko kaikissa osakeyhtiöissä saattaisi olla yksi keino käytännössä torjua kirjanpidon laiminlyöntejä ja virheitä. KHT- ja HTM-tilintarkastajien käyttö parantaa luottamusta tilintarkastuskertomukseen ja lisää yleistä kirjanpidon luotettavuutta, ks. OJL 1/1998 s. 144–147.

¹²² Ks. Saarikivi 2000 s. 63–70.

¹²³ Aiemmin kirjanpidon väärin pitämisellä tai muuttamisella tai sen tekemisellä mahdolliseksi lukea olikin keskeinen merkitys lähinnä velallisen rikosten törkeysarvioinnin

sääntelymalli korostaa kytköstä kirjanpidon virheiden ja velallisen rikosten välillä suomalaista paremmin.¹²⁴

Suomessa sen sijaan katsottiin aiheelliseksi korostaa viime kädessä suojeltaviin oikeushyviin palautuvaa rikoslain systemaattista jaottelua, ja siksi kirjanpitorikokset kirjoitettiin rikoslakiin nimenomaan elinkeinorikosten yhteyteen rikoslain 30 lukuun.¹²⁵ Empiirisistä aineistoista tehtyjen havaintojen perusteella kirjanpidon ongelmat liittyvät kuitenkin hyvin usein velallisen rikoksiin. Myös näissä tapauksissa tekokokonaisuuksien sanktiona on usein yksinomaan rangaistus kirjanpitorikoksesta. Vaikka rangaistustasoa kirjanpitorikoksissa onkin korotettu vastaamaan vakavampia velallisen rikoksia, ei rikosoikeudella osoitettu symbolinen paheksunta ole kaikilta osin perustellusti suunnattua. Kirjanpitorikos mielletään muita talouselämän rikoksia lievemmäksi rikostyyppiksi ja eräänlaiseksi esirikokseksi. Olisikin saattanut olla perusteltua sisällyttää kirjanpidon laiminlyönti esimerkiksi yhdeksi törkeysarvostelun nimenomaiseksi kriteeriksi velallisen rikoksiin osoittamaan paheksuttavuutta kirjanpidon laiminlyöntejä kohtaan sekä osoittamaan velallisen rikosten yhteyttä kirjanpitorikoksiin.

kannalta. Tämä yhteys katkaistiin rikoslain uudistuksessa 1991 ja kirjanpitorikokset on siirretty omaksi rikosryhmäkseen RL 39 lukuun. Ks. aiemman lain aikaisesta tilanteesta Lehtonen 1989 s. 114.

¹²⁴ Ks. Ruotsissa Holmqvist ym. 11:5 sekä Löfmarck 1984 s. 511, Löfmarck 1986 s. 303 sekä kirjanpitorikoksen kriminalisoinnin täsmentämisen taustasta JuU 1980/1981:21 s. 54.

¹²⁵ Rautio 1999 s. 675–676.

6 Velkojiin kohdistuvat rikokset

6.1 YLEISTÄ VELALLISEN RIKOKSISTA¹

Velallisen rikossäännöksissä kielletään velallisasemassa olevaa hukkaamasta omaisuuttaan tai sen sijaan tullutta omaisuutta siten, ettei omaisuudesta huolehtimiseen perustellusti luottaneille synny vahinkoa. Kriminalisoituja omaisuuden hukkaamistapoja on useita. Velallisen rikoksia käsittelevistä tunnusmerkistöistä on säädetty rikoslain 39 luvussa (24.8.1990/769).²

Velallisen rikoksissa voidaan erottaa kolmenlaisia tekemuotoja. Ensinnä ovat velallisen epärehellisyysteot. Nämä ovat rikoslain 39 luvun 1 §:n velallisen epärehellisyys ja 1a §:n törkeä velallisen epärehellisyys³. *Epärehellisyystyyppisessä* tekemuodossa velallisen edellytetään vähentävän *tosiasiallisesti* omaisuuttaan velkojia loukkaavalla tavalla. Epärehellisyystekojen ominaispiirteenä on teon ajoittuminen kriisitilaan sekä velallisen omaisuuden todellinen väheneminen.

Petosstyypiset velallisen rikokset eroavat epärehellisyysrikoksesta siinä, että petokset tehdään selvitysmenettelyn yhteydessä. Petosrikoksella saadaan lain esitöiden mukaan aikaan ainoastaan velallisen omaisuuden *näennäinen* väheneminen. Velallisen petoksissa velallisen omaisuutta pyritään petollisella menettelyllä estämään tulemasta esimerkiksi konkurssimenette-

¹ Taloudellisen rikollisuuden selvittelytyöryhmän mietinnössä on käytetty käsitettä velkojiin kohdistuvat rikokset, ks. OJL 6/1983 s. 40. Myöhemmin rikoslakisystematiikassa 39 luvun rikokset on nimetty velallisen rikoksiksi; ks. Metsäpelto 1994 s. 6. Teot kohdistuvat kuitenkin etupäässä velkojatahoon ja velkojien etua pidetään usein tekojen objektina; vrt. esim Nuutila 1999 s. 860. On huomattava, että velallisen rikosten tunnusmerkistön täyttävät tekemuodot eroavat muista rikoslakirikoksista, esimerkiksi kavalluksesta siinä, mikä on suojeluobjekti ja kenen etuja rikoksen katsotaan loukkaavan. Kavallusrikoksissa tekijä anastaa omaisuutta esimerkiksi konkurssipesästä. Sen sijaan RL 39 luvun rikoksissa loukataan velkojatahoa yleisesti eikä teko kohdistu esimerkiksi konkurssipesään oikeushenkilönä tai yhtiön konkreettiseen varallisuusmassaan. Tästä johtuen Ruotsissa velallisen rikoksista on alettu käyttää nimitystä "brotten mot borgenärer"; ks. Jareborg 1986 s. 163. Meillä luvun nimeäminen velallisen rikoksiksi korostaa sitä, että rikokset ovat velallisasemassa tehtyjä ja tästä johtuen muotoilu on perusteltu erotukseksi esimerkiksi muista omaisuusrikoksista.

² KM 1976:72, OJL 6/1983, OJL 5/1984, HE 66/1988.

³ Tekemuoto lisättiin vuonna 1994 omaksi tunnusmerkistökseen (29.4.1994/317).

lyn kohteeksi. Näin petosrikosten, joille ominaisena tunnusmerkkinä on erehdyttämistoimi, voidaan nähdä muodostavan toisen tekotyypin velallisen rikoksia. Varsinaisen velallisen petoksen (RL 39:2) ja törkeän velallisen petoksen (RL 39:3) lisäksi petosrikoksiin voidaan lukea myös lievemmat tekumuodot eli velallisen vilpillisyys (RL 39:4) ja velallisrikkomus (RL 39:5).

Rikoslain 39 luvun kolmannen tekotyypin muodostaa *velkojansuosinta*, jossa jonkin velkojan asemaa pyritään parantamaan muita velkojia loukkaavasti. Velkojansuosinta (RL 39:6) voidaan nähdä eräänlaisena rikosoikeudellisena tehosteena takaisinsaantisäännösten toteuttamiselle.⁴

Velallisen rikosten kolme tekotyyppiä eivät käytännössä erotu toisistaan selkeästi. Tunnusmerkistöissä kuvatut tekotavat ovat osin päällekkäisiä. Soveltamiskäytäntökään ei eri rikostunnusmerkistöjen välillä ole täysin vakiintunutta. Rikoslain kokonaisuudistuksen I vaiheessa uudistetut velallisen rikossäännökset ovat myös sisällöltään yleisluontoisempia kuin aiemmin voimassa olleet konkurssirikossäännökset.⁵ Lain esitöissä ei anneta kovinkaan yksityiskohtaisia sovellusohjeita. Siksi velallisen rikossäännösten ja suojeluobjektin sisältöä on jouduttu määrittelemään paljolti oikeuskirjallisuudessa ja tulkintakäytännössä.⁶

Vaikka tulkintakäytäntö on kehittynyt erityisesti 1990-luvulla annettujen korkeimman oikeuden ennakkopäätösten myötä ja oikeuskirjallisuudessa annetut tulkintasuosituksukset ovat vähentäneet velallisen rikossäännösten soveltamisongelmia, vaikeita laintulkintaongelmia on säilynyt. Monet näistä liittyvät tilanteisiin, joissa velallisena on osakeyhtiö.⁷ Käytännössä hankalimpia ongelmia ovat eräiden tekotapojen tulkinta ja sijoittaminen tunnusmerkistöjen alaisuuteen. Tekotapoja koskevana keskeisenä kysymyksenä on pidetty rajanvetoa velallisen epärehellisyysrikoksena kiellettyjen ja muiden lainvastaisten osakeyhtiön omaisuutta koskevien disponointien välillä.⁸ Lisäksi eräiden yleisten oppien soveltaminen on hankalaa harkittaessa

⁴ Ks. TakSL (26.4.1991/758) ja HE 102/1990.

⁵ Lahti 1991b s. 1184.

⁶ Salminen 1996 s. 55 sekä Tolonen 2000a s. 113.

⁷ Salminen on pitänyt ongelmallisena mm. eroavaisuuksia yksityisoikeudellisessa, prosessioikeudellisessa ja rikosoikeudellisessa käsitteistöissä. Hän on todennut, että luovuttamisen käsitteellä on eri sisältö eri oikeuden aloilla. Hän on kritikoitunut erityisesti sitä, etteivät rikosoikeudelliset käsitteet vastaa jo yksityisoikeudessa omaksuttuja vakiintuneita käsittemääritelmiä. Salminen 1998 s. 84–100.

⁸ Heinonen 1966 s. 298–299.

luonnollisten henkilöiden rikosvastuuta näiden toimiessa oikeushenkilöiden hallintoelimissä.⁹

Säännösten järkipäivä soveltaminen edellyttääkin jatkuvaa keskustelua niiden perustelluista tulkintatavoista, jotta tulkintakäytännöt vakiintuisivat ja säännösten soveltamiseen saataisiin lisää sisällöllistä varmuutta. Tulkintaan voidaan omaksua erilaisia lähestymistapoja. Tässä velallisen rikosten säännöksiä edellytetään sovellettavan pieniä osakeyhtiöitä toimintaympäristönä korostavan teleologisen tulkintatavan avulla.¹⁰ Siten rikossäännöksissä oleville termeille ja käytännön tilanteissa esiintyvillä ongelmatapauksille pyritään hakemaan tulkinnallista sisältöä myös rikosoikeuden ulkopuolisista normistoista ja tapakäytännöistä. Seuraavassa esitettävät arviot ja tulkintakannanotot perustuvat rauenneissa konkurseissa tehtyihin havaintoihin ja niistä tehtyihin johtopäätöksiin. Toimintaympäristössä esiintyviä ongelmallisia kysymyksiä määrittävät rauenneissa konkurseissa tehdyt empiiriset havainnot ja niistä tekemäni yleistykset.

Koska velallisen rikoksia ja niiden soveltamiskysymyksiä on käsitelty melko runsaasti viimeaikaisessa oikeuskirjallisuudessa, tyydyn tuomaan esiin lyhyesti voimassa olevan oikeuden sisällön ja siitä käydyn keskustelun pääkohdat. Paneudun laajemmin niihin soveltamiskysymyksiin, jotka nyt tarkasteltavan aineiston näkökulmasta nousivat keskeisiksi. Seikka-peräisimmin tarkastelen velallisen epärehellisyysrikoksen ja velallisen petosrikoksen rajankäyntiä.

Empiirisen aineiston valossa näyttää siltä, että suuri osa osakeyhtiöissä tehdyistä velallisen rikoksista on osakeyhtiölainsäädännön vastaisia omaisuuden ottoja kriisiyhtiöistä. Siksi osakeyhtiön toimintaa ja sen varainkäyttöä sääntelevillä normeilla on olennainen asema myös rikossäännösten tulkinnassa. Lisäksi teleologinen säännöstulkinta ohjaa hakemaan rikoslain säännöksille sisältöä yksityisoikeudellisista säännöksistä ja yksityisoikeudellisista soveltamiskäytännöistä ja tapanormeista. Tälle lähestymistavalle saadaan tukea oikeuskäytännössä esitetyistä kannanotoista. Tekojen tunnusmerkistön mukaisuuden arviointia on oikeuskäytännössä arvioitu nojautu-

⁹ Nuotio 1995 s. 968–969.

¹⁰ Teleologisesta toimintaympäristöä korostavasta tulkinnasta rikosoikeudessa ks. mm. Nuutila 1996 s. 165. Lähestymistavassa rikosten tunnusmerkistöt saavat sisältönsä tulkintaprosessissa, kun rikosten tunnusmerkistöjä pyritään soveltamaan tosiasiamailmassa esiintyviin ongelmatapauksiin. Teleologisesta tulkinnasta velallisen rikosten yhteydessä ks. Tolonen 2000a s.113.

malla keskeisiin toimintaa säänteleviin rikosoikeuden ulkopuolisiin normeihin. Seuraavassa teleologinen säännöstulkinta osakeyhtiöissä tehtyjä velallisen rikoksia arvioitaessa sidotaan yksityisoikeudellisiin, osakeyhtiön varainkäyttöä säänteleviin normeihin.¹¹

Tämän tutkimuksen otoksessa ongelmallisia tapauksia olivat yhtiöstä sen johtohenkilöille tai läheisille maksettujen palkkojen lainmukaisuus ja osakaslainana tehdyt nostot yhtiöstä. Lisäksi hankalasti tulkittavia olivat omaisuuden luovutukset läheisyhtiöiden välillä sekä muut yhtiöstä omistaja-johtajalle tai tämän läheiselle tehdyt varallisuusnostot, joiden käyttötarkoitusta ei kirjanpidossa ollut riittävästi selvitetty.

6.2 SUOJELUOBJEKTISTA

Perinteisesti suojeleobjektin määritelmää on lähestytty tarkastelemalla loukatun oikeushyvän haltijapiiriä. Velallisen rikokset eroavat muista talouselämän rikoksista lähinnä siinä, että niillä loukataan velallisella lain mukaan olevia velvollisuuksia ilman että teko nimenomaisesti kohdistuu johonkin yksittäiseen velkojataan.¹² Velallisen rikokset kohdistuvat velkojataan *yleisesti*, eivätkä kehenkään erityisesti.¹³ Siksi suojeleobjektin tarkastelu oikeushyvän haltijapiiriin tukeutumalla saattaa osoittautua liian suppeaksi.

Yksilötahoa laajempi suojeleobjekti on kirjattu lain sääntelytavoitteisiin, joissa mainitaan päämääräksi suojella mm. velkojien luottamusta taloudellisiin vaikeuksiin joutuneen velallisen toimintaa kohtaan. Velkojien oikeuksien turvaamisen lisäksi suojeleobjektina voidaankin pitää liike-elämäs-

¹¹ Ks. esimerkiksi sitä, kuinka luovutuksen käsitettä on tulkittu oikeuskäytännössä. Huom. erityisesti KKO 1998:56:n perustelut. Ks. myös Vennon kommentit päätöksestä Vento 1999a s. 190–196. Vento on tosin sitä mieltä, että oikeuskäytäntö horjuu. Vento on eritellyt oikeuskäytännöstä erilaisia tilanteita, joissa luovutuksia käytännössä on arvioitu. Vento 1999b s. 260. Salminen 1998 s. 51.

¹² Ks. vanhan lain aikainen ratkaisu KKO 1988:95, jossa kirjanpidon ja konkurssirikosten suojeleobjektit erotettiin toisistaan vahingonkorvausta koskeneessa kysymyksessä. Eroa on myös korostettu myöhemmin lainsäädäntösystematiikassa.

¹³ Yksittäinenkin velkoja voi tosin olla velallisen rikoksissa loukatun oikeushyvän haltija toisin kuin esimerkiksi kirjanpitorikoksessa. Nuutila 2000 s. 87. Asianomistajapiiristä velallisen rikoksissa ks. HE 66/1988 s. 167–168 ja Salminen 1998 s. 40–41.

sä välttämätöntä luotonannon perustana olevaa *luottamusta*.¹⁴ Velallisen rikoksissa suojeltavana oikeushyvinä voidaan pitää velkojen intressiä ja oikeutta saada saatavalleen suoritus.¹⁵ Laajempina oikeushyvinä voidaan nähdä liiketoimintaa ylläpitävä luottamus ja talouden terve toiminta.¹⁶

Velallisen rikossäännöksissä suojeluobjektia voidaan lisäksi tarkastella osakeyhtiölaissa ja konkurssisäännössä velalliselle asetetuista velvollisuuksista käsin. Osakeyhtiöiden oikeudesta määrätä omaisuudestaan on säännelty osakeyhtiölain 12 luvussa. Velallisasema muuttaa omaisuuden disponointioikeutta siten, että velallisen koko omaisuusmassan voidaan nähdä olevan eräällä tavalla vakuutena saatavalle. Omaisuudesta ei tällöin saa määrätä ottamatta huomioon velkojen intressiä, koska näiden oikeus esittää realisointivaade on pyrittävä turvaamaan.¹⁷

Velallisen petossäännöksissä suojelun kohteena on velkojen maksun saanti-oikeuden turvaamisen lisäksi itse täytäntöönpanomenettelyn oikeellisuuden ja sen loppuun saattamisen varmistaminen. Velallisen joutuessa konkurssiin tämän velvollisuutena on ilmoittaa tiedossaan olevat velkojat ja koko varallisuutensa. Korkein oikeus on ratkaisuisaan korostanut virallismenettelyn sisällöllisen oikeellisuuden ja todenmukaisuuden merkitystä.¹⁸

¹⁴ Ks. Vento 1994 s. 231–232, Salminen 1998 s. 39 ja s. 100. Ks. myös Nuutila 1999 s. 855–856, Wennberg 1998 s. 56 sekä Vento 1994 s. 121–139. Suomessa mm. Heinonen 1966 s. 68–69. Uudemmassa kirjallisuudessa on suojeluobjektin laajenemisesta esitetty puoltavia kannanottoja, ks. Vento 1994 s. 125, Vento 1995b s. 980. Ks. myös Vennon esittämästä kriittisesti Träskman – Utriainen 1994 s. 743–745.

¹⁵ Viljanen on myös pyrkinyt ratkomaan suojeluobjektin abstraktisuuden ongelmaa eräänlaisen dynaamisen mallin avulla. Viljanen 1998 s. 1373. Jareborgin mukaan velallisen rikokset eroavat omaisuusrikoksista lähinnä siinä, ettei teko kohdistu johonkin tiettyyn esineeseen tai omaisuuteen vaan omaisuuden ja/tai saatavan arvoon kirjanpidossa. Omaisuuslajilla ei ole merkitystä, vaan sillä, minkä arvoinen velkojan saaminen on; ks. Jareborg 1986 s. 158 sekä yleisemmin sama s. 151. Myös Heinonen pitää rikoslain systemaattista erottelua varallisuusrikoksista erillisiin konkurssirikoksiin merkinä siitä, että lainsäätäjät on halunnut korostaa säännösten suojeluobjektien erillisyyttä; ks. Heinonen 1966 s. 69–70.

¹⁶ Ks. Vento 1994 s. 121–132. Ks. myös Salminen 1998 s. 39–40.

¹⁷ Kähkönen 1998 s. 47.

¹⁸ Korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1998:164 perusteluissa on todettu mm. seuraavaa: ”Vaikka jo velkajärjestelyhakemuksen jättämiseen liittyy eräitä velkojenkin kannalta merkittäviä oikeusvaikutuksia, kysymyksessä olevan säännöksen keskeisimpänä tarkoituksena kuitenkin on velkojen suojaaminen varsinaisessa velkajärjestelyssä sisällöltään puutteellisesta velkajärjestelyhakemuksesta ehkä aiheutuvalta oikeudenmenetyksiltä. Siten velkajärjestelyn aloittaminen on nyt kysymyksessä olevassa tapauksessa ollut rangaistavuuden edellytys. Kun A on peruuttanut velkajärjestelyhakemuksensa ja sen käsittely on jäänyt sillensä eikä velkajärjestelyä siis ole aloitettu, syyte velallisen petoksesta on hylättävä.”

Viljanen on pyrkinyt konkretisoimaan velallisen rikossäännösten suojeluobjektia tarkastelemalla velallisen rikoksia perinteisten omaisuusrikosten tapaan.¹⁹ Vennon kanssa samaan tapaan Viljanen korostaa suojeluobjektin objektiivista arviointitapaa, jossa kiellettyjä tekoja tarkastellaan eräänlaisen velkojakollektiivin etujen näkökulmasta eikä niinkään yksittäisen velkojan etuja silmällä pitäen.²⁰ Velallisen rikosten voidaan nähdä muodostavan oman systemaattisen kokonaisuutensa, vaikka yhtymäkohtia omaisuus- ja varallisuusrikosten kanssa on.²¹ Erityisesti kohteena olevan omaisuuden määräytymättömyys ja vahingonkärsijätahon laajuus erottavat velallisen rikokset muista rikoksista.²² Vaikka velallisen rikokset ovat paljolti samankaltaisia omaisuus- ja varallisuusrikosten kanssa, niiden voidaan siis sanoa muodostavan oman ajatuksellisen kokonaisuutensa. Tämä johtuu toissijaisesta oikeushyvästä eli luottotalouden suojelemisen tarpeesta. Siksi oikeushyväproblematiikka ei nähdäkseni tyhjenny velallisen rikosten määrittelyyn omaisuusrikosten tapaan.

Sen sijaan tarkastelua voi konkretisoida arvioimalla velallisen rikoksia yhä selkeämmin osakeyhtiötä ja osakeyhtiöiden toimintaan liittyviä vastuu- ja velvollisuussuhteita korostamalla.²³ Näin otetaan huomioon se institutio, jossa rikos tyypillisesti tehdään. Tällainen uudenlaisen, yhteiskuntapoliittisesti ja -taloudellisesti painottuneen lähestymistavan omaksuminen suojeluobjektin tarkasteluun saattaa auttaa konkretisoimaan muutoin abstraktia velallisen rikosten sääntelyä.²⁴ Suojeluobjektin määrittelyllä voi olla merkitystä lain tulkintaa ohjaavana argumenttina.²⁵ Suojeluobjektia voidaan konkretisoida tarkastelemalla osakeyhtiöitä koskevaa lainsäädäntöä ja tapanormistoa, joiden mukaan osakeyhtiön toimintaa ja varainkäyttöä säännellään. Velkojatahon yhteisenä etuna on osakeyhtiömuotoisessa toiminnassa mahdollisimman tiukasti noudatettu lainmukaisuus. Luotonannon perustana oleva luottamus pohjautuu oletukseen siitä, että kaikki osapuolet noudattavat toiminnalle asetettuja sääntöjä.

¹⁹ Viljanen 1998 s. 173.

²⁰ Viljanen 1998 s. 173–174.

²¹ Heinonen 1966 s. 69–70.

²² Vrt. Jareborg 1986 s. 151–158.

²³ Vento 1995b s. 979.

²⁴ Vento 1994 s. 125.

²⁵ Vrt. Träskman – Utriainen 1994 s. 744.

Osakeyhtiöiden osalta on siten perusteltua tarkastella kiellettyä ja sallittua toimintaa säänteleviä normeja, jotka *välillisesti edistävät* luottamusta liiketoiminnassa. On arvioitava mm. sitä, minkälaisia odotuksia velkojattaholla voi perustellusti olla velallisen toiminnasta. Luottamuksen suojaaminen voi tarkoittaa viime kädessä sitä, että suojellaan luottamusta siihen, että talouden toimintaan osallistuva taho noudattaa kyseistä toimintaympäristöä säänteleviä normeja. Näin suojeluobjektin konkretisointia tulisi tehdä osakeyhtiölainsäädännön, konkurssioikeuden ja kirjanpitosäännösten asettamista, velkojien oikeuksia turvaavista normeista käsin.

6.3 VELALLISEN EPÄREHELLISYYDSRIKOKSEN TEKOTAVAT

RL 39 luvun 1 § (A:24.8.1990, SK:769/1990) *Velallisen epärehellisyys.* Velallinen, joka tietäen jo olemassa olevien tai odotettavien taloudellisten vaikeuksiensa perusteella tekonsa voivan vahingoittaa velkojiensa taloudellisia etuja

- 1) hävittää omaisuuttaan,
 - 2) ilman hyväksyttävää syytä lahjoittaa tai muuten luovuttaa sitä,
 - 3) siirtää omaisuuttaan ulkomaille saattaakseen sen velkojiensa ulottumattomiin tai
 - 4) lisää perusteettomasti velvoitteitaan
- ja siten aiheuttaa maksukyvyttömäksi tulemisensa tai oleellisesti pahentaa maksukyvyttömyytään, on tuomittava *velallisen epärehellisyystä* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

1a §. (V:1.6.1994, A:29.4.1994, SK:317/1994) *Törkeä velallisen epärehellisyys.* Jos velallisen epärehellisyydessä

- 1) tavoitellaan huomattavaa hyötyä,
 - 2) aiheutetaan huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa velkojille tai
 - 3) rikos tehdään erityisen suunnitelmallisesti
- ja velallisen epärehellisyys on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentehtyjä on tuomittava *törkeästä velallisen epärehellisyydestä* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

Velallisen epärehellisyyttä koskevassa tunnusmerkistössä tekotapoina on mainittu omaisuuden hävittäminen, lahjoittaminen tai luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä, omaisuuden siirtäminen ulkomaille velkojien ulottumattomiin tai velvoitteiden perusteeton lisääminen.

Tekotavoista *omaisuuden hävittämisellä* viitataan erilaisiin toimiin, joilla omaisuus saadaan velkojien saavuttamattomiin hukkaamalla, tuhoamalla tai

turmelemalla.²⁶ Hävittämistä voi olla myös laiminlyönti huolehtia asianmu-
kaisesti varallisuudesta, jolloin velallisen omaisuus konkreettisesti vähenee,
ja tämä teko loukkaa velkojien intressiä. Tunnuksmerkistön tekotapakuvau-
s on laaja ja käsittää lähes minkä hyvänsä lahjoitukseen verrattavan fyysisen
tai abstraktin menettelyn, jolla omaisuutta siirtyy pysyvästi velallisen varalli-
suuspiiriin ulkopuolelle. Pysyvyyden vaatimuksesta johtuu, että omaisuuden
hävittäminen on rangaistavaa velallisen epärehellisyysnä vasta silloin kun
selviää, ettei omaisuutta voida palauttaa velallisen vallintaan.²⁷

Laaja tekotapatunnuksmerkki johtaa siihen, että lähes kaikki teot, joilla
varallisuutta asiattomasti siirtyy pois velallisen varallisuuspiiristä, voivat
olla omaisuuden hävittämistä, jos muut tunnuksmerkistöedellytykset täytty-
vät. Hävittäminen onkin velallisen epärehellisyysrikoksen tekotavoista lä-
hinnä velallisen petostyyppistä salaamista; hävittämisen seurauksena omai-
suutta katoaa selvittämättömällä tavalla velallisen toimesta.²⁸ Käytännössä
harvinaista tekemuotoa on sovellettu tilanteissa, joissa yhtiön lainvastaisen
varainkäytön luonteesta ei ole saatu riittävää selvyyttä eikä luovuttamisen
tunnuksmerkkiä ole voitu soveltaa.²⁹

Velallisen epärehellisyysnä *omaisuuden siirto ulkomaille* voi olla ran-
gaistavaa silloin, kun seurauksena on ollut velallisen varallisuusaseman to-
dellinen huononeminen. Omaisuuden siirtäminen ulkomaille voi siten tulla
rangaistavaksi joko velallisen epärehellisyysnä tai velallisen petoksena.
Omaisuuden voidaan katsoa olevan velkojien ulottumattomissa velallisen
epärehellisyysnä edellytettävällä tavalla silloin, kun sitä ei saada palaute-
tuksi kansainvälisellä oikeusavulla, pakkokeinoilla eikä velallisen myötä-
vaikutuksella takaisin Suomeen.³⁰ Omaisuuden siirron ulkomaille on lisäk-

²⁶ Tällaisia toimia voivat olla esimerkiksi osake- ja valuuttakeinottelut. Vento 1992 s. 48–49 sekä Vento – Utriainen 1987 s. 84. Hävittämistä on verrattu myös insolvenssioikeu-
dessa omaksuttuun kevytmielisen velkaantumisen tilanteeseen, vrt. Koulou – Niemi-Kiesi-
läinen 1997 s. 30–36. Luovuttamisesta ilman hyväksyttävää syytä hävittäminen eroaa
siinä, että omaisuuden hävittämisessä varojen *vähentäminen on välillinen* seuraus holtitto-
masta varainkäytöstä. Ilman hyväksyttävää syytä tapahtuvassa luovuttamisessa rangaista-
vana menettelynä on sen sijaan pikemminkin itse *omaisuuteen kohdistuva* luovutustoimi;
vrt. RL 39 luvun 1§:n 2-kohta. Ks. myös tapauksen KKO 2000:108 kommentoinnissa
esitettyä; Tapani – Vuorenpää 2000 s. 233.

²⁷ HE 66/1988 s. 161; ks. myös Vento 1992 s. 47.

²⁸ Tämä erottaa teon petosrikoksesta, jossa omaisuuden pelkkä salaaminen voi tulla
rangaistavaksi velallisen petoksena; OLJ 5/1984 s. 290.

²⁹ Tapani – Vuorenpää 2000 s. 233.

³⁰ HE 66/1988 s. 161–162.

si tapahduttava siinä tarkoituksessa, että se saataisiin pois velkojien ulottuvilta, koska tekemuodossa tekijän tahallisuudelle on kirjattu erityinen hyödyn tavoittelun tarkoitus.

Velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön 3-kohdassa on kirjattuna tunnusmerkistötekijänä *velvoitteiden perusteeton lisääminen*.³¹ Perusteetonta lainanottoa voisi lain esitöiden mukaan olla huomattavien rahavarojen käyttö täysin järjettömään sijoitukseen ja tappiolliseen liiketoimintaan ja ryhtyminen esimerkiksi velkojan edun vastaisiin takauksiin. On myös huomattava, että – tunnusmerkistön muut edellytykset huomioon ottaen – velvoitteiden lisäämisen on tapahduttava siten, että teolla *tavoitellaan omaisuuden vähenemistä* velkoja loukkaavalla tavalla. Pelkkä lisävelkaantuminen ei välttämättä vielä ole rikollisena menettelynä rangaistavaa, vaan myös velvoitteen sisällölle on annettava erityistä merkitystä.

Velvoitteen perusteettomuuden arviointi saattaa käytännössä olla hankalaa. Mitä tekoja voidaan pitää tunnusmerkistön tarkoittamalla tavalla *perusteettomina* ja epäedullisina tai mitä selvästi yritystoimintaan kuuluvaan riskinottoon liittyvänä tappiollisena riskinottona, ja kenen näkökulmasta tätä tulee arvioida? Tätä tekotapatunnusmerkkiä ei ole juurikaan sovellettu, koska sen erottaminen muista tunnusmerkistössä tarkoitetuista teoista on osoittautunut hankalaksi.³²

Hallituksen esityksen perustelujen mukaan tavoitteena on ollut ottaa rangaistavien tekojen piiriin myös sellaiset käytännössä ilmenneet tekotavat, joissa velallinen taloudellisessa kriisitilanteessa entisestään pahentaa taloudellisia vaikeuksiaan lisäämällä perusteettomasti velvoitteitaan esimerkiksi

³¹ HE 66/1988 s. 162.

³² Tätä tekotapaa ei alun perin suunniteltu otettavaksi rangaistavien tekojen luetteloon. Vuoden 1984 rikoslakiprojektin ehdotuksessa oli mainittu ainoastaan ilman hyväksyttävää syytä tapahtunut luovutus ja velvoitteiden perusteeton lisääminen. Poisjättämisen tarkoituksena oli välttää säännöksen soveltaminen nk. sallitun riskinoton alueella. OJL 1984:5 s. 290–292. Ks. myös Metsäpelto 1994 s. 10, HE 66/1988 s. 161–163. Metsäpellon mukaan hovioikeustason oikeustapauksissa ei perusteettoman lisäämisen sisältöä ole täsmennetty riittävästi ja velallisen epärehellisuuden tunnusmerkistön tulkinnassa näyttää 1-kohdan soveltaminen korostuneen oikeuskäytännössä esimerkiksi 4-kohdan jäädessä vähäisemmälle soveltamiselle, ks. Metsäpelto 1994 s. 157. Tekotavan ottamista RL 39:1:n tunnusmerkistöön voidaan kritikoida siitä, että säännöksen soveltamisala suhteessa ilman hyväksyttävää syytä tapahtuneisiin luovutuksiin on epäselvä. Velvoitteiden perusteetonta lisäämistä koskeva tekotapatunnusmerkki saattaa olla tarpeeton, sillä tunnusmerkillä tavoiteltu kielto voidaan toteuttaa jo tunnusmerkistötekijää ”luovuttaa ilman hyväksyttävää syytä” soveltamalla.

käyttämällä huomattavia varoja selvästi tappiolliseen liiketoimintaan tai toiminnan kannalta hyödyttömiin hankintoihin tai ryhtymällä epäedullisiin liiketoiminnan kannalta perusteettomiin vastuusitoumuksiin.³³ Myös velallisen lisävelkaantuminen uudella lainalla, vaikka velallinen tietää olevansa kyvytön maksamaan lainansa takaisin, saattaa olla perusteetonta velan lisäämistä.

On tosin mahdollista, että perusteettomastikin tehty lisälainan otto saat-
taa vaikuttaa tekijän näkökulmasta perustellulta. Vaikka velallinen lainan-
ottohetkellä tietäisikin olevansa kyvytön maksamaan velan takaisin, hänel-
lä saattaa olla positiivinen oletus tulevaisuudessa tapahtuvasta taloudelli-
sen tilanteensa kohentumisesta ja siten mahdollisuudesta maksaa laina ta-
kaisin kriisivaiheen mentyä ohi. Ratkaistavaksi tuleekin, kenen näkökul-
masta perusteettomuutta tarkastellaan: rationaalisen taloudellisen toimijan
vai tosiasiallisesti päätöksiä tekevän velallisen edustajan vaiko velkojien edun.
Säännöksen tulkinnassa on kuitenkin painotettu perusteettomuuden arvi-
oinnin *objektiivisuutta*. Objektiivisuus merkinnee eräänlaista rationaalin
huoellisen taloudellisen toimijan näkökulmaa.

Keskeisin velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön tekotavoista
on säännöksen 2-kohdan tekotapatunnusmerkki *omaisuuden luovutus tai
lahjoitus ilman hyväksyttävää syytä*. Tunnusmerkin soveltamisalaan on tul-
kinnalla sisällytetty muihin tunnusmerkistötekijöihin sopimattomia velkoja
loukkaavia omaisuusnostoja. Käytännössä lahjoittamisen merkitys teko-
tapana on jäänyt vähäisemmäksi ”luovutukseen” nähden.³⁴ RL 39 luvun 1
§:n 2-kohdan eräänlaista yleissäännösluonnetta korostaa myös lain tekota-
paa koskevan tunnusmerkin jääminen tarkoituksellisesti avoimeksi.

Velkojien asemaa heikentävä disponointi voidaan tehdä millä hyvänsä
lahjoitus- tai luovutustoimella, jolla velallisen omaisuus tosiasiallisesti vä-
henee velkoja loukkaavalla tavalla. Teon kohteena olevaa omaisuutta ei
myöskään ole rajattu, ja se voi myös kohdistua minkä tyypin omaisuu-
teen hyvänsä. Näin ollen se voi olla joko reaalista irtainta tai käyttöomai-
suutta, mutta myös esimerkiksi saatava. Luovutus voikin koskea lähes mitä

³³ HE 66/1988 s. 162.

³⁴ Tapani 1998a s. 198. Lahjoitus-käsitteen sisältö on meillä jäänyt kapeaksi, koska luovuttamisen tunnusmerkki jo sisältää lahjoitustyyppiset tilanteet. Ruotsissa Löfmarck esittää, että lahjoitustunnusmerkin tulkinnassa voitaisiin käyttää takaisinsaantisäännöstössä omaksuttua lahjoituskäsitteen määritelmää, ks. Löfmarck 1986 s. 144. Myös meillä voitaisiin laajentaa lahjoitus-tunnusmerkin käyttöalaa kytkeällä se selvemmin takaisinsaantisäännösten lahjoittamisen määritelmään.

hyvänä kirjanpitoarvon käsittävää omaisuutta. Erityisesti pienissä osakeyhtiöissä tyypilliset vastikkeettomat varainsiirrot, joissa yhtiön varoja luovutetaan itselle tai läheiselle, kuuluvat hallituksen esityksen mukaan säännöksen soveltamisalaan.³⁵

Luovuttaa-tunnusmerkki muodostaa yhden vaikeimmista velallisen rikos -luvun laintulkintaongelmista.³⁶ Velallisen epärehellisyysrikos onkin erotettu velallisen petoksesta nimenomaan rajanvedolla todellisiin (luovutus) ja näennäisiin (salaus) oikeustoimiin.³⁷ Erityisesti termin ”luovuttaa” sisältöä sekä sen suhdetta velallisen petoksen tunnusmerkistössä olevaan ”salata”-tekotapatunnusmerkkiin on pidetty ongelmallisena.³⁸

Osakeyhtiöiden kohdalla ongelmallista on se, milloin jonkin omaisuus-erän voidaan katsoa siirtyneen velallisen varallisuuspiiriin ulkopuolelle (luovuttaa) ja milloin sen edelleen voidaan katsoa kuuluvan velallisen varallisuuspiiriin, vaikkakin omaisuus on jätetty mainitsematta pesäluettelossa (salata). Käytännössä tavanmukaiset velallisen toimintatavat näyttäisivät sisältävän piirteitä sekä luovuttamisesta että salaamistyyppisestä menettelystä.³⁹ Erityisesti pienissä osakeyhtiöissä, joissa yhtiön ja sen läheistahojen varallisuuspiirejä on joskus mahdotonta erottaa toisistaan, erottelu näennäisiin ja todellisiin velallisen varallisuusluovutuksiin vaikuttaa osin tarpeettoman keinotekoiselta ja sattumanvaraiselta.⁴⁰ Rauenneissa konkurssissa nyt tehtyjen havaintojen mukaan toistuvat kirjanpidon virheet ja erilläänpidon ongelmat lisäävät entisestään tulkintaongelmia ja sattumanvaraisuutta tunnusmerkistöjen soveltamisessa. Se, milloin osakeyhtiön omaisuutta on tunnusmerkistössä edellytetyllä tavalla siirretty pois velallisen varallisuuspiiristä, edellyttää tapauskohtaista harkintaa ja toisaalta oikeuskäytännössä esitettyjen tulkintakannanottojen vakiintumista. Seuraavassa analysoidaan

³⁵ HE 66/1988 s. 161.

³⁶ Ks. Nuutila 1997a s. 141 sekä korkeimman oikeuden tapaukset KKO 1998:56 ja KKO 2000:74 esimerkiksi siitä, kuinka luovutuksen käsitettä on tulkittu oikeuskäytännössä. Näin erityisesti KKO 1998:56:n perusteluissa. Ks. myös Vento 1999a s. 190–196 ja Vento 1999b s. 260.

³⁷ Erottelun perusteista vanhan lain mukaan ks. Heinonen 1966 s. 34–38 ja sama s. 178–179.

³⁸ Ks. luovuttamis- ja salaamiskäsitteiden soveltamisongelmista Salminen 1998 s. 163, Tolonen 2000a s. 131–133 sekä Koponen 2001 s. 229–230.

³⁹ Koponen 2001 s. 229.

⁴⁰ Vrt. rajanvedosta käytyyn keskusteluun erityisesti oikeuskäytännössä tehtyjen havaintojen perusteella Salminen 1998 s. 84–91 sekä Koponen 2001 s. 232.

joitakin rauenneissa konkurssissa keskeisiä soveltamistilanteita. Rauenneissa konkurssissa velallisen rikosten tunnusmerkistöjen kannalta keskeinen tyyppitapaus on osakeyhtiön omaisuuden yksityiskäyttö lainvastaisena osakslainana, palkkana tai muuna selvittämättömänä nostona.

6.3.1 Ilman hyväksyttävää syytä tapahtunut luovuttaminen osakeyhtiöstä

Luovuttamista koskevaa rikoslain 39 luvun 1 §:n 2-kohdan tekotapaa koskevaa tunnusmerkistöä on kavennettu säätämällä nk. negatiivinen tunnusmerkistötekijä ”*ilman hyväksyttävää syytä*”. Kriteeri on eräänlainen tunnusmerkistöön kirjattu oikeuttamisperuste. Lain esitöiden mukaan negatiivisella lisätunnusmerkillä on pyritty rajaamaan tavanomaisina hyväksyttävät vähäiset lahjat ja niihin rinnastettavat vähäiset omaisuuden luovutukset rangaistavuuden ulkopuolelle.⁴¹

Osakeyhtiöissä tyypilliset konkurssia edeltävät varainkäytön tilanteet pelkistyvät kysymykseen siitä, onko nostoille ollut hyväksyttävä syy vai muodostuvatko ne kielletyiksi luovutuksiksi osakeyhtiöstä. Lisäksi kysymykseksi nousee se, kuinka nostoihin tulisi suhtautua kirjanpidollisesti ja mikä merkitys kirjanpitomerkinnöillä on rikosten tekotapatunnusmerkin täyttymisen kannalta.⁴² Seuraavassa näitä kysymyksiä on tarkasteltu osakeyhtiöiden rauenneissa konkurssissa tehtyjen havaintojen pohjalta.

Osakeyhtiöissä hyväksyttävän syyn käsitteen tulkinnassa käytännössä tärkeimpänä tunnusmerkistön soveltamisalaa rajaavana säännöstönä voidaan pitää osakeyhtiön varainkäyttöä säänteleviä normeja. Teleologisessa tulkinnassa voidaan painottaa kriteerin ”ilman hyväksyttävää syytä” luonnetta eräänlaisena sallitun ja kielletyn teon rajanvetoa täsmentävänä perusteena, joka voidaan sitoa vahvasti toimintaympäristöä (osakeyhtiötä) sääntelevään normistoon.⁴³

Yksityisoikeudellisten ja rikosoikeudellisten säännösten tulisi lähtökohtaisesti olla keskenään samansuuntaisia, ja tulkinta-apua rikosoikeu-

⁴¹ HE 66/1988 s. 161.

⁴² Ks. Salminen 1998 s. 84 sekä tapauksen KKO 1995:163 tulkinnasta ks. Tolonen 2000a s. 138.

⁴³ Tämän tyyppistä lähestymistapaa on oikeuskirjallisuudessa kuvattu eräänlaisena teon sosiaaliadekvaattisuutta painottavana teon oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteena, joka poistaisi muutoin tunnusmerkistön täyttämän teon rangaistavuuden. Sosiaaliadekvanssista ja vastuuasemasta ks. Nuutila 1997a s. 131–132 sekä Nuotio 1998 s. 314–315.

dellisten normien tulkintaan olisi perusteltua hakea yksityisoikeudellisista säännöksistä ja niiden tulkinnassa omaksutuista periaatteista.⁴⁴

Ensimmäisenä muodollisena edellytyksenä osakeyhtiön varainkäytön arvioinnille velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön näkökulmasta voidaan tarkastella varainkäytön lainmukaisuutta. Osakeyhtiössä omaisuuden siirtoa itselle palkkana tai muina palkkiosuorituksina tulisi arvioida ensisijaisesti osakeyhtiön varainkäytölle asetettujen rajoitusten ja periaatteiden avulla. Osakeyhtiölainsäädännön vastaiset luovutukset, palkanmaksu, osakaslainat tai muut yksityisnostot osakeyhtiöstä täyttäisivät velallisen epärehellisyysrikoksena kielletyn omaisuuden tekotapatunnusmerkin ”luovuttaa ilman hyväksyttävää syytä”, jos ne on tehty maksukyvyttömyysaikana ja jos niillä aikaansaadaan varallisuusaseman huononeminen velkojia vahingoittavalla tavalla.⁴⁵

Osakeyhtiön varainkäyttöä koskevien säännösten mukaisesti tehtyjen luovutusten on lisäksi oltava liiketaloudellisesti perusteltuja. Hyväksyttävän syyn vaatimuksesta johtuu, että liiketaloudellisesti perustellut, taloudellisesti vahingollisetkaan toimet eivät välttämättä ole velallisen epärehellisyysrikoksena kiellettyjä omaisuusluovutuksia.⁴⁶ Lainmukaisuuden lisäksi ilman hyväksyttävää syytä tapahtuneen luovutuksen arvioinnissa tulisi esittää kysymys, onko luovutuksille ollut yksityisoikeudellisesti perusteltu hyväksyttävä syy.⁴⁷

Osakeyhtiössä varojen lainmukaista käyttöä säännellään pääosin osakeyhtiölain 12 luvussa ja sen 7 §:ssä. Osakeyhtiölain säännösten mukaan osakeyhtiön lainmukainen varojenjakovo tapahtua pääsääntöisesti neljällä tavalla (OYL 12 luku). Tällaisia ovat yhtiön *voitonjako* OYL 12:2:n ja OYA 12:4:n sääntelemissä rajoissa *osinkona, pääomanpalautus, netto-omaisuuden jako* yhtiön selvitystilatilanteessa ja *lahjoitukset* OYL 12:6:n mainitsemiin tarkoituksiin.⁴⁸

⁴⁴ Ks. Koponen 2001 s. 233. Myös Viljanen pitää takaisinsaantilainsäädäntöä yhtenä tulkinta-avaimena velallisen rikosten arviointiin. Tunnusmerkistöllä on läheinen yhteys takaisinsaantisäännöstöön. Tunnusmerkistö käsittää teot, jotka kuuluvat myös takaisinsaantisäännösten (TakSL) alaisuuteen. Viljanen suosittaakin rangaistavuuden alan määrittämiseen sisällön ottamista takaisinsaantisäännöstöstä; ks. Viljanen 1998 s. 1362–1375.

⁴⁵ Metsäpellon havaintojen mukaan maksukyvyttömyysaikana tehty OYL:n vastaiset nostot johtavat lähes poikkeuksetta syytöksiin; ks. Metsäpelto 1994 s. 41.

⁴⁶ HE 66/1988 s. 161. Hallituksen esityksessä viitataan lähinnä merkkipäiväluonteisten lahjojen hyväksyttävyyteen myös kriisitalassa.

⁴⁷ Koponen 2001 s. 233.

⁴⁸ Leppiniemi s. 11:3. Osakkeenomistajille varoja voidaan jakaa lähinnä OYL 12 luvun voitonjakona, muut jakomenettelyt ovat poikkeusluonteisia. Koski – af Schultén 2000 s. 287.

Osakeyhtiön toiminnan aikana varojen jakaminen yhtiön osakkaille on mahdollista OYL 12 luvun mukaisesti. Voitonjakoon voidaan käyttää enintään viimeksi päätyneeltä tilikaudelta vahvistetun taseen mukainen voitto ja yhtiön vapaa oma pääoma (OYL 12:2).⁴⁹ Tilikauden voitto ilmenee taseen tuloksesta sekä yhtiön muun vapaan pääoman yhteismäärästä, josta on tehty tappioita vastaavat vähennykset.⁵⁰ Siten tappiollisenkin tilikauden jälkeen voitonjako on mahdollinen, mikäli tappio voidaan kattaa aiemmalla voitollisella tuloksella.⁵¹ Arvio varainkäytön lainmukaisuudesta on tehtävä OYL 12 luvun 7 §:n sisältämän, luvun 2 §:ään viittaavan, säännöksen perusteella. Varainkäytön rajat on määritelty suhteessa kirjanpidosta ilmenevään voittoon ja vapaaseen omaan pääomaan. Koska arvio sallitun varainkäytön rajoista perustuu osakeyhtiössä kirjanpitoon, erilaiset kirjanpitoon kohdistuvat virheet ja laiminlyönnit vaikeuttavat monin tavoin lainvastaisten omaisuusnostojen arviointia.

Osakeyhtiön voitonjakoon vaaditaan yhtiökokouksen päätös sekä hallituksen suostumus (OYL 12:4). Yhtiön oikeudesta antaa varojaan vastikkeetta on säännös OYL 12:6:ssa, jonka mukaan pääsääntöisestä lahjoituskiellosta saa poiketa, mikäli yhtiökokous päättää lahjoituksesta yleishyödylliseen tarkoitukseen ja sitä voidaan pitää kohtuullisena. Myös hallituksella saat-
taa olla toimivalta määrältään vähäisten lahjoitusten tekemiseen.⁵²

Vastoin OYL 12 luvun säännöksiä osakkaille jaettu voitto on yksityis-oikeudellisesti laitton jako ja johtaa omaisuuden palautusvelvollisuuden syntymiseen.⁵³ Lain mukaisen varainkäytön turvaamista voidaan tavoitella erityisesti pienissä osakeyhtiöissä myös vastuun samastamisopin avulla.⁵⁴

Mikä merkitys osakeyhtiölain varainkäyttösäännöksillä sitten on rikos-oikeudessa? Lainvastainen ja velkojia loukkaava varainkäyttö on yhtäältä kriminalisoitu rikoslain 39 luvun säännöksiin sekä osakeyhtiölain 16 luvun osakeyhtiörikoksena ja -rikkomuksena. Toisaalta osakeyhtiölain 12 luvun vastaisesti tehdyn voitonjaon merkitys rikosoikeudessa on lähinnä RL 39

⁴⁹ Ks. myös Kyläkallio – Iirola – Kyläkallio 2000 s. 857–900 ja Koski – af Schultén 2000 s. 298.

⁵⁰ Koski – af Schultén 2000 s. 299.

⁵¹ Koski – af Schultén 2000 s. 300.

⁵² Kyläkallio ym. 2000 s. 880–881.

⁵³ Säännöksillä pyritään turvaamaan ensisijaisesti velkojien asemaa ja siksi on perusteltua, että lain vastaisesti nostettu omaisuus palautetaan osakeyhtiöön. Ks. Koski – af Schultén 2000 s. 287.

⁵⁴ Ks. mm. KM 1992:32 s. 355.

luvun 1 §:n 2-kohdan tulkintaa määrittävä. Lähtökohtaisesti lakiin kirjattua ”hyväksyttävää syytä” luovutukselle ei voida katsoa olevan olemassa, jos luovutus on ollut selvästi OYL 12 luvun säännösten vastainen.

Tilanteissa, joissa kirjanpitoa ei ole lainkaan laadittu tai sitä ei muutoin saada arvioitavaksi, hyväksyttävän syyn arviointi on hankalaa. Lisäksi on huomattava, että mikäli kirjanpito on virheellinen esimerkiksi siten, että tilinpäätöksessä ja taseessa osoitetaan todellista suurempaa voittoa, ei tekoa voida pitää hyväksyttävänä rikoslain tarkoittamassa mielessä silloin, kun kirjanpidon kuvaama taloudellinen asema on parempi kuin todellinen. Näennäisesti OYL 12 luvun mukainen varainkäyttö ei tietenkään ole hyväksyttävää, vaikka kirjanpito virheellisesti antaisikin luovutukseen oikeutuksen.⁵⁵ Luovutus voi siten olla vailla hyväksyttävää syytä, vaikkei se olisi osakeyhtiölain vastainen. Oletus hyväksyttävän syyn puuttumisesta toimii siten vain yhteen suuntaan.

Osakeyhtiölain 12 luvun säännökset liittyvät myös kirjanpitorikoksiin. Osakeyhtiön varainkäyttö on aina dokumentoitava yhtiön kirjanpidossa. Lainvastainenkin varainkäyttö tulee kirjata esimerkiksi saatavana kirjanpitoon ja käytön kirjaamatta jättäminen voi sellaisenaan olla kirjanpitorikoksena rangaistava teko.

Lisäksi hyväksyttävän syyn kytkeminen OYL 12 luvun säännöksiin johtaa rikoksenteikijän syyksilukemisen arvioinnin liittymiseen kirjanpidon seuraamiseen. Oikeuskäytännössä osakeyhtiömuotoisen velallisen hallintohenkilöiden on mm. oletettu olevan tietoisia yhtiön taloudellisesta tilanteesta kirjanpidon perusteella ja hallintohenkilöiden on katsottu olevan velvollisia seuraamaan yhtiön taseaseman kehitystä kirjanpidon perusteella.

Rikosoikeudellisen tarkastelun sitominen osakeyhtiön varainkäyttöä koskeviin yksityisoikeudellisiin säännöksiin on nähdäkseni perusteltua ja tuo tarvittavaa konkretiaa rikossäännösten soveltamiseen. Osakeyhtiölainsäädännössä varainkäyttöä koskevat säännökset on kuitenkin kirjoitettu siten, etteivät ne kaikilta osin riittävästi tavoita pienissä osakeyhtiöissä tavallisia varainkäyttöön liittyviä tilanteita. Tämä heijastuu epävarmuutena myös varainkäytön rikosoikeudelliseen arviointiin. Erityisesti pienten osa-

⁵⁵ Tyypillisenä tilanteena varainkäytön virheellisestä sitomisesta kirjanpitoon ovat olleet nk. minuuttirahajärjestelyt, joilla pystytään osoittamaan kirjanpidossa selvästi ”todellista” suurempaa tulosta ja taseasemaa. Tällöin luovutus saattaa täyttää osakeyhtiölaissa säädetyt muodolliset edellytykset, vaikka tosiasiaassa teolla huononnetaan olennaisesti velallisen varallisuusasemaa.

keyhtiöiden omistaja-johtajien oikeudesta tehdä yhtiöstä nostoja yksityisiin tarkoituksiin tulisi olla nykyistä selkeämmät ja joustavammat säännökset. Myös yhtiön taseaseman ja kirjanpidon seuraamisen vaatimus saat-
taa pienissä osakeyhtiöissä olla käytännössä hankalaa.⁵⁶

Velallisen epärehellisyys vai kavallus?

On huomattava, että mikäli osakeyhtiön varojen lainvastainen otto tapahtuu konkurssiin asettamisen jälkeen, joudutaan pohtimaan rajanvetoa kavallusrikoksen ja velallisen epärehellisyysrikoksen välillä. Velallisen epärehellisyydelle on tunnusomaista se, että velallisella on tekohetkellä laillinen oikeus disponoida omaisuudesta. Sen sijaan kavalluksessa tekoon syylistynyt luovuttaa omaisuutta ilman että hänellä on siihen oikeutta. Kavallusrikos ei voi kohdistua velalliselle kuuluvaan omaisuuteen ja omaisuuden kuuluminen velalliselle estää rankaisemisen kavallusrikoksesta.⁵⁷ Lähtökoh-
taisesti voitaneen sanoa, että silloin kun lainvastaisella luovutuksella louka-
taan yleistä velkojatarhaa vähentämällä velallisen omaisuutta reaalisesti, teko
tulee lähinnä arvioitavaksi velallisen epärehellisyytenä.⁵⁸ Jos esimerkiksi
velallisyhtiön edustaja luovuttaa omaisuutta pois yhtiöstä sen jälkeen, kun
päättös konkurssiin asettamisesta on tehty, tulee kysymykseen lähinnä kaval-
lusrikos, koska tekoon syylistynyt luovuttaa omaisuutta olematta siihen
oikeutettu.⁵⁹

6.3.2 Insolvenssi rangaistavuuden edellytyksenä

Velallisen epärehellisyysrikoksessa tunnusmerkistön voidaan katsoa täyt-
tyvän vain, mikäli *teko on tehty aikana*, jolloin velallinen on joko ollut ta-
loudellisissa vaikeuksissa tai jolloin maksukyvyttömyyden uhka on ollut
konkreettisesti käsillä. Lisäksi vain teot, jotka *vaikuttavat velallisen kykyyn
suoriutua velvoitteistaan*, ovat rangaistavia.⁶⁰ Velallisen epärehellisyysrikok-
sessa edellytetään siten kahden insolvenssia koskevan tunnusmerkistötekijän

⁵⁶ Samansuuntaisesti ks. Salminen 1998 s. 200.

⁵⁷ Heinonen 1985 s. 284–285.

⁵⁸ Tätä kantaa tuntuu edustavan muun muassa Lahti 1991b s. 1186.

⁵⁹ Heinonen 1985 s. 284.

⁶⁰ HE 66/1988 s. 162–163.

täyttymistä. Näiden välillä on perusteltua tehdä ero. Yhtäältä insolvenssin käsite kuvaa teolta edellytettäviä *olosuhteita ja tekohetkeä*.⁶¹ Kysymys on olevista tai odotettavista taloudellisista vaikeuksista, joissa teot tehdään. Toisaalta teon on *aiheutettava vahinkoa tai vahingon vaaraa velkojien taloudellisille eduille*.

Velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistössä taloudellista kriisitilaa koskevia tunnusmerkkejä ovat siten yhtäältä insolvenssi vaadittavana teko-olosuhteena ja toisaalta maksukyvyttömyys kiellettynä seurauksena.⁶² Insolvenssiin liittyy siten myös tekijän subjektiiviseen tahdonmuodostukseen liittyviä elementtejä.⁶³ Näin ollen insolvenssi ei ole yksinomaan teon objektiivista tunnusmerkistöä ja sen tekotapaa määrittävä osa. Velallisen epärehellisyysdeltä vaadittavassa tahallisuudessa on velallisen tahallisuuden nk. peittämisperiaatteen nojalla ulotuttava kaikkiin tunnusmerkistötekijöihin. Siten velallisen epärehellisyysrikoksen tekijän tahdonmuodostusta arvioidaan olosuhde- ja seuraustahallisuutena.⁶⁴

Maksukyvyttömyyden käsitettä on käytetty myös RL 39 luvun 6 §:n velkojansuosintarikoksessa. Asiallista eroa pykälien tarkoittaman maksukyvyttömyyden sisällöllisessä määrittelyssä ei juurikaan ole.

Insolvenssi teko-olosuhteena

Tekotapaa koskevana olosuhteena insolvenssi tarkoittaa, että teon on tapahtuttava aikana, jolloin velallinen on *taloudellisissa vaikeuksissa tai maksukyvytön tai konkreettisessa vaarassa tulla maksukyvyttömäksi*.⁶⁵ Tekoaikaa määrittävä säännös korvaa aiemman konkurssiedellytyksen velallisen rikoksessa. Kriisitilaa kuvaavaksi käsitteeksi ei ole valittu maksukyvyttömyys-termiä eikä taloudellinen kriisitilanne tässä tarkoita, että velallisen tulisi tekohetkellä olla samassa mielessä maksukyvytön kuin tunnusmerkistön seuraustunnusmerkki edellyttää. Velallisen on oltava taloudellisessa kriisitilanteessa, josta on jo saattanut aiheutua maksukyvyttömyys tai sen uhka.⁶⁶

⁶¹ Tapani 2000b s. 692–696.

⁶² Myös HE 66/1988 s. 162–163.

⁶³ Tunnusmerkistötekijöitä 1–3) ei aina ole erotettu selvästi toisistaan; vrt. Vento 1994 s. 188.

⁶⁴ Velalliselta edellytettävästä tahallisuudesta ks. erityisesti Tapani 1999a sekä Tapani 2001.

⁶⁵ Vento 1994 s. 5 ja s. 188.

⁶⁶ Ks. Tapani 2000a s. 1003. Taloudellista kriisitilaa koskevista lain tulkintaongelmista ks. myös Tolonen 2000a s. 126–130.

Tarkasteltaessa teon teko-olosuhteita on olennaista rangaistavuuden kannalta se, milloin yhtiön voidaan ajatella olevan taloudellisessa kriisitilassa ja toisaalta milloin tällaisen tilan voidaan katsoa alkaneen. Käytännössä ei edellytetä, että yhtiö olisi (jo) tekohetkellä taloudellisessa kriisitilassa. Säännöksen tarkoittamaa teko-olosuhdetta on tulkittu siten, että myös *teolla aiheutettu* taloudellinen kriisitila riittää täyttämään tekotapaa koskevan elementin.

Taloudellista kriisitilaa koskevan tunnusmerkin arviointi edellyttää kokonaisvaltaista harkintaa, jossa tarkastellaan yrityksen erääntyneitä tai erääntyviä velkoja, sitoumuksia ja käytettävissä olevia tai nopeasti realisoitavia varoja ja luotonsaantimahdollisuuksia. Myös yrityksen taloudellista asemaa kuvaavilla tunnusluvuilla voi olla merkitystä taloudellista kriisitilaa määriteltäessä.⁶⁷ Tapani päätyy lisäksi perustellusti esittämään eräänlaista dynaamista tarkastelunäkökulmaa teko-olosuhdetta koskevan insolvenssin määrittelyyn. Tällöin maksuvalmiuskriisin arvioinnissa olisi keskeistä nimenomaan kassavirtojen jälkeenjääneisyyden analysointi.⁶⁸

Teko-olosuhdetta määrittävänä tunnusmerkkinä insolvenssi sisältää myös tekijän syyksiluettavuuden kannalta merkittävän lisävaatimuksen. Tekotapa-tunnuksmerkissä on edellytetty, että velallisen on toimittava ”*tietäen jo olemassa olevien tai odotettavien taloudellisten vaikeuksiensa perusteella...*”. Tämä edellyttää myös tekijä-velallisen tahallisuuden arviointia suhteessa taloudelliseen kriisitilaan. Tekotapatunnuksmerkin täyttymisen kytkeminen subjektiiviseen mieltämiselementtiin merkitsee tässä perinteisten objektiivisten ja subjektiivisten rikoksen rakennneosien kietoutumista toisiinsa. Objektiivisiin edellytyksiin kytkeytyvä tekijän tahdonmuodostuksen arviointi edellyttää kehitystä myös yleisten oppien alueella.

Maksukyvyttömyys seuraustunnuksmerkkinä

Yksinomaan se, että tunnusmerkistön mukainen teko on tehty taloudellisessa kriisitilassa, ei riitä velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön täyttymiseen. Velallisen epärehellisyysrikoksessa maksukyvyttömyyden käsite on myös vaadittuna *seuraustunnuksmerkkinä*. Maksukyvyttömyyden täytyy olla syy-yhteydessä velallisen epärehellisyysrikoksen tekotapaan, joskaan teon ei täydy olla maksukyvyttömyyden ainoa syy.⁶⁹ Rangaistavalta

⁶⁷ Tapani 2000a s. 1003.

⁶⁸ Tapani 2000b s. 692.

⁶⁹ Vento 1992 s. 34–35.

teolta edellytetään, että teolla on aiheutettu maksukyvyttömyys, joka on vaikeuttanut velallisen kykyä suoriutua taloudellisista velvoitteistaan. Velallisen epärehellisyysrikosta voidaan pitää tässä mielessä myös loukkaamisrikoksena⁷⁰, koska velallisen epärehellisyysrikoksessa edellytetään erityisen seuraustunnusmerkin täyttymistä.

Taloudellisten vaikeuksien ja maksukyvyttömyyden käsilläoloa on viime vuosina analysoitu runsaasti yhtäältä oikeustieteen ja toisaalta taloustieteen piirissä.⁷¹ Myös oikeuskäytännössä on taloudelliseen kriisitilaan ja maksukyvyttömyyden käsitteeseen otettu kantaa joissakin ratkaisuissa.⁷² Velallisen epärehellisyysrikoksessa tunnusmerkistökriteereinä olevien insolvenssitilanteiden määrittely onkin tärkeää, koska teon tunnusmerkistön mukaisuuden ja toisaalta tahallisuuden arviointi perustuvat insolvenssin käsitteille.

Maksukyvyttömyyden aiheuttaminen tai sen *oleellinen* paheneminen viittaa velallisen kyvyttömyyteen suoriutua maksuvelvoitteistaan kohtuullisessa ajassa niiden eräännyttyä. Maksukyvyttömyyden oleellinen paheneminen sisältää rajauksen, jonka mukaan vähäiset maksukykyyn vaikuttavat teot eivät vielä ole rangaistavia.⁷³ Maksukyvyttömyydeltä edellytetään kuitenkin lisäksi jonkinlaista pysyvyyttä: velallisen on *muutoin kuin tilapäisesti* oltava kyvytön suoriutumaan velvoitteistaan.⁷⁴ Maksukyvyttömyyden arviointi edellyttää kuitenkin kokonaisarviointia eikä esimerkiksi hetkellinen likviditeettikriisi voi olla osoitus maksukyvyttömyydestä. Tunnusmerkistön mukaisen teon on oleellisesti pahennettava velallisen maksukykyä tai aiheutettava maksukyvyttömyys. Seuraustunnusmerkki liittyy maksukyvyttömyyden velkojien etujen loukkaamiseen.⁷⁵ Seuraustunnusmerkin täyttymistä

⁷⁰ Träskman – Utriainen 1994 s. 746.

⁷¹ Ks. oikeustieteessä erityisesti Salminen 1998 s. 160, Vento 1994 s. 180, Tolonen 2000a s. 126, Tapani 2000c s. 692–696, Heinonen 1966 s. 27 sekä taloustieteellisistä näkökulmista Kähkönen 1998 s. 104, Laitinen 1996 s. 1169 sekä Tuokko Y. 1995 s. 286.

⁷² Korkeimman oikeuden oikeuskäytännössä maksukyvyttömyyteen ja taloudelliseen kriisitilaan liittyviä kannanottoja on tehty ainakin ratkaisuissa KKO 1998:110, KKO 2000:74 sekä KKO 2000:108. Ks. ratkaisujen perusteella esitetyistä kommentteista Tolonen 2000c s. 494, Tapani 2000a s. 997 ja Tapani – Vuorenmaa 2000 s. 235. Hovioikeuskäytäntöä ovat esitelleet mm. Metsäpelto 1994 ja Salminen 1998 s. 161. Salminen viittaa seuraaviin hovioikeustapauksiin: Itä-Suomen HO 16.7.92/1419, Itä-Suomen HO 11.8.94/1486, Kouvolan HO 16.7.1992/1053, Kouvolan HO 22.4.1993/532.

⁷³ Ks. Tapani 2000a s. 1005, Nuutila 1999 s. 859, Vento 1992 s. 31–32 ja Tapani – Vuorenmaa 2000 s. 235.

⁷⁴ Ks. HE 66/1988 s. 161–163, Salminen 1998 s. 161 sekä Tapani 2000a s. 1005.

⁷⁵ Ks. HE 66/1988 s. 163 sekä sen tulkinnasta KKO 1998:110 ja Tapani 2000a s. 1006–1007, Tapani 2000b s. 695. Tulkintaongelmista ks. myös Tolonen 2000a s. 129–131.

tulisi arvioida ensisijaisesti velkojen näkökulmasta. Estetäänkö teolla, joka aiheuttaa maksukyvyttömyyden tai pahentaa sitä, velkojia saamasta oikeutettua suoritusta saatavalleen?⁷⁶ Vähäiset, velkojen asemaan vaikuttamattomat teot eivät ole velallisen epärehellisyysrikoksina rangaistavia, koskei niillä ole suojeltavan objektin kannalta merkitystä.⁷⁷

Maksukyvyttömyyden määrittely rikosoikeudessa

Siitä, kuinka velallisen rikoksissa käytetty maksukyvyttömyyden määritelmä suhteutuu muihin lainsäädännössä esiintyviin maksukyvyttömyyden leagalimääritelmiin, ei rikoslain esitöissä ole varsinaista mainintaa. Tosiasiassa legaalimääritelmillä saattaa olla huomattava tosiasiallinen merkitys maksukyvyttömyyden arvioinnissa, vaikkei niiden asemaa olekaan täysin kiistatta hyväksytty.⁷⁸ Maksukyvyttömyyden määritelmää voidaan pyrkiä täsmentämään rikoslain ulkopuolisten insolvenssia kuvaavien käsitteiden tulkinnan avulla.⁷⁹ Esimerkiksi ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa maksukyvyttömyys (obestånd) kytketään Suomea selvemmin konkurssilaissa olevaan maksukyvyttömyyden määritelmään ja sen oikeuskäytännössä vakiintuneeseen sisältöön.⁸⁰ Yhtenäisen sisällön antamista maksukyvyttömyyden käsitteelle insolvenssioikeudellisessa ja rikosoikeudellisessa kontekstissa voidaan pitää suotavana.⁸¹

⁷⁶ Varauksellisesta suhtautumisesta velkojaintressin soveltamiseen kriminaalipoliittisessa argumentaatiossa ks. Tapani 2000a s. 1005. Tapani katsoo, että velkojen edut saattavat poiketa suurestikin toisistaan. Kuitenkin ”velkojen etua” voidaan nähdäkseni käyttää tulkinnan lähtökohtana. Tällöin velkojataho voidaan nähdä mielestäni eräänlaisena velkojen kollektiivina, jonka etuja velallisen kyvyttömyys suoritua velvoitteistaan loukkaa.

⁷⁷ Vastaavasti ratkaisussa KKO 1998:110 velkojansuosintarikoksessa velallisen tase-asetalle on annettu merkitystä soveltamisalakysymystä ratkottaessa.

⁷⁸ Viranomaistoiminnassa näytetään tukeuduttavan sisällöllisesti juuri muiden lakien tulkintasuosituksiin. Ks. tästä mm. Sundqvist-tapausta ja valtionsyyttäjän päätöstä Sundqvistia koskevista kanteluista 16.9.1998 nro 9/98. Samoin nyt tehdyissä erityistarkastuksissa maksukyvyttömyyttä tarkastellaan lähinnä TaksL 5§:ssä tulkinnassa omaksutulla tavalla. Ks. myös Kähkönen 1998 s. 93–103, vrt. Laine 1995 s. 309–311.

⁷⁹ Insolvenssioikeudellisesta maksukyvyttömyyskäsitteestä mm. Koskelo – Lehtimäki 1997 s. 37, Ovaska 1992 s. 8–17.

⁸⁰ Ks. Holmqvist ym. 1998 s. 590–591, Löfmarck 1986 s. 110.

⁸¹ Meillä maksukyvyttömyyden määrittelyä insolvenssioikeudessa omaksutuilla tavoilla puoltaisi se, että rikoslakiin on nimenomaisesti otettu sama käsite. Lainsäädännön sisäisen koherentisuuden vaatimuksen perusteella myös eri oikeudenalat ylittävillä käsitteillä tulisi olla sama tulkinta. Mikäli lainsäätäjä olisi pitänyt perusteltuna tulkita rikoslain 39 luvun säännösten tarkoittamaa maksukyvyttömyyttä toisin kuin muualla lainsäädännössä vakiintunut tulkinta näyttää jo olevan, olisi insolvenssin määritelmäksi ehkä tullut

Meillä insolvenssioikeudellisen maksukyvyttömyyden katsotaan olevan käsillä silloin, kun velallinen on *muutoin kuin tilapäisesti kykenemätön maksamaan velkojaan niiden erääntyessä*. Käsitteen legaalityyppisiä maksukyvyttömyydestä löytyy ainakin takaisinsaantilain (TaksL) 4 §, yrityssaneerauslain (YrSanL) 3 §:n 2-kohdasta, velkajärjestelylain 3 §:n 2 momentista. Myös konkurssisäännön 6 §:n f-kohdassa on maksukyvyttömyys otettu yhdeksi konkurssiin asettamisen perusteista.⁸²

Vallitsevana kantana rikosoikeudessa voidaan pitää eräänlaisen taloustieteellisen näkökulman ottamista maksukyvyttömyyden arviointiin. Taloustieteellisestä näkökulmasta arvioituna maksukyvyttömyydellä tarkoitetaan yleensä yrityksen kyvyttömyyttä huolehtia maksusitoumuksista niiden tullessa maksuun.⁸³ Maksukyvyttömyyden arviointi perustetaan kassavirtojen analysointiin. Tällöin maksukyvyttömyystilassa kassastamaksuvelvoitteet ovat kasvaneet kassaan tuleviin maksuihin nähden niin suuriksi, ettei yritys enää kykene selviytymään velvoitteistaan niiden erääntyessä.⁸⁴ Ylivelkaisuus saattaa olla seuraus maksukyvyttömyydestä, mutta viimeksi mainittu käsite on selkeästi erotettu ylivelkaisuudesta myös oikeuskäytännössä.⁸⁵ Kassavirta-analyysi saattaa kuitenkin olla liian suppea keino arvioida yrityksen maksukyvyttömyyttä. Kähkönen on pyrkinyt kehittämään taloustieteellistä mallia velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitettua maksukyvyttömyyden tarkasteluun.⁸⁶ Mallissa kyetään kassavirta-analyysia paremmin ottamaan

omaksua jokin aivan uusi käsite. Tällainen voisi olla esimerkiksi "varattomuus". Näyttää kuitenkin siltä, että rikoslain tarkoittama maksukyvyttömyys on saanut oman itsenäisen merkityksensä. Siten tunnusmerkistöön valitun termin valintaa voidaan pitää epäonnistuneena, vrt. Kähkönen 1998 s. 18.

⁸² Ovaska 1992 s. 8.

⁸³ Laitinen 1996 s. 1169.

⁸⁴ Tuokko Y. 1995 s. 288.

⁸⁵ Tapani – Vuorenpää 2000 s. 235.

⁸⁶ Taloustieteen ja oikeudellisen arvioinnin ongelmakohdista ks. Kähkönen 1998 s. 17–18. Tavoitteena on ollut luoda kriteerit, joiden avulla voidaan maksukyvyttömyystila paikantaa ajallisesti. Juuri maksukyvyttömyyden alkamisajan merkitys on keskeinen velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön täyttymisen kannalta. Kähkönen on kritisoinut erityisesti maksukyvyttömyyden alkuhetken ottamista tunnusmerkistön arvioinnissa olennaiseksi seikaksi, koska sillä ei velkojan kannalta ole merkitystä, vaan olennaista on ennen kaikkea teon varallisuutta vähentävä vaikutus ja sen suuruus sekä erityisesti yrityksen taloudellinen tila teon jälkeen. Kähkönen esittää hankalan ja käytännössä vähämerkityksisen määritelmän "olemassa olevien tai odotettavissa olevien taloudellisten vaikeuksien perusteella" poistamista lakitekstistä. Sen sijaan hänen mukaansa huomiota tulisi yhä enemmän kiinnittää siihen, mihin lopputulokseen (maksukyvyttömyyteen) teko johtaa. Kähkönen 1998 s. 138.

arvioinnin lähtökohdaksi myös velallisen varat, velat ja mahdollisuus hankkia tuloja ja muuta varallisuutta sekä mahdollisuus saada luottoa.⁸⁷ Kähkösen mallia saattaa kuitenkin olla käytännössä vaikea soveltaa, koska se edellyttää taloustieteen asiantuntijan lausuntoa maksukyvyttömyyden käsillä olosta ja sen tuntomerkeistä.

Nykyisin vallitsevana kantana velallisen epärehellisyysrikoksen tarkoittaman maksukyvyttömyyskäsitteen sisällöstä voidaan pitää määritelmää, jonka mukaan maksukyvyttömyys ilmenee joko ulkoisesti tarkasteluna maksujen täydellisenä keskeytymisenä ja julkisten maksuhäiriöiden ilmenemisenä tai/ja sellaisena taloudellisena tilana, jolloin suuri osa erääntyneistä maksuista jää suorittamatta. Maksukyvyttömyyden ydinsisällöksi näyttää vaikiintuneen se, että olennainen osa velallisen kaikista sitoumuksista jää täyttämättä.⁸⁸

Maksukyvyttömyyden sisällön tulisi olla johdonmukaisesti ja selkeästi määriteltynä laissa ja muissa oikeuslähteissä. Maksukyvyttömyydelle annettava määritelmä saattaa johtaa myös tunnusmerkistöjen välillä tehtävään valintaan.⁸⁹ Rikossäännöksiltä voidaan laillisuusperiaatteen perusteella edellyttää tietynasteista soveltamisvarmuutta ja selkeyttä.

Velallisen epärehellisyysrikoksen sanamuoto "...joka tietäen tekonsa voivan vahingoittaa..." viittaa siihen, että seurauksen aiheuttamisella on merkitystä myös tekijän syyksiluettavuuden arvioinnissa. Velallisen epärehellisyysrikoksessa edellytetty tahallisuus ulottuu peittämisperiaatteen perusteella myös seuraustunnusmerkin täyttymiseen.⁹⁰ Tahallisena rangaistavalta teolta edellytetään, että *tekijä on ollut tietoinen* maksukyvyttömyydestään tai sen pahenemisesta. Koska velalliselta edellytetään tahallisuutta yhtäältä olosuhde- ja toisaalta seuraustunnusmerkin suhteen, on velallisen teko-
hetkellä oltava ollut tietoinen taloudellisesta tilanteestaan ja ainakin jollakin varmuudella täytynyt ymmärtää maksukyvyttömyytensä tai sen uhan ja teon velkojia vahingoittavan vaikutuksen.⁹¹

⁸⁷ HE 66/1988 s. 162, Nuutila 1999 s. 859, Vento 1992 s. 31, ks. myös korkeimman oikeuden ratkaisua KKO 1998:110 ja sen osalta edellä esitettyä.

⁸⁸ Ks. näin muotoiltuna Tapani – Vuorenpää 2000 s. 234. Kyseisestä määritelmästä ks. myös Tapani 2000a s. 693–696 ja Vento 1992 s. 31–34.

⁸⁹ Tapani 2000b s. 691.

⁹⁰ Mm. Nuotio on kiinnittänyt tähän seikkaan huomiota tarkastellessaan rikosoikeuden yleisten oppien muutoksia korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä talouselämän rikosten osalta. Nuotio 1995 s. 950.

⁹¹ Nuutila 1997a s. 75.

Kriisitilaelledlytyksen ottamista RL 39 luvun 1 §:n säännökseen on kritikoitu insolvenssin käsitteen kirjoittamisesta tavallaan kahteen kertaan velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistöön.⁹² Kritiikki on johtanut ehdotukseen kriisitilaelledlytyksen poistamisesta tunnusmerkistöstä lainsoveltamisen selkiyttämiseksi.⁹³ Nykyisin teko-olosuhdetta kuvaavan tunnusmerkistön osan on tarkoitus korostaa tarkastelun *ajallista laajuutta* ja sitä, että tunnusmerkistön täyttymisen arvioinnissa on otettava huomioon tulevaisuudessa odotettavissa oleva taloudellisen kehitys mahdollisine maksuvaikeuksineen eikä pelkästään teonhetkinen tilanne.⁹⁴

Talousrikostyöryhmän ehdotuksessa kriisitilaelledlytyksestä luopumisella tavoitellaan erityisesti käytännössä tavanmukaiseksi osoittautuneeseen tilanteeseen, maksukyvyttömyyden aiheuttamiseen yhdellä kertaa, liittyneen soveltamisongelman poistamista. Nykyisen lainsäädännön kannalta ei ole itsestään selvää, että vakavaraisestakin yhtiöstä tehty suuri kertanosto kuuluisi RL 39 luvun 1 §:n soveltamisalaan. Kriisitilatulun tunnusmerkki on tarpeettomasti aiheuttanut tulkintaongelmia kyseisessä tilanteessa. Tunnusmerkin poistamista tältä osin voidaan pitää perusteltuna.⁹⁵

6.4 VELALLISEN PETOKSIA KOSKEVAT RIKOKSET

RL 39 luvun 2 §. (A:24.8.1990, SK:769/1990) *Velallisen petos*. Velallinen, joka hankkiiakseen itselleen tai toiselle oikeudetonta taloudellista hyötyä konkurssi-, ulosotto-, velkajärjestely- tai saneerausmenettelyssä (A:28.6.1993, SK:610/1993)

- 1) salaa omaisuuttaan,
- 2) ilmoittaa kokonaan tai osittain perusteettoman taikka valeoikeustoi-
meen perustuvan velvoitteen,
- 3) antaa muun väärän tai harhaanjohtavan tiedon velkojien kannalta mer-
kityksellisestä seikasta, tai

⁹² Ks. mm. Kähkönen 1998 s. 136–139, Viljanen 1998 s. 1374. Viljasen mukaan luovutustoimen hyväksyttävyyden arviointi tulisi ottaa yhä keskeisemmin tunnusmerkistön soveltamisalaa koskevaksi kysymykseksi. Olennaisuuden vaatimus ja maksukyvyttömyys seuraustunnusmerkkinä ovat Viljasen mukaan vain tarpeettomasti nostaneet rangaistavuuden kynnyistä.

⁹³ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 30–33.

⁹⁴ Koponen 2000 s. 1273.

⁹⁵ Ks. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 31.

4) jättää ilmoittamatta velan, on tuomittava *velallisen petoksesta* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. (V: 8.2.1993, A:25.1.1993, SK:54/1993)

Jos velallinen oikaisee erehdyttävän tiedon tai muuten ehkäisee tekonsa vaikutuksen menettelyyn, ennen kuin hän vahvistaa pesäluettelon oikeaksi tai erehdyttävä tieto muuten vaikuttaa menettelyyn, ei tekoa pidetä velallisen petoksena.

RL 39 luvun 3 §. (A:24.8.1990, SK:769/1990) *Törkeä velallisen petos.* Jos velallisen petoksessa

- 1) tavoitellaan huomattavaa hyötyä tai
- 2) velallinen vahvistaa väärän tai harhaanjohtavan tiedon tuomioistuimessa oikeaksi ja velallisen petos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksenteikijä on tuomittava *törkeästä velallisen petoksesta* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

RL 39 luvun 4 §. (A:24.8.1990, SK:769/1990) *Velallisen vilpillisyys.* Jos velallinen tekee 2 §:ssä tarkoitetun teon ilman hyötymistarkoitusta joko tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta, hänet on tuomittava *velallisen vilpillisyydestä* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

RL 39 luvun 5 §. (A:24.8.1990, SK:769/1990) *Velallisrikkomus.* Jos velallisen petos tai velallisen vilpillisyys, huomioon ottaen velallisen antaman väärän tai harhaanjohtavan tiedon vähäinen merkitys velkojien kannalta taikka muut rikokseen liittyvät seikat, on kokonaisuutena arvostellen vähäinen, rikoksenteikijä on tuomittava *velallisrikkomuksesta* sakkoon.

Velallisen petoksia koskevissa rikoksissa on eritelty neljä eri törkeysastetta. Lievemmissä tekotyypeissä tekotapaa koskeva tunnusmerkistö on yhteneväinen varsinaisen velallisen petoksen kanssa. Törkeä tekomuoto (RL 39:3) tulee kyseeseen silloin, kun velallinen on antanut harhaanjohtavan tiedon tavoitellakseen huomattavaa hyötyä tai jos tämä on vahvistanut väärän tai harhaanjohtavan tiedon tuomioistuimessa oikeaksi ja velallisen petos on kokonaisuutena arvioiden törkeä. Sisällöllisesti johtoa törkeysarvosteluun ja esimerkiksi huomattavan hyödyn käsitteen määrittelyyn voidaan esitöissä mainitun nimenomaisen ohjeen mukaan saada muiden omaisuusrikosten törkeysarviointista.⁹⁶ Siten esimerkiksi petoksen kohteena olevan omaisuuden suuri arvo voi johtaa teon arviointiin törkeänä petoksena.

⁹⁶ HE 66/1988 s. 165.

Velallisrikkomus on tavallisen velallisen petoksen ja velallisen vilpillisyyden *lievempi* tekemuoto. Tekoon syyllistynyttä voidaan rangaista velallisrikkomuksesta lähinnä silloin, jos väärällä tiedolla on vähäinen taloudellinen merkitys tai jos muut rikokseen liittyvät seikat antavat siihen aiheutta. Vilpillisyyssrikoksessa ei edellytetä erityistä hyötymistarkoitusta.

Velallisen petoksia koskevat rikokset eroavat velallisen epärehellisydestä siinä, kuinka rikokset kytkeytyvät taloudelliseen kriisitilanteeseen tai täytäntöönpano- tai selvitysmenettelyyn.⁹⁷ Velallisen epärehellisyysrikoksessa selvitysmenettely ei enää ole tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä. Sen sijaan velallisen petos edellyttää täytyäkseen konkurssi- tms. selvitysmenettelyä, jossa salaamistoimi tehdään. Kyseeseen tulevia menettelyjä ovat konkurssi, ulosotto, velkajärjestely sekä yrityssaneerausmenettely.⁹⁸ Näitä voidaan pitää rangaistavuuden objektiivisina edellytyksinä.⁹⁹

Velallisen petoksen kriminalisoinnilla pyritään turvaamaan, että velallisen kaikki varat tulevat täytäntöönpanomenettelyn kohteeksi.¹⁰⁰ Velallisen petoksia voidaan pitää vaarantamiskriminalisointeina, joissa edellytetään, että teon seurauksena velkojien mahdollisuus saada saatavalleen suoritus velallisen täytäntöönpanomenettelyssä vaarantuu.¹⁰¹ Edellytyksenä onkin,

⁹⁷ Vrt. Ruotsissa Brottsbalk luku 11, Jareborg 1986 s. 163, SOU 1996:30, Holmqvist ym. 1998 s. 587. Pykälässä on tekotavat kirjattu kolmeen momenttiin. Näistä ensimmäinen koskee omaisuuden lahjoittamista tai muuta luovutusta velkojaa vahingoittavalla tavalla maksukyvyttömyysaikana tai sen uhatessa. Toisessa momentissa on kirjattuna täytäntöönpanomenettelyn yhteydessä toteutettu omaisuuden salaaminen, valeoikeustoimen ilmoittaminen tai muun väärän tiedon antaminen selvitysmenettelyssä. Kolmannessa momentissa on kielletty omaisuuden tarkoituksellinen siirtäminen ulkomaille velkojien ulottumattomiin. Myös Ruotsissa tunnusmerkistöt on kirjattu abstrakteiksi ja avoimiksi ja niiden sisältöä on täsmennetty oikeuskirjallisuudessa ja -käytännössä. Omaisuuden tuhoamisena ja hävittämisenä on pidetty mm. alihintaan myymistä sekä muuta lahjoittamiseen verrattavaa luopumista, kuten esimerkiksi tehtyyn työhön nähden ylisuuren vapaaehtoisien eläkevakuutuksen ottamista yrittäjälle tai hänen perheenjäsenelleen. Myös Aktiebolagslag 12:2:n vastainen osakslaina voi täyttää rikoksen tunnusmerkistön.

⁹⁸ Hallituksen esityksessä ei ole mainintaa siitä, kuuluuko konkurssi rauettuaankin velallisen petosrikoksessa tarkoitettuihin selvitysmenettelyihin. Raukeamisen jälkeen velallisen omaisuus palautuu velalliselle ja menettely keskeytyy. Kuitenkin päätös konkurssin raukeamisesta tehdään pesäluettelon perusteella. Pesäluettelosta pois jätetty omaisuus vaikuttaa konkurssimenettelyn kulkuun ja siihen, ettei kaikkea velallisen omaisuutta saada menettelyn kohteeksi; ks. HE 66/1988 s.164. Näin ollen lienee selvää, että velallisen petosrikos täyttyy myös silloin, kun konkurssi *myöhemmin pesäluettelon oikeaksi vannonamisen jälkeen* keskeytyy raukeamiseen. Ks. myös KKO 1998:56, jossa kyse oli nimenomaan rauenneessa konkurssissa tehdystä velallisen petoksesta.

⁹⁹ Vento 1992 s. 55.

¹⁰⁰ HE 66/1988 s. 163.

¹⁰¹ Vento 1994 s. 161–164.

että edes jonkinlaista vahinkoa tai vahingonvaaraa velkojille on aiheuduttava.¹⁰² Petosten täyttymisen kytkeytymisestä selvitysmenettelyyn johtuu, että asianomistajien piiri eroaa velallisen epärehellisyysrikoksesta. Petoksissa asianomistajina ovat selvitysmenettelyn velkojat.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 1998:164 syyte velallisen petoksesta hylättiin, kun velallisen velkajärjestely oli peruutettu eikä salaamisella siten ollut merkitystä velkojien edun kannalta. Tapauksessa A oli velkajärjestelyhakemuksessaan salannut suuren osan veloistaan, mutta peruutti hakemuksensa ennen kuin kysymys velkajärjestelyn aloittamisesta oli ratkaistu. A:ta syytettiin velallisen petoksesta sillä perusteella, että hän oli velkajärjestelymenettelyssä jättänyt velkojaan ilmoittamatta. Koska korkeimman oikeuden tuomiossa mainituilla perusteilla teon rangaistavuuden edellytyksenä kuitenkin oli velkajärjestelyn aloittaminen, syyte hylättiin. Korkein oikeus näyttää korostavan virallismenettelyn oikeellisuuden turvaamista velallisen petoksen sääntelyn keskeisenä tavoitteena.¹⁰³

Petoksia koskeville rikoksille on ominaista erehdyttämistoimi ja teon kaksivaiheisuus. Tunnusmerkistössä kaksivaiheisuus on kirjoitettu kuvaamalla ensin menettely, jossa teko täyttyy, ja sitten menettely, jolla omaisuus siirretään näennäisesti pois velallisen varallisuuspiiristä. Velallisen petosta koskevissa rikoksissa teon kohteena oleva omaisuus jää velallisen varallisuuspiiriin, mutta konkurssissa pesäluettelon vannomisen yhteydessä annetaan sellainen kuva, ettei omaisuus kuulu velalliselle. Näin teolla annetaan erheellinen näkymä asioiden todellisesta tilasta.¹⁰⁴ Konkurssien yhteydessä petos täyttyy yleensä silloin, kun velallinen vahvistaa pesäluettelon oikeaksi.¹⁰⁵ Pesäluettelon sisällöllä onkin olennainen merkitys teon tunnusmerkistön täyttymisen arvioinnissa.¹⁰⁶

Velallisen petosrikoksen tunnusmerkistössä kielletty rikosteko koostuu salaamisteosta: kätkemisestä, valeoikeustoimesta tai muusta näennäisestä siirrosta velallisen varallisuuspiirin ulkopuolelle, ja täyttämisteosta, esi-

¹⁰² Vastaavasti RL 39:1:ssä ei edellytetä todellisten vahinkojen aiheutumista, vaan lähinnä vahingon vaaran aiheuttamista; ks. Nuutila 1998b s. 363.

¹⁰³ Korkeimman oikeuden kanta on yhteneväinen hallituksen esityksen kanssa, ks. HE 66/1988 s. 163; ks. myös Tapani 1998b s. 511–512.

¹⁰⁴ Aiemmin voimassa olleeseen rikoslain säännöksen nähden teon olennainen sisältö ei ole muuttunut. Vrt. Heinonen 1966 s. 272.

¹⁰⁵ HE 66/1988 s. 164.

¹⁰⁶ Nuotio 1995 s. 959–960 ja Salminen 1998 s. 84. Kirjanpidon ja pesäluettelon vertailussa on kuitenkin otettava huomioon joitakin eroihin johtavia syitä.

merkiksi pesäluettelon oikeaksi vannomisesta käräjäoikeudessa.¹⁰⁷ Näin petosrikos koostuu sekä *valmistelevasta teosta* että *täyttävästä teosta*. Teon kaksivaiheisuus näkyy myös tunnusmerkistöön kirjatusta negatiivista; jos tekijä korjaa tilanteen ennen täyttävää tekoa (pesäluettelon oikeaksi vannonmista), teon rangaistavuus velallisen petoksena poistuu.¹⁰⁸

Velallisen petoksen tunnusmerkistössä voidaan erottaa kolmenlaisia teko-tapoja. Näitä ovat: 1) omaisuuden salaaminen, 2) kokonaan tai osittain perusteettoman taikka valeoikeustoimeen perustuvan velvoitteen ilmoittaminen tai 3) muun vääran tai harhaanjohtavan tiedon antaminen velkojan kannalta merkityksellisestä asiasta.¹⁰⁹ Tekotapoja yhdistää vääran kuvan antaminen velallisen varallisuudesta joko aktiivisesti nimenomaisella puutteellisella ilmoituksella tai passiivisesti vääraa käsitystä ylläpitämällä.¹¹⁰

Velallisen petoksena rangaistava omaisuuden salaaminen tarkoittaa sitä, että velallinen jättää selvitysmenettelyssä ilmoittamatta omaisuutta, joka hänen olisi lain mukaan velvollisuus ilmoittaa, tarkoituksena pitää se itsellään.¹¹¹ Velallisen ilmoitusvelvollisuuden sisältöä määrittelee konkurssisäännön 4 luvun 45 §, jossa kuvataan konkurssipesään kuuluva omaisuus. Konkurssipesän omaisuus tulee ilmoittaa konkurssimenettelyssä laadittavassa pesäluettelossa.

Osakeyhtiöissä konkurssipesään kuuluva omaisuus ja sen arvostaminen pesäluettelossa perustuu lähinnä kirjanpidosta saatavaan informaatioon. Tätä pesäluettelon luotettavuuden merkitystä on korostettu viimeaikaisessa oikeuskäytännössä.¹¹² Osakeyhtiöissä kirjanpitoaineistolla onkin olennainen merkitys salaamistunnusmerkin täyttymisen arvioinnissa. Kuitenkin jos velallisen tiedossa olevaa omaisuutta ei ilmoiteta pesäluettelossa, täyttyy velallisen petoksen salaamistunnusmerkki siitä riippumatta, onko omaisuutta merkitty kirjanpitoon vai ei.¹¹³

Petosrikoksille on tyypillistä vastapuolen harhauttaminen jollakin paikansa pitämättömällä seikalla. Varsinaisen salaamisen lisäksi petoksena kiel-

¹⁰⁷ Heinonen 1966 s. 277–280.

¹⁰⁸ Lakiin otettu lisäys korostaa ajatusta teon kaksivaiheisuudesta; tekohan ei täyty, elleivät molemmat vaiheet tapahdu.

¹⁰⁹ Vrt. KM 1976:72 s. 322.

¹¹⁰ Vento 1992 s. 56.

¹¹¹ HE 66/1988 s. 164.

¹¹² Ks. KKO 1998:97 ja Vaitoja 1998 s. 116.

¹¹³ Ks. KKO 1995:163.

lettynä tekona on velkojan harhauttaminen. Lakiin kielto on kirjoitettu perusteettoman tai valeoikeustoimen tai muun väärän ja harhaanjohtavan tiedon antamisena velkojille merkityksellisestä seikasta.¹¹⁴

Perusteettoman tai valeoikeustoimeen perustuvan velvoitteen ilmoittamista voi lain esitöiden mukaan olla esimerkiksi olemattoman velvoitteen ilmoittaminen pesäluettelossa tai velan ilmoittaminen todellista suurempana.¹¹⁵ Näillä menettelyillähän pyritään erehdyttämään velkojien velallisen todellisesta varallisuusasemasta. Niin ikään kokonaan vailla perustetta olevan velan ilmoittaminen pesäluettelossa voi täyttää tekotapatunnusmerkin.¹¹⁶

Velallisen petoksen sisältämän avoimen tunnusmerkistötekijän mukaan muun väärän tai harhaanjohtavan tiedon antaminen velkojien kannalta merkityksellisestä seikasta on rangaistava. Rangaistavuuden alaa on rajattu lisäedellytyksellä siitä, että ainoastaan velkojien kannalta merkityksellinen seikka voi perustaa rikosvastuun. Näin ollen tieto, joka on velkojien kannalta irrelevantti, ei voi johtaa tunnusmerkistön täyttymiseen. Tekijän on lisäksi oltava tietoinen siitä, että seikalla on velkojien kannalta merkitystä. Tietoisuus täytyy ainakin, milloin väärän tiedon kohteena oleva varallisuus on määrältään suuri.

Velkojille aiheutuva vahingollisuus saattaa ilmetä esimerkiksi siten, että velallisen konkurssiin joutuminen viivästyy.¹¹⁷ Tältä osin tekotunnusmerkki on lähellä vanhassa rikoslaissa ollutta konkurssin viivyttämistä. Hallituksen esityksen antamina esimerkkeinä tällaisista muista seikoista on väärän tiedon antaminen keskeneräisistä liiketoimista tai jonkin omaisuuden kuuluvan keksinnön arvosta.¹¹⁸

Velallisen petos ja velallisen epärehellisyys, rajanvedon kysymyksiä

Rikoslain 39 luvussa velallisen epärehellisyysrikos ja velallisen petos on erotettu edellä kuvatulla tavalla toisistaan jaolla velallisen varallisuus-

¹¹⁴ Aiemmin velallisen petostunnusmerkkinä käytettiin selvemmin nk. valeluovutuksen käsitettä. Käsitteen käyttö olisi saattanut jäsentää tekotapatunnusmerkistön sisältöä ja sen erotusta velallisen epärehellisyysrikoksesta nykyisin omaksuttua sanamuotoilua selkeämmin, vrt. KM 1976:72 s. 322.

¹¹⁵ HE 66/1988 s. 164.

¹¹⁶ Vento 1992 s. 59.

¹¹⁷ HE 66/1988 s. 164.

¹¹⁸ HE 66/1988 s. 164.

asemaa reaalisesti ja näennäisesti huonontaviin tekoihin. Heinosen esittämä jaottelu vakiinnutti asemansa oikeuskäytännössä korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1984 II 168 myötä.¹¹⁹ Rikoslain ensimmäisen vaiheen kokonaisuudistuksessa jaottelu omaksuttiin lainsäädäntösystematiikan perustaksi.

Tällöin velallisen petoksessa edellytetään salaamistointia, kun taas epärehellisyysrikoksessa omaisuutta konkreettisesti luovutetaan pois velallisen varallisuuspiiristä.¹²⁰ Epärehellisyystyyppisessä rikoksessa on kriminalisoitu teko, jossa velallisen asemassa oleva pyrkii yhden tai kaikkien velkojen vahingoksi siirtämään myös velkojen ”vakuutena” olevaa omaisuutta tai muuta omaisuuttaan eri keinoilla pois omasta varallisuuspiiristään niin, ettei tämän tarvitsisi maksaa velkojaan. Velallisen petoksessa on taustatajatuksena se, että halutaan turvata kaiken velallisen omaisuuden mukautulo täytäntöönpano- ja selvitysmenettelyyn. Kriminalisoinnilla pyritään estämään se, että velallinen salaisi tai pimittäisi omaisuuttaan niin, ettei se tule konkurssimenettelyssä velkojen ulottuville.

Erottelu näennäisen ja todellisen teon välillä on teoreettisesti melko selvä.¹²¹ Käytännössä jako reaalisesti ja näennäisesti taloudellista asemaa huonontaviin tekoihin on kuitenkin koettu osin keinotekoiseksi ja hankalaksi soveltaa.¹²² Erityisesti osakeyhtiöissä tekotavan erottaminen velallisen epärehellisyysrikoksen luovuttamistunnusmerkistä on hankalaa.¹²³ Säännöstä on kritikoitu lähinnä siitä, että laissa ja sen esitöissä esitetyt luovuttamiseen ja salaamiseen liitetyt syyksiluettavuuden elementit soveltuvat lähinnä luonnollisten henkilöiden tahdonmuodostuksen arviointiin. Niiden soveltaminen osakeyhtiöiden päätöksentekotapoihin on ongelmallisempaa.¹²⁴

¹¹⁹ Heinonen 1966 s. 33–38. Ratkaisu KKO 1984 II 168 vastaa Heinosen väitöskirjassa esitettyä jaottelua reaalsiin ja näennäisiin vararikkotekoihin. Vrt. HE 66/1988 s. 161, Lahti 1991b s. 1185.

¹²⁰ Ks. Heinonen 1966 s. 298–299. Lakiin kirjattuna erotuksella näennäisiin ja todellisiin tekoihin oli tarkoitus selkiyttää aiemmin voimassa ollutta tilannetta. Vrt. Lahti 1991b s. 1184.

¹²¹ Heinonen 1985 s. 277.

¹²² Määrittelyn vaikeuksien on myös koettu johtaneen siihen, että velallisen epärehellisyysrikoksista syytetessä turvaudutaan nykyisin usein vaihtoehtoisin syytteisiin aukottoman syytteen varmistamiseksi. Koponen 1997 s. 255.

¹²³ Salminen 1998 s. 84 sekä ja s. 197 ja Tolonen 2000a s. 131–133.

¹²⁴ Ks. oikeuskäytännön valossa Salminen 1998 s. 195–296 sekä Tolonen 2000a s. 156–158.

Rajanvedon ongelmia on käsitelty laajasti oikeuskirjallisuudessa.¹²⁵ Heinosen omaksumaa ja myöhemmin lakitekstiin vakiintunutta jaottelua onkin oikeuskirjallisuudessa kritikoitu.¹²⁶ Kriitikiristä huolimatta talousrikostyöryhmä ei ole katsonut aiheelliseksi ehdottaa luovuttavaksi jaottelusta.¹²⁷ Siksi erotteluun liittyviä kysymyksiä on eritelty hieman seuraavassa.

Omaisuu den *siirtyminen varallisuuspiiristä toiseen* edellyttää periaatteessa jotakin henkilöön, aikaan, paikkaan, päätökseen tai muuhun perustuvaa havaittavaa seikkaa tai tapahtumaa.¹²⁸ Osakeyhtiöissä tällaisia seikkoja tai tapahtumia, joilla siirto varallisuuspiiristä toiseen on tapahtunut, joudutaan tarkastelemaan lähinnä oikeustoimiopista käsin. Niinpä luovuttamiseen ja salaamiseen liittyvää rajanvetoa voidaan tarkastella yksityisoikeudellisten oikeustoimen elementtien avulla.

Velallisen petosrikoksessa edellytetty teon *kaksivaiheisuus* erottaa sen velallisen epärehellisyysrikoksesta.¹²⁹ Petos edellyttää yhtäältä erehdyttämistointia ja toisaalta salaamistointia. Käytännössä kirjanpidon manipulointi eräänlaisena velallisen epärehellisyysrikoksen esitekona saattaa tosin tuoda myös epärehellisyysrikokseen kaksivaiheisuuden elementin ja tehdä tästä rajanvedon kriteeristä ongelmallisen.

Reaalisen ja näennäisen luovutustoimen välistä rajanvetoa voidaan lähestyä *valeoikeustoimioppia* soveltamalla.¹³⁰ Tällöin velallisen petos liittyy simuloituun oikeustoimeen, jossa omaisuutta luovutetaan pois velvoiteoikeudellisesti pätemättömällä oikeustoimella. Lähestymistavassa pannaan

¹²⁵ Epätäsmällisen rikoslain kielto ja laillisuusperiaate edellyttävät nykyistä selvempää rajanvetoa eri rikostekojen välillä jo lainsäädännössä. Vrt. korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 1995: 163 ja Koponen 1997 s. 255–290 sekä erityisesti Salminen 1998. Ks. kuitenkin Heinonen 1985 s. 275–285, joka puolustaa väitöskirjansa teesiä erottelun merkityksestä, vrt. Heinonen 1966. Jaottelusta aiemman lain kannalta erityisesti Heinonen 1966 s. 298–299, Heinonen 1985 s. 277–282, Nuutila 1997a s. 21 ja s. 66.

¹²⁶ Heinonen 1966 s. 33. Vrt. Salminen 1998 s. 87, Nuutila 1999 s. 881 sekä Koponen 2001 s. 228.

¹²⁷ Aiemmin perusteluna erottelulle oli ajatus petollisen teon suuremmasta moitittavuudesta epärehellisyysrikokseen nähden. Moitittavuuden tämänkaltaisen porrastaminen on kuitenkin osoitettu kriminaalipoliittisesti kestävämmäksi ja nykyisellään petos- ja epärehellisyysrikoksen rangaistusasteikot ovat yhtenevät. Heinonen 1966 s. 298, Viljanen 1998 s. 1374. Talousrikostyöryhmä toteaa kuitenkin, että rajanveto on täsmentynyt oikeuskäytännössä eikä erottelua siksi, sen ongelmallisuus huomioon ottaenkaan, ole tarpeen poistaa. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 30–31.

¹²⁸ Salminen 1998 s. 86.

¹²⁹ Heinonen 1966 s. 280–181.

¹³⁰ Aurejärvi 1980 s. 205–229, vrt. Lahti 1991b s. 1186.

painoa myös oikeustointen yksityisoikeudelliselle pätevyydelle.¹³¹ Kuitenkin juuri oikeushenkilön osalta valeoikeustoimiluonne on vaikeasti näytettävissä eikä kriteeri tarjoa yksiselitteistä vastausta rajanvedon ongelmiin.¹³²

Rajanvetoa näennäisiin ja todellisiin tekoihin voidaan tarkastella velallisen *luovutustahdon* käsitteen avulla.¹³³ Milloin velallisella on ollut todellinen luovutustahto, rangaistaan teosta lähinnä epärehellisyysrikoksessa tarkoitettuna reaalisen omaisuuden vähentämisenä. Milloin taas luovuttajan arvellaan tavoitelleen tilannetta, jossa omaisuus ei tosiasiallisesti siirry pois velallisen varallisuuspiiristä, teko olisi petos.

Ongelmallista sekä luovutustoimen että luovutustahdon tarkastelussa rajanvedon perustana on lähinnä se, että sekä näennäisessä että todellisessa luovuttamisessa voi olla samanlaisia piirteitä. Petolliseen tekoon liittyy usein omaisuuserän siirtyminen pois velallisen varallisuuspiiristä esimerkiksi toisen henkilön hallintaan, mistä syntyy erehdyttävä vaikutelma, että omaisuus olisi siirtynyt pois velalliselta todellisella luovutustoimella.¹³⁴ Myös erityisesti pienissä osakeyhtiöissä, joissa yhtiön ja sen omistaja-johtajien varallisuuspiirit erotetaan usein yksinomaan kirjanpidossa, ei luovutustahto tai hallinta muodosta riittävää perustetta rajanvedolle.¹³⁵ Käytännössä luovuttamistoimen tarkastelu rajanvedon perustana saattaa osoittautua liian suppeaksi ja hankalaksi näyttää toteen. Velallisen petoksen mahdollinen soveltamisala saattaa lisäksi kaveta turhan pieneksi.¹³⁶

Hyväksyttävän syyn kriteeriä velallisen epärehellisyysrikoksessa on myös pidetty yhtenä joustomahdollisuutena, jolla erottelu näennäisen ja reaalisen vararikkoteon välille voitaisiin tehdä. Jos luovutukselle ei ole *pätevää* syytä, se toteuttaa reaalisen noston, jota voitaisiin arvioida epärehellisyysrikoksessa tarkoitettuna kiellettyinä luovutuksena. Siten esimerkiksi osakeyhtiölain vastaisesti nostetut lainat tai palkka olisi lähtökohtaisesti aina arvosteltava velallisen epärehellisyysäännöksen nojalla. Sen sijaan nosto, jossa naamioidaan toiseksi oikeustoimeksi esimerkiksi keksimällä nostolle perusteltu syy, olisi näennäisesti omaisuutta vähentävä toimi ja siten rangaistava velallisen petoksena.¹³⁷

¹³¹ Vrt. Koponen 22001 s. 234.

¹³² Koponen 2001 s. 236.

¹³³ Heinonen 1985 s. 280, Koponen 2001 s. 236–240.

¹³⁴ Heinonen 1966 s. 197.

¹³⁵ Salminen 1998 s. 86–91.

¹³⁶ Koponen 2001 s. 236.

¹³⁷ Viljanen 1998 s. 1374.

Viime kädessä rajanveto velallisen epärehellisyysrikoksen ja velallisen petosrikoksen välillä perustuukin *tulkintaratkaisuu*n sen välillä, pidetäänkö tekoa erehdyttämistoimena vai todellisesti tarkoitettuna nostona osakeyhtiöstä.¹³⁸ Myös täytäntöönpanomenettelylle voitaisiin antaa tulkinnallista merkitystä rajanvedossa.¹³⁹

Korkein oikeus on tapauksessa 1995:64 ottanut kantaa rajanvetoon. Tapauksessa salaamiseksi on tulkittu se, että osakeyhtiön hallituksen jäsenet olivat ennen yhtiön konkurssiin asettamista ottaneet yhtiöstä rahaa omiin menoihinsa ja muiden yhtiöidensä rahoittamiseen. He olivat syyllistyneet velallisen petokseen jättäessään ilmoittamatta nuo varat pesäluettelossa.

KKO 1995:64 A oli valalla vahvistanut oikeaksi pesänhoitajan laatiman yhtiön pesäluettelon, johon pesän varoiksi oli merkitty 1 473 416 markkaa. Luettelosta puuttui osakaslainasaamisia 1 084 387,70 markkaa A:lta, hänen vaimoltaan ja heidän toiselta yhtiöltään. A tuomittiin velallisen petoksesta, vaikka mainitut saamiset ilmenivät heidän ajan tasalla olleesta kirjanpidostaan.

Huomionarvoista tapauksessa oli se, ettei sille, kuinka nostot oli kirjattu kirjanpitoon, annettu merkitystä teon rangaistavuuden kannalta.¹⁴⁰ Sen sijaan tapauksessa korostettiin pesäluettelon ja pesäluettelon oikeaksi vahvistamisen merkitystä. Pesäluettelossa velallisen katsottiin antavan velallisille sellaisen ilmoituksen, jolla on merkitystä tekijän luovutustahdon kannalta. Velallisen vastuuta pesäluettelon oikeellisuudesta korostettiin rajanvedon perustana.¹⁴¹

Rajanvetoa erityisesti pienissä osakeyhtiöissä voitaisiin lähestyä myös painottamalla eräänlaista *tilanneherkkää lähestymistapaa*. Käytännössä tavallisimpana velallisen rikoksen tekotapana pienissä osakeyhtiöissä näyttäisi olevan erilaiset OYL 12 luvun vastaiset omaisuusdisponoinnit. Tyypillisimmillään omistaja-johtaja nostaa varoja itselleen tai lähipiirilleen osakeyhtiöstä konkurssin selvästi uhatessa. Teon rikosoikeudellisen arvioinnin kytkeminen tekijän tahdonmuodostuksen ja kirjanpitoon on ongelmallinen, koska rajanvetoa ei käytännössä aina onnistuta tekemään ja valittava tunnusmerkistö jää lähes väistämättä sattumanvaraiseksi. Erityisesti näiden tyypillisimpien

¹³⁸ Lahti 1991b s. 1186.

¹³⁹ Salminen 1998 s. 55.

¹⁴⁰ Tapausta on kritikoitu voimakkaasti oikeuskirjallisuudessa, ks. myös KKO 1995:163 sekä Tolonen 2000a s. 135.

¹⁴¹ Ks. myös HE 66/1988 s. 165.

tekojen eli lähipiirille tai itselle tehtyjen luovutusten osalta voitaisiin rikosvastuuta lähestyä eräänlaisen vastuun samastamisopin avulla.¹⁴²

Pienissä osakeyhtiöissä omistaja-johtajan ja tämän lähipiirien varallisuuspiiriä ei läheskään aina voida erottaa osakeyhtiön varallisuuspiiristä riittävän selvästi. Näin ollen omaisuusluovutuksien tarkastelu luovuttaa-käsitteen avulla on ongelmallista, sillä todennettavaa siirtymää varallisuuspiiristä toiseen ei aina kyetä havaitsemaan. Samastamisessa ajatuksellisenä taustana olisi, että pieni osakeyhtiö ja sen johtohenkilöt samastettaisiin yhdeksi varallisuuspiiriksi, jolloin omaisuusluovutukset näiden varallisuuspiirien sisällä katsottaisiin lähtökohtaisesti aina näennäistyyppisiksi. Omaisuuden ei siten katsottaisi siirtyneen varallisuuspiiriin ulkopuolelle.¹⁴³

Yksityisoikeudellisen samastamisen johdosta pienten osakeyhtiöiden johto voi joutua poikkeuksellisesti myös *henkilökohtaiseen vastuuseen varoista*, jotka osakeyhtiölainsäädännön vastaisesti on velkojia loukkaavalla tavalla nostettu osakeyhtiöstä.¹⁴⁴ Vastuun samastamisessa on tällöin kysymys osakeyhtiössä perinteisen erillisen varallisuuspiirijattelun murtamisesta velkojien oikeuksien turvaamiseksi.¹⁴⁵ Yhtiön lähipiiriin kuuluva henkilö on lähes poikkeuksetta palautusvelvollinen. Tällöin palautusvastuu tulee yhtiölle tai sen konkurssipesään, mutta ei suoraan velkojille.¹⁴⁶ Osakeyhtiölainuudistus 1997 on tuonut aiempaa tiukemmat ja tehokkaammat säännökset OYL 12 luvun vastaisten nostojen torjumiseksi.¹⁴⁷

¹⁴² Pöyhönen 2000 s. 174. Eräs esimerkki tilanneherkästä vastuun kokonaisarvioinnista on kysymys vastuun samastamisesta osakeyhtiössä. Vastaavanlainen kokonaisjärjestelyn näkökulma voidaan liittää rikosvastuun osallisuusoppien muutokseen ja edellä kuvattuun tekijäkäsitteen laajenemiseen. Ks. myös Koponen 2001 s. 241.

¹⁴³ Vrt. ulosottolain 4 luvun 9 § 4 ja 5 momentti ja niiden soveltamiskäytäntö (UL 481/1999).

¹⁴⁴ Vastuun samastusproblematiikalla onkin merkitystä lähinnä pienissä nk. yhdenyhtiöissä. Tällöin yhtiön osakkeenomistaja voi joissakin tilanteissa joutua vastuuseen yhtiön velkojille tms. ulkopuolisille tahoille yhtiön veloista. Kyseessä on siten poikkeus osakeyhtiölain pääsääntöön, jonka mukaan osakkeenomistaja ei vastaa yhtiön velvoitteista. Merkittävimpana vastuun samastamista koskevana tapauksina ovat OYL 12 luvun vastaisen voitonjaon tilanteet. Ks. Osakeyhtiölakitoimikunnan mietintö 32/1992 s. 355–376, ks. myös Leppänen 1991 s. 271–332.

¹⁴⁵ Toiviainen 1995a s. 278.

¹⁴⁶ Alatalo 1998 s. 56–58, vrt. Toiviainen 1995a s. 278–285.

¹⁴⁷ HE 89/1996 s. 108–109 sekä s. 138, Alatalo 1998 s. 88, Osakeyhtiölakitoimikunnan mietintö 32/1992 s. 355–376. Esimerkiksi Ruotsissa määrävän vaikutusvallan vuoksi vastuuseen yhtiön veloista voivat joutua mm. ristiinomistetuissa yhtiöissä todelliset valtakäyttäjät, bulvaanin takana oleva taho tai osakkeenomistajan läheinen taho. Osakeyhtiölakitoimikunnan mietintö 32/1992 s. 367–368.

Samastamiskonstruktiosta voitaisiin saada tulkinnallista apua luovuttamisen ja salaamisen väliseen tarkasteluun. Silloin kun osakeyhtiöstä on tehty osakeyhtiölain vastainen omaisuusdisponointi omistaja-johtajan tai tämän lähipiiriin kuuluvan hyväksi, saatettaisiin nostoa aina konkurssin yhteydessä tarkastella ensisijaisesti *salaamisena*, vaikka omaisuus olisikin merkitty kirjanpitoon. Myös omaisuuden ottoa osakeyhtiöstä itselle tai läheiselle pidettäisiin lähtökohtaisesti aina saatavana, vaikkei mitään erityistä perustetta tälle olisikaan.¹⁴⁸

6.5 VELKOJANSUOSINTA

RL 39 luvun 6 §. (A:24.8.1990, SK:769/1990) *Velkojansuosinta*. Velallinen, joka tietää itsensä kyvyttömäksi täyttämään velvoitteensa, suosiakseen tiettyä velkojaa muiden velkojien kustannuksella

- 1) maksaa ennenaikaisesti velan olosuhteissa, joissa maksu ei ole tavanomainen,
 - 2) antaa velkojan saatavasta vakuuden, josta ei ollut sovittu tai jota velallinen ei ollut luvannut velkasuhteen syntyessä,
 - 3) käyttää velvoitteen täyttämiseen epätavallista maksuvälinettä olosuhteissa, jotka huomioon ottaen maksua ei voida pitää tavanomaisena, tai
 - 4) ryhtyy muuhun sellaiseen velkojan asemaa parantavaan järjestelyyn,
- hänet on tuomittava *velkojansuosinnasta* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Velkojansuosinnan kriminalisoinnilla on tavoiteltu velkojien suojaamista velallisen teoilta, joilla pyritään suosimaan jotakuta velkojista muiden kustannuksella.¹⁴⁹ Velkojansuosinta eroaa velallisen epärehellisyydestä siinä, että maksun perusteena on velkojansuosinnassa oltava todellinen velkasuhde.¹⁵⁰ Toisin sanoen yhtiön varojen ja velkojen erotus ei velkojansuo-

¹⁴⁸ Toisin KKO 1995:163. Ks. Tolonen 2000a s. 132, jossa korostetaan KKO:n tulkintaa, jonka mukaan osakeyhtiöstä tehdyt luovutukset eivät voisi olla saatavia, jollei riittävää selvitystä tästä ole olemassa.

¹⁴⁹ HE 66/1988 s. 166.

¹⁵⁰ Tosiasiallisesti velkojansuosinta voi olla hyvin lähellä velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön täyttymistä erityisesti, jos suosittavana velkojana on velallinen itse tai tämän lähipiiriin kuuluva henkilö. Velallisen epärehellisyyden ja velkojansuosinnan moitittavuuden osalta ks. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 32–33.

sinnassa muutu, toisin kuin epärehellisyysrikoksessa.¹⁵¹ Kuitenkin rikoksen täyttymiseksi edellytetään, että muiden kuin suositun velkojan suoritus saatavalleen vaarantuu. Lisäksi velkojansuosinnassa suositun *velkojan* konkonaistaloudellisen aseman on konkreettisesti muututtava.¹⁵²

Velkojansuosintarikos liittyy läheisesti takaisinsaantisäännöksiin ja on niiden eräänlainen rikosoikeudellinen vastine.¹⁵³ Velkojansuosinta liittyy olennaisesti takaisinsaantisäännösten tarkoitamiin tilanteisiin, joissa velallisen omaisuutta pyritään siirtämään jollekin *velkojalle* muiden kärsiessä.¹⁵⁴

Tunnusmerkistön tekotapojen osalta velkojansuosintarikos on kuitenkin itsenäinen TakSL:iin nähden, eikä soveltamisaloja ole tarkoitettukaan yhtenäisiksi.¹⁵⁵ Velkojansuosintaa ei tunnusmerkistössä kuitenkaan ole kytketty insolvenssimenettelyihin, kuten konkurssiin, vaan tekoaikaa koskeva rajoitus on tehty kriisitilaa koskevalla tunnusmerkistötekijällä velkojan epärehellisyysrikoksen tapaan.

Suojeluobjektina voidaan samansuuntaisesti muiden velallisen rikosten kanssa pitää velkojien intressiä saada saatavalleen suoritus.¹⁵⁶ Säännöksellä pyritään lisäksi velkojia suojelemaan muiden velkojien kustannuksella tapahtuvalta velallisen suosinnalta.¹⁵⁷ Menettelyllä konkurssissa kaikille velkojille näiden saatavien mukaisessa suhteessa tuleva omaisuus luovutetaan

¹⁵¹ Tätä kantaa painotetaan erityisesti korkeimman oikeuden tapauksessa KKO 2000:74, jossa pantiin painoa yhtiön taseaseman muutokseen nimenomaan velallisen epärehellisyys- ja velkojansuosintarikoksen välisessä rajanvedossa. Ks. myös sekä Tolonen 2000c s. 494 että Tapani 2000a s. 997.

¹⁵² Salminen 1998 s. 281.

¹⁵³ Ks. laki takaisinsaannista konkurssipesään 26.4.1991/758. TakSL:n mukaisia takaisinsaantiperusteita ovat lahjan ja lahjanluontoisen sopimuksen perääntyminen samoin kuin kohtuuttoman edun ja epätavallisin maksuvälinein maksetun velan perääntyminen. TakSL:ssa edellytetään, että velallinen oli oikeustoimen tekohetkellä maksukyvytön ja että vastapuoli oli tietoinen maksukyvyttömyydestä ja oikeustoimen merkityksestä. Velkojansuosinnan tunnusmerkistössä RL 39:6 vastaavia edellytyksiä ei ole. Riittää, että velallinen tietää itsensä kyvyttömäksi suoriutumaan velvoitteistaan, varsinaista velallisen epärehellisyystyyppistä maksukyvyttömyyden edellytystä ei ole suoraan lakiin kirjoitettu. Vrt. HE 66/1988 s.166.

¹⁵⁴ Ks. LaVM 6/90 s. 16. Velkojansuosintarikoksen tunnusmerkistö on suppeampi kuin takaisinsaantisäännösten peräytymisen, ks. myös Löfman 1997 s. 16.

¹⁵⁵ HE 66/1988 s. 167.

¹⁵⁶ Salminen 1998 s. 280.

¹⁵⁷ HE 66/1988 s. 166.

vain yhdelle tai osalle velkojista, jolloin muiden oikeus saada velalliselta suorituksia vaarantuu. Näin luovutetun omaisuuden takaisin saaminen konkurssipesään on mahdollista takaisinsaantisäännösten avulla sen edellytysten täyttyessä. Menettely on kuitenkin katsottu aiheelliseksi säätää myös rikoksena rangaistavaksi.

Velkojansuosinnan tunnusmerkistössä on mainittu neljä tekotapaa, joita ovat velan maksu ennenaikaisesti olosuhteissa, joissa maksu ei ole tavanomainen, ylimääräisen vakuuden antaminen, epätavallisen maksuvälineen käyttö tai muu jonkun velkojan asemaa parantava järjestely. Tekotavalta edellytetään eräänlaista poikkeusluonnetta, jonka arviointiperusteena tulee lain esitöiden mukaan pitää esimerkiksi velallisen ja velkojan vakiintunutta liiketapaa. Esimerkiksi uuden vakuuden antaminen vanhasta velasta ilman, että siitä on velan syntyhetkellä sovittu, on takaisinsaantiperuste ja velkojansuosinnan mahdollinen tekotapa. Uuden vakuuden tulee loukata muita velkojia ja näiden mahdollisuus saada saatavalleen suoritus esimerkiksi vakuudeksi annetun omaisuuden suuresta arvosta johtuen on heikennyttävä. Kuitenkaan esimerkiksi ennen kriisitilaa annettu lupaus ei ole velkojansuositaa, ellei velallinen tekohetkellä tiennyt kriisitilastaan.¹⁵⁸

Epätavallisen maksuvälineen käytön tekotavan kriminalisointi viittaa aiempaan KS 46 §:n d-kohtaan. Nykyisin vastaava takaisinsaantisäännös on TakSL 10 §:ssä. Maksuvälineen epätavallisuutta tulee TakSL:n mukaan arvioida ”olosuhteet huomioon ottaen”. Siten myös tässä tekotapaa koskevan tunnusmerkistön täyttymistä tulee arvioida velallisen ja velkojan välisen velka- ja luottosuhteiden vakiintuneiden muotojen kautta. Epätavallisina maksuvälineinä voidaan pitää esimerkiksi rahavelan maksamista esineellä tms. tavaramalla. Tekotapatunnusmerkiksi on otettu myös muun velkojan asemaa parantavan järjestelyn tekeminen. Avoimen säännöksen soveltamisalaan on ollut tarkoitus sisällyttää sellaiset velkojan asemaa parantavat järjestelyt, joihin ei ole ollut (yksityisoikeudellista) velvoitetta tai perustetta.¹⁵⁹ Tätä tekotapatunnusmerkkiä voidaan pitää eräänlaisen yleissäännöksenä, jonka soveltamisala muotoutuu oikeuskäytännössä.

Käytännössä velkojansuosinnan tekotavoiksi on havaittu muun muassa kuittauskierto, velan maksu tavarana, maksu lainavarain, monikantasopimukset, minuuttirahalla tapahtuneet maksujärjestelyt tai muu epätavanomai-

¹⁵⁸ HE 66/1988 s. 166.

¹⁵⁹ HE 66/1988 s. 166–167.

nen velkojan tyydyttäminen.¹⁶⁰ Oikeuskäytännössä velkojansuosintana on pidetty myös muun muassa sitä, että velallinen oli myynyt yhtiönsä omaisuuden toiselle yhtiölleen, joka otti samalla vastatakseen konkurssiin menneen yhtiön velat.¹⁶¹ Rikoksella oli aiheutettu vahinkoa muille velkojille, koska yhtiön ostanut toinen yhtiö oli maksukyvytön ja kaupan tehnyt velallisen edustaja oli tiennyt tämän.

KKO 1998:53 A oli myynyt yhtiönsä X omaisuuden toiselle omistamalleen yhtiölle. Osa kauppahinnasta oli maksettu siten, että ostaja otti vastatakseen eräistä X:n veloista. X:n myöhemmin alkanut konkurssi raukesi varojen puutteessa. Velkojansuosinnasta rangaistukseen tuomitun A:n katsottiin aiheuttaneen rikoksellaan X:n velkojille vahinkoa, joka määräytyi sen mukaan, mitä velkoja olisi saanut, jos rikosta ei olisi tehty ja X olisi rikoksentekopäivänä asetettu konkurssiin.

Myös tapauksessa KKO 1998:82 on velkojansuosintana pidetty yhtiön omaisuuden luovuttamista toiselle yhtiölle ja kauppahinnalla tapahtunutta yhden velan maksua, kun kaupasta aiheutui vahinkoa muille velkojille. Ratkaisussa pidettiin velkojansuosintarikoksen kannalta olennaisena sitä, että A oli tietäen avoimen yhtiön kyvyttömäksi täyttämään velvoitteitaan ryhtynyt yhden velkojan asemaa parantaneeseen järjestelyyn ja siten suosinut tätä muiden velkojien kustannuksella. Muiden velkojien vahinko oli syntynyt siitä, että yhtiö oli pian luovutuksen jälkeen mennyt konkurssiin, joka oli rauennut varojen puutteessa niin, ettei muille velkojille tullut maksua saatavilleen.

KKO 1998:82 A oli myynyt avoimen yhtiönsä kannattavan osan toiselle yhtiölle käyvästä hinnasta. Kauppahinnalla maksettiin avoimen yhtiön velka pankille. Yhtiön myöhemmin alkanut konkurssi raukesi varojen puutteessa. Kauppaan perustuva syyte velallisen epärehellisyydestä hylättiin, mutta rikoksena vanhentuneeseen velkojansuosimiseen perustuva yhtiön velkojan vahingonkorvausvaatimus hyväksyttiin.

Käytännössä velkojansuosintarikoksen soveltamistilanteissa rajanveto velallisen epärehellisyyserikoksen ja velallisen petoksen kanssa ei ole ollut täysin yksiselitteinen. Velkojansuosintarikoksen suhdetta velallisen epärehellisyyserikokseen voidaan pitää joissakin tilanteissa ongelmallisena. Eri-tyisesti silloin, kun taho, jolle velka maksetaan on velallisen läheinen, saat-

¹⁶⁰ Tekotapoja on eritellyt Salminen 1998 s. 284–293.

¹⁶¹ Salminen 1998 s. 284–293.

taa teko tosiasiallisesti muistuttaa tekotavaltaan, tekotilanteeltaan ja tarkoitukseltaan velallisen epärehellisyystyyppistä luovuttamista. Velkojansuosinassa rangaistusasteikko on kuitenkin lievempi. Tästä saattaa aiheutua kriminaalipoliittisesti kestävämmiä tilanteita. Silloin, kun velkojansuosintarikos vertautuu velallisen epärehellisyysrikokseen, tämän tulisi näkyä myös käytettävissä olevassa rangaistusasteikossa.¹⁶² Käytettävissä olevan rangaistusasteikon yläpään korottamista tunnusmerkistössä voidaankin pitää perusteltuna.

Kriisitilaa koskeva edellytys

Säännöksessä edellytetään myös teon ajoittumista aikaan, jolloin velallinen on tiennyt itsensä kyvyttömäksi täyttämään velvoitteensa. Lain esitöissä edellytys on nimenomaisesti haluttu erottaa velallisen epärehellisyysrikoksen sisältämästä maksukyvyttömyysedellytyksestä.¹⁶³ Rakenteeltaan säännös on kuitenkin samansuuntainen, ja oikeuskäytännössä maksukyvyttömyyden arvioinnissa näytetään päädytyn melko samansisältöisiin tulkintoihin.¹⁶⁴ Yhtäältä edellytetään objektiivisen tekoaikaa koskevan tunnusmerkistökäsitteen täyttymistä. Toisaalta myös velkojansuosinnassa tekijän tahdonmuodostus on liitetty kriisitilaledellytykseen sanamuodolla ”...joka tietää itsensä kyvyttömäksi suoriutumaan velvoitteistaan...”.

Velvoitteilla tarkoitetaan tässä taloudellisia velvoitteita laajassa mielessä. Kyseeseen tulevia velkoja voivat olla muun muassa piilevä verovelka tai vahingonkorvausvastuu. Velallista pidetään säännöksen tarkoittamalla tavalla kyvyttömänä täyttämään velvoitteitaan, jos hän on maksukyvytön tai tilanteessa, jossa maksukyvyttömyyden syntyminen on varmuudella odotettavissa.¹⁶⁵

Vaikka eroa RL 39 luvun 1 §:n maksukyvyttömyyteen on haluttu tehdä, vaikuttaa kriisitilaa koskeva määritelmä hyvin samantapaiselta velallisen

¹⁶² Ks. HE 66/1988 s. 167, jossa rangaistusasteikoksi ehdotettiin sakkoa tai vankeutta enintään 1 vuodeksi. Vrt. Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 33, jossa esitetään velkojansuosintarikoksen rangaistusasteikon maksimin korottamista yhdestä kahteen vuoteen. Näin velkojansuosintarikoksen kriminalisoinnilla osoitettu moitittavuus olisi yhteneväinen RL 39:1 ja 2 §:n tekotapojen kanssa.

¹⁶³ HE 66/1988 s. 166.

¹⁶⁴ Ks. RL 39 luvun eri maksukyvyttömyyskäsitteiden arvioinnista esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisua KKO 2000:74. Lieneekin niin, että RL 39:1:ssä tarkoitettu maksukyvyttömyys on laajempi käsite, joka sisältää myös esim. RL 39:6:ssä tarkoitettua kriisitilaa. Hieman toisin Vento 1992 s. 36.

¹⁶⁵ HE 66/1988 s. 166.

epärehellisyysrikoksen tarkoittaman maksukyvyttömyyden kanssa.¹⁶⁶ Velallisen epärehellisyysrikoksessa maksukyvyttömyyden käsite on tulkinalla laajennettu koskemaan myös tilanteita, joissa maksukyvyttömyys väliittömästi aiheutetaan tunnusmerkistön mukaisella teolla. Ero velkojansuosintaan pelkistyy siten lähinnä aste-eroon. Velkojansuosintarikoksessa maksukyvyttömyydeltä ei edellytettäne samaa syvyyttä ja pysyvyyttä kuin velallisen epärehellisyysrikoksen maksukyvyttömyydeltä. Riittävää on, kun tekijä on tehoketkellä ollut kyvytön suoriutumaan velvoitteistaan ja tietoisena tästä ryhtynyt jonkun velkojan asemaa parantavaan menettelyyn.

Myös teon vaikutusta velallisen maksukyvyttömyyteen voidaan pitää yhtenä velkojansuosinnan ja velallisen epärehellisyyden rajanvedon lähtökohdista.¹⁶⁷ Velkojansuosinta muistuttaa tekotavaltaan usein velallisen epärehellisyysrikosta. Velkojansuosinnasta on kyse, jos maksun peruste on ollut todellinen, eivätkä velallisen varojen ja velkojen suhteet muutu miksiäkään, vaikka velallinen maksaakin velkansa jollekin velkojista. Sen sijaan velallisen epärehellisyysrikoksessa on kyse velallisen maksukyvyttömyyden *aiheuttamisesta* tai sen olennaisesta pahentamisesta, joten velallisen toiminta tosiasiaassa johtaa velkojen suhteelliseen kasvuun varoihin nähden. Yksittäisen velkojan näkökulmasta molemmat tilanteet saattavat käytännössä johtaa samaan lopputulokseen.

6.6 SYYKSILUETTAVUUS JA VELALLISEN RIKOKSET

Rikoksena rangaistavaa tekoa on perinteisesti tarkasteltu tunnusmerkistön mukaisena, oikeudenvastaisena ja syyllisyyttä osoittavana tekona. Tällöin teon tunnusmerkistön mukaisuudella tarkoitetaan, että rikoksen on oltava voimassa olevassa rikoslaissa säädetyn tunnusmerkistökuvauksen mukainen. Rikoksena rangaistavan teon tunnusmerkistön mukaisuuden arvioinnin jälkeen on edetty teon oikeudenvastaisuuden ja tekijän syyksiluettavuuden arviointiin. Syyksiluettavuuden edellytyksenä on perinteisesti ollut konformiteettiperiaatteen mukainen vaatimus toisintoimimismahdollisuu-

¹⁶⁶ Salminen 1998 s. 280–282.

¹⁶⁷ HE 66/1988 s. 166, jossa esitetään, ettei velkojansuosinnassa välttämättä edellytetä maksukyvyttömyyttä samassa mielessä kuin velallisen epärehellisyysrikoksessa. Ks. myös Salminen 1998 s. 281.

desta ja lisäksi joko tahallisuuden tai tuottamuksen toteutumisesta.¹⁶⁸ Tekijän subjektiivista syyksilukemista koskevia edellytyksiä käsitellään myös tunnusmerkistötekijöiden alaisuudessa.

Rikoksia jaotellaan teko-, vaarantamis- ja seurausrikoksiin¹⁶⁹ sen mukaan, edellyttääkö tunnusmerkistön toteutuminen teosta erotettavan seurauksen aiheutumista ja minkä luonteinen tuo seuraus on. Seurausrikoksiin liittyy syy-yhteyden arviointiongelmia.¹⁷⁰ Se, ovatko esimerkiksi velallisen rikokset teko-, seuraus- vai vaarantamisrikoksia, on aiheuttanut viime vuosina keskustelua oikeuskirjallisuudessa.¹⁷¹

Rikosoikeudessa vaadittavana syyksiluettavuuden asteena on yleensä tahallisuus, ja tuottamusvastuu edellyttää nimenomaista säännöstä.¹⁷² Velallisen rikokset ovat tahallisina rangaistavia.¹⁷³ Poikkeuksena on velallisen vilpillisyysrikos, jossa jo tuottamuksellinenkin teko voi johtaa rikosvastuuseen.¹⁷⁴ Tahallisuudesta erotetaan vakavuusasteita. Yleensä tahallisina rangaistavissa rikoksissa riittää tahallisuuden alimman asteen edellytysten täytyminen, joskin joissakin tunnusmerkistöissä saatetaan subjektiiviselta

¹⁶⁸ Velallisen rikosten syyksiluettavuuden osakysymyksistä ks. Löfmarck 1984 s. 505. Samaan tapaan syyksiluettavuuden osa-alueita on eritelty myös Tolonen 2000a s. 58–64.

¹⁶⁹ Ks. Nuutila 1997a s. 89.

¹⁷⁰ Edellyttävästä kausaalisuhteesta velallisen rikoksissa ks. Vento 1992 s. 33–34.

¹⁷¹ Rikoksia voidaan luokitella mm. teko- ja seurausrikoksiin, konkreettisiin ja abstrakteihin vaarantamisrikoksiin sekä toiminta- ja laiminlyöntirikoksiin. Uudemmassa rikoslainopissa rikoksia on luokiteltu kolmeen ryhmään, teko- ja seurausrikoksiksi sekä vaarantamisrikoksiksi, ks. Nuutila 1997a s. 89. Velallisen epärehellisyysrikoksen osalta luokittelu ei ole itsestään selvää. Velallisen epärehellisyysrikosta on pidetty sekä vaarantamis- että seurausrikoksena; vrt. Talousrikostutkijan käsikirja 2:2, Viljanen 1998 s. 1362–1375, Träskman – Utriainen 1994 s. 763. Velallisen rikokset eivät ole puhtaasti seurausrikoksia. Talousrikosten kriminalisointeihin on omaksuttu joitakin vaarantamisrikoksille ominaisia piirteitä; ks. Nuutila 1996 s. 175 sekä Nuotio 1995 s. 974–975. Vaarantamisrikoksina velallisen rikoksia pitävät lähinnä Vento 1994 s. 161 sekä Nuutila 1998b s. 363. Sen sijaan Träskman – Utriainen 1994 s. 746 näkevät velallisen rikokset lähinnä loukkaamisrikoksina.

¹⁷² Sen sijaan yksityisoikeudellisissa vastuusäännöksissä vahingonkorvausvastuu sidosryhmiä loukkaavista teoista on periaatteessa mahdollinen jo lievän tuottamuksen seurauksena; Salonen 2000 s. 169.

¹⁷³ Vrt. vastaavasti Ruotsissa, jossa tahallisuuden alin aste on vastuun alarajana, tosin eräissä tekotyypeissä edellytetään korkeampaa syyksiluettavuuden astetta; ks. Löfmarck 1984 s. 507 sekä Löfmarck 1986 s. 343, ks. myös Jareborg 1994 s. 201–207.

¹⁷⁴ Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevia säännöksiä pohtineen työryhmän ehdotuksessa esitetään tahallisuuden legaalimääritelmän ottamista rikoslakiin sekä tahallisuuden eri asteiden systematisoinnin selkeyttämistä. OLV 5/2000 s. 82. Ehdotuksessa esitetään tahallisuusvaatimuksen porrastamista siten, että siinä olisi tarkoitustahallisuuden aste, todennäköisyystahallisuuden aste sekä alimpana eräänlainen varteenotettavana mahdollisuutena pidetyn todennäköisyyden aste, OLV 5/2000 s. 98.

puolelta edellyttää vahvemmanasteista tahallisuutta, kuten määrättyä tekijän tarkoitusta.¹⁷⁵ Velallisen rikosten tunnusmerkistöissä on tällaisia tekijän tarkoitusta määrittäviä tunnusmerkistötekijöitä, jotka vaikuttavat tahallisuuden arviointiin.

Syyksiluettavuuden vaatimukseen liittyy *peittämisperiaatteen* täyttyminen. Tekijän on tekohekellä oltava tietoinen kaikista objektiivisista tunnusmerkistötekijöistä. Tahallisuuteen kuuluvan tietoisuuden on yleensä ulottuva kaikkiin niihin tosiasioihin, joista teon rangaistavuus riippuu.

Velallisen epärehellisyydessä tahallisuuteen kuuluu olosuhdetahallisuus (tietoisuus taloudellisista vaikeuksista ja velallisasemasta) ja seuraustahallisuus eli käsitys tunnusmerkistön *seurauksen* (maksukyvyttömyyden) aiheuttamisesta.¹⁷⁶ Tahallisuusvaatimuksen sisältö määrittyy eri tavoin suhteessa ns. normatiivisiin tunnusmerkistötekijöihin, eikä rangaistavalta teolta edellytetä esimerkiksi, että velallinen on mieltänyt luovuttavansa omaisuutta perusteettomasti tai ilman hyväksyttävää syytä.¹⁷⁷

Velallisen petoksissa vaaditaan hyötymistarkoitusta, ja velallisen epärehellisyysrikoksessa velalliselta edellytetään tietoisuutta taloudellisista vaikeuksista tai niiden uhkasta. Nämä tahallisuudelle annetut lisämääreet aiheuttavat ongelmia syyksiluettavuuden arviointiin ja niiden sisältöä joudutaan oikeuskäytännössä täsmentämään.

Pulmallista on myös se, etteivät syyksiluettavuus (perinteinen rikoksen subjektiivinen osa) ja teon tunnusmerkistön mukaisuus (perinteinen objektiivinen rikoksen rakenneosa) näissä enää erotu selvästi toisistaan tavanomaisen rakenneopillisen jäsentämisen tapaan. Velallisen rikoksia koskevia säännöksiä sovellettaessa joudutaan ottamaan kanta lukuisiin eri kysymyksiin, joilla tekijän tahdonmuodostusta ja teon tunnusmerkistön mukaisuutta arvioidaan. Esimerkkinä tällaisesta on velalliselta edellytettävä tietoisuus omasta velallisuusomaisuudestaan.¹⁷⁸ Lisäksi velallisen on oltava tietoinen muista tunnusmerkistössä kuvatuista tosiasioista.

¹⁷⁵ Ks. OJ 5/2000 s. 83–85.

¹⁷⁶ Lappi-Seppälä 1987 s. 333 sekä Nuutila 1997a s. 217.

¹⁷⁷ Ks. näin Tapani 1999a s. 75; ks. myös Nuutila 1999 s. 865–866. Velallisen on siis peittämisperiaatteen perusteella tiedettävä teon tosiasialliset teko-olosuhteet. Nuutila 1997a s. 227.

¹⁷⁸ Vento 1992 s. 39–40. Nuutilan mukaan riittää, että tekijä on mieltänyt teon teko-olosuhteet sekä velkojille aiheutetun kielletyn seurauksen. Tämän lähtökohdan mukaan tahallisuuden arviointia voitaisiin lähestyä suojeltavan objektin ja sen loukkauksen näkökulmasta. Mikäli velkojille on omaisuuden vähenemisestä lainvastaisesti ennen konkurssia seurauksena aiheutunut vahinkoa, voitaisiin tekijä asettaa tahallisesta teosta vastuuseen,

Petosrikoksia pidetään yleensä tarkoitustahallisuusrikoksina. Näissä tunnusmerkistönmukaiselta teolta edellytetään, että se on tehty tiettyssä tarkoituksessa.¹⁷⁹ Tällöin tahallisuuden alin aste ei tule kysymykseen.¹⁸⁰ Hyötmistarkoitus voi ilmetä esimerkiksi siten, että velallinen salaa omaisuuttaan, jotta se säilyisi hänen varallisuuspiirissään. Velallisen petosta voidaan pitää loukkaamisrikoksena, joten tunnusmerkistön mukaisen teon täytyy aiheuttaa *vahinkoa velkojille*.¹⁸¹ Vaadittavan vahingon luonnetta ja määrää käsitellään korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 1998:56.¹⁸²

Velallisen petosrikoksissa pesäluettelolla on olennainen merkitys tahallisuuden arvioinnissa. Konkurssin yhteydessä teon tähttyminen edellyttää pesäluettelon oikeaksi vannomista. Myös tahallisuusarvion ajoitus kytetään jo pesäluettelon oikeaksi vannomiseen.¹⁸³ Velallisen petosrikoksessa tahallisuutta näytetään rakennettavan eräänlaisen presumption avulla. Velallisen edustaja, joka on velvollinen vannomaan pesäluettelon konkurssimenettelyn yhteydessä, on velvollinen ottamaan selvää pesäluettelon totuudenmukaisuudesta ja siinä olevien tietojen riittävyyydestä ja paikkansa pitävyydestä.¹⁸⁴ Tähän tapaan tahallisuutta on tarkasteltu korkeimman oi-

jos hän on tiennyt olevansa omaisuuden vähenemishetkellä taloudellisessa kriisitilassa, ks. Nuutila 1997a s. 227, vrt. Heinonen 1966 s. 118–119.

¹⁷⁹ HE 66/1988 s. 164, Vento 1992 s. 42. Poikkeuksellisesti velallisen vilpillisyydessä tarkoitustahallisuutta ei edellytetä ja teko voi tulla rangaistavaksi ilman hyötymistarkoitustakin tahallisena tai tuottamuksellisena, ks. HE 66/1988 s. 165.

¹⁸⁰ Nuutila 1997a s. 215–217.

¹⁸¹ Vrt. KKO 1998:164.

¹⁸² KKO 1998:56: Yhtiön konkurssin rauettua varojen puutteen vuoksi oli ilmennyt, että yhtiön toimitusjohtaja oli pesäluetteloa oikeaksi vannotessaan salannut yhtiöllä häneltä olleen hänen arvottomaksi väittämänsä saatavan. Toimitusjohtaja oli teostaan tuomittu rangaistukseen velallisen petoksesta. Tapauksessa oli varsinaisesti kysymys velallisen vahingonkorvausvelvollisuudesta yhtiön velkojille ja vahingon arvioimisesta. Ks. myös Vento 1998b s. 190.

¹⁸³ Pesäluetteloa vannottaessa velallisella on nimenomainen velvollisuus ilmoittaa kaikki tiedossaan olevat varat. Rikos myös tähttyy pesäluettelon vannonishetkellä. Toisaalta ratkaisussa KKO 2000:39 korostettiin, ettei velallisella ole ulosottomenettelyssä velvollisuutta oma-aloitteisesti ilmoittaa varojaan ja tulojaan. Konkurssimenettelyssä asia lienee toinen, ja velallisella on velvollisuus ilmoittaa myös varallisuutensa pesäluettelon vannonisen yhteydessä. Siten velallisen toiminnan arviointi eri selvitysmenettelyissä saattaa muodostua hieman erilaiseksi.

¹⁸⁴ Ks. KKO 1995:64 sekä Nuotio 1995 s. 958–959. Tahdonmuodostuksen sisällöllä voi olla merkitystä myös tunnusmerkistön valinnassa. Mikäli tekijällä on ollut aikomus maksaa nostamansa varallisuus yhtiöstä takaisin, ei kyseessä olisi velallisen petos, koska saatavaa ei ole. Tällöin kyseeseen tulisi rankaiseminen velallisen epärehellisyyssrikoksessa

keuden ratkaisussa KKO 1995:64, jossa on korostettu konkurssivelallisen konkurssisäännöstä johtuvia velvollisuuksia pesän varojen ja velkojen ilmoittamiseen ja pesäluettelon oikeasisältöiseen laadintaan. Tapauksessa velallisen tahallisuusvaatimuksen suhteessa pesäluettelon virheisiin katsottiin täyttyvän, vaikka velallinen oli oman kertomansa mukaan luullut pesänhoitajan laativan pesäluettelon asianmukaisesti.¹⁸⁵ Korkeimman oikeuden ratkaisu korostaa näin velallisen laista johtuvia velvollisuuksia ja tämän erityistä toiminta- ja selonottovelvollisuutta tahallisuuden määrittelyn perustana.

Tarkoitustahallisuus liittyy myös velallisen rikosten kvalifioituihin teko- muotoihin. Törkeä velallisen epärehellisyys ja törkeä velallisen petos edellyttävät, että tekijä mieltää teosta saatavan huomattavan hyödyn ja tietoisuus ohjaa hänen käyttäytymistään.¹⁸⁶ Käytännössä tekojen kokonaisarviointissa voitaisiin painottaa esimerkiksi kirjanpidon mahdollisia tekoon liittyviä virheitä tai laiminlyöntejä sekä teon kohteena olevan omaisuuden määrää.

Velallisen vilpillisyydessä ei edellytetä erityistä hyötymistarkoitusta. Teko on rangaistava joko tahallisenä tai törkeästä huolimattomuudesta tehtynä. Velallisrikkomus koskee lähinnä lieviä tekotapoja ja on rangaistava samoin kuin velallisen vilpillisyys tahallisenä tai törkeän tuottamuksellisenä.¹⁸⁷ Näissä rikoksissa tahallisen tekemuodon arviointi on samantapainen kuin velallisen petoksessa.

Velkojansuosinnan tunnusmerkistössä edellytetään, että maksukyvyttö- mäksi *itsensä tietävä* velallinen *suosii* jotakuta velkojaa muiden kustan- nuksella. Velallisen tahallisuuteen liittyy sekä tietoisuus tietyn velkojan aseman parantumisesta että käsitys omasta kyvyttömyydestä suoriutua muista velvoitteista. Velkojien aseman suhteen velalliselta edellytetään tie- toisuutta siitä, että suosittavan velkojan asema konkreettisesti parantuu ja muiden velkojien asema vastaavasti heikkenee.¹⁸⁸ Velkojansuosintarikok- sessa tahallisuudelta edellytetään lähinnä tietoisuutta kahden elementin kä-

tarkoitettuna luovuttamisena. Toisaalta, jos tekijällä ei ole takaisinmaksutarkoitusta, tuli- si tekoa arvioida pikemminkin velallisen petosrikkoksena ja siinä tarkoitettuna salaamisena. Tämän suuntaista argumentaatiota edustaa KKO 1995:64.

¹⁸⁵ Ks. myös Nuotio 1995 s. 959–960.

¹⁸⁶ Nuutila 1997 s. 216–217. Rikoslakiprojektin ehdotuksessa velallisen petoksen tör- keän tekemuodon kvalifiointi oli liitetty väärään kirjanpitoon; vrt. KM 1976:72 s. 322.

¹⁸⁷ HE 66/1988 s. 165–166.

¹⁸⁸ HE 66/1988 s. 167.

sillä olosta. Velallisen on tiedostettava maksukyvyttömyytensä ja lisäksi tavoiteltava jonkun velkojista suostumista.¹⁸⁹ Velallisen on siten ymmärrettävä, että hän nimenomaan asettaa jonkun velkojista parempaan asemaan muihin nähden. Käytännössä velallisen toiminta saattaa antaa vahvan indision siitä, että suostumistarkoitus on olemassa. Esimerkiksi tilanne, jossa yrittäjä jatkaa toimintaa maksamalla muille, yritystoiminnan ylläpitämisen kannalta välttämättömille velkojille näiden saatavat, mutta laiminlyö maksut veronsaajalle, kielii selvästi valinnasta velkojien välillä.

Syyksiluettavuus ja maksukyvyttömyys

Velallisen epärehellisyysrikoksessa velallisen on siis oltava tietoinen olemassa olevista tai odotettavista taloudellisista vaikeuksistaan, tietoinen maksukyvyttömyydestään ja sen olennaisesta pahenemisesta sekä teon velkojia vahingoittavasta vaikutuksesta.¹⁹⁰ Velalliselle on asetettu verrattain korkea selonottovelvollisuus maksukyvyttömyyden käsillä olosta.¹⁹¹

Käytännössä hankala on velallisen epärehellisyysrikoksen elementeistä maksukyvyttömyyden tunnusmerkistökiteijä, jolla on merkitystä sekä teon täyttymisen että tekijän syyksiluettavuuden kannalta. Tekijän tahdonmuodostuksen arvioinnin osalta on vaikeaa tekijän tietoisuuden ja abstraktisen maksukyvyttömyyden välisen suhteen todentaminen. Jo maksukyvyttömyyden käsillä olon määrittelyyn liittyy ongelmia. Ennusteluonteinen määritelmä nostaa lisäksi kysymyksen siitä, kuinka pitkälle tulevaisuuteen suuntautuviin päätelmiin omasta maksukyvyttömyydestään ja tulevasta maksuvalmiudestaan velallisen on kyettävä.¹⁹²

Mitä maksukyvyttömyyden vaatimuksen kytkeminen tekijän tahdonmuodostukseen sitten merkitsee? Nk. peittämisperiaatteen vaatimuksen takia syyttäjän on pystyttävä näyttämään toteen myös tekijän tietoisuus maksukyvyttömyydestä tai sen uhasta. Tekotapatunnusmerkin sanamuoto ”tietäen” edellyttää teko-olosuhteiden osalta tietoisuutta taikka erityistä tarkoitusta.¹⁹³

¹⁸⁹ Vento 1992 s. 41.

¹⁹⁰ HE 66/1988 s. 164 sekä Vento 1994 s. 272. Tapani 1999a s. 49–88, Metsäpelto 1994 s. 40. Metsäpelto katsoo tietoisuuden maksukyvyttömyydestä täyttyvän, jos edellinen tilikausi on ollut kirjanpidon mukaan tappiollinen.

¹⁹¹ Tapani 2000b s. 693.

¹⁹² Ks. samoin Löfmarck 1986 s. 111.

¹⁹³ Ks. OJ 5/2000 s. 84–85 sekä velallisen epärehellisyysrikoksen osalta erityisesti Tapani 1999a s. 62–68.

Käytännössä syyksiluettavuuden arvioinnissa on pantu painoa esimerkiksi kirjanpidosta saatavaan informaatioon ja maksukyvyttömyyden käsitteellä oloa koskenut tietoisuus on konstruoitu jo sillä perusteella, että kirjanpidosta saatavan kuvan mukaan yhtiö on maksukyvytön.¹⁹⁴ Tahallisuuteen kuuluva tietoisuus kriisitilasta voidaankin osakeyhtiössä usein osoittaa juuri kirjanpidon ja tilinpäätöksen perusteella. Jos edellisen tilikauden tappio on ollut suuri, voidaan toimitusjohtajan päätellä olevan tietoinen maksukyvyttömyydestä, ellei taloudellinen tilanne ole jostakin erityisestä syystä parantunut uuden tilikauden aikana.¹⁹⁵ Tunnusmerkistössä edellytetyt taloudelliset vaikeudet ilmenevät usein laskujen toistuvana maksamisena eräpäivän jälkeen tai muiden maksettavien suoritusten laiminlyömisinä. Ainakaan pienen osakeyhtiön johtoon kuuluvan henkilön ei voitane uskoa olleen tietämätön tällaisista seikoista edes silloin, kun yhtiön kirjanpitoa ei ole kunnolla laadittu.

Kirjanpidosta havaittavien objektiivisten seikkojen lisäksi joudutaan kysymään, mikä merkitys velallista edustavan omistaja-johtajan todelliselle ymmärrykselle yhtiön taloudellisesta asemasta on annettava. Nk. konformiteettiperiaatteen mukaanhan rikoksen tekijällä on oltava sekä kyky että tilaisuus toisintoimimiseen. Taloudellisen tilanteensa tuntemiseksi tekijällä täytyy normaalisti olla *kykyä* perehtyä esimerkiksi kirjanpidosta ilmeneviin lukuihin ja tilinpäätökseen ja taseeseen.

Lähtökohtana voidaan pitää sitä verrattain ankaraa tulkintaa, että yritys-toimintaan osallistuvalla on *riittävä henkilökohtainen kapasiteetti* osakeyhtiömuotoisen toiminnan harjoittamiseen. Oikeuskäytännössä on esimerkiksi koulutusta tai henkilökohtaisia kykyjä tai ominaisuuksia painotettu lähinnä tahallisuuden puolesta puhuvana lisäkriteerinä.¹⁹⁶ Velallisen ei myöskään ole esimerkiksi katsottu vapautuvan vastuusta vain sillä perusteella, ettei hän ole tiennyt maksukyvyttömyystilastaan tai sen välittömästä uhkasta. Velalliselle on siten asetettu oikeuskäytännössä verrattain ankara

¹⁹⁴ Katso analysointia, jossa on viitattu Itä-Suomen HO:n tapaukseen 4.7.1996 Dnro R 95/946 T 825, Tolonen 2000b s. 38.

¹⁹⁵ Ks. Metsäpelto 1994 s. 40.

¹⁹⁶ Tapani 1999a s. 76. Vrt. Salminen 1998. Yksityisoikeudellisessa huolimattomuuden arvioinnissa esimerkiksi OYL 15:1:n tarkoittamissa tapauksissa henkilökohtaisille ominaisuuksille on voitu antaa jopa vastuuta lisäävää merkitystä. Henkilöltä, jolla on usean vuosikymmenen kokemus ja sen lisäksi alaan liittyvää koulutusta, voidaan edellyttää nk. normaalia henkilöä suurempaa huolellisuutta. Salonen 2000 s. 268.

selonottovelvollisuus taloudellisen tilanteensa suhteen.¹⁹⁷ Oikeuskäytännössä on myös esimerkiksi katsottu velallisen olevan velvollinen jatkuvasti seuraamaan kirjanpidollista tulostaan sekä varallisuusasemaansa.¹⁹⁸ Tietoisuus taloudellisesta asemasta syntyy tavallisesti kirjanpidon välityksellä. Velallisen voitaneen normaalisti katsoa olevan tietoinen seikoista, jotka perustuvat kirjanpidosta tehtäviin havaintoihin.¹⁹⁹ Kun tunnusmerkistön mukainen teko voi liittyä *tulevaan* taloudelliseen kriisitilaan, joutuu velallinen myös tekemään ennusteita siitä, mihin mahdolliset toimenpiteet pitkällä aikavälillä taloudellisesti johtavat.

Tahallisuuden arvioinnissa on viitattu siihen, että tekijällä oli useista aiemmista liiketoimista kertynyttä kokemusta ja koulutusta ja siksi hänen *on tullut* osata. Mikäli henkilöllä on alaan liittyvää kokemusta tai koulutusta, on tekijä oletettavasti ollut paremmin selvillä voimassa olevien toimintaa sääntelevien normien sisällöstä. Toisaalta tahallisuutta ei saata sulkea pois ainoastaan se, ettei henkilö ole ollut riittävän ”kyvykäs” hoitamaan tehtäväänsä. Tahallisuuden arvioinnissa voidaan nähdä tämänsuuntaisissa muotoiluissa liikuttavan lähelle tuottamusvastuuta.

Yhteenvedonomaaisesti on todettavissa, että toimintarooliin osakeyhtiön hallintohenkilönä on käytännössä liitetty ankarahko tietoisuusvelvollisuus eikä henkilön yksilöllisille kyvyille ja taidoille ole juurikaan annettu vastuuta poistavaa merkitystä. Linjana näyttäisi olevan pikemmin vahingonkorvausoikeudessa omaksuttu periaate, jonka mukaan koulutukselle tai kokemukselle ja tekijän todelliselle tietämykselle velallisyhtiön taloudellisesta asemasta tai toimintaa sääntelevien normien sisällöstä on annettu vain vähän merkitystä tahallisuusvastuuta syyksiluettaessa.²⁰⁰ Päinvastoin ve-

¹⁹⁷ Ks. Tapani 1999a s. 64–68 sekä tapausten KKO 2000:79 ja KKO 1995:64 yhteydessä Tapani 2000a s. 1008–1009. Tapani esittää huomion siitä, että tuomioistuimet jättävät määrittelemättä seuraustahallisuuden ja keskittyvät lähinnä teolta edellytettävien olosuhteiden tarkasteluun. Näin tahallisuuden määrittely peittämisperiaatteen edellyttämällä tavalla jää Tapanin mukaan puolitiehen. Vrt. OJL 5/2000 s. 87.

¹⁹⁸ Nuutila 1999 s. 860–861.

¹⁹⁹ Tietoisuudesta esim. edellisen tilikauden tappiollisuuden perusteella vrt. Metsäpelto 1994 s. 40. Ks. myös Nuutila 1999 s. 860.

²⁰⁰ Yksityisoikeudellisessa vahingonkorvausvastuussa koulutuksen ja asiantuntevuuden puute ei periaatteessa vapauta vastuusta. Yritystoimintaan ryhtyvältä edellytetään tiettyä selonottoa toimintaa sääntelevästä normistoista ja siten kykyä toimia näiden mukaisesti. Osakeyhtiön toiminnan arvioinnissa lähtökohtana on, että jokaista hallituksen jäsentä arvioidaan yksilöllisesti. Toisaalta koulutuksella saattaa olla vastuuta lisäävää merkitystä. Mitä koulutautuneempi henkilö on tai mitä kokeneempi toimimaan esimerkiksi yritysten hallintohenkilönä, sitä suuremman huolellisuusvelvoitteen hänen toiminnalleen voi asettaa. Salonen 2000 s. 178.

lallinen ei vastuun välttämiseksi voi vedota omaan osaamattomuuteensa tai koulutuksen puutteeseen.²⁰¹

Kehitystä voidaan pitää osana rikosoikeudellista murrosta, jossa rikosvastuun perinteisille subjektiivisille elementeille ja tekijän tahdonmuodotukselle annettavan merkityksen ala on kutistumassa. Sen sijaan osakeyhtiössä tehdyissä velallisen rikoksissa vastuun tarkastelu lähenee yksityisoikeudellista vastuuta.²⁰² Osakeyhtiöissä tehtyjen talouselämän rikosten yhteydessä vastuuasemaa ja selonottovelvollisuutta korostava tulkintalinja on nähdäkseni perusteltu.

Rikosvastuu velallisen rikoksissa ja rikosoikeuden yleisten oppien murros?

Edellä tarkasteltuja muutoksia voidaan pyrkiä suhteuttamaan rikosoikeudelliseen modernisoitumiskehitykseen. Rikosvastuun tarkastelu velallisen rikosten soveltamiskäytännössä osoittaa, että se ei enää jäsennny selkeästi perinteisen rikoksen rakenneopillisen heuristisen kaavion avulla. Eräät perinteisesti rikoksen rakenteen subjektiiviseen puoleen kuuluneet kysymykset joudutaan esittämään jo teon tunnusmerkistön mukaisuuden, eli rikoksen objektiivisen puolen, tarkastelun yhteydessä. Samalla tekijältä edellytettävän tosiasiallisen tietoisuuden ala on nähdäkseni kaventunut. Tämä näkyy siinä, kuinka vähän merkitystä syyksiluettavuudessa on annettu esimerkiksi konformiteettiperiaatteen²⁰³ mukaiselle toisintoimimismahdollisuudelle tai erehtymistilanteille.²⁰⁴

²⁰¹ Vrt. Nuutila 1997a s.145. Yksityisoikeudellisen vahingonkorvausvastuun osalta ks. Salonen 2000 s. 33.

²⁰² Osakeyhtiöoikeudellisten periaatteiden mukaan esimerkiksi osakeyhtiön toimitusjohtajan vastuuta koskevan vahingonkorvausvelvollisuuden tuottamusarvostelussa mittapuuna ovat yhtiöoikeuteen perustuvat yhtiöjärjestyksen määräykset sekä toimitusjohtajan tavallaan perusteella on. Vastaavasti hallituksen vastuu juoksevasta hallinnosta määrittyy ensisijassa tosiasiallisen toiminnan perusteella. Siten voidaan sanoa, että yhtiöoikeudellinen vastuu on lähtökohtaisesti perustettava tosiasiallisiin olosuhteisiin ja vasta toissijaisesti muodollisiin ja/tai laista johtuviin perusteisiin. Häyhä 1986 s. 594–595.

²⁰³ Periaatteesta Nuutila 1996 s. 182, Nuutila 1997a s. 75 sekä Jareborg 2001 s. 303–304.

²⁰⁴ Kuitenkin rikosoikeuskomitean ehdotuksessa on nimenomaisesti painotettu velallisen kykenemättömyyttä tehdä arvioita toimintansa seurauksista. Ehdotuksessa perustellaan luopumista tuottamuksellisen velallisen epärehellisyysrikoksen säätämisestä sillä, että velallinen saattaa tosiasiaa olla kykenemätön maksukyvyttömyysaikana tehtyjen toimenpiteiden oikeaan punnitsemiseen ja siksi tuottamuksellisen tekemuodon säätämislle ei ole tarvetta; vrt. KM 1976:72 s. 323. Käytännössä velallisen epärehellisyysrikoksessa

Tahallisuutta osakeyhtiöissä tehdyissä rikoksissa arvioidaan lähinnä kirjanpitoon perustuvan ulkoisen tarkasteluaineiston avulla. Osakeyhtiöstä saatava tieto perustuu kirjanpito- ja hallintoaineistoon, jonka varaan myös rikosoikeudellinen arviointi on rakennettava. Syynä edellä kuvattuun rikosvastuun ankaroituvaan ja konformiteettiperiaatetta suppeasti tulkitsevaan arviointiin saattaa olla se, että rikosprosessuaalisista syistä velallisen tietoisuuden arviointi on luotettavasti perustettavissa vain tällaiseen ”objektiiviseen” tietoon. Siksi velallisen epärehellisyysrikoksessa tahallisuuden määrittelyn osakysymykset joudutaan käytännössä ratkaisemaan paljolti kirjanpidon ja eräänlaisten legaalipresumption luonteisten edellytysten avulla.²⁰⁵

Subjektiiivisille elementeille annetaan vain vähän merkitystä tällaisissa tapauksissa, joissa presumptiona on tekijän tietoisuus.²⁰⁶ Siten on viitteitä rikosvastuun liukumasta yhä objektivoidumpaan syyllisyysarviointiin, jossa erilaiset ennakkolliset, viime kädessä laeista ja tapanormeista juontuvat vastuunormit määrittelevät huolellisen yrittäjän toiminnan rajat.²⁰⁷ Toimiko omistaja-johtaja häneltä ennakkollisesti edellytetyn huolellisuuden mukaisesti vai rikkoiko hän niitä toimintanormeja, joita hänen voitiin perustellusti odottaa noudattavan?

Velallisen rikosten syyksiluettavuusopissa on omaksuttu uudenlaisia tapoja jäsentää rikosvastuuta, toimintaympäristöä ja siinä esiintyviä käyttäytymis- ja huolellisuusnormeja. Samalla kun myös velallisen subjektiivisen tietoisuuselementin merkitys vähenee, eräänlaisen normatiivisen harkinnan painoarvo kasvaa rikosvastuun perinteisen subjektiivisen elementin arvioinnissa.²⁰⁸ Tämä näkyy esimerkiksi tahallisuusarvioinneissa, jotka yhä enenevästi perustuvat todennäköisysharkintaan ja vastuuasemaa ja siihen liittyviä selonottovelvollisuuksia korostavaan normatiivissävyiseen harkin-

edellyttävä tahallisuus muotoillaan kuitenkin todennäköisyystahallisuuden mukaisesti lähelle tuottamusvastuuta. Voidaankin perustellusti väittää, että tekijän kyvyille annettun painoarvon merkitys rikosvastuun arvioinnissa on viime vuosikymmeninä vähentynyt.

²⁰⁵ Ks. esim. Vento 1999 s. 196.

²⁰⁶ Näin Tapani, joka on tarkastellut tahallisuusarviointeja eräissä velallisen rikoksissa. Tapani pohtii, että tahallisuus saattaa äärimmilleen vietyinä merkitä jopa sitä, että tahallisuus liittyisi eräissä rikoksissa tunnusmerkistön mukaisuuteen eräänlaisena ”toimintavääräytynä” ja tahallisuuden katsottaisiin tällöin olevan käsillä jo tunnusmerkistön täyttymisen yhteydessä; ks. Tapani 2001 s. 270.

²⁰⁷ Tapani 2001 s. 270.

²⁰⁸ Tapani 2001 s. 270–271.

taan.²⁰⁹

Velallisen varsinaisen tahdonmuodostuksen arviointikriteereitä näyttävät viime kädessä olevan ainoastaan tietoisuus velallisasemasta sekä tietoisuus taloudellisen toiminnan harjoittamisesta, mitä toimintaa sääntelevät tietyt velvoittavat normistot, tai tietoisuus siitä, että pesäluettelo on vannottava oikeaksi rikosvastuun uhalla.²¹⁰

Vaikka velallisen tietoisuuselementin merkityksen kutistumista ja selonottovelvollisuuden mukaan määräytyvää tahallisuusvaatimusta voidaan pitää ongelmallisena,²¹¹ katsoisin osakeyhtiömuotoisessa toiminnassa olevan mahdollista ja jopa välttämätöntäkin tarkastella syyksiluettavuutta yhä enenevästi objektiivisten presumptioiden avulla. Eri toimintaympäristöjä koskevissa syyksiluettavuuspäätöksissä tulee kuitenkin olla erilaisia aste-eroja.

Osakeyhtiöiden piirissä tehdyissä rikoksissa syyksiluettavuudelle asetettavat edellytykset voinevat perustellusti olla alhaisemmat kuin esimerkiksi väkivalta- tai seksuaalirikoksissa. Osakeyhtiön toimintaan osallistuminen vastuu- tai johtohenkilönä jo sinänsä perustaa sellaisen aseman, jolle tulee antaa merkitystä myös tahallisuuden arvioinnissa. Lisäksi syyksiluettavuuden kysymyksiä on tarkasteltava eräänlaisena enemmän–vähemmän-jatkumona joko–tai-luonteen sijasta.²¹² Siten pienissä osakeyhtiöissä, joissa hallintorakenne on yksinkertainen ja joissa esimerkiksi ulkopuolisten asiantuntijoiden käyttö tai palvelujen osto ei ole laajamittaista, tulisi tekijän tosiasiallisille taidoille ja mieltämiselle panna enemmän painoa. Mitä suuremmasta osakeyhtiöstä on kysymys ja mitä laajamittaisemmaksi ja organisoidummaksi toiminta muotoutuu, sitä vähemmän sen sijaan merkitystä tulisi antaa tekijän todellisen mieltämisen selvittämiselle ja vastuun poissulkemiselle erehtymisen johdosta.

²⁰⁹ Lahti 2001 s. 724.

²¹⁰ Ks. Tapani 2000c s. 12.

²¹¹ Nuotio pitää tärkeänä jonkinasteisen mieltämiselementin säilyttämistä syyksilukemisen konstruktioissa; ks. Nuotio 1995 s. 975.

²¹² Nielsen 1998 s. 342.

6.7 TEKIJÄPIIRISTÄ

Velallisen rikokset ovat erikoisrikoksia. Erikoisrikoksissa varsinaisena rikoksentekijänä voi tulla kysymykseen vain henkilö, jolla on lain edellyttämä asema tai ominaisuus tai joka täyttää tunnusmerkistössä tarkoitetut olosuhteet.²¹³ Kyseeseen tuleva rajoitettu tekijäpiiri on määritelty kussakin tunnusmerkistössä erikseen. Velallisen rikoksen voi tehdä lain sanamuodon mukaan vain *velallinen*.

”Velallisen” käsite on määritelty KS 17 §:ssä. Rikosoikeudessa velallis-
asemaa on tulkittu siten laajentavasti, että jo yhdenkin velan olemassaolo riittää. Myös tulevaisuudessa realisoituvien latenttienkin velkojen, esimerkiksi odotettavissa olevan vahingonkorvausvelan, olemassaolo voi perustaa velallisaseman.²¹⁴

Oikeushenkilön ollessa velallisena on vastuu kuitenkin kohdennettava luonnolliseen henkilöön. Osakeyhtiössä tekijäpiirin tulkintaa on haettava yksityisoikeudellisten säännösten, osakeyhtiölain sekä insolvenssioikeudellisten säännösten avulla. Orgaani, joka on oikeustoimikelpoinen edustamaan oikeushenkilöä, joutuu myös pääsääntöisesti tekijävastuuseen osakeyhtiöissä tehdyistä velallisen rikoksista.²¹⁵

Jos velallisena on osakeyhtiö tai muu yhteisö, rikoslain tarkoittamana tekijänä pidetään lähtökohtaisesti yhtiön vastuuhenkilöitä, toimitusjohtajaa tai hallituksen jäsentä tai näihin rinnastettavassa asemassa olevaa henkilöä.²¹⁶ Osakeyhtiöissä hallituksen ja toimitusjohtajan vastuu määräytyy OYL 8 luvun 6 §:n mukaan. Hallituksen on huolehdittava yhtiön toiminnan asianmukaisesta järjestämisestä. Hallituksen ja toimitusjohtajan tehtäviä on täsmennetty oikeuskirjallisuudessa. Hallituksen tehtävänä on asettaa yhtiön toiminnan tavoitteet ja luoda toiminnan peruslinjat, joita toimitusjohtajan on noudatettava. Hallitus vastaakin ensisijaisesti yhtiön toiminnan strategisesta johtamisesta. Toimitusjohtajan tehtävänä on pääsääntöisesti vastata yhtiön taktisesta johtamisesta.²¹⁷ Nämä tahot ovat ensisijaisessa vastuussa myös osakeyhtiössä tehdyistä rikoksista.

²¹³ HE 66/1988 s. 167, Tapani 1999b s. 570, Nuutila 1997a s. 361 ja Frände 1994 s. 283.

²¹⁴ Samoin Ruotsissa, ks. esim. Löfmarck 1986 s. 61.

²¹⁵ Vento 1992 s. 88–89.

²¹⁶ Vrt. konkurssissa KS 17 §:n muutokset. Tekijäasemasta aiemman lain aikana, kun rikos on tehty osakeyhtiössä, ks. Utriainen – Vento 1987 s. 105.

²¹⁷ Toiviainen 1992 s. 316–317.

Rikoksen tekijänä kysymykseen tuleva taho määrittäyty ensisijaisesti muodollis-juridisen aseman perusteella. Siten osakeyhtiön vastuunalaiset henkilöt, toimitusjohtaja ja hallituksen jäsenet, ovat osakeyhtiölain mukaan vastuussa rikoksista, jotka tehdään osakeyhtiön puitteissa.²¹⁸ Osakeyhtiön hallintohenkilöiden voidaan nähdä olevan vastuuasemassa eräiden osakeyhtiön toimintaan liittyvien tehtävien asettamisesta sekä toiminnan järjestämisestä lain mukaiseksi. Osakeyhtiölain määrittämä tehtävänjako eri toimielimille ei ole sellaisenaan riittävän selvä eikä eri toimijoiden vastuualueita ole selvästi määritelty laissa.²¹⁹ Osakeyhtiölainsäädännön luonne tulisikin nähdä pikemminkin eräänlaisena puitenormistona, joka määrää toiminnan ääriviivat, mutta jättää verrattain paljon sijaa sopimiseen.²²⁰ Siksi yhtiölainsäädäntö ei voi sellaisenaan antaa riittävästi johtoa vastuun kohdentamisen kysymyksiin rikosoikeudellisissa mielessä.²²¹

Muodollis-juridista tekijäpiiriä on jouduttu tulkinnalla laajentamaan, ja lisäksi on otettava huomioon osallisuusvastuu. Tekijäkumppanuuden ja osallisuuden rajanvedot ovat erityisen ongelmallisia silloin, kun rikos on tehty osakeyhtiössä ja kun teon luonteeseen kuuluu, että se edellyttää usein henkilöiden yhteisvaikutusta.²²² Velallisen rikoksissa verrattain suppeaksi rajatun tekijävastuun tarkentamiseksi on velallisen rikoslukuun lisäksi otettu tekijävastuuta täsmentävä säännös. Velallisen lisäksi velallisen rikokseen voi RL 39 luvun 7 §:n sisältämän vastuun kanavointisäännöksen perusteella syyllistyä joku muu, joka velallisen puolesta tekee rikoksen. Käytännössä pykälän soveltamisala on kuitenkin jäänyt suppeaksi ja sillä tarkoitetaan

²¹⁸ Ks. toisin epävarsinaisten laiminlyöntirikosten osalta Nuutila 1997a s. 135. Keskustelua on käyty siitä, millainen merkitys organisatorisella asemalla on suhteessa tosiasialliseen toimimiseen rikosvastuun kohdentamisessa, ks. Salminen 1998 s. 313–314 sekä Utriainen – Vento 1987 s. 105–106. Nämä korostavat konkreettista toimintaa muodollisen ohella ja painottavat erikoisrikoksen tekijäpiirin määräytymistä in casu harkinnalla. Tässä esitetyn kannan suuntaisesti ks. Lahti 1998, jonka lähtökohtana on vastuun kohdentaminen ko. vastuuasemassa oleviin. Nuutilan kanta johtaisi siihen, ettei osakeyhtiön johto-henkilöasemalla viestitetä ulospäin luotettavaa kuvaa siitä, ketkä ovat vastuuhenkilöitä. Lahden kantaa voidaan pitää oikeusvarmuuden ja osakeyhtiön toimintaa sääntelevien normien uskottavuuden kannalta paremmalta ratkaisulta. Eri asia on, että tosiasiallisen tekijyyden tarkastelun tulee aina olla tilannekohtaista vastuun kohdentamista toissijaisesti ohjaava periaate; Lahti 1998 s. 1280.

²¹⁹ Nuutila 1997a s. 133–134.

²²⁰ Toiviainen 1995 s. 116.

²²¹ Vento 1992 s. 89.

²²² Nuutila 1997a s. 342.

lähinnä tilanteita, joissa velallisenä on osakeyhtiö tms. oikeushenkilö, joka välttämättä tarvitsee luonnollisen henkilön tekemään rikoksen ”puolestaan”.²²³

Suppeaa tulkintaa puoltaa korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö. Ratkaisussa KKO 1999:79 korkein oikeus katsoi, että A:ta ei voitu tuomita tekijänä vaan avunantajana puolisonsa velkojien taloudellisia etuja loukanneesta velallisen rikoksesta. Tapauksessa RL 39 luvun 7 §:n soveltamisala on rajattu lähinnä tilanteisiin, joissa velallinen ei voi toimia oikeustoimikelpoisena henkilönä, vaan tarvitsee itselleen edustajan.²²⁴ Ratkaisussa painotetun kannan mukaan muu kuin erikoisrikoksessa tarkoitettu tekijä ei voi syyllistyä velallisen rikokseen ja tekijänä voi siten olla vain velallinen itse.

Näin suppeaa erikoisrikoksen tulkintaa voidaan pitää ongelmallisena osakeyhtiöissä, joissa päätekijänä on usein juuri henkilö, jolla ei ole velallisyhtiössä muodollista asemaa.²²⁵ Siten säännös ei tuo olennaista ratkaisua hankalimpiin vastuun kohdentamisen ongelmiin. Tapauksessa omaksuttu suppea tekijäpiiriin määrittely on omiaan painottamaan velallisen aseman muodollista määräytymistä.

Korkein oikeus on kuitenkin esittänyt myös toisensuuntaisia tulkintoja.²²⁶ Rikosoikeudellista tekijänvastuuta on laajennettu tosiasiallisen määräysvallan käyttäjään erityisesti nk. bulvaanitapauksissa.²²⁷ Korkeimman oikeuden tällaista ratkaisukäytäntöä voidaan pitää sikäli perusteltuna, että tulkinnallisella tekijävastuun laajennuksella vältetään tilanne, jossa varsinainen tekijä käyttää esimerkiksi toista henkilöä rikoksen teossa apunaan ja välttyy rangaistusvastuusta. Tulkinnalla selkiinnytetään nk. välillisen tekemisen konstruktioita ja sen soveltumista talouselämän rikoksiin. Rikosvastuun laajentamista tosiasiallisen toimijan suuntaan saattaisivat myös puoltaa rikosoikeuden käytön tehokkuusargumentit. Toisaalta tosiasiallisen tekijäaseman korostamista muodolliseen vastuuasemaan nähden voidaan myös kritikoida.²²⁸

²²³ Tapani 1999b s. 570.

²²⁴ Tapani 1999b s. 567–568.

²²⁵ Tapani 1999b s. 570.

²²⁶ Ks. korkeimman oikeuden kannan kanssa samansuuntaisesti mm. Irjala 1998 s. 28–52.

²²⁷ Ks. KKO 1990:133 (veropetos) ja viimeksi KKO 2000:74 (velallisen epärehellisyys).

²²⁸ Tukeudun tässä Lahden esittämään lähinnä preventioteholla perusteltavaan kantaan muodollis-juridisessa vastuuasemassa olevien tekijöiden ensisijaisesta vastuusta. Lahti 1998 s. 1280–1284. Myös Lahti tuntuu pitävän nykyisiä osallisuussäännöksiä riittävinä

Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevassa mietinnössä esitetään rikosvastuun kohdentamista koskevan säännöksen täsmentämistä ja laajentamista siten, että esimerkiksi osakeyhtiön puolesta toimiva tosiasiallinen johtaja voidaan saattaa tekijänvastuuseen osakeyhtiössä tekemästään rikoksesta.²²⁹ Mietinnössä ehdotetaan nk. toisen puolesta toimimista koskevan säännöksen kirjaamista rikosoikeuden yleisiin oppeihin.²³⁰ Säännöksellä pyritään täsmentämään velallisen rikosten erikoisrikoksen määritelmän käyttöalaa, kun rikos tehdään osakeyhtiössä. Rikoslain yleisen osan säännöksenä vastuun kanavoimisäännös saa vakiintuneemman aseman eräissä muissakin osakeyhtiöissä tehdyissä rikoksissa.²³¹

Ehdotuksessa korostetaan muodollis-juridista tekijäasemaa osakeyhtiössä. Kuitenkin siinä otetaan kantaa myös tosiasiallisen toimijan vastuuseen saattamiseen lisäämällä edustajan vastuuta koskeva toissijainen säännös ehdotettuun rikoslain 5 luvun 8 §:ään. Säännöksellä kumottaisiin myös nykyinen RL 39 luvun 7 §, joka sisällöltään vastaa paljolti ehdotettua.²³²

Erityisesti osakeyhtiöissä rikosvastuuta voidaan hahmottaa osakeyhtiön toimintaan osallistuvien henkilöiden asemaa ja siihen liittyviä velvollisuuksia painottaen.²³³ Lähtökohtana olisi eri henkilötahoille niiden toimintaympäristöä sääntelevissä normistoissa, esimerkiksi osakeyhtiölainsäädännössä, määritellyt vastuuasemat. Nämä asettavat kullekin henkilötaholle roolin, johon myös rikosvastuu voidaan perustaa.²³⁴

Henkilö, joka asettuu harjoittamaan yritystoimintaa ja ulkoisesti esiin-
tyy yrityksen edustajana, on asettunut asemaan, jossa toimintaan liittyy

ratkaisemaan bulvaanitalanteista johtuvia ongelmia. Välillinen tekijä joutuu nykyisenkin käsityksen mukaan täyteen rikosvastuuseen teosta. Ks. kriittisesti myös Asianajajaliiton lausunto 2000 s. 842–843. Lahti korostaa, että myös ulkomaisissa lainsäädäntöehdotuksissa, lähinnä Ruotsissa ja Saksassa, on omaksuttu malleja, joiden mukaan nimenomaan muodollis-juridisessa asemassa olevat henkilöt ovat ensisijaisessa tekijävastuussa organisaattorikoksissa.

²²⁹ Ks. tarkemmin OJL 5/2000 s. 228–232.

²³⁰ Vrt. KM 1976:72 s. 138–139.

²³¹ OJL 5/2000 s. 224–232.

²³² OJL 5/2000 s. 228–229.

²³³ Ks. kielletyn riskin oton ja huolimattomuuden osalta Nuutila 1996 ja Nuutila 1997a. Ks. myös Pöyhönen 1997 s. 527. Nimenomaan intressien hahmottaminen pikemminkin intressitahojen kuin muodollisten tunnusmerkkien kautta mahdollistaisi materiaalistien tekijöiden entistä paremman huomioon ottamisen ja vastuun kohdentamisen todelliseen aiheuttajatasoon.

²³⁴ Nuutila 1996 ss. 81 sekä Pöyhönen 2000 s. 152.

tietty riskipositio. Osakeyhtiö voi olla tällainen toimintaympäristö, jossa vaikuttavan voidaan edellyttää menettelevän toimintaympäristöä sääntelevien normistojen mukaisesti. Sellaisen toimijan rangaistavuus voidaan perustella sillä, että ulkopuolisen tarkastelijan tulee voida luottaa yhtiöstä ulospäin havaittavien vastuusuhteiden paikkansa pitävyyteen.

Rikosvastuun kohdentamisella tulisi pyrkiä tavoittelemaan ensisijassa yhtiöstä ulospäin saatavan kuvan totuudenmukaisuutta. Argumentille saadaan tukea velallisen rikossäännösten suojeleobjektista. Velkojien ja muiden sidosryhmien tulisi voida luottaa siihen, että yhtiön kaupparekisteriin merkityt vastuuhenkilöt ovat myös todellisia vastuunkantajia. Kaupparekisterimerkintöjen paikkansa pitävyyteen tulisi kiinnittää erityistä huomiota myös kriminalisoinnein ja siten olisi pyrittävä suojaamaan rekisteritietojen totuudenmukaisuutta.

Tällaista verrattain ankarasti määräytyvää rikosvastuun kohdentamista lieventää esimerkiksi tahallisuudesta johtuva tietoisuuden vaatimus.²³⁵ Täten esimerkiksi hallituksen varajäsenet ja toimintaan osallistumattomat nimelliset johtajat eivät yleensä joutuisi vastuuseen velallisen rikoksista, ellei heillä ole ollut edes mahdollisuutta osallistua yhtiön päätöksentekoon. Vastuu poissulkeutuisi silloin lähinnä tahallisuuden puuttumisen takia. Tahdonmuodostusta koskevat argumentit voisivat silloin toimia eräänlaisina vastuun poissulkevinä kriteereinä.

6.8 TAVANOMAISET VÄÄRINKÄYTÖKSET RAUENNEISSA KONKURSSEISSA JA VELALLISEN RIKOKSET

Seuraavassa eritellään eräitä rikoslain 39 lukuun liittyviä lain soveltamiskysymyksiä, jotka koskevat rauenneissa konkurseissa toistuneita tavallisia lainvastaisia menettelyjä. Käsiteltäviä tyypillisiä tekotapoja ovat palkan nosto kriisiyrityksestä, yksityiskulujen korvaaminen kriisiyhtiön varoilla sekä yhtiön käyttö- ja vaihto-omaisuuden myynti. Lisäksi arvioidaan pesäluettelon ja yhtiön varallisuusaseman vastaavuuteen liittyviä kysymyksiä.

²³⁵ Vrt. Löfmarck 1986 s. 106.

Tarkastelussa on pyritty painottamaan pienten osakeyhtiöiden erityispiirteitä. Lähtökohtaisesta muodollisesta varojen erillisyydestä huolimatta pienissä osakeyhtiöissä varainkäyttö muistuttaa usein pikemminkin sitä, mikä se on henkilöyhtiöllä tai luonnollisella henkilöllä. Yhden tai kahden osakkaan osakeyhtiöissä osakeyhtiö ja sen osakkaat muodostavat tosiasiallisesti yhden taloudellisen kokonaisuuden, josta erillisyyden hahmottaminen voi olla vaikeaa. Myös varainkäytöstä päättäminen saattaa tosiasiaissa olla vain yhden tai kahden osakkaan päätösvallassa.²³⁶

6.8.1 Palkan nosto kriisiyhtiöstä

Pienissä osakeyhtiöissä toistuvia tekotapoja, joissa omaisuuden sallitun ja kielletyn luovutuksen rajanveto tulee pohdittavaksi, on omistaja-johtajan oikeus nostaa palkkaa tai palkkiota osakeyhtiöstä yhtiön kriisitilan aikana. Vaikka osakeyhtiöissä periaatteena on varallisuuspiirien erillisuus yhtiön ja sen omistajatahojen välillä, käytännössä raja on usein häilyvä. Palkan maksuun monesti liittyvät epävarmuustekijät ja dokumentaation puute tekevät pienten yhtiöiden palkan maksun rikosoikeudellisen arvioinnin hankalaksi. Lähtökohtana osakeyhtiön johtaja-omistajan palkan noston arvioinnille ovat eräät yksityisoikeudelliset normit, joskin palkan maksuun liittyy myös verotuksellisia kysymyksiä.²³⁷ Veronsaajaan kohdistuvia lainvastaisuuksia ei kuitenkaan ole tässä yhteydessä käsitelty.

Palkan maksu kriisiyhtiöstä voi olla velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitettua luovuttamista. Jos esimerkiksi yhtiön palkkakustannukset kasvavat yhtäkkiä ennen konkurssia, saattaa syynä olla pyrkimys pelastaa yhtiön omaisuutta itselle laittomin keinoin. Palkka, joka on alalla yleensä maksettaviin palkkoihin nähden ylisuuri, on ainakin kohtuuden ylittävältä määrältään kielletyn noston luonteinen ja velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitettu luovutus, mikäli yhteys maksukyvyttömyyteen säilyy.²³⁸

Palkan maksu voi joissakin tilanteissa täyttää vaihtoehtoisesti velkojan-suosinnan tai velallisen petoksen tunnusmerkistön.²³⁹ Erityisesti pienissä osa-

²³⁶ Leppänen 1991 s. 282.

²³⁷ Ylisuuret palkan maksut, auto-, asunto- ja muiden käyttöetujen antaminen, pitkäaikaiset korottomat lainat sekä palkka tekemättömistä töistä tai perusteettomina kulukorvauksina katsotaan usein peiteltyksi osingonjaoksi. Salminen 1998 s. 197–198.

²³⁸ Vento 1999b s. 267.

²³⁹ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 33.

keyhtiöissä nousee ongelmakysymykseksi usein rajanveto velkojansuosinnan ja velallisen epärehellisyysrikoksen välillä. Keskeiseksi tunnusmerkistöjen rajanvetoa koskevaksi kysymykseksi nousee se, saako kriisitilassa oleva velallisosakeyhtiö maksaa palkkoja omistaja-johtajilleen tai muille läheisille ja kuinka suuri palkka saa olla. Toisaalta on arvioitava palkan nostamisen rikosoikeudellista merkitystä silloin, kun palkkaa nostetaan kriisiyhtiöstä, eikä palkasta ole varsinaisesti sovittu ja/tai sitä ei aiemmin ole maksettu.

Palkan maksu velallisen epärehellisyysrikoksena

Palkan tai sitä vastaavan rahasuorituksen ottaminen rahana tai tavarana kriisitilaisesta osakeyhtiöstä voi olla tyypillistä velallisen epärehellisyysrikoksena kiellettyä omaisuuden luovuttamista. Luovutusta saatetaan arvioida määrittelemällä rajoja hyväksyttävälle palkan maksamiselle. Lain ja vakiintuneen käytännön mukaisesti maksettua palkkaa ei pääsääntöisesti voida pitää ilman hyväksyttävää syytä tehtynä luovuttamisena. Pienissä osakeyhtiöissä joudutaan useimmiten arvioimaan palkkaa, jonka yhtiössä työskentelevä omistaja-johtaja tai tämän läheinen on nostanut. Silloin on syytä tarkastella yhtiön johtohenkilöiden, kuten toimitusjohtajan ja hallituksen jäsenten, oikeutta nostaa palkkaa tai vastaavaa työkorvausta taloudellisissa vaikeuksissa olevasta osakeyhtiöstä.

Osakeyhtiöissä omistaja-johtajan oikeutta nostaa palkkaa ja määrätä omasta palkastaan on rajoitettu OYL 8 luvun 6 §:n 2 momentissa sekä OYL 8 luvun 10 §:ssä. Lähtökohtaisesti osakeyhtiön toimitusjohtajilla, hallituksen jäsenillä ja osakkaila, jotka ovat työskennelleet yhtiön hyväksi, on oikeus palkkaan. Vaihtoehtoisesti omistaja-johtaja voi nostaa yhtiöstä osinkoa, mikäli osingonmaksun edellytykset täyttyvät. Näin usein menettääänkin lähinnä verotuksellisista syistä.²⁴⁰

Huttunen on tarkastellut kysymystä oikeudesta nostaa palkkaa kriisitilaisesta yhtiöstä. Oikeus nostaa palkkaa ei sinänsä poistu yhtiön joutuessa kriisitilaan. Erityisesti yhdenyhtiöiden toimitusjohtajien oikeudesta nostaa palkkaa Huttunen esittää kantanaan, että yhdenyhtiöissä toimitusjohtaja voi konkurssitapauksissakin nostaa itselleen korvauksen, joka vastaa ulkopuoliselle samasta tehtävästä maksettavaa tavanomaista palkkiota tehdystä työstä.²⁴¹ Myös oikeuskäytännöstä on saatavissa tukea tälle kannalle.

²⁴⁰ Vento 1999b s. 260.

²⁴¹ Huttunen 1963 s. 224.

Palkan nostoa rikosoikeudellisesti arvioitaessa on tarkasteltava sitä, onko yhtiön omaisuus vähentynyt todellisuudessa noston seurauksena, jolloin tekoa on arvioitava velallisen epärehellisyysrikoksen tarkoittamana lahjoituksena tai muuna luovutuksena ilman hyväksyttävää syytä. Toisaalta kyse voi pikemminkin olla tilanteesta, jossa rahat nostanut vastuuhenkilö ikään kuin suosii itseään yhtiön velkojana nostaessaan yhtiöstä varat, joihin hänellä on saamissuhde, mutta joiden lopullinen jäämä konkurssissa saattaisi jäädä todellista saamista oleellisesti pienemmäksi. Jälkimmäisessä tilanteessa yhtiön varojen ja velkojen suhde sinänsä pysyy ennallaan, mikäli nostamatta jätetty palkka katsotaan saatavaksi yhtiöltä. Tällöin saattaakin täytyä pikemminkin velkojansuosinnan tunnusmerkistö.²⁴²

Palkan noston merkitystä yhtiön varallisuusaseman kannalta voidaan tarkastella kolmen kriteerin avulla. Ratkaisevia kriteereitä ovat Vennon mukaan yhtiöön sijoitetun työpanoksen laatu ja laajuus, työpanoksen välttämättömyys yhtiön toiminnalle sekä palkan kohtuullisuus.²⁴³ Myös pienissä osakeyhtiöissä palkan nostoa on arvioitava sen mukaan, onko palkkaa maksettu toistuvasti ja perustuuko nostettu palkka todella tehtyyn työhön. Lisäksi rikosoikeudellisessa arvioinnissa edellytetään palkan olevan kohtuullisessa suhteessa tehtyyn työhön nähden.²⁴⁴

Osakeyhtiölain vastaisesti nostettu palkka on velallisen epärehellisyysrikoksena kiellettyä ainakin, jos palkka on kohtuuttoman suuri ja/tai sitä ei ole aiemmin maksettu ja lisäksi palkka on nostettu yhtiön maksukyvyttömyysaikana tai sen nosto on pahentanut maksukyvyttömyyttä.²⁴⁵

Osakeyhtiöissä sitä, onko palkkaa maksettu aiemmin tai perustuuko palkka todella tehtyyn työhön, voidaan arvioida yhtiön kirjanpidon ja sen hallintoa koskevan aineiston sekä muun mahdollisen yhtiöstä saatavan informaation perusteella. Esimerkiksi erityistarkastuksissa käytettävissä olevan aineis-

²⁴² Ks. myös Salminen 1998 s. 281. Salmisen mukaan silloin, kun maksun peruste on todellinen ja kun varojen ja velkojen suhde ei muutu, on kysymys velkojansuosinnasta. Velallisen epärehellisyysrikoksen erityinen tunnusmerkki on maksun perusteettomuus ja sillä aiheutettu varallisuusaseman huononeminen.

²⁴³ Vento 1999b s. 261 ja s. 272.

²⁴⁴ Vento 1999b s. 264, Salminen 1998 s. 96–97. Huttunen korostaa palkan kohtuullisuuden arvioinnissa samasta työstä ulkopuoliselle maksettavaa palkkaa yhdenyhtiöiden johdon palkkaa arvioitaessa; Huttunen 1963 s. 224.

²⁴⁵ Ks. Vento 1999b s. 260–261, Metsäpelto 1994 s. 101, Hakman 1993 s. 97 ja Salminen 1997 s. 113–114. Ks. myös Salmisen esittelemä Itä-Suomen HO 25.3.1983 363/83, jota em. kirjoittajat ovat kommentoineet, ja Heinonen 1985 s. 281–282.

ton perusteella on mahdollista yleensä päätellä palkan maksun toistuvuus sekä maksetun palkan suuruus. Hallintoaineistosta voidaan myös päätellä, onko yhtiön hyväksi todella tehty työtä ja kuka työn on tosiasiallisesti tehnyt. Palkan kohtuullisuus on sen sijaan punnittava tapauskohtaisesti erikseen.

Palkan maksun toistuvuus kriteerinä

Sitä, että palkka perustuu tehtyyn työhön, voidaan pitää ehdottomana kriteerinä. Sen sijaan ongelmallisempi on kysymys siitä, voidaanko palkkaa nostaa, vaikkei palkan maksu aiemmin olisi ollut toistuvaa. Maksukyvyyttömyysaikana kertasuorituksena nostettu palkka ei välttämättä täytä velallisen epärehellisyytenä kielletyn luovutuksen tunnusmerkistöä, mikäli palkka kohtuullisesti vastaa tehtyä työsuoritusta.

Pienissä osakeyhtiöissä palkan maksun tarkastelu osakeyhtiölainsäädännön antamien tulkintaohjeiden perusteella voi olla käytännössä hankalaa. Niissä palkan maksu poikkeaa usein paljonkin suurissa osakeyhtiöissä omaksutuista käytännöistä.²⁴⁶ Pienissä osakeyhtiöissä, joissa omistaja-johdaja toimii myös toimitusjohtajana ja käytännössä yhtiön ainoana työntekijänä, palkan maksusta ei läheskään aina ole sovittu. Kuitenkin myös tällöin oikeus nostaa palkkaa on olemassa.

Erityisesti pienissä osakeyhtiöissä palkkaa nostetaan usein yhtiöstä satunnaisesti ja palkan määrästä tai sen suhteesta tehtyyn työhön ei ole sovittu.²⁴⁷ Palkkaa ei myöskään ole aina säännöllisesti maksettu, vaan pikemminkin palkka saatetaan nostaa yhdellä kertaa konkurssin lähestyessä. Käytännön päätöksentekomallit, hallintorakenne, varainkäytön luonne ja palkan maksun perusteet muistuttavat pienissä osakeyhtiöissä pikemminkin henkilöyhtiöiden kuin suurten osakeyhtiöiden käytäntöjä. Yhtiön taloudelliset vaikeudet ovat saattaneet olla syynä siihen, ettei palkkaa yhtiöstä ole voitu maksaa. On tavallista, että kriisitilaisen yhtiön omistaja-johdaja pyrkii jatkamaan yhtiön toimintaa mahdollisimman kauan ja jättää siksi tehtyä

²⁴⁶ Esimerkiksi oikeutta osallistua palkkaa koskevaan päätöksentekoon on pienissä osakeyhtiöissä helpotettu. On katsottu, että myös hallintohenkilöt voivat osallistua tavanomaisia palkkioita koskevien asioiden päättämiseen silloin, kun yhtiö on nk. yhdenyhtiö. Huttunen 1963 s. 99–100 ja s. 223–226. Toisaalta käytännössä palkan maksua koskevaa päätöstä ei useinkaan tehdä, vaan oikeus palkan nostamiseen osakeyhtiöstä syntyy konkluudentin sopimuksen perusteella. Tällöin omistaja-johdaja, joka tavallisesti toimii osakeyhtiössä myös ainoana työntekijänä, nostaa yhtiöstä varoja joko osingon tai osakaslainan nimellä tai palkkana kulloinkin sen mukaan, kuinka yhtiössä on varoja.

²⁴⁷ Talousrikostyöryhmän mietintö 2000 s. 33.

työtä vastaavat palkat nostamatta. Myös näissä tilanteissa oikeus palkan nostamiseen on periaatteessa olemassa. Käytännössä omistaja-johtaja saat- taakin tehdä *kerralla* yhtiön tililtä tai muista varoista suuren, koko yhtiön varallisuuden käsittävän noston ja selittää sen jälkikäteen palkaksi. Voiko tällainen yrittäjä konkurssin uhatessa nostaa kertasuorituksella palkkansa yhtiöstä uhkaavan konkurssin lähestyessä ja siten turvata oikeutensa nostaa palkkaa kriisiyhtiöstä?

Palkkaa voitaneen siis tietyissä rajoissa nostaa jo tehdystä työstä. Lienee toisaalta selvää, ettei toimitusjohtaja-omistajalla ole oikeutta nostaa palk- kioita ainakaan *ennakkoon* konkurssin uhatessa tai muutoin varmistaa etu- käteen palkkasaatavaansa uhkaavassa konkurssissa.²⁴⁸ Tällaiset nostot voi- daan aina tulkita kielletyiksi luovutuksiksi osakeyhtiöstä.

Jos konkurssin uhatessa yhtiön puolesta töitä tehneelle omistaja-johta- jalle maksetaan palkkaa tms. suoritusta, jota ei esimerkiksi ole aiemmin sovittu, joudutaan arvioimaan, onko käsillä velkojansuosinta (omistaja-joh- taja on perustellun velan velkoja) vaiko velallisen epärehellisyytenä kiel- letty luovuttaminen? Palkkojen rikosoikeudellisessa arvioinnissa käytän-

²⁴⁸ Säännöksiä hallintohenkilöiden oikeudesta ottaa palkkaa vastaavia erii myös kon- kurssiin menevästä yhtiöstä ei ole annettu. Aiemmin on katsottu, ettei toimitusjohtaja voisi nostaa palkkasaatavia palkkaturvana tai aiemman lain mukaisina etuoikeutettuina saatavina osakeyhtiön konkurssissa. Lyytikäinen 1976 s. 84. Kumotun etuoikeusasetuksen 4§:n 1 momentissa oli asiaa koskeva nimenomainen säännös, jossa hyväksyttiin yrityk- sen omistaja- ja hallintotahojen olevan oikeutettuja palkkaturvaan siltä osin kuin palkkasa- tava on kohtuullisena pidettävä korvaus yhtiön hyväksi tehdystä työstä. Säännöksen voi- daan Häyhän mukaan katsoa poikenneen aiemmin vallinneesta tilanteesta mutta synnyttä- neen samalla periaatteen, että myös toimitusjohtaja ja hallintohenkilöt voivat olla yh- tiöön nähden työsuhteessa ja olla oikeutettuja nostamaan kohtuullista palkkaa yhtiöstä ja myös velkomaan palkkasaatavaansa yhtiön velkana. Häyhä 1986 s. 600–602. Ennen takai- sinsaantilain säätämistä konkurssisäännön 46 § g-kohdassa oli säännös määräysvaltaa käyttävän intressijoukon oikeudesta nostaa palkkaa. Säännöksen tarkoituksena, kuten myös EOA 4§ 1 momentissa, oli estää menettelyt, joilla yhtiön ainoa tai lähes ainoa osakkeen- omistaja nostaa itselleen tai valvoo konkurssissa kohtuuttomia palkkasaatavia. Häyhä 1986 s. 603–604. Rajaamalla määräysvaltaa yhtiössä käyttävän tahon oikeutta nostaa koh- tuullista palkkaa vastaavat saatavat yhtiöstä on samalla rajoitettu palkkana nostettavien varojen määrää. Niiden tuli kuitenkin olla kohtuullisessa suhteessa yhtiön toimintaan ja tehtyyn työhön nähden. Takaisinsaantisäännöstössä ei ole hallintohenkilöiden palkkoja koskevia erityissäännöksiä. Aiemman lain aikainen lainsäätäjän kannanotto omistaja-joh- tajan kohtuullisesta palkasta saattaisi soveltua myös rauenneissa konkurseissa tyypillisen palkanostojen rikosoikeudellisen arvioinnin perustaksi. Tällöin tehtyyn työhön sekä yhtiön taloudelliseen asemaan nähden kohtuullisessa suhteessa olevat palkkaa vastaavat nostot eivät voisi yhdenyhtiöissä olla kiellettyä omaisuuden luovutusta RL 39:1:n tarkoit- tamassa mielessä.

nössä keskeinen kysymys on, syntyykö yhtiön puolesta työtä tekevälle henkilölle oikeus palkkioon, joka rasittaa yhtiötä eräänlaisena latenttina *velkana*, vaikkei palkkaa olekaan nostettu ja vaikka palkasta ei erikseen olisi sovittu.²⁴⁹

Rajanveto velallisen epärehellisyyden ja velkojansuosinnan välillä palautuu näin ollen kysymykseen siitä, onko palkkavelka ollut todellinen ja muodostaako yhtiön hyväksi tehty työ velan, vaikkei palkasta olisikaan sovittu tai vaikkei palkkaa aiemmin olisikaan maksettu. Jollei velka ole todellinen, tulee kysymykseen velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistö.

Palkan kohtuullisuus

Mikä sitten on kohtuullinen korvaus, kun palkkaa nostetaan kriisitilaisesta yhtiöstä? Palkan kohtuullisuutta arvioitaessa tulisi lähtökohtana pitää alalla yleisesti maksettavia palkkoja. Kuitenkin myös yhtiön taloudellisiin vaikeuksiin tulisi kiinnittää huomiota. Alan yleiseen palkkatasoon nähden korkeaa palkkaa ei voida pitää perusteltuna yhtiössä, joka on taloudellisissa vaikeuksissa.

Johtoa palkan kohtuullisuuteen voidaan hakea oikeuskäytännöstä. Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 1998:10 ottanut kantaa palkan kohtuullisuuteen. Ratkaisussa pienehkön henkilöyhtiön toimitusjohtaja oli saanut nostaa yhtiöstä palkkana 15 000 markan kuukaussittaista bruttopalkkaa vastaavan erän, vaikka yhtiö samanaikaisesti oli vakavasti ylivelkaantunut.²⁵⁰ Ratkaisussa korkein oikeus katsoi, että velkojien etua oli loukattu, kun velallisen omaisuus oli vähentynyt. Nostot eivät kuitenkaan olleet korkeimman oikeuden mukaan ylittäneet kohtuullista määrää. Kommandiittiyhtiön vastuunalaisen yhtiömiehen, joka oli ottanut yhtiöstä yksityiskäyttöön varoja, ei nostojen määrä ja käyttötarkoitus huomioon ottaen katsottu syyllistyneen velallisen epärehellisyyteen. Tapauksessa yksityiskäyttö oli muodostanut suunnilleen neljäsosan ja loppuvaiheessa noin puolet yhtiön liikevaihdosta.

Koska tapauksessa oli käsitelty henkilöyhtiötä, ei sitä voida analogisesti soveltaa osakeyhtiöstä tehtäviin nostoihin. Se tarjoaa kuitenkin kiinnostavan esimerkin tilanteesta, jossa hyväksyttävän syyn kriteerin lähtökohdak-

²⁴⁹ Ks. Heinonen 1966 s. 33 sekä Heinonen 1985 s. 281–282.

²⁵⁰ Vrt. KKO 1998:10.

si on otettu yhtiöoikeudelliset varainkäyttöä koskevat säännökset. Tapauksesta voidaan hakea johtoa sille, kuinka suuri toimitusjohtajan palkkio voi kohtuudella olla vähävaraisessa yhtiössä ja siten ratkaisua voidaan nähdäkseni varauksellisesti hyödyntää pienen osakeyhtiön toimitusjohtajan palkan kohtuullisuutta arvioitaessa. Myös hovioikeustasolla on useita samansuuntaisia ratkaisuja, joissa on arvioitu palkan maksamista velallisen rikosten yhteydessä.²⁵¹

Palkka velallisen petos-, kirjanpito- tai kavallusrikoksena?

Se, kuinka mahdollisesti syntynyttä palkkavelkaa käsitellään kirjanpidossa, saattaa perustaa teon arvioimisen *velallisen petosrikoksena* epärehellisyysrikoksen sijasta. Tällöin se, kuinka nostot on kirjattu kirjanpitoon ja kuinka ne ilmoitetaan pesäluettelossa, vaikuttaa teon rikosoikeudelliseen arviointiin.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2000:74 on käyty rajanvetoa velallisen epärehellisyyden ja petoksen välillä. Tapauksessa tulkinnan ytimenä oli ajatus siitä, oliko teolla maksettu saatava syntyperusteeltaan hyväksyttävä vai ei ja kuinka myynti oli vaikuttanut velallisen taloudelliseen tilanteeseen.

KKO 2000:74 Samaan konserniin kuuluneet X Oy ja Y Oy olivat myyneet yhtiöiden vaihto-omaisuuteen kuuluneet ajoneuvot kahdelle ostajalle 2 666 400 markan kauppahinnasta. Kauppahinta oli kokonaisuudessaan luovutettu Y Oy:lle, joka oli siirtänyt saadun kauppahinnan yhtiöiden omistajille A:lle ja B:lle. Kauppahinta oli tullut kokonaisuudessaan Y Oy:lle, vaikka laskennallisesti sen osuus olisi ollut vain 2 452 500 markkaa. A oli maksukyvyttömiä X Oy:n ja Y Oy:n puolesta maksanut itselleen yhtiöiltä olevia saataviaan. Y Oy:n maksut suoritettiin pääosin X Oy:lle kuuluneen vaihto-omaisuuden kauppahinnasta. Kysymys oli siitä, miltä osin teko täytti velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön. A tuomittiin velallisen epärehellisyydestä X Oy:n omaisuuden luovuttamisesta ilman hyväksyttävää syytä Y Oy:lle ja siitä edelleen itselleen.

Päätymiselle joko velallisen epärehellisyysrikoksen tai vaihtoehtoisesti velallisen petoksen kannalle on perusteensa. Mikäli nosto tehdään osakeyhtiölain vastaisesti ja rahat on konkreettisesti nostettu pois yhtiöstä lainvastaisella nostolla, eivät nostetut varat ole enää konkurssimenettelyssä jaettavaa omaisuutta ja te-

²⁵¹ Vento 1999b s. 269.

koa voidaan arvioida lähinnä epärehellisyystyyppisenä rikoksena.²⁵² Toisaalta kyseessä voisi olla myös ”salaaminen”, jolloin tekoa arvioitaisiin velallisen petoksena. Tällöin tulee tunnusmerkistön määrittelyssä kysyttäväksi, onko tekoa arvioitava salaamisena (ellei varoja ole mainittu pesäluettelossa) vai varojen tosiasiallisena luovuttamisena ottajan varallisuuspiiriin.²⁵³

Lisäksi olisi pohdittavissa, täyttääkö teko lisäksi *kirjanpitorikoksen*, jos luovutus pyritään esimerkiksi peittämään väärällä kirjauksella. Jos nosto tehdään konkurssin alkamisen jälkeen, jolloin disponointioikeus velallisen omaisuusmassaan on siirtynyt velalliselta konkurssipesälle, on harkittava rajanvetoa *kavallusrikoksen* (RL 28:4)²⁵⁴ ja velallisen rikosten välillä.

6.8.2 Toimintaan liittymättömien menojen maksaminen kriisiyhtiön varoilla

Suuressa osassa rauenneista konkurseista tehtiin havaintoja erilaisten toimintaan liittymättömien menojen ja yksityiskulujen kirjaamisesta kirjanpitoon. Lisäksi monissa konkurseissa oli tehty yhtiön tileiltä nostoja, joiden käyttötarkoitusta ei ollut lainkaan selvitetty yhtiön kirjanpidossa. Tekotapaan voi soveltua kirjanpitorikoksen (RL 30:9–10) tunnusmerkistö, jos käsillä on kirjanpidon virhe (varojen erilläänpidon laiminlyönti) ja siten kirjanpidon tekeminen harhaanjohtavaksi.

Yksityiskulujen tai toimintaan kuulumattomien menojen maksaminen osakeyhtiön varoilla voi lisäksi täyttää velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön. Teko vähentää reaalisesti velallisen omaisuutta ja saattaa

²⁵² Ks. myös Heinonen 1985 s. 281–282 sekä ratkaisut KKO 1995:164 ja KKO 1984 II 168. Oma kysymyksensä on tapauksessa KKO 1995:164 eri mieltä olleen oikeusneuvoksen esittämä kanta, että mikäli nosto on tehty osakeyhtiölain vastaisesti, syntyy varat nostaneelle velvollisuus palauttaa varat ja suorittaa vahingonkorvaus OYL 15 luvun säännösten perusteella. Yhtiölle syntyy ikään kuin palautussaatava lainvastaisesti tehdystä nostosta. Tuleeko tämä saatava ilmoittaa pesäluettelossa? Jos se jätetään ilmoittamatta, täyttyykö velallisen petoksen tunnusmerkistö?

²⁵³ Salaamisen ja luovuttamisen rajanvedon ongelmista käytännössä ks. Salminen 1998 s. 84–91. Tekoa on Heinosen mukaan pidettävä joko näennäisenä tai reaalisena eivätkä kummatkin voi tulla kyseeseen. Heinonen 1985 s. 275–285.

²⁵⁴ RL 28:4:ssa rangaistavaa on ”hallussa olevien” varojen anastaminen. Konkurssiin asettamisen jälkeen konkurssipesään kuuluvat varat saattavat edelleen olla velallisen ”hallussa” jonkin aikaa. Eri asia on, että väliaikaisen pesänhoitajan tulisi välittömästi konkurssin alettua ottaa varat hallintaansa. Siten väliaikainen pesänhoitaja saattaa olla avunantajana tai muuna osallisena vastuussa velallisen tekemästä kavallusrikoksesta.

siksi olla velallisen omaisuuden luovuttamista ilman hyväksyttävää syytä.

Konkurssia edeltävien suurten epäselvien kulukirjausten tekeminen viittaa normaalisti omaisuuden rikolliseen luovuttamiseen yhtiöstä ennen uhkaavaa konkurssia. Erityisesti se, ettei kyseisiä kulukorvauksia ole aiemmin maksettu tai niiden määrä kohoaa huomattavasti ennen konkurssia, viittaa rikolliseen tarkoitukseen nostaa varoja pois kriisiyhtiöstä. Esimerkiksi eräässä tutkimuksessa yhtiössä oli kirjattu tuhansien markkojen edestä kilometrikorvauksia. Matkojen liittymistä yhtiön toimintaan ei ollut dokumentoitu. Aiemmin yhtiön toiminnan aikana vastaavia suuria kilometrikorvauksia ei tarkastuksessa todettu maksetun.

Myös omistaja-johtajan puhtaasti yksityismenoilta vaikuttavia kuluja oli useissa tapauksissa nostettu yhtiöstä. Osassa tapauksia nostoja ei ollut dokumentoitu lainkaan kirjanpidossa. Toisissa tapauksissa kirjanpitoon oli merkitty kulu, mutta riittävää selvitystä liittymästä yhtiön toimintaan ei ollut. Näissäkin tapauksissa omistaja-johtajan ilmeisenä tarkoituksena on ollut varojen pois ottaminen yhtiöstä sen uhkaavan konkurssin varalta.

Nyt tutkituilla konkurssiyhtiöillä oli usein yksi tai useampi läheisyhtiö. Näissä huomattiin toistuvasti, että selvästi läheisyhtiöille kuuluvia menoja oli kirjanpidon mukaan maksettu tutkitun yhtiön varoilla. Käsillä voi kirjanpitorikoksen lisäksi olla velallisen rikos, sillä kulukirjauksella saadaan velallisyhtiön varoja siirrettyksi pois sen varallisuuspiiristä läheisyhtiöiden hyväksi. Menettely saattaa olla velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitettua luovuttamista, ellei läheisyhtiön menojen maksamiseen velallisyhtiön varoilla ole hyväksyttävää syytä. Virheellisellä kirjauksella peitetään usein muuta lainvastaista varainkäyttöä.

Toimintaan asiallisesti liittymättömien menojen arviointi on näytön kannalta ongelmallista. Tapausten arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota siihen, onko menoilla ollut yhtiön liiketoimintaan liittyvät perustellut syyt. Puhtaasti henkilökohtaiseen käyttöön menevät kulut tai kulujen syntyminen aikana, jolloin yhtiöllä ei ole lainkaan menoja vastaavia tuloja, viittaavat vahvasti omaisuuden tietoiseen ottamiseen yhtiöstä konkurssin uhatessa.

Kulukorvausten arviointi velallisen rikoksina kiellettyinä omaisuusluovutuksina osakeyhtiöstä kytkeytyy kirjanpidon laatimiseen konkurssiyhtiössä. Ellei kirjanpitoa ole pidetty, ei kulukorvauksia yleensä pystytäkään näyttämään kielletyiksi luovutuksiksi. Tällöin vain syytteellä kirjanpitorikoksesta on menestymismahdollisuuksia. Yksityisten kulukorvausten ja toimintaan liittymättömien menojen arviointia voidaan tällöin tehdä lähinnä rekonstruomalla kirjanpito yhtiöstä mahdollisesti saaduista menotositteista.

6.8.3 Osakaslainat kiellettyinä omaisuusluovutuksina

Rauenneissa konkurssissa toistuva ongelma on nk. osakaslainojen rikosoikeudellinen arviointi. Osakaslainan antoa osakeyhtiöissä on rajoitettu tunnustavasti. Tästä huolimatta lainan antaminen osakeyhtiöstä yhtiön lähimpiin kuuluvalla oli tutkitun aineiston perusteella hyvin tavallista. Varsinaisten yhtiöstä nostettujen rahalainojen lisäksi osakaslainakirjaukset saattoivat tutkituissa konkurssissa olla keino piilottaa lainvastainen omaisuusnosto osakeyhtiöstä. Myös palkka saatetaan verotuksellisista syistä kirjata kirjanpitoon osakaslainaksi. Osakeyhtiölainsäädännön vastaisesti annetut lainat voivat täyttää velallisen epärehellisyysrikoksen tai velallisen petoksen tunnusmerkistön. Totuutta vastaamaton osakaslainakirjaus kirjanpidossa saattaa täyttää myös kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön.

Osakas- tai nykyisin lähimpiilainoilla tarkoitetaan yhtiön lähimpiin myöntämiä lainoja. Lähimpiilainoista on säädetty osakeyhtiölain 12 luvun 7 §:ssä.²⁵⁵ Lainan antamismahdollisuus lähimpiin kuuluvalla on rajoitettu hyvin suppeaksi. Osakaslainanantoa koskevilla rajoituksilla pyritään turvaamaan osakepääoman säilyminen osakeyhtiöissä sekä estämään velkojain suojaa ja yhtiön varainjakoa koskevien sääntöjen kiertäminen.

Osakeyhtiöstä voidaan antaa nk. lähimpiin rahalainoja vain OYL 12:2:ssa tarkoitettujen voitonjakokelpoisten varojen rajoissa ja turvaavaa vakuutta vastaan (OYL 12:7).²⁵⁶ Edellä mainittuun osakaslainakieltoon on annettu melko tiukat lakisäätteiset rajoitukset (OYL 12:7,2).²⁵⁷ Yksityisoikeudellisesti osakaslainat ovat kiellettyjä, jos ne on nostettu rajoitussäännösten vastaisesti.²⁵⁸

²⁵⁵ Vuoden 1997 osakeyhtiölain uudistuksessa termi osakaslaina korvattiin termillä lähimpiilainoilla. Samalla osin laajennettiin lainanantoa koskevan säännösten soveltamisalaan kuuluvien henkilöiden piiriä; ks. HE 89/1996 s. 131–132. Siten nykyisin myös muille läheisille kuin osakkaille annettuihin lainoihin sovelletaan lainanantoa koskevia rajoitussäännöksiä.

²⁵⁶ HE 89/1996 s. 104, Savola 1998 s. 384 sekä Alatalo 1998 s. 20 ja s. 33–55. Kuitenkin on sallittua antaa OYL 12:7, 1:n vastainen laina, jos jokin kolmikohtaisesta edellytysluettelosta täyttyy.

²⁵⁷ Leppiniemi s. 11:12, sekä erityisesti Alatalo 1998. Osakaslainoja säänteleviin normeihin tehdyistä täsmennyksistä vuoden 1997 uudistuksessa ks. myös HE 89/1996 s. 105–109. Samantapaiset rajoitussäännökset ovat voimassa myös useissa muissa maissa. Kuitenkin esimerkiksi Ruotsissa lainananto on kokonaan kielletty, ks. Toiviainen 1992 s. 274–277. Lainoista ks. myös Villa 1997 s. 200–203.

²⁵⁸ Vento 1999b s. 260.

Lainan antamisen mahdollisuus on kytketty tilinpäätöksestä ilmeneviin voitonjakokelpoihin varoihin. Lainan lainmukaisuuden arvioinnin kannalta ongelmalliseksi tilanne muodostuu, mikäli tilinpäätöstä ei ole lainkaan laadittu. Tällöin osakaslainakirjauksen arvioiminen OYL 12:7:n perusteella ei luonnollisesti ole mahdollista.

Yhtiön lähipiiriksi katsottavien henkilöiden piiriä tarkistettiin lainuudistuksessa vuonna 1997.²⁵⁹ Tuolloin OYL 1 luvun 4 §:ään otettiin säännökset lähipiiriin kuuluvista henkilöistä. Toimitusjohtaja, hallituksen jäsenet, osakkeenomistajat ja näiden lähisukulaiset kuuluvat poikkeuksetta yhtiön lähipiiriin ja siten tiukennetun lainanannon piiriin. Lähipiiriin kuuluviksi henkilöiksi katsotaan muun muassa yhtiön tai samaan konserniin kuuluvan yhtiön johto, tilintarkastajat sekä osakkeenomistajat.²⁶⁰ Rahalainaan rinnastetaan myös yhtiön antama vakuus tällaisen henkilön velvoitteesta.

Voitonjakokelpoisina varoina pidetään viimeiseltä tilikaudelta vahvistetun taseen osoittamaa vapaata omaa pääomaa. Kuitenkin osakeyhtiön hallituksen on yleisen huolellisuusvelvoitteensa nojalla otettava huomioon varalisuusasemassa viimeksi laaditun taseen jälkeenkin tapahtuneet kielteiset kehityssuunnat ja muut annetut lainat. Lainaa vastaan on myös aina annettava saatavan turvaava vakuus.²⁶¹

Päätös lainmukaisesta lainanannosta tulisi tehdä osakeyhtiön hallituksessa. Toimitusjohtaja tai hallituksen jäsen ei saisi olla läsnä itselleen tulevan lainan antamisesta päättävässä kokouksessa tms. Käytännössä tilanne pienessä osakeyhtiössä saattaa kuitenkin olla sellainen, ettei hallituksen kokouksia juurikaan järjestetä.²⁶²

Lain mukaisesti annetut lainat on kirjattava saamisiksi yhtiön kirjanpitoon.²⁶³ Lain vastaisesti annetun lainan *palauttamista* koskevat säännök-

²⁵⁹ HE 89/1996 s. 104.

²⁶⁰ Airaksinen – Jauhiainen 1997 s. 433 sekä HE 89/1996 s. 17 ja s. 38–39.

²⁶¹ HE 89/1996 s. 108.

²⁶² Yhtiön hallintohenkilöitä velvoittaa ensisijaisesti nk. yhtiön taloudellisen edun ensisijaisuuden huomioon ottaminen. Myös tämä huolellisuusnormi rajoittaa tosiasiallisesti toimitusjohtajan ja hallituksen jäsenten toimintaa esimerkiksi lainanannossa. Ks. Toiviainen 1992 s. 280. Yhtiön toimiala ja toiminnan tarkoitus sääntelevät tosiasiallisesti myös toimitusjohtajan toimintaa, ks. Toiviainen 1992 s. 312–313.

²⁶³ Merkinnän laiminlyönti voi täyttää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön. OYL:n vastaisesti annettu lähipiirilaina voi myös täyttää velallisen epärehellisyysrikoksen tunnusmerkistön, mikäli teko on syy-yhteydessä maksukyvyttömyyteen; ks. Metsäpelto 1994 s. 35–41 ja Salminen 1998 s. 261.

set on otettu OYL 12 lukuun. Lain vastainen lainaus rinnastetaan OYL 12 luvun 5 §:ssä tarkoitettuun laittomaan varainjakoon (OYL 12:7,3). Se voi tulla rangaistavaksi velallisen epärehellisyysrikoksen lisäksi OYL 16 luvun 8 §:n tarkoittamana osakeyhtiörikoksena.²⁶⁴ Osakkaan ottaessa itselleen lainvastaisesti vastikkeettoman lainan osakeyhtiöstä saattaa tilanne muodostua myös nk. peitellyksi osingonjaoksi. Lainvastaisesti annettu laina on oikeustoimena pätemätön ja lainansaaja on velvollinen palauttamaan nostetun määrän osakeyhtiöön.²⁶⁵

Osakaslainojen rikosoikeudellisesta arvioinnista

Osakaslainat, jotka on nostettu osakeyhtiölain säännösten vastaisesti, on melko yksiselitteisesti tulkittu ilman hyväksyttävää syytä tehdyiksi kielletyiksi luovutuksiksi osakeyhtiöistä. Hovioikeustasolla on lukuisia tämänsuuntaisia ratkaisuja.²⁶⁶ Myös korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 1998:56 omaksunut melko ankaran tulkintalinjan, jonka mukaan osakeyhtiölain vastainen varojen jako voi olla velallisen epärehellisyytenä kiellettyä luovuttamista, mikäli muut tunnusmerkistöedellytykset täyttyvät.²⁶⁷

KKO 1998:56 Osakeyhtiön toimitusjohtaja oli toistuvasti ilman hyväksyttävää syytä ottanut yhtiöstä varoja osakslainan nimellä erisuuruksina erinä. Menettelyllään hän oli olennaisesti pahentanut yhtiön maksukyvyttömyyttä. Menettelyn rangaistavuutta velallisen epärehellisyytenä ei poistanut se, että hän oli myöhemmin lyhentänyt osakslainavelkaansa ja asettanut vakuuden yhtiön veloista.

KKO 1998:56:n perusteluissa OYL 12 luvun 7 §:n 1 momentin vastaista rahojen nostoa yhtiöstä pidettiin ilman hyväksyttävää syytä tehtynä kiellettyinä luovutuksena ja siten RL 39 luvun 1 §:n tekotapatunnusmerkin täyttävänä tekona. Perustelujen mukaan osakeyhtiölain vastaisuus oli osoitus siitä, ettei toimitusjohtajalla ollut hyväksyttävää syytä mainituille, yhtiön taloudellisessa kriisitilanteessa tehdyille nostoille.²⁶⁸ Tapauksessa ei annettu

²⁶⁴ HE 89/1996 s. 109. Lainat on maksettava takaisin myös silloin, kun niiden antamisen edellytykset lainakaudella raukeavat. Lainansaajien on siten tarkkailtava yhtiön taloudellista asemaa ja huolellisuusvelvoitteen perusteella ryhdyttävä toimenpiteisiin yhtiön taloudellisen aseman turvaamiseksi, mikäli se esimerkiksi lainanannon seurauksena on vaarantunut. HE 89/1996 s. 109 sekä Toiviainen 1992 s. 280.

²⁶⁵ Savola 1998 s. 386.

²⁶⁶ Ks. Metsäpelto 1994 sekä Vento 1999b s. 260.

²⁶⁷ Samoin myös Salminen 1998 s. 84, Vento 1999b s. 269; ks. myös Nuutila 1998b s. 360.

²⁶⁸ Vento 1999a s. 194 sekä Nuutila 1998b s. 362.

rangaistavuuden perusteena merkitystä sille, että osakaslainat oli kirjattu kirjanpitoon yhtiön saamisina. Tekoa tarkasteltiin ajallisesti siten, että rikosteko oli täytynyt jo silloin, kun lainaa oli nostettu varainkäyttösäännösten vastaisesti osakeyhtiöstä.

Tapauksen valossa voidaan korkeimman oikeuden kantana pitää sitä, että OYL 12 luvun vastainen laina poistaa pääsääntöisesti hyväksyttävän syyn mahdollisuuden ja siten osakeyhtiölain vastaiset lainat ovat lähtökohtaisesti aina omaisuuden ilman hyväksyttävää syytä tehtyjä luovutuksia. Kantaa voidaan pitää perusteltuna siihen nähden, että säännösten suojelutavoitteet ovat lähes identtiset.²⁶⁹

Velallisen epärehellisyysrikoksen lisäksi osakaslainanostot saattavat liittyä velallisen petosrikokseen. Tyypillisenä omaisuuden *salaamistapana* voidaan pitää sitä, että yksityisottoa tai osakaslainaa, joka tulisi merkitä kirjanpitoon yhtiön saamisena, jätetään merkitsemättä kirjanpitoon.²⁷⁰ Yksityisoikeudellisen velkasuhteen salaaminen voi perustaa velallisen petoksen. On kuitenkin huomattava, että myös velallisen epärehellisyysrikokseen liittyy usein salaamistoimi.²⁷¹

Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 1995:163 korostanut *omaisuuden saatavan luonteen määräytymistä kirjanpidon perusteella*. Omaisuuden salaamista ei korkeimman oikeuden kannan mukaan voinut olla saatavaluonteeltaan epäselvän omaisuuden salaaminen konkurssimenettelyssä. Siten tekoa olisi tullut tulkita pikemminkin velallisen epärehellisyystyyppisenä omaisuuden ottona pois osakeyhtiöstä. Kantaa voidaan kritikoida erityisesti pienten osakeyhtiöiden näkökulmasta. Pienyhtiöissä osakaslainan kirjaamistavasta kirjanpitoon ei voida välttämättä päätellä noston tekijän oikeustoimitahdon sisältöä.²⁷²

Palkan kirjaaminen osakaslainaksi

Osakaslainojen rikosoikeudellinen arviointi voidaan perustaa siihen, kuinka lainoja on tarkasteltu yhtiön kirjanpidossa ja kuinka niiden luonnetta

²⁶⁹ Osakeyhtiön varainkäyttöä rajoittavat normit muodostavat osakepääoman maksamista koskevan säännösten ohella osakeyhtiölain aineellisen velkojainsuojasäännösten. Ks. Koski – af Schultén 2000 s. 286.

²⁷⁰ Ks. Nuutila 1999 s. 870 sekä erityisesti KKO 1995:64 ja KKO 1995:163.

²⁷¹ Salminen 1998 s. 55 ja 84.

²⁷² Koponen 2001 s. 236.

osakeyhtiön saatavana arvioidaan.²⁷³ Näin yksiselitteistä tulkintaa on kuitenkin pidettävä ongelmallisena pienosakeyhtiöiden näkökulmasta, koska niissä osakaslainakirjaus on usein tapa merkitä kirjanpitoon palkka tai muu selvittämätön varainkäyttö.

Osakeyhtiöissä palkkaa vastaava summa voidaan nostaa yhtiöstä osakaslainana.²⁷⁴ Erityisesti yhtiön taloudellisen tilanteen ollessa huono saat-
taa syntyä tilanne, että omistaja-johtaja ottaa varoja yhtiöstä omaan elä-
miseensä, muttei verotuksellisista tai yhtiön taloudellisesta asemasta joh-
tuvista syistä kirjaa ottoa palkaksi. Henkilöyhtiöissä oikeus palkan nostoon
myös taloudellisessa kriisitilanteessa on selvä. Sen sijaan osakeyhtiöissä
palkan nosto saattaa olla edellä kuvatulla tavalla myös velallisen epärehelli-
syytenä tarkoitettua kiellettyä luovuttamista, koska palkaksikin otettu nos-
to on tehty OYL 12:7:n vastaisesti.²⁷⁵

Osakkaillekin saatetaan tosiasiallisesti maksaa palkkaa osakaslainan muo-
dossa, jotta välttyttäisiin palkan maksusta johtuvien työnantajasuoritusten
maksuista. Siten osakaslainaksi kirjattu palkka voi olla keino pyrkiä estä-
mään konkurssiin joutuminen maksuja lykkäämällä.²⁷⁶ Kyseeseen saattaa
tällöin tulla velallisen rikoksen lisäksi vero- tai kirjanpitorikoksen tunnus-
merkistön soveltaminen.²⁷⁷ Yhtiöstä tehdyn noston peruste ei tällöin juuri
eroa edellä kuvatuista palkan maksua koskeneista tilanteista, mikäli noston
todellisenä tarkoituksena on ollut lähinnä palkan maksu.

Velallisen epärehellisyysrikoksen soveltamiskynnys osakaslainakirjaus-
ten osalta saattaa muodostua olennaisesti matalammaksi osakaslainakir-
jauksissa kuin palkan maksua koskevissa tilanteissa. Osakaslainojen koh-
telu on ankarampaa siihen nähden, että palkan maksu myös kriisitilaisesta
yhtiöstä on mahdollista kohtuuden rajoissa. Sen sijaan osakaslainan nosta-
minen kriisitilanteessa osakeyhtiölain vastaisesti on aina rikosoikeudellisesti
kiellettyä menettelyä.²⁷⁸

²⁷³ Koponen 2001 s. 236.

²⁷⁴ Vento 1999b s. 260.

²⁷⁵ Ks. myös tapauksen KKO 1998:56 yhteydessä esitettyä Nuutila 1998b s. 362.

²⁷⁶ Ks. Savola 1998 s. 383.

²⁷⁷ Osakaslainaa tarkastellaan verotuksessa usein myös peiteltynä osingonjakona. Verot-
taja voi näissä tapauksissa vaatia verotusmenettelylain 57 § perusteella lainan verotta-
mista osingonjakona.

²⁷⁸ Vento 1999b s. 269.

Kun osakeyhtiölaissa on selvät säännökset siitä, milloin osakaslainan antaminen osakeyhtiöstä on sallittua, pelkistyy kysymys tekijän tahdonmuodostuksesta siihen, tiesikö tekijä teolla aiheuttavansa maksukyvyttömyyden tai sen olennaisen pahenemisen ja toisaalta tiesikö velallinen omasta kriisitilastaan tekohetkellä.²⁷⁹ Velallisen on siten täytynyt tietää lainan aiheuttavan maksukyvyttömyyden tai olennaisesti pahentavan sitä. Edelleen voidaan edellyttää, että tekijä on tiennyt lainanoton olevan osakeyhtiölain vastaista.²⁸⁰

Selkeyttä osakeyhtiölain vastaisesti osakeyhtiöstä nostettujen yksityisottojen rikosoikeudelliseen arviointiin saataisiin tarkastelemalla pienten osakeyhtiöiden ja niiden lähipiirien varallisuussiiroja lähinnä eräänlaisen samastuskonstruktion avulla.²⁸¹ Tällöin osakeyhtiölainsäädännön vastaiset nostot perustaisivat aina saatavasuhteen riippumatta varat nostaneiden tekijöiden luovutustahdosta ja takaisinmaksutarkoituksesta. Lainvastaiset nostot osakeyhtiöistä tulisi aina merkitä lainoina kirjanpitoon. Jos tällöin lainoja ei mainita konkurssin yhteydessä olevassa pesäluettelossa, tulisi nostoja lähtökohtaisesti tarkastella velallisen petosrikoksina.

Samastamiskonstruktiolla saatettaisiin torjua myös kirjanpidon erilläänpidon aiheuttamia tulkintaongelmia. Varojen sekoittumisella kirjanpidossa saatetaan peitellä yhtiön varojen siirtoa esimerkiksi jatkajayhtiölle tai saada aikaan olemattomia velkasuhteita yhtiöiden välille. Mikäli kahta tai useampaa yhtiötä voitaisiin tällöin tarkastella yhtenä taloudellisena kokonaisuutena, saatettaisiin myös rikolliset tarkoitukset paljastaa nykyistä helpommin. Tämä vähentäisi sellaisten tekojen houkuttelevuutta. Kirjanpidon virheistä voitaisiin edelleenkin rangaista joko kirjanpitorikoksina tai kirjanpitorikkomuksina.

Osakeyhtiölain vastainen otto perustaa myös yksityisoikeudellisen saamissuhteen yhtiön ja sen johtohenkilöiden välille. Toisaalta luovutustojen ja salaamisen välistä rajaa on käytännössä lähes mahdotonta piirtää silloin, kun kahden tarkasteltavan tahon varallisuus- ja henkilöpiirit ovat

²⁷⁹ On kuitenkin muistettava, että osakeyhtiölain säännösten soveltaminen on vahvasti sidoksissa kirjanpidosta ilmenevään taloudelliseen asemaan.

²⁸⁰ Ks. Tapani 1999a s. 61–76.

²⁸¹ Ks. vaihtoehtoisia tulkintamalleja velallisen epärehellisyysrikoksen ja velallisen petoksen tunnusmerkistöjen tulkintaan esittelevä Koponen 2001 s. 241. Koponen tosin toteaa mallin soveltamisen olevan toistaiseksi ongelmallista, koska samastus ei ole Suomessa vakiintunut vielä oikeusinstituutioksi. Ks. samastuksesta osakeyhtiöissä laajasti Leppänen 1991 s. 275.

lähes yhtenevät. Lähtökohtaisesti omaisuutta ei siten voitaisi *luovuttaa* yhtiön lähipiirille vaan se olisi aina tulkittava saamisena palautettavaksi omaisuudeksi. Silloin tilanteissa, joissa yhtiö on mennyt konkurssiin ja kyseistä saatavaa ei ole ilmoitettu pesäluettelossa, tulisi nostoa arvioida pikemminkin velallisen petoksena kuin epärehellisyysrikoksena.

Esimerkiksi konkurssissa K29 yhtiöstä tehdyt nostot yksityiskäyttöön oli kirjattu osakaslainoiksi. Yhtiöön oli tullut omaisuutta osakaslainan maksuksi. Osakaslainan maksuksi tullut omaisuus oli vastannut osaa kirjanpitoon merkityn lainan määrästä. Lainat tai niiden maksuksi yhtiöön tullut omaisuus olisi tullut merkitä pesäluetteloon, mutta niin ei kuitenkaan ollut tehty. Näin omaisuutta ilmoitettiin osakaslainan vastineeksi tulleen omaisuuden arvoa vastaavaa määrää vähemmän ja siten saatiin yhtiön omaisuus näyttämään pienemmältä. Epäillyt tekijät ilmoittivat poliisikuulustelussa, että he olisivat maksaneet rahat takaisin yhtiöön, mikäli olisivat kyenneet siihen. Tekijöillä oli siten oman kertomansa mukaan takaisinmaksutarkoitus. Tilannetta voidaan verrata KKO 1995:163:n ratkaisuun. Korkeimman oikeuden kannan mukaan nostoja tuli arvioida lähinnä luovutuksena, sillä osakeyhtiön omaisuutta oli nostettu osakeyhtiölain vastaisena nostona. Nostoa oli pidetty velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitettuna luovutuksena. Samastamiskonstruktion käyttö johtaisi nostojen arviointiin pikemminkin velallisen petoksen mukaisena salaamisena.

6.8.4 Yhtiön käyttö- ja vaihto-omaisuuden myynti

Yhtiön käyttö- tai vaihto-omaisuuden alihintaiset myynnit ovat yksi velallisen epärehellisyysrikoksen tekotapa, jossa teon rangaistavuus perustuu siihen, ettei velallinen saa *luovutuksesta riittävää tai lainkaan vastinetta* ja siten luovutus olennaisesti huonontaa velallisen taloudellista asemaa.²⁸² Lähtökohtaisesti omaisuuden alihintainen myynti esimerkiksi läheistaholle on reaalista omaisuuden vähentämistä ja siten rangaistavaa velallisen epärehellisyysrikoksena.²⁸³

Tekotapatunnusmerkeistä soveltuu yleensä omaisuuden luovuttaminen ilman hyväksyttävää syytä. Kuitenkin velallisen vaihto-omaisuuden myynti

²⁸² Tapani – Vuorenperä 2000 s. 233 ja Metsäpelto 1994 s. 74.

²⁸³ Ks. Heinonen 1985 s. 280. Heinonen erittelee lähinnä rajanvetoa reaalisten ja näennäisten vararikottekojen välillä. Rajanveto on pohjana nykyisin voimassa olevan säännösten erottelussa velallisen epärehellisuuden ja velallisen petoksen kesken.

saattaa olla myös omaisuuden hukkaamista RL 39:1:n tarkoittamassa mielessä. Ratkaisussa KKO 2000:108 on vaihto-omaisuuden myynti kommandiittiyhtiöstä tulkittu velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitetuksi hävittämiseksi, kun kauppahinnan osaa ja sen osan sijaan tullutta muuta varallisuutta ei ollut tilitetty yhtiöön. Korkeimman oikeuden kannasta seuraa, että mikäli omaisuutta on siirtynyt kaupan yhteydessä pois yhtiöstä, tätä voidaan pitää velallisen epärehellisyysrikoksena tarkoitettuna hävittämisenä, vaikkei sitä, mihin varallisuus on siirtynyt, pystyttäisikään näyttämään toteen.²⁸⁴ Osakeyhtiössä havaittu omaisuuden myynti ohi kirjanpidon saattaa viitata omaisuuden hävittämiseen.

Omaisuuden myynti nimenomaan jatkavalle yhtiölle tai läheisyhtiölle saattaa muuttua velkojansuosintarikokseksi, mikäli kaupan kohteen arvo on ollut myyntihintaan nähden sopusointuinen. Toisaalta myös takaisinsaantisäännösten soveltaminen on tällöin mahdollista.²⁸⁵ Velan maksu voi tapahtua esimerkiksi kuittaamalla yhtiöstä omaisuutta velan maksuksi.

Tapauksessa KKO 1998:82 velallisena olleen avoimen yhtiön yhtiömies oli myynyt maksukyvyttömän velallisen omaisuutta jatkavalle osakeyhtiölle *huonontamatta* velallisen varallisuusasemaan. Hovioikeus oli arvioinut velallisen varallisuusaseman muutosta lähinnä vertaamalla yhtiön omaisuuden kirjanpitoarvoa ja omaisuuden myyntihintaa. Myyntiä ei korkeimman oikeuden mukaan voitu arvioida niinkään velallisen epärehellisyysrikoksena vaan pikemminkin velkojansuosintana, koska tapauksessa omaisuuden ostajayhtiö oli myös konkurssiin menneen avoimen yhtiön velkoja eikä myyntihinta ollut epäsuhtainen omaisuuden kirjanpitoarvon kanssa.

Omaisuuden myyntitapauksissa voi tulla kyseeseen myös velallisen petosrikoksen tunnusmerkistö. Jollei oikeustoimelle ole järkeenkäypää liiketaloudellista perustetta, olisi tekoa arvioitava pikemminkin velallisen petoksena ja pyrkimyksenä valeoikeustoimella saada osakeyhtiön varallisuus

²⁸⁴ Tapani – Vuorenää 2000 s. 233. Tapani ja Vuorenää esittävät kritiikkina, että omaisuuden luovuttamistunnusmerkki soveltuisi tapaukseen yhtä hyvin; ks. Tapani – Vuorenää 2000 s. 234.

²⁸⁵ Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 34–53. Nyt tehtyjen havaintojen perusteella takaisinsaantiepäily liittyi 22%:iin tutkituista konkurseista, ks. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 52. Näistä kaikkiaan 20 tapauksessa peräytyvä järjestely oli toteutettu yhtiön osakkaan tai tämän lähipiiriin kuuluvan kanssa. Yhdessä tapauksista järjestely oli tehty verottajan ja yhdessä pankin kanssa. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 40. Myös intressiyhtiöiden lukumäärällä nähtiin olevan yhteys takaisinsaantien yleisyyteen. Jos yhtiöllä oli enemmän kuin neljä intressiyhtiötä, esiintyi takaisinsaantiperusteita muita konkurseja runsaammin. Suontausta – Hämäläinen 2000 s. 48.

näyttämään todellista pienemmältä. Sen sijaan, jos luovutukselle on selvä peruste, mutta esimerkiksi hinnan alhaisuus tekee siitä lahjan luonteisen, tulisi tekoa arvioida pikemminkin velallisen epärehellisyysinä. Jos omaisuutta luovutetaan valeoikeustoimen luonteisesti läheiselle, saattaisi kyseessä olla petosrikos, kun omaisuus jätetään pois pesäluettelosta.²⁸⁶ Oikeuskäytännössä on tämäntyyppisiä tekoja arvioitu lähinnä luovutustahdon käsitteen avulla velallisen epärehellisyysinä.²⁸⁷

Luovutushinnalla ja maksun suoritustavalla voi olla merkitystä rajanvedossa velallisen epärehellisyysrikoksen ja velallisen petosrikoksen välillä.²⁸⁸ Jos kauppahinta jää maksamatta tai se kuitataan antamalla yhtiöön arvoton vastasaatava, saattaa teko pikemminkin täyttää velallisen petoksen tunnusmerkistön.²⁸⁹

Tällöin joudutaan arvioimaan muun muassa sitä, oliko oikeustoimen tekemiseen oikeustoimitahto, oliko vastasuorituksena velalliselle tullut omaisuus maksettu ja oliko siitä saatu vastine todellinen. On huomattava, että todellinen mutta liian pieni vastine johtaa teon arviointiin velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitettuna lahjan luonteisena luovutuksena. Jollei vastinetta sen sijaan ole tullut lainkaan tai se on tosiasiaassa olematon, on kyseessä pikemminkin näennäinen luovutus, jossa omaisuutta ei ole aiottukaan tosiasiallisesti luovuttaa sen näennäisesti ostaneelle taholle.

Tekotapojen arvioinnissa punnitaan yhtäältä sitä, mikä olisi riittävä vastine, ja toisaalta, minkälaisella maksulla omaisuus on suoritettu. Otoksen konkurssissa tämäntapaista rajanvetoa oli esimerkiksi konkurssissa K95, jossa yhtiön käyttöomaisuutta oli myyty, mutta vastineeksi tulleet suoritukset olivat kadonneet. Mikäli vastiketta on tosiasiallisesti tullut yhtiöön, olisi tapausta arvioitava lähinnä velallisen epärehellisyysinä. Jos sen sijaan vastasuorituksena kaupasta läheiselle ei tosiasiallisesti ole tullut yhtiöön varoja, johtaisi käyttöomaisuuden puuttuminen pesäluettelosta, arvioimaan kauppoja velallisen petoksena.

Myynnistä saadun riittävän vastineen arvioinnissa määritetään, mikä on ollut omaisuuden arvo ja mikä olisi ollut käypä vastine sille. Esimerkkinä omaisuuden arvostamisen vaikeuksista on tapaus, jossa yhtiön omistuksensa olleet autot oli myyty jatkajayhtiölle (K25). Leasing-käytössä olleiden

²⁸⁶ Vrt. KM 1976:72 s. 322.

²⁸⁷ Metsäpelto 1994.

²⁸⁸ Yleisesti ks. Aurejärvi 1980 s. 216–217 ja s. 221.

²⁸⁹ Ks. Koponen 2001 s. 229.

autojen myyntihinta oli huomattavasti niiden kirjanpitoarvoa alhaisempi. Myytyjen autojen ja niiden kirjanpitoarvon välinen epäsuhta oli niin suuri, että rikosilmoitus velallisen epärehellisydestä katsottiin aiheelliseksi.

Omaisuuksien arvostaminen osakeyhtiössä on yksi liiketoiminnan keskeisiä kysymyksiä. Tuleeko omaisuutta arvioida sen kirjanpitoarvon perusteella vai onko omaisuuden jälleenmyyntiarvo kirjanpitoarvoa alhaisempi? Mikä on tilanne, kun yhtiö konkurssin partaalla myy omaisuutta saadakseen varoja yhtiön liiketoiminnan pelastamiseen? Onko käypä vastine tällöin alhaisempi kuin jos omaisuutta myytäisiin kaikessa rauhassa? Käyvän vastikkeen arviointi on käytännössä helppoa silloin, kun omaisuudella on selvä markkina-arvo. Tällaista omaisuutta ovat lähinnä osakkeet tai kiinteistöt, joiden arvo voidaan melko tarkoin määrittellä. Sen sijaan esimerkiksi yhtiön käytössä olleen kaluston arvon määrittäminen on hankalaa.

Erityistarkastuksissa johtoa alihintaisesta myynnistä saadaan esimerkiksi vertaamalla myyntihintaa siihen hintaan, jonka velallinen on itse maksanut omaisuudesta. Osto- ja myyntihinnan välinen vertailu onnistuu luonnollisesti parhaiten tilanteissa, joissa aikaero tapahtumien välillä on lyhyt. Konkurssin lähestyessä omaisuutta pyritään yleensä realisoimaan, jotta yritystoiminta saataisiin pelastetuksi. Omaisuuden realisointihinta on usein markkinahintaa halvempi ja omaisuuskaupan alihintaisuuden arvostelussa kriteerinä saattaa olla myös selvä realisointitarkoituksessa myyty omaisuusmassa.

Tapauksen KKO 1998:82 tulkinnasta saattaa päätellä, että velallisen epärehellisyysrikoksena kielletyissä luovutuksissa hinnan täytyy olla selvästi alihintainen. Omaisuus arvostetaan kirjanpidossa usein varovaisesti todellista arvoa alempaan arvoon. Jos kirjanpitoarvoa käytetään kriteerinä omaisuuden luovutushinnan vastikkeellisuuden mittarina, nousee velallisen epärehellisyysrikoksessa tarkoitetun omaisuusluovutuksen soveltamiskynnys varsin korkealle. Tulkinta on perusteltu, mikäli velallisen kirjanpitoon perustuvan varallisuusaseman muutos on rajanvedon kriteerinä RL 39:1:n ja RL 39:6:n rikosten soveltamisalojen välillä.²⁹⁰

²⁹⁰ Vastaavaa varallisuusaseman muutosta painottavaa ajattelua rajanvedon kriteerinä on korostettu tapauksessa KKO 2000:74.

6.8.5 Omaisuuden puuttuminen pesäluettelosta

Konkurssipesän pesäluettelolla, joka laaditaan väliaikaisen pesänhoidon vaiheessa, on merkitystä muun muassa konkurssimenettelyn jatkumisen arvioimisessa. Lisäksi pesäluettelolla on merkitystä konkurssisiin liittyvien velallisen ja kirjanpitorikosten paljastumisessa. Kirjanpidollisen varalisuusaseman tulisi muodostaa pesäluettelon laadinnan lähtökohdan. Käytännössä velallisen petoksen rangaistavuuden arviointi tapahtuu pesäluetteloa kirjanpitoon vertaamalla. Ainakin huomattavat erot kirjanpidon ja pesäluettelon välillä viittaavat yleensä väärinkäytöksiin. Toisaalta pesäluettelon ja kirjanpidon välillä saattaa joskus olla myös perusteltuja eroja.²⁹¹

Pesäluettelolla on myös olennainen merkitys rikoksen näyttönä konkurssin yhteydessä täyttyvässä velallisen petosrikoksessa. Velallisen edellytetään vannovan pesäluettelon oikeaksi käräjäoikeudessa. Pesäluettelon oikeellisuuteen liittyy myös olettamia, joille tekijän tahallisuuden arviointi voidaan perustaa.²⁹²

Pesäluettelo laaditaan väliaikaisen pesänhoidon vaiheessa, kun yhtiö on asetettu konkurssiin. Hyvän pesänhoitotavan mukaan yhtiön kirjanpito sen sijaan tulee laatia periaatteessa konkurssin asettamishetkeen asti. Kuitenkin käytännössä suuressa osassa konkurssija KPL:n edellyttämällä tavalla laadittu kirjanpito päättyy noin 2–3 kuukautta ennen konkurssiin asettamista, ja viimeiset kuukaudet ennen konkurssia jäävät usein kirjaamatta kirjanpitoon.²⁹³ Tästä johtuen pesäluettelon laatimisen ja kirjanpitomerkintöjen väliin jäävä aika on yleensä joitakin kuukausia.

Nyt tutkitussa aineistossa pesäluettelon ja kirjanpidon sisällölliset eroavaisuudet olivat tavallisia. Suurimpana syynä eroihin oli useimmissa konkurssissa kirjanpidon ja pesäluettelon laatimisen välinen aikaero. Pesäluettelon oikeellisuuden arviointi rauenneissa konkurssissa, joissa kirjanpito oli lähes poikkeuksetta puutteellinen, on hankalaa. Pesäluettelon totuudenmukainen laatiminen edellyttäisi kirjanpidon saattamista valmiiksi ennen pesäluettelon laatimista. Käytännössä tällainen edellytys on kuitenkin lähes mahdoton. Väliaikaista pesänhoitajaa ei voida omalla riskillään velvoittaa saattamaan kirjanpitoa valmiiksi ainakaan tilanteissa, joissa pesässä olevan

²⁹¹ Salminen 1998 s. 84.

²⁹² Ks. pesäluettelon laatimisesta ja sen merkityksestä konkurssimenettelyssä Könkkölä – Liukkonen 2000 s. 79–81.

²⁹³ Vrt. Konkurssiasiain neuvottelukunnan suositus 4/27.8.1996.

omaisuuden määrä on ilmiselvästi niin pieni, ettei se tulisi kattamaan kirjanpidon loppuunsaattamisen saati varsinaisen konkurssimenettelyn kustannuksia. Näissä tilanteissa pesäluettelon laatiminen jää siten velallisen ilmoituksen varaan. Luonnollisesti myös kirjanpidon ja pesäluettelon vertaamisen merkitys todistelun kannalta jää silloin huteraksi.²⁹⁴

Rauenneissa konkurssissa salaamista onkin joskus mahdoton havaita, ellei pesän kirjanpitoa saateta valmiiksi tai pesässä tehdä erityistilintarkastusta. Kirjanpidon laiminlyönnellä aiheutettu peittely saattaa olla tavoiteltua, ja niillä pystytään estämään lähes täydellisesti kirjanpidon ja pesäluettelon vertailu. Tällöin myös havainnot omaisuuden poisjäämisestä pesäluettelosta joudutaan tekemään muun käytettävissä olevan materiaalin perusteella.

Joissakin konkurssissa velallisen omaisuutta oli jätetty tai jäänyt pois pesäluettelosta tai pesäluetteloon oli merkitty kirjanpidon mukaan olemaan velka. Näissä esimerkiksi velallisen petoksen tunnusmerkistön täyttyminen näennäisenä varallisuusaseman huononemisenä on mahdollista.²⁹⁵

Pesäluettelossa tulisi olla maininta kaikista yhtiön varoista. Myös erilaiset epävarmat saamiset tulisi ilmoittaa pesäluettelossa. Rauenneissa konkurssissa tehtyjen havaintojen perusteella erityisesti osakaslainojen kirjaaminen pesäluetteloon oli puutteellista. Pesäluettelon perusteella voidaan tehdä päätelmiä lainan takaisinmaksutarkoituksesta. Tavanmukaisena tulkintana on, että milloin lainaa ei merkitä pesäluetteloon yhtiön saatavaksi osakkaalta, osakslainan nostajalta puuttuisi takaisinmaksutahto. Näissä tapauksissa osakslainan nostoa tarkasteltaisiin siten lähinnä velallisen epärehellisyysrikoksena.

Tapausten tulkinta velallisen rikosluvun kannalta on sikäli ongelmallinen, että molemmista tilanteissa teon tarkoituksena on todennäköisesti ollut saada varallisuus pois konkurssin uhkaamasta yhtiöstä. Siksi tekojen rikosoikeudellinen erittelemine eri tunnusmerkistöihin saattaa käytännössä olla tarpeettoman hankalaa.²⁹⁶

Omaisuuden arvostaminen pesäluettelossa herätti huomiota joissakin tutkituista konkurssista. Omaisuus tulisi lähtökohtaisesti arvostaa kirjan-

²⁹⁴ Tilanteet muodostavat eräänlaisen kriminaalipoliittisen vääristymän, sillä mitä suuremmassa määrin velallinen laiminlyö kirjanpidon ennen konkurssia, sitä epävarmempaa on, että hän joutuu teostaan rikosoikeudelliseen vastuuseen omaisuuden petollisesta salaamisesta konkurssimenettelyssä.

²⁹⁵ Vrt. KKO 1995:64.

²⁹⁶ Ko. tulkintaongelmasta ks. Koponen 2001 s. 236.

pitoarvoonsa. Kuitenkin erityisesti käyttö- ja vaihto-omaisuuden arvostamisessa oli tutkituissa konkurssissa joitakin suuriakin eroja, kun verrattiin yhtiön kirjanpitoa ja pesäluetteloa. Kirjanpidon ja pesäluettelon laatimisen väliin jäänyt aika ei yksin selitä eroavaisuuksia.

Käytännössä omaisuus arvostetaan lähinnä realisointiarvoonsa. Yhtiöön kuuluva käyttöomaisuus, esimerkiksi huonekalut ja atk-laitteistot, arvostetaan huomattavan alhaiseen hintaan. Velallisen petosrikos täytyynee kuitenkin ainakin, jos erot ovat suuria. Esimerkiksi eräässä konkurssissa pesäluetteloon merkitty arvo oli vain noin kymmenesosa omaisuuden kirjanpitoarvosta. Näin suuri eroavaisuus viittaa vahvasti salaamistarkoitukseen.

7 Rauenneet konkurssit ja talousrikostorjunta; johtopäätöksiä

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää, millaisia ovat rauenneissa konkurssissa tyypilliset kirjanpito- ja velallisen rikoksen tekotavat ja kuinka rikosoikeusjärjestelmämme soveltuu rauenneissa konkurssissa havaittujen tyypillisten väärinkäytösten torjuntaan. Tavoitteena on ollut myös pohtia, millaisin edellytyksin rikosoikeusjärjestelmää voitaisiin kehittää, jotta se olisi yhtäaikaaisesti ennustettava, johdonmukainen ja tehokas sekä toisaalta rikosoikeuden justifikaatiovaatimukset täyttävä.

Oikeuskirjallisuudessa sekä mediassa talouselämän rikollisuus liitetään laajoihin ja monimutkaisiin talousrikosvyyhteihin, joita saavat aikaan talousrikolliset, jotka erityisasiantuntemuksessaan, taidoissaan ja oveluudessaan ovat aina edellä poliisin voimavaroja ja lainsäädännön kehitystä. Tämän tutkimuksen rauenneissa konkurssissa havaittu tyypillisen talousrikoksen ja talousrikollisen kuva piirtyy hieman toisenlaiseksi.

Sadan tapauksen valossa rauenneet konkurssit osoittautuivat tyypillisesti pieniksi, vain muutaman osakkaan osakeyhtiöiksi. Pienille osakeyhtiöille on ominaista muun muassa toiminnan organisoimattomuus ja epäselvät käskyvaltasuhteet yhtiön toimielinten välillä. Organisaatorakenteeltaan ja toimintatavoiltaan yhtiöt muistuttivat enemmänkin henkilöyhtiöitä kuin suuria osakeyhtiöitä. Osakeyhtiöt olivat yleensä toimineet vain lyhyehkön ajan. Tutkituilla yhtiöillä oli runsaasti läheisyhtiöitä.

Oikeuskirjallisuudessa rauenneiden konkurssien rikollisuusongelmia on sivuttu melko usein. Rauenneisiin konkurssihin on epäilty kätkeytyvän runsaasti erilaisia rikoksia ja väärinkäytöksiä. Syynä rikostiheyteen on pidetty lähinnä valvonnan puutteita ja siitä aiheutuvaa kiinnijäämisriskin alhaisuutta.

Viime vuosikymmenen aikana on toteutettu joitakin merkittäviä lainsäädäntöuudistuksia, joilla rauenneisiin konkurssihin kätkeytyvää rikollisuutta on pyritty saamaan kuriin. Konkurssiasiamiesinstituution perustamisen jälkeen lisääntynyt konkurssien valvonta ja erityistarkastusten tekomahdollisuudet ovat olennaisesti kasvattaneet rikollisten kiinnijäämisriskiä. Näin raukeavien konkurssien houkuttelevuutta rikoksentekoympäristönä on saatu vähenemään.

Kiistattoman merkittävistä uudistuksista huolimatta varojen puutteessa raukeavat konkurssit ovat edelleenkin talouselämän terveen toiminnan kannalta ongelma. Rauenneisiin konkurssihin kätkeytyviä väärinkäytöksiä voidaan pitää eräänlaisena massarikollisuutena, jonka kuriin saaminen olisi kansantaloudellisestikin tärkeää. Siksi raukeavien konkurssien erityispiirteiden ja konkurssissa esiintyvien rikoksien tutkiminen on ollut perusteltua.

Rauenneisiin konkurssihin kohdistetut epäluulot rikosten verrattain suuresta määrästä vahvistuivat tämän tutkimuksen otoksena olleiden konkurssien analysoinnissa. Lähes puolessa rauenneista konkurssista syntyi epäily lainvastaisuuksista ja väärinkäytöksistä. Rauenneissa konkurssissa epäilty väärinkäytökset liittyivät useimmiten kirjanpitoon. Myös erilaiset velkojien etuja loukkaavat, velallisen omaisuuteen kohdistuneet varallisuusdisponoinnit sekä veronsaajaa loukkaavat maksujen laiminlyönnit olivat yleisiä.

Kirjanpidon ja tilinpäätöksen laatimisen erilaiset virheet ja laiminlyönnit osoittautuivat aineiston perusteella keskeiseksi rauenneita konkurssseja koskevaksi rikollisuusongelmaksi. Kirjanpidon merkitys informaatiolähteenä osakeyhtiöstä sen omille sidosryhmille sekä viranomaisille on suuri. Kirjanpidon oikeellisuuden ja luotettavuuden varmistaminen onkin oikeutetusti nostettu talousrikostorjunnan ja harmaan talouden keskeisimmäksi osa-alueeksi.¹ Kirjanpidon laatimisvelvollisuuden laiminlyönnit saattavat toisaalta olla seuraus kirjanpitovelvollisuuden sisällöstä. Osakeyhtiön kirjanpitoa koskevat säännökset voivat osittain olla soveltumattomia pienten yhtiöiden kirjanpidon laatimiseen. Näin ollen osa laiminlyönneistä ja virheistä saattaa olla pikemminkin seurausta liian suurista kirjanpitoon kohdistuvista vaatimuksista kuin vakavasta talousrikollisuudesta.

Vaikka kirjanpitoon kohdistuvat laiminlyönnit osoittautuivatkin kaikkein merkittävimmäksi ongelmakohdaksi rauenneissa konkurssissa, näyttää myös pienessä osakeyhtiössä tietoisuus konkurssin lähestymisestä johtavan usein omaisuuden pelastusyrityksiin itselle tai läheiselle erilaisin lainvastaisin menettelyin. Otoksen konkurssissa epäillyt rikosteot olivat pääosin yksittäisluonteisia lainvastaisia tekoja tai muutaman teon kokonaisuuksia, joiden havaitseminen erityistarkastuksessa oli verrattain helppoa. Laajamittaisempaa keinottelua saatettiin epäillä vain muutamassa konkurssissa.

¹ Ks. esim. OJL 5/1984 s. 131, HE 66/1988 s. 89.

Tämän tutkimuksen toisessa osassa on analysoitu rikosoikeusjärjestelmän käyttöä ja sen soveltuvuutta eräiden rauenneissa konkurssseissa tyypillisten väärinkäytösten torjuntaan. Lähestymistapana on ollut nk. tyyppitapausajattelu, jossa tarkasteltavat teoreettiset kysymykset saavat sisältönsä empiirisestä aineistosta tehdyistä havainnoista. Tutkimuksen lainopillisessa ja teoreettisessa tarkastelussa huomion keskipisteenä ovat olleet rauenneissa konkurssseissa tyypillisiksi havaitut teot ja tunnusmerkistöjen soveltamisongelmat. Empiirinen aineisto on johtanut arvioimaan kirjanpito- ja velallisen rikoksia lähinnä tiettyä toimintaympäristöä ja sen erityispiirteitä hahmottaen. Toimintaympäristönä tässä tutkimuksessa voidaan pitää pientä osakeyhtiötä.

Ongelmat, jotka empiirisen aineiston valossa nousivat relevanteiksi, koskevat kirjanpito- ja velallisen rikosten tulkinta- ja soveltamiskysymyksiä sekä eräitä rikosoikeuden yleisten oppien kysymyksiä. Teoreettisesti on pohdittu sitä, millaisin ehdoin rikosoikeutta ylipäänsä voidaan käyttää talouselämän rikosten torjuntaan. Toisaalta on pohdittu sitä, minkälaisin uudistuksin talousrikostorjuntaa voitaisiin parantaa, jotta nyt tarkastelun kohteena olleen talouselämän rikollisuuden yhteiskunnalle asettamiin haasteisiin pystyttäisiin paremmin vastaamaan.

Rikosoikeusjärjestelmän kykyä torjua kirjanpito- ja velallisen rikoksia on tarkasteltu sekä tunnusmerkistöjen soveltamiskysymysten että yleisten oppien näkökulmasta. Yleisten oppien osalta tekijävastuun määräytymistä ja teon syyksiluettavuutta on yleensä pidetty keskeisimpinä talousrikosten torjuntaan liittyvistä kysymysryhmistä. Rikosvastuun kohdentaminen ei niinkään aiheuta ongelmia pienissä osakeyhtiöissä, koska muodollisesti vastuullisten piiri ja mahdolliset muut tekijätahot ovat pääosin yhtenevät.² Tehtyjen havaintojen perusteella voidaan sanoa, että pienissä osakeyhtiöissä vastuun kohdentaminen muodollisiin ja/tai tosiasiallisiin tekijöihin on verrattain helppoa, koska yhtiöstä saatava vähäinenkin kirjanpito- ja hallintomateriaali antaa vahvan näytön siitä, kuka toimintaa on käytännössä todellisuudessa johtanut.

Ongelmallisempaa sen sijaan on se, kuinka syyksiluettavuudelta edellytettävää tekijän tietoisuutta tarkastellaan. Kaupparekisterimerkinnoista ja yhtiön asiakirja-aineistosta pääteltävien osakeyhtiön hallintohenkilöiden rikosvastuun toteuttamisessa joudutaan pohtimaan lähinnä sitä, miten tekijän tahdonmuodostuksen elementteihin olisi suhtauduttava osakeyhtiössä

² Vrt. Nissinen 1997 s. 109 ja siinä erityisesti alaviite 110.

tehdyissä rikoksissa. Kuinka suuri merkitys rikosvastuun arvioinnissa olisi esimerkiksi annettava tekijän koulutukselle ja kokemukselle tai tämän tosiasiallisille kyvyille toimia lain edellyttämällä tavalla osakeyhtiön hallinnossa? Kysyttäväksi tulee myös, kuinka muodollisten hallintohenkilöiden, jotka eivät tosiasiallisesti ole osallistuneet yritystoiminnan harjoittamiseen, rikosvastuuseen tulisi suhtautua.

Niin rikosvastuun kohdentamisessa kuin syyksiluettavuuden arvioinnissa vaikeimmiksi kysymyksiksi nousivat lähinnä erilaisten muodollista asemaa vailla olevien tosiasiallisten toimijoiden sekä bulvaanien vastuu osakeyhtiössä tehdystä rikoksesta. Muodollisten vastuuhenkilöiden osalta osakeyhtiön toimintaa sääntelevät yksityisoikeudelliset normistot piirtävät rajaa sille, millaista käyttäytymistä esimerkiksi kirjanpitovelvolliselta tai velalliselta edellytetään. Näiden käyttäytymisohjeiden merkitys rikosvastuun toteuttamisessa nousi niin ikään keskusteltavaksi kysymykseksi.

Velallisen rikosten ja kirjanpitorikosten tunnusmerkistöjen soveltamisessa ongelmallista tämän tutkimuksen havaintojen perusteella oli lisäksi se, kuinka rikostunnusmerkistöjä sovelletaan osakeyhtiön ollessa tarkasteltavana toimintaympäristönä. Mikä merkitys osakeyhtiön toimintaa säänteleville yksityisoikeudellisille säännöksille ja niiden vakiintuneille tulkinnoille olisi annettava talousrikoskriminalisointien laintulkintakysymyksissä?

Tässä tutkimuksessa eräät aiemmin tehdyt havainnot eräistä tunnusmerkistöjen ja tosiasiamailman käsitteellisistä epäjohtonmukaisuuksista saivat vahvistusta. Epäjohtonmukaisuuksien on nähty aiheutuvan paljolti siitä, etteivät kaikki rikosoikeuden ja esimerkiksi varallisuusosoikeuden käsitteet ole sisällöllisesti yhteneviä. On ilmeistä, että eräiden rikoslainsäädännössä omaksuttujen käsitteiden sisältöä joudutaan edelleen täsmentämään lain tulkintakäytännössä ja uudistettavissa säännöksissä. Esimerkiksi rajanveto velallisen epärehellisyysrikoksen ja velallisen petosrikoksen tunnusmerkistöjen välillä nousi keskeiseksi lainsoveltamiskysymykseksi myös rauenneissa konkurssissa tyypillisissä lainvastaisissa omaisuusdisponoinneissa.

Nykyisin voimassa olevissa kirjanpito- ja velallisen rikossäännöksissä tunnusmerkistöt on kirjoitettu abstraktisiksi ja siten tulkinnalle on paljon sijaa. Tunnusmerkistöjen soveltamiseen joudutaan hakemaan sisältöä myös rikoslain ulkopuolisten normistojen asettamista käyttäytymissäännöistä. Tällaisia ulkopuolisia säännöstöjä, jotka koskevat osakeyhtiöiden toimintaa, on muun muassa osakeyhtiölaissa ja kirjanpito-laissa sekä toimintaa yleisesti sääntelevissä velvoittavissa tapanormistoissa.

Rikossäännösten tulkintaan näin väistämättä tulevat uudet vaikutteet johdavat kysymään, miten rikosoikeuden ulkopuoliseen normiainekseen olisi suhtauduttava rikosoikeudellisessa argumentaatiossa. Kuinka paljon esimerkiksi yksityisoikeudellisten normien vastaisuudelle voidaan panna painoarvoa tekojen rikosoikeudellisessa arvioinnissa ja syyksiluettavuuden edellytysten harkinnassa?

Perinteisessä rikoslainopissa siviili- ja rikosoikeudelliset säännökset ja niiden tulkinta on pidetty erillään toisistaan ja näin on haluttu korostaa niiden toimintaa eräänlaisina omalakisina systeemeinään.³ Rikosoikeuden ei ole nähty olevan sidottu yksityisoikeudelliseen käsitteenmuodostukseen, vaan sitä on pidetty itsenäisenä oikeudenalanaan.⁴ Syynä on ollut paljolti ajatus siitä, että yksityisoikeudellisilla säännöksillä on erilainen justifiointiperusta ja siksi niiden käyttöön on suhtauduttava varauksellisesti.⁵ Toisaalta tärkeänä on pidetty sitä, että rikosoikeudelliset ja yksityisoikeudelliset säännökset olisivat käsitteiltään yhdenmukaiset ja ristiriitoja on pidetty ongelmina.⁶

Voidaan ajatella, että talouselämän rikosten yhteydessä yksityisoikeudellisen normiaineksen suodattuminen rikosoikeudelliseen argumentaatioon on väistämätöntä rikosoikeusjärjestelmän tehokkuuden turvaamiseksi. Niin ikään perinteisen muodollis-juridisia aineksia korostavan tulkintaopin rinnalle joudutaan omaksumaan uudenlaista teleologista ja materialisoituvaa tulkintaoppia. Myös tässä tutkimuksessa on omaksuttu teleologinen ja yhteiskunnallisesti painottunut tulkintatapa, jota voidaan pitää materiaalisena.⁷ Talouselämän kriminalisointien tulkinnassa teleologinen tulkintatapa ja

³ Erityisesti saksalaisessa keskustelussa on suhtauduttu kriittisesti oikeuden ja talouselämän yhtenäistämiseen lainsäädännössä. Saksalainen eräänlainen systeemiteoreettinen lähestymistapa korostaa yhteiskunnallisten osajärjestelmien jäsentymistä omalakisiksi kokonaisuuksiksi, joiden sääntely niille vierain normein on mahdotonta. Systeemiteoreettiselle ajatukselle voidaan nähdä vastakkaisena oikeuden avoimuutta ja sen arvo- ja tavoiterationaalisuutta painottava, kriminaalipoliittinen suuntaus; vrt esim. Lappi-Seppälä 1994 s. 33 ja rationaalis-pragmaattinen rikosoikeus. Oikeus ei kuitenkaan ole suljettu systeemi, joka ei sallisi ulkoisen aineksen ottamista huomioon. Pikemminkin rikosoikeus tulisi nähdä yhteiskuntaan ja poliittiseen päätöksentekoon nähden avoimena kontrollipoliittikan keinona, jota kuitenkin rajoittaa sen justifikatorinen perustelu ja siitä johtuvat oikeutusvaatimukset.

⁴ Ks. esim. Jareborg 1986 s. 26.

⁵ Lahti 1991b s. 885.

⁶ Jareborg 1986 s. 25-26, Salminen 1998 s. 94.

⁷ Ks. vastaavasta lähestymistavasta myös Irjala 1998 s. 50, jossa on hyödynnetty vahingonkorvausoikeudellisia säännöksiä rikosvastuun tarkastelussa. Lähestymistavasta ja talousrikosten muuttuvasta tulkintaopista ks. myös Tolonen 2000a s. 44-56.

yhteiskunnallisesti painottunut rikoslainoppi merkitsevät yksityisoikeudellisten säännösten merkityksen kasvua myös rikosoikeudessa.⁸

Yksityis- ja rikosoikeudellisten säännösten yhteensovittamista tulkinnassa on pohdittu myös korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä, jossa rikossäännösten tulkintaa osakeyhtiöissä tehdyissä rikoksissa on yhä enenevästi sidottu talouselämän käsitteistöön. Myös oikeuskirjallisuudessa on yhä vahvemmin esitetty kannanottoja käsitteistön ja sääntelyn yhtenäistämisen puolesta.⁹

Edellä kuvattu siirtymä materialisoituihin tulkintoihin ei kuitenkaan koske yksinomaan rikostunnusmerkistöjen soveltamista. Materialisoituminen ja tulkintojen hakeminen yksityisoikeudellisista säännöksistä on yhä selkeämmin myös yleisten oppien sovellusten ja rikosvastuun jäsentämisen perustana. Erilaiset selonottovelvollisuutta ja vastuuasemaa korostavat muotoilut ovat omiaan kytkemään rikosvastuun tarkastelun yksityisoikeudellisiin säännöksiin ja niissä asetettuihin toiminta- ja huolellisuusvelvoitteisiin.¹⁰ Selonottovelvollisuuden ja vastuuaseman sisältöä velallisen ja kirjanpitorikoksissa määrittävät viime kädessä yksityisoikeudelliset normit ja talouselämässä vakiintuneet tapa- ja tulkintakäytännöt.

Oikeuskäytännössä talouselämän toimijan velvollisuutta toimia yksityisoikeudellisten lakien mukaisesti on painotettu rikosvastuun arvioinnissa. Tekijälle on asetettu ankara selonottovelvollisuus toimintaa sääntelevien lakien sisällöstä. Tosiasiallinenkaan tietämättömyys lain sisällöstä ei ole johtanut vastuusta vapautumiseen. Talouselämän rikoksissa perinteisille subjektiiviseen syyksilukemiseen liittyville elementeille ja konformiteettiperiaatteelle on annettu perinteiseen rikosoikeudelliseen syyksilukemiseen nähden jossain määrin pienempi painoarvo.¹¹ Korkeimman oikeuden ratkaisu-

⁸ Nuutila 1996 s. 169 ja sama s. 277. Teleologisesta tulkinnasta talousrikosten yhteydessä ks. erityisesti Tolonen 2000a s. 68. Käytännössä esimerkiksi tahallisuuden vahvaa kytkemistä yksityisoikeudellisiin säännöksiin on puoltanut mm. Salminen, joka on esittänyt velallisen rikosten yhteydessä seikkoja, joille voidaan antaa merkitystä tahallisuuden puolesta puhuvina seikkoina. Salminen nostaa OYL 8 luvun 6 §:n tahallisuuden arvioinnin lähtökohdaksi osakeyhtiössä. Hän omaksuu Lehtosen esittämän verorikoksissa käytetyn tahallisuuskaavion, jonka avulla tahallisuuden käsilläolo voidaan määrittää tietyistä ulkoisista tunnusmerkeistä, ks. Salminen 1998 s. 81, ks. myös Tapani 2001 s. 270.

⁹ Ks. Kähkönen 1998 s. 18 ja Salminen 1998 s. 319–321.

¹⁰ Nuotio 1995 s. 990, Lahti 2001 s. 724. Saman huomion on tehnyt Tapani arvioidessaan velallisen epärehellisyysrikoksen tahallisuusarviointeja oikeuskäytännön valossa, ks. Tapani 1999a. Ks. myös velallisen petoksen osalta Tapani 2000c s. 3 ja siinä alaviite 1.

¹¹ Vrt. Lahti 1991a s. 270–271, HE 66/1988 s. 90.

käytännössä on enenevästi langettu rikosvastuu osakeyhtiöissä toimivien tekijöiden osalta eräänlaisen vastuuasemakonstruktion perusteella.¹² Esi-merkkinä voidaan mainita myös tahallisuuden määritelmät, joissa on korostettu objektivoituja tulkintamalleja. Tahallisuuden tulkinta tapahtuu yhä useammin selonottovelvollisuutta painottavien todennäköisyystahallisuus-teorioiden perusteella.

Syy edellä kuvattuun säännöstulkinnan ja rikosvastuun tarkastelun murrokseen on osittain rikosprosessuaalinen. Rikosprosessissa näyttöharkinta rikosvastuusta osakeyhtiössä tehdyistä kirjanpito- ja velallisen rikoksista joudutaan johtamaan objektiivisesti havaittavasta tosiasia-aineistosta.¹³ Syyksilukemisen elementit on siksi perustettava lähinnä osakeyhtiötä objektiivisesti havaittavissa oleviin seikkoihin.¹⁴ Osin tästä johtuen erilaiset selonottovelvollisuutta ja vastuuasemaa korostavat rikosvastuun konstruoinnit ovat tulleet osaksi rikosoikeutta eräänlaisina syyksilukemispresumptioina.

Kuvatut murrokset heijastavat nähdäkseni tässäkin tutkimuksessa sivuttua teemaa rikosoikeuden eriytymiskehityksestä, jossa perinteiset rikosoikeudelliset rakenteet, peruskäsitteet ja yleiset opit ovat saamassa rinnalleen uusia.¹⁵ Rikosoikeuden kehityssuuntia ovat viime vuosina paljolti ohjanneet erityisen osan tunnusmerkistöjen soveltamisessa käytännössä esiintyneet ongelmakysymykset ja rikosoikeuden käytön tehokkuuden varmistamisen tarpeet.¹⁶ Rikosoikeudellisia käsitteitä ja yleisiä oppeja ei voida muotoilla kunkin ongelmaryhmän erityistarpeita varten erikseen. Kuitenkin eri rikoksissa keskeisten ominaispiirteiden tunnistaminen ja niiden huomioon ottaminen osana rikosoikeuden yleisten oppien ja käsitteiden muotoiluja olisi välttämätöntä, jotta rikoslainsäätäjälle ja lainkäyttäjälle luotaisiin riittävät teoreettiset rikosvastuun jäsentämisen välineet.¹⁷

¹² Ks. todennäköisyystahallisuutta koskevista perusteluista ja KKO:n tahallisuusratkaisuksista ja niiden kommentoinnista oikeuskirjallisuudessa Tapani 2000c s. 6 ja siinä erityisesti alaviitteen 30 alla käyty keskustelu.

¹³ Lahti 2001 s. 724.

¹⁴ Vento 1998b s. 544–545 ja Nuutila 1997a s. 275.

¹⁵ Lahti 2001 s. 721–722.

¹⁶ Nuotio 1995 s. 953. Toisaalta rikoslain kokonaisuudistushankkeen etenemisjärjestys, jossa eräät erityisen osan säännökset uudistettiin tietoisesti ennen yleisten oppien kodi-
fointia on jo sinänsä lisännyt oikeuskäytännön roolia rangaistavuutta koskevien yleisten oppien kannanottojen antajana, ks. Lahti 1991a s. 258.

¹⁷ Lahti 2001 s. 724.

Rikosoikeuden eriytymiskehityksestä huolimatta rikosoikeuden kaikkia osa-alueita yhdistävinä filosofisina taustarakenteina voidaan edelleen pitää perusoikeuksia ja kriminalisointiperiaatteita. Näistä voidaan johtaa koko rikosoikeusjärjestelmää yhdistävät tavoite- ja arvoperiaatteet, joiden varaan uudetkin rikosoikeudelliset dogmit ja peruskäsitteet on viime kädessä rakennettava. Uusienkin käsitteellisten apuvälineiden kehittämisessä tulisi tämä rikosoikeuden käytön ainakin jollakin tapaa yhtenäinen arvo- ja tavoiteperusta olla selkeästi lähtökohtana.¹⁸

Rikosoikeutta on perinteisesti tarkasteltu eräänlaisen kehämallin avulla, jolloin rikosoikeuden kovan ytimen ympärille on kietoutunut eri toimintaympäristöjen piirejä. Rikosoikeuden kovan ytimen muodostavat oikeudenalaa rajaavat ja rakentavat periaatteet, erityisesti syyllisyys- ja laillisuusperiaate sekä yleisten oppien rakenteet ja konstruktiot. Kehämallin sijaan voitaisiin rikosoikeusjärjestelmää ehkä kuitenkin tarkastella pikemminkin eräänlaisena jatkumona, jonka ytimessä olevat periaatteet vaikuttaisivat enemmän tai vähemmän painokkaasti. Toisessa ääripäässä voisivat tällöin olla ne rikosoikeuden alueet, joissa yksilön suoja rikosoikeudenkäyttöä vastaan on perusteltua asettaa mahdollisimman korkealle. Tällaisia olisivat esimerkiksi henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset. Toista ääripäätä sen sijaan voisivat määrittää ne rikokset, joissa jo tiettyyn toimintaan osallistuminen edellyttää erilaisten huolellisuusnormien noudattamista. Näissä rikosvastuun soveltamisen edellytykset suhteessa toimintanormeja rikkoviin henkilöihin voitaisiin perustellusti asettaa alemmiksi. Siten rikosoikeuden kovassa ytimessä olevat normit vaikuttaisivat yhtäläisinä, mutta voimakkuudeltaan eri asteisina eri kriminalisointien yhteydessä.¹⁹

Rikosoikeusjärjestelmä on erityisesti sen alaisuuteen 1990-luvulla tulneiden uudenlaisten kriminalisointien myötä hajaantunut sääntelemään erilaisia osajärjestelmiä. Näiden osajärjestelmien tutkiminen mahdollistaa rikosoikeuden hyväksyttävän eriytymiskehityksen. Tässä tutkimuksessa esitettyä vaihtoehtona on ollut talouselämän rikollisuuden ja sen rikosoikeudellisen torjunnan tarkastelu eräänlaisen tilanneherkän tarkastelun avulla. Tällöin rikossäännösten tulkinnassa pyritään korostamaan erilaisia rikosoikeuden arvo- ja tavoiteperusteluista johdettuja periaatteita, jotka ohjaavat tulkintaa ja lainsoveltamista rikosoikeuden kaikille osille yhtenäiseen suuntaan. Periaatteita on johdettu kriminaalipoliittisista argumenteista.

¹⁸ Nuotio 1995 s. 969 ja sama s. 973–975 sekä Nuotio 1998 s. 500.

¹⁹ Nielsen 1998 ss. 343. Ks. myös Lahti 2001 s. 723–724.

Omaksutun kriminaalipoliittisesti ja teleologisesti orientoituneen rikoslainopin ajatuksena on ollut, että rikosvastuuta tulisi jäsentää yhä selvemmin korostamalla toimintaympäristöä, esimerkiksi pienen osakeyhtiön toimintaa, taloudenpitoa ja konkurssimenettelyä, säänteleviä normeja ja niistä aiheutuvia toiminta- ja huolellisuusvelvoitteita. Onhan esimerkiksi selvää, että pienissä osakeyhtiöissä rikosoikeudelliset soveltamiskysymykset muotoutuvat paljolti erilaisiksi suuriin organisaatioihin verrattuna.²⁰ Toimintaympäristöä painottavan ajattelun mukaisesti abstrakteja ja sisällöltään epävarmoja käsitteitä sekä juridisia vastuukysymyksiä onkin pyritty konkretisoimaan hakemalla tulkintaohjeita yksityisoikeudellisista normeista.²¹

Toimintaympäristöä korostavan ajattelun ongelmia on myös pyritty pitämään silmällä. Omaksutun lähestymistavan puutteeksi uhkaa muodostua ennen kaikkea rikosoikeuden perinteisen ytimen ja siihen liittyvien oikeus- turva- ja hyväksyttävyyshakeiden jääminen liian vähäiselle huomiolle rikosoikeuden käyttöä koskevien tehokkuusargumenttien paineessa.²² Vastapainoksi tehokkuusargumentoinnille on tässä tutkimuksessa pyritty käymään kriminaalipoliittista keskustelua rikosoikeudenkäytön rajoista ja sen justifi- kaatiosta.

Kriminaalipoliittinen ja toimintaympäristöä korostava orientaatio tutkimuksessa johtaa myös hakemaan vaihtoehtoja rikosoikeudelle. Rikosoikeus voi toimia vain yhtenä välineenä rauenneissa konkurssissa tyypillisen rikollisuuden ja väärinkäytösten torjunnassa.²³ Nyt esitetyn kaltaisessa toimintaympäristössä tehokkaita rikosoikeuden ulkopuolisia rikostorjunnan keinoja olisivat erilaiset osakeyhtiön toiminnan lainmukaisuuden helppou- teen ja turvaamiseen liittyvät lainsäädännölliset toimenpiteet, jotka voisi- vat osaltaan ohjata osakeyhtiön toimintaa toivottuun suuntaan. Siksi esimer- kiksi pienyhtiöiden hallinnoinnin ja kirjanpidon laatimisen vaatimuksia tuli-

²⁰ Tämä on vasta viime aikoina selvemmin tunnistettu, ja esimerkiksi osakeyhtiölain uudistamistyössä on ryhdytty pohtimaan pieniä osakeyhtiöitä koskevien helpotusten mah- dollisuuksia. OJL 1/1998, HE 69/2000 sekä Osakeyhtiölain uudistamista koskeva muis- tio; ks. myös Villa 1997 s. 1001–1003.

²¹ Ks. Nuotio 1995 s. 968–969, Nuutila 1997a s. 277. Ks. myös eri oikeudenaloja yhdis- tävästä tulkinnasta Pöyhönen 1997 s. 541. Ks. kuitenkin hieman varauksellisemmasta suhtautumistavasta Lahti 1991b s. 885.

²² Ks. Lahti 1991a s. 267.

²³ Lahti korostaa, että rikosoikeudellisen järjestelmän rinnalla on oltava mahdollisim- man tehokas yhteiskunta- ja kontrollipoliittikan eri lohkot kattava rikosten ennaltaehkäi- syn strategia. Lahti 1998b s. 1192.

sikin helpottaa ja selkiyttää. Tämän suuntaista kehitystä onkin jo nähtävissä.²⁴

Lisäksi valvonnan tehostamisella ja konkurssiasiamiehen toiminnalla on jo nykyisellään olennainen merkitys kiinnijäämisriskin lisäämisessä ja siten vähennettäessä houkutusta rikoksentekoon. Samoin vahingonkorvausvastuu lainvastaisella teolla saadun taloudellisen hyödyn poistamiseksi voi käytännössä ohjata tekijän tahdonmuodostusta rikosoikeudellista sanktiouhkaa tehokkaammin.

Kuitenkin myös rikosoikeusjärjestelmää tulisi kehittää, jotta se vastaisi entistä paremmin talouselämän rikollisuuden sille asettamiin haasteisiin. Yleisten oppien työryhmän ehdotukset tahallisuuden ja osallisuusoppien uusiksi muotoiluksi noudattavat paljolti jo oikeuskäytännössä hyviksi havaittuja linjauksia.²⁵ Toisaalta oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa vaikiintuneetkaan yleisten oppien muotoilut eivät välttämättä kykene tavoittamaan kaikkia niitä erityispiirteitä, joita rikoksen tapahtuminen osakeyhtiössä laillisen toiminnan puitteissa aikaansaa.²⁶ Tunnusmerkistöjen soveltamiskysymyksiä, oikeuskäytäntöä ja yleisten oppien tulkintoja tulee edelleen pyrkiä kehittämään sellaisiksi, että erilaisia rikosoikeuden sääntelemiä toimintaympäristöjä otetaan entistä paremmin huomioon. Osakeyhtiöissä tapahtuneissa kirjanpito- ja velallisen rikoksissa rikossäännösten tulkinta yksityisoikeudellisiin sääntöihin tukeutuen on osa rikosoikeuden eriytymiskehitystä, jota voidaan pitää välttämättömänä talouselämän rikollisuuden tehokkaaksi torjumiseksi.²⁷

²⁴ HE 189/2000 s. 4–5.

²⁵ OJ 5/2000.

²⁶ Vrt. Lahti 2001 s. 724.

²⁷ Ks. myös Nuotio 1991 s. 107–109.

LIITE 1. Otoksena olleet rauenneet konkurssit; yhteenveto

Nro	KäO	OPO	Toim.aika	Aik.k:t	Hakija	Toimiala	Hall.hlöt	Rik.ilm.
K1	Tre	15tmk	(32kk)	ei	verottaja	rak	2	k
K2	Tre	120tmk	39kk	ei	velall	maj/rav	2	e
K3	Esp	15tmk	30kk	ei	vakyht	palv	3	k
K4	Hki	25tmk	(48kk)	ei	velall	palv	3	e
K5	Van	240tmk	(48kk)	4	muu velk	palv	4	k
K6	Tku	15tmk	62kk	ei	muu velk	maj/rav	3	k
K7	Hki	15tmk	23kk	3	tvvo	maj/rav	2	k
K8	Hki	15tmk	65kk	1	velall	palv	2	e
K9	Hki	15tmk	36kk	1	vakyht	maj/rav	3	k
K10	Tku	15tmk	39kk	2	muu velk	rak	3	k
K11	Tku	15tmk	12kk	5	verottaja	maj/rav	2	k
K12	Esp	15tmk	12kk	ei	velall	palv.	3	e
K13	Tku	15tmk	(12kk)	2	muu velk	maj/rav.	2	k
K14	Tre	15tmk	(30kk)	ei	velall	kauppa	2	k
K15	Tre	15tmk	94kk	1	velall	rak	4	k
K16	Van	15tmk	72kk	1	velall	kauppa	2	e
K17*	Van	15tmk	eos	eos	velall	rak	eronneet	k
K18	Oulu	15tmk	60kk	1	verott	palv	6	k
K19	Hki	3tmk	(108kk)	ei	vakyht	kauppa	1	k
K20	Hki	15tmk	215kk	ei	vakyht	kauppa	5	e
K21	Tku	15tmk	44kk	ei	velall	palv	1	e
K22	Esp	15tmk	32kk	ei	muu velk	palv	3	e
K23	Oulu	15tmk	48kk	1	eos	kauppa	3	e
K24	Van	15tmk	29kk	ei	velall	kauppa	2	e
K25	Hki	750tmk	132kk	3	verott	palv	2	k
K26	Hki	15tmk	36kk	3	velall	palv	2	e
K27	Tre	15tmk	47kk	ei	verott	kauppa	2	k
K28	Hki	15tmk	36kk	ei	muu velk	kauppa	2	k
K29	Hki	15tmk	59kk	1	velall	palv	2	k
K30	Oulu	15tmk	73kk	ei	velall	palv	2	e
K31	Tku	15tmk	13kk	ei	muu velk	palv	2	k
K32	Tre	15tmk	(168kk)	ei	velall	kauppa	2	e
K33	Hki	15tmk	44kk	ei	velall	kauppa	2	k
K34	Hki	15tmk	89kk	ei	velall	palv	2	e
K35	Esp	15tmk	62kk	ei	velall	kauppa	2	k
K36	Esp	15tmk	73kk	3	vakyht	palv	2	k
K37	Van	15tmk	22kk	ei	velall	maj/rav	2	e
K38	Hki	15tmk	22kk	ei	velall	kauppa	2	e
K39	Hki	15tmk	(48kk)	1	velall	rak	2	e
K40	Hki	15tmk	5kk	ei	eos	palv	3	e
K41	Hki	15tmk	(96kk)	5	velall	palv	3	e
K42	Hki	15tmk	52kk	1	velkoja	kauppa	2	e
K43*	Tre	15tmk	60kk	eos	velall	palv	eronneet	e

Nro	KäO	OPO	Toim.aika	Aik.k:t	Hakija	Toimiala	Hall.hlöt	Rik.ilm.
K44	Tku	50tmk	(72kk)	ei	muu velk	maj/rav	2	e
K45	Tku	22,5tmk	(48kk)	ei	muu velk	palv	3	e
K46	Hki	48tmk	(264kk)	ei	velall	rak	2	e
K47	HKi	10tmk	318kk	2	velkoja	kauppa	3	e
K48	Hki	15tmk	30kk	ei	verottaja	rak	2	k
K49	Oulu	15tmk	71kk	ei	muu velk	kauppa	eronneet	e
K50	Oulu	15tmk	72kk	ei	muu velk	rak	4	e
K51	Esp	15tmk	292kk	2	vakyht	palv	2	k
K52	Hki	15tmk	45kk	ei	muu velk	maj/rav	2	k
K53	Tre	15tmk	42kk	4	verottaja	rak	2	k
K54	Hki	20tmk	114kk	1	velkoja	palv	eronneet	k
K55	Hki	15tmk	146kk	ei	velall	rak	2	e
K56	HKi	15tmk	(48kk)	ei	selvmies	rak	3	e
K57	Tre	15tmk	(144kk)	ei	velkoja	kauppa	2	k
K58	Hki	15tmk	115kk	2	velall	kauppa	2	e
K59	Hki	15tmk	38kk	ei	velall	maj/rav		e
K60	HKi	15tmk	16kk	ei	velall	kauppa		e
K61	Hki	15tmk	(204kk)	ei	velall	rak	3	e
K62	Hki	15tmk	29kk	ei	velall	kauppa	2	e
K63	Van	15tmk	118kk	1	velall	rak	2	k
K64	Tre	15tmk	22kk	ei	velkoja	maj/rav	2	k
K65	Hki	15tmk	(198kk)	1	muu velk	kauppa	2	e
K66	Hki	20tmk	26kk	ei	muu velk	palv	2	e
K67	Tre	20tmk	18kk	5	verottaja	kulj	6	k
K68	Hki	15tmk	138kk	ei	velkoja	rak	2	e
K69	Hki	15tmk	57kk	ei	vakyht	kulj	2	e
K70	HKi	15tmk	39kk	ei	velall	rak	2	k
K71	Van	15tmk	47kk	ei	velall	rak	2	k
K72	Hki	15tmk	54kk	ei	velall	rak	3	e
K73	Hki	15tmk	(118kk)	1	vakyht	rak	2	k
K74*	Oulu	15tmk	28kk	ei	velkoja	maj/rav	2	e
K75	Esp	15tmk	(84kk)	ei	selvmies	rak	4	e
K76	Esp	40tmk	19kk	1	vakyht	maj/rav	2	e
K77	Esp	15tmk	15kk	15	vakyht	kauppa	3	k
K78	Tre	15tmk	56kk	1	velall	kauppa	2	e
K79	Tre	15tmk	(36kk)	3	velkoja	kauppa	2	k
K80	Tre	15tmk	22kk	2	eos	rak	2	k
K81	Oulu	50tmk	(84kk)	1	velall	rah/vak	3	e
K82	Hki	37,5tmk	44kk	2	velall	kauppa	2	e
K83	Oulu	60tmk	44kk	ei	vakyht	maj/rav	2	e
K84	Hki	200tmk	(48kk)	6	velall	rah/vak	3	e
K85	Hki	16tmk	(144kk)	2	muu velk	kauppa	3	e
K86	HKi	15tmk	195kk	ei	muu velk	rak	2	e
K87	Hki	15tmk	85kk	ei	vakyht	kauppa	2	k
K88	Tre	50tmk	29kk	4	työvvo	palv	2	k

Nro	KäO	OPO	Toim.aika	Aik.k:t	Hakija	Toimiala	Hall.hlot	Rik.ilm.
K89	Esp	45tmk	(60kk)	2	velkoja	kauppa	3	e
K90	Hki	15tmk	(26kk)	ei	velall	kauppa	2	k
K91	Van	15tmk	44kk	1	muu velk	rak	1	k
K92	Tre	15tmk	(70kk)	3	vakyht	maj/rav	3	k
K93	Tre	15tmk	70kk	1	tel-kassa	rak	2	k
K94	Hki	15tmk	44kk	2	velall	palv	2	e
K95	Hki	15tmk	24kk	1	verottaja	rak	1	k
K96	Hki	115tmk	34kk	ei	velall	palv	2	k
K97	Hki	15tmk	74kk	ei	muu velk	palv	2	k
K98	Tku	15tmk	42kk	1	eos	rak	2	k
K99	Hki	15tmk	(60kk)	ei	velall	kauppa	2	e
K100	Tre	15tmk	52kk	1	velall	kauppa	2	k

Käytetyt lyhenteet ja merkkien sisältö

* = Konkurssissa ei ole tehty täysimittaista erityistarkastusta.

Nro = Konkurssin tunnistenumero.

KäO = Käräjäoikeus, jossa konkurssi on rauennut (Esp=Espoon käräjäoikeus, Hki=Helsingin käräjäoikeus, Oulu= Oulun käräjäoikeus, Tku=Turun käräjäoikeus, Tre=Tampereen käräjäoikeus, Van=Vantaan käräjäoikeus).

OPO = Osakepääoma konkurssihetkellä.

Toim.aika = Yhtiön toiminta-aika laskettuna sen perustamisesta konkurssiin, ilmoitettu suluissa kun yhtiön ilmoittama tai muutoin havaittu toiminta-aika on ollut lyhyempi, kuin yhtiön ikä laskettuna rekisteröinnistä konkurssiin asettamiseen.

Aik.k:t = Hallintohenkilöiden aikaisemmat konkurssit Asiakastietorekisterin mukaan.

Hakija = Konkurssiin hakija (verottaja, velall=velallinen, vakyht=vakuutusyhtiö, työvo=työvoimaviranomainen, selvmies=selvitysmies, tel-kassa=työeläkekassa, muu velk=muu velkoja esim. pankki tai velkojayritys).

Toimiala = Yrityksen pääasiallinen toimiala (palv=palvelut, rak=rakennusala, maj/rav=majoitus- ja ravitsemusala, kulj=kuljetusala, rah/vak=rahoitus- ja vakuutusala).

Hall.hlot = Yhtiön hallintohenkilöiden lukumäärä konkurssihetkellä (hallituksen jäsenet, varajäsenet, toimitusjohtaja).

Rik.ilm. = Konkurssissa tehdyt havainnot johtaneet rikosilmoitukseen (k=kyllä, e=ei).

eos = Tarkastusaineiston perusteella ei voida varmuudella sanoa.

LIITE 2. Yhteenvedo otoksen konkurssista, joissa on tehty rikosilmoitus

K1 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli harjoittanut rakennus- ja saneeraustoimintaa ja rakennusurakointia lähinnä vuosina 1989–92, jolloin toiminta oli yhtiön edustajan mukaan päättynyt. Myös rahaliikenne pankissa oli lakannut vuonna 1991. Vuonna 1995 toiminta oli aikeissa käynnistettyä uudelleen, mutta mikään ei viitanut toiminnan uudelleen käynnistymiseen. Konkurssiin yhtiö oli haettu 1997 verottajan toimesta. Yhtiön osakepääoma oli ollut 15 000 markkaa, josta oli kaupparekisterin mukaan maksettu ainoastaan puolet. Verovelkoja oli yli 300 000 markkaa vuona 1997. Kirjanpitoa ei saatu tarkastettavaksi. Kysyttäessä koko kirjanpitoaineiston pöytäkirjoineen kerrottiin kadonneen Nummelassa olevasta motellista, jonka huoneeseen kirjanpito oli unohtunut toimitusjohtajan ja työntekijöiden yövyttyä siellä työurakan aikana vuonna 1992. Rikosilmoituksen kirjanpitorikoksesta oli tehnyt verottaja. Yhtiön kirjanpitoa ei siten voitu tarkistaa ja erityistarkastus tehtiin lähinnä konkurssin pesäluettelon ja vähäisen yhtiöstä saadun aineiston sekä pankkitiedustelujen perusteella.

K3 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli harjoittanut lehtien myyntiä ja kustannustoimintaa. Liiketoiminta oli alkanut marraskuussa 1993, jolloin yhtiö oli hankittu nk. pöytälaatikkofurmana. Viimeiset liike-toimet oli tehty marraskuussa 1995. Toiminta-aika oli siten ollut noin kaksi vuotta. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markkaa. Konkurssin hakijana oli eläkevakuutusyhtiö. Yhtiön kirjanpitoa ei saatu juuri lainkaan tarkastettavaksi joitakin yksittäisiä tositteita ja erillistä tilitoimiston ylläpitämää palkkakirjanpitoa lukuun ottamatta. Tarkastuksessa havaittiin, ettei yhtiön kirjanpitoa ole missään vaiheessa pidetty aika- eikä asiajärjestyksessä. Ainoastaan palkkakirjanpito oli uskottu ulkopuolisen tehtäväksi. Poliisikuulusteluissa kirjanpitorikoksesta epäilty toimitusjohtaja oli kertonut, ettei hän kennyt suorittamaan kirjanpitoa itse eikä ”muistanut” huolehtia kirjanpitoaineiston toimittamisesta kirjanpito-toimistoon, jolle palkkakirjanpidon laatiminen oli uskottu. Toimitusjohtaja oli pyrkinyt itse laatimaan eräänlaista projektikohtaista kirjanpitoa. Erityistarkastus tehtiin pankkitiedustelujen, palkkakirjanpidon ja yhtiöstä kerätyn muun materiaalin avulla. Erityistarkastuksen mukaan kirjanpidon laatimatta jättäminen oli olennaisesti vaikeuttanut yhtiön rahavarojen, omaisuuden ja liiketapahtumien tarkastamista eikä yhtiön toiminnasta ja taloudellisesta asemasta ole voinut saada luotettavaa kuvaa. Yhtiö oli myös laiminlyönyt ALV ilmoituksen antamisen lähes täysin, mutta viitteitä muusta rikollisesta toiminnasta ei havaittu. Yhtiön aiempi hallituksen jäsenenä ja konkurssihetkellä toimitusjohtajana työskennellyt A vastasi käytännössä yksin yhtiön asioiden hoidosta. Kirjanpitorikoksesta epäiltynä ovat kuitenkin myös kolme aiempaa hallituksen jäsentä, joista yksi oli toiminut toimitusjohtajana noin neljän viikon ajan. Yhtiön osakkeenomistajat olivat luopuneet hallintoasemistaan taloudellisten vaikeuksien alettua ja jääneet yhtiöön työntekijöiksi.

K5 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli harjoittanut jätteiden keruuta, varastointia ja kauppaa ympäristöluvan nojalla. Se oli perustettu 4/1992. Osakepääoma oli aluksi 100 000 ja korotuksen 10/1992 jälkeen 240 000 markkaa. Yhtiö oli asetettu selvitystilaan 7/1997 ja haettu konkurssiin 8/1997 suurimman velkojan hakemuksesta. Yhtiöllä oli huomattavan suuri läheisten ja läheisyhtiöiden joukko. Yhtiöllä oli runsaasti nk. läheisyhtiöitä. Yhtiötä tarkastettaessa todettiin, että kirjanpidossa oli huomattavia puutteita. Kirjanpitorikoksesta epäiltiin hallituksen puheenjohtajaa ja toimitusjohtajaa, hallituksen jäsentä sekä perustajaosakasta, joka oli

käyttänyt tosiasiallista päätösvaltaa yhtiössä omistuksensa ja emoyhtiön kautta. Muun muassa osa myyntilaskuista puuttui kokonaan ja mahdollisesti osa tehdyistä myyntilaskuista on kirjaamatta kirjanpitoon (verotarkastuksessa pystyttiin erottelemaan ainakin neljä tällaista myyntilaskua). Puuttuvat tositteet koskivat pääosin yhtiön ja sen läheisyhtiöiden välisiä liiketoimia. Yhtiöstä oli esimerkiksi myyty koko jätteenkäsittelyliiketoiminta läheisyhtiölle. Mitään selvitystä kauppahinnasta tai kauppakirjasta ei ollut tarkastettavassa materiaalissa. Toisaalta läheisten velkoja oli kuitattu yhtiön varoista. Tase-erittelyt, tilinpäätösten liitetiedot ja tositteet puuttuivat pääosin ajalta 1/1995–10/1996. Erityistarkastuskertomuksen mukaan yhtiö oli vuodesta 1996 alkaen maksukyvytön. Erityistarkastuksessa todettiin, että puutteet kirjanpidossa estävät kaikkien tapahtumien luotettavan selvittämisen ja vaikeuttavat oikean ja riittävän kuvan saamisen yhtiön taloudellisesta tilanteesta.

K7 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiön kaupparekisteriin merkittynä toimialana oli monitoimiala, mutta käytännössä yhtiö harjoitti lähinnä kahvilatuotteiden myyntiä. Yhtiö oli perustettu 7/1995. Sen osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiö asetettiin konkurssiin 7/1997 Uudenmaan työvoimapiirin toimiston hakemuksesta. Yhtiön pääosakkaina ja hallituksen jäseninä olivat puoliset A ja B, joista A oli hallituksen ainoa varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja. Yhtiön kirjanpitoa ei ollut tarkastuksessa saatujen tietojen perusteella pidetty yhtiön toiminta-aikana, lukuun ottamatta kahta ensimmäistä toimintakuukautta. Kirjanpito oli uskottu ulkopuoliselle toisella paikkakunnalla asuneelle henkilölle, jolla ei ollut koulutusta tai kokemusta kirjanpidon pitämisestä. Toimeksiantosopimus oli kirjanpitäjän kertoman perusteella käsittänyt ainoastaan tositteiden mapittamisen. Varsinaisesta kirjanpidon laatimisesta ei ollut sovittu. Ilmeisesti varojen puutteen vuoksi kirjanpito oli kokonaan tekemättä. Tositteissa havaittiin epäselvyyksiä; osa oli numeroitu, mutta numeroinnissa oli päällekkäisyyttä ja tositeaineisto oli puutteellinen. Yhtiöstä oli myyty omaisuutta, joka ei käynyt ilmi tarkastettavasta materiaalista. Lisäksi rahaliikenne yhtiön ja sen intressiyhtiön välillä oli dokumentoitu puutteellisesti. Ensimmäisten kuukausien jälkeen yhtiön käteiskassan saldo oli ollut lähes 300 000 markkaa. Yhtiö ei ollut tilittänyt verovirastolle arvonnäköveroja eikä ennakonpidätyksiä koko toiminta-aikana. Erityistarkastushavaintojen perusteella puutteet yhtiön kirjanpidossa olivat olennaisesti vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiön taloudellisesta tilanteesta. Yhtiön hallituksen ainoaa varsinaista jäsentä ja toimitusjohtajaa epäillään kirjanpitorikoksesta.

K 9 kirjanpitorikos, kavallus, rekisterimerkintärikos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli perustettu 12/1993 ja toiminta lakkasi omistajan ilmoituksen mukaan 12/1996. Yhtiö harjoitti ravintolatoimintaa. Koko osakepääoma on merkitty A:lle joka oli ollut koko toiminnan ajan yhtiön hallituksen varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja. A oli todennäköisesti bulvaani. Tosiasiallisesti yhtiön asioista vastasi A:n sijaan B joka oli ollut tosiasiallinen omistaja ja määräysvallan käyttäjä. Yhtiön varajäseneksi oli merkitty A:n veli-puoli, joka kielsi antaneensa suostumustaan yhtiön hallintohenkilöksi ryhtymiseen. A ja B olivat yhdessä vannoneet yhtiön pesäluettelon oikeaksi. Yhtiön pankkitilin käyttöoikeus oli annettu B:lle ja tämän puolisolalle, joka oli työskennellyt yhtiössä. Yhtiön kirjanpitoa ei löytynyt konkurssin yhteydessä. B ilmoitti antaneensa kirjanpitomateriaalin (muutama pahvilaatikko ja avaimet) C:lle yrityskaupan yhteydessä. C ei tiennyt kirjanpidosta mitään. Kirjanpitoa ei siis saatu lainkaan tarkastettavaksi. Kotietsinnässä B:lta oli takavarikoitu sekalaista kirjallista materiaalia ja tietokone tuotteita (tosite- ja toimintamateriaalia). Kirjanpitoa oli aineiston perusteella yritetty laatia mm. tietokoneohjelman avulla, mutta varsinaista kirjanpitoaineistoa ei ollut.

Alkoholiostojen perusteella oli kuitenkin havaittavissa merkittävää liiketoimintaa. A

myi 1.1.1997 yhtiön osakekannan D:lle 1000 markalla. Myyntiehdossa D otti vastataksseen yhtiön veloista Y:lle ja tämän puolisolle. Poliisikuulusteluissa D ilmoitti saaneensa vain 100 mk ja Gambina-pullon palkkioksi. D ei tiennyt yhtiön asioista mitään. Kauppa-kirja oli allekirjoitettu autossa Z:n olleessa oman kertomuksen mukaan vahvassa humala-tilassa. Yhtiön tilille oli tullut varoja vuoden 1997 lopussa (saldo 31.12.1997 oli 78 638,94). Rahat olivat tulleet paljousalennuksista panimolta. Y:n tietokoneelta löytyi 14.2.1997 päivätty merkintä ”marssijärjestyksestä” rahojen käytön suhteen. Konkurssiin asetetun yhtiön pankkitililtä oli nostettu kaksi päivää konkurssin asettamisen jälkeen yhteensä 78 000 markkaa. Nostot oli tehty viitenä 2 000 markan automaattinostona ja lisäksi samana päivänä oli kahdella pankkisiirrolla osakkaan kumppanin tilille siirretty 68 600 mk. Ra-hat nostaneiden osakkaiden antaman selvityksen mukaan nostot oli tehty omien palkka ja/tai lainsaatavien lyhennyksiin. Tiliotteen mukaan varat olivat olleet palkkoja puoli vuotta konkurssia edeltäneeltä ajalta. Pesäluetteloa vannottaessa 16.9.1997 B oli myöntä-nyt nostaneensa pankkitililtä kyseiset varat. Nostot ja tilisiirrot oli kuitenkin kiistetty poliisikuulustelussa. Pesäluetteloon ei ollut merkitty lainkaan palkkasaatavaa, eikä niiden peruste ilmennyt tarkastettavasta aineistosta. Palkkasaatavat menivät ilmeisesti yhti-ön ulkopuoliselta otetun hämäläläin maksamiseen. Myös muita epäselviin lainoihin viittaavia havaintoja tehtiin. Yhtiötä ei ollut merkitty arvonlisäverorekisteriin ja verotus oli tehty arvioimalla, koska tarvittavia tietoja ei ollut annettu. Tutkintapyyntöön mukaan vastuuhenkilöt olivat kirjanpidon hävittämällä ja kätkemällä saaneet aikaan tilanteen, jossa konkurssi on rauennut varojen puutteesta ilman, että konkurssia edeltäviä toimia on voitu selvittää.

K10 kirjanpitorikos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli harjoittanut pääasiassa kattopellitystyötä 5/1994–8/1997 välisenä aikana. Lyhy-estä toiminta-ajasta huolimatta, yhtiön toimitusjohtaja oli vaihtunut kolme kertaa. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markkaa ja osakkaita neljä henkilöä. Yhtiön kirjanpito oli laatimatta 8 kuukauden ajalta ennen konkurssia (1/1997–8/1997). Käytännössä yhtiön toiminta oli lakannut 6/1997. Kuitenkin tositaiteeseen ja pankkitiedusteluihin perustu-vien erityistarkastushavaintojen mukaan yhtiön laskutus aikana, jolloin kirjanpitoa ei ol-lut pidetty, oli ollut yli 600 000 markkaa. Laskujen numeroinnissa oli selviä ja systemaati-sia virheitä ja useita laskuja puuttui kokonaan kirjanpitoaineistosta. Huomattava osa yhtiön rahavaroista todettiin olevan käteisenä, erillistä kassakirjanpitoa ei kuitenkaan ol-lut. Lisäksi tarkastuksessa havaittiin kirjanpitoon merkittyjen kassavarojen olevan epäluo-tettavia ja vaihto-omaisuuden arvostukseen liittyviä epävarmuustekijöitä. Ennen konkurssia oli maksettu läheisille ja muille tahoille huomattavia summia, joita ei kaikkialta osin ollut kohdistettu kirjanpitoaineistossa laskuihin. Kirjanpidon 12/1996 ja pesäluettelon 8/1997 vertailu osoittaa mm., että viimeksi kuluneen puolen vuoden aikana yhtiön vaihto-omai-suus 200 000 markkaa oli huvennut ja siitä oli jäljellä neljäsosa (56 000) konkurssihet-kellä. Velat olivat kuitenkin kasvaneet samana aikana 130 000 markasta 407 000 mark-kaan, joten omaisuuden luovutuksilla ei ollut juurikaan vähennetty yhtiön velkoja. Yhtiön toimitusjohtaja ja hallituksen puheenjohtaja on tuomittu lainvoimaisella tuomiolla kirjanpitorikoksesta 1v 60 päivän ehdolliseen vankeustuomioon.

K11 kirjanpitorikos, verorikkomus, veropetos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli toiminut noin vuoden ajan (5/1995–6/1996). Toimialana oli ollut ravintola-toiminta. Osakepääoma oli 15 000 markkaa ja omistajuus oli jakautunut kahdelle taholle. Liiketoiminta oli päättynyt 6/1996 ja se oli asetettu konkurssiin 8/1997 velkojan hake-muksesta. Yhtiön kirjanpito oli laadittu toiminta-ajalta, mutta 6/1996 alkaen se oli lai-minlyöty. Huomattava osuus yhtiön rahavaroja oli ollut käteisenä, erillistä kassakirjanpitoa ei kuitenkaan ollut laadittu. Yhtiö ei ollut maksanut lainkaan veroja toiminta-aikanaan.

Kuitenkin pääkirjalistausten ja verojäämien vertaileminen keskenään paljasti, ettei verojen tilittämättä jättäminen ollut johtunut maksukyvyttömyydestä. Yhtiö ei tarkastushavaintojen perusteella ollut maksukyvytön laiminlyöntien hetkellä, koska yhtiö oli myynyt omaisuutta 16.9.1996 150 000 markan arvoista ja näillä rahoilla olisi voitu maksaa verot ja maksut. Tositeaineistossa todettiin, että yhtiö oli maksanut palkkaa X:lle yhteensä 204 500 markkaa. X oli vielä nostonut palkkana n. 130 000 markkaa ja maksanut vuokria sekä käyttänyt kirjanpidosta ilmenemättömiin maksuihin 130 000 markkaa. Palkkoista ei löytynyt asianmukaisia tositteita tarkastettavasta aineistosta. Yhtiön kauppakisteriin merkitsemätön, tosiasiallinen toimitusjohtaja on tuomittu kirjanpitorikoksesta ja kirjanpitorikkomuksesta. Tämän katsottiin tosiasiallisena toimitusjohtajan ja yhtiön operatiivisena liiketoiminnasta vastanneena henkilönä ja tällöin myös kirjanpidosta vastuussa olevana tahona tahallaan laiminlyönyt osakeyhtiön liiketapahtumien kirjaamisen ja tilinpäätöksen laatimisen ja siten olennaisesti vaikeuttanut oikean ja riittävän kuvan saamisen yhtiön toiminnan taloudellisesta tuloksesta ja asemasta.

K13 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö harjoitti lähinnä ravintolatoimintaa. Se oli perustettu 4/1993. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Kirjanpitositteet, päivä- ja pääkirjat puuttuivat kokonaan ajalta 4/1993-6/1997. Yhtiön kirjanpidon laatiminen on kokonaan laiminlyöty ja yhtiön tositemateriaali mahdollisesti hävitetty. Kirjanpidon puuttumisen johdosta poikkeuksellisia tai epätavallisia liiketoimia ei voitu tarkastuksessa todeta. Pankkitiedustelujen perusteella saatettiin havaita, että liiketoiminta oli ollut melko enimmillään noin 60-70 000 markkaa kuukaudessa. Pankkitilille panot olivat muodostuneet pääosin myyntitulojen tilityksistä. Tilille tulleet varat oli käytetty käteisenä tehtyihin tiliveloituksiin. Kirjanpidon puuttuessa ei tarkastuksessa voitu selvittää, oliko varat käytetty yhtiön liiketoimintaan. Yhtiöllä ei ollut lainkaan kauppakisteriin merkittyä toimitusjohtajaa. Yhtiön hallituksen jäsenet on tuomittu kirjanpitorikoksesta. Toinen päätekijöistä sai syyksi lukevan syytteen mutta hänen jätettiin tuomitsematta rangaistukseen.

K14 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö harjoitti rakennustarvikkeiden myynti- ja grillikioskitoimintaa sekä elintarvikkeiden myyntiä ja valmistusta ainakin ajalla 10/1993-syysy 1996. Konkurssiin yhtiö oli asetettu syyskuussa 1997. Osakepääoma oli 15 000 markkaa, josta konkurssiin mennessä oli maksettu puolet. Yhtiön kannattavuus oli parantunut koko ajan toiminnan kestäessä. Tilikauden tulos viimeisessä "välitilinpäätöksessä" oli yli 95 000 markkaa. Välitilinpäätöksen jälkeen 1.6.1996 alkaen kirjauksia ei ollut tehty enää lainkaan konkurssiin asti. Myyntisaamisten ja ostovelkojen kirjaaminen kuukausittain oli laiminlyöty 1.8.1995 alkaneesta tilikaudesta lukien. Yhtiön kirjanpito oli uskottu tilitoimistolle. Tarkastettavaan aineistoon ei myöskään sisällynyt kassakirjanpitoa. Hallituksen jäsen oli mm. kirjannut kertamaksulla 8/1995 63 000 markan arvosta kilometrikorvauksia yhtiöstä itselleen. Kuitenkaan ajoista ei ollut kirjanpidossa riittävää selvitystä (ajopäiväkirjaa tms.) Yhtiö oli nostohetkellä taloudellisessa kriisitilassa. Erityistarkastuksessa todettiin, että kirjanpidon puutteet johtivat siihen, ettei yhtiön tarkastuksessa voitu varmistua siitä, oliko yhtiön käteisvaroja siirtynyt perusteettomasti esimerkiksi läheisten käyttöön tai oliko yhtiön lukuun hankituista vaihto-omaisuudesta saatu käypä hinta yhtiön toiminnan päättyessä. Mahdollisten käteiskassavarojen ja vaihto-omaisuuden määrästä ei siten konkurssiin alkaessa voitu varmistua.

K15 velallisen epärehellisyys, veropetos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli perustettu 11/1989 ja se asetettiin omasta hakemuksestaan konkurssiin 9/1997. Yhtiön toimialana oli ajoratamaalaustöiden tekeminen ja osakepääomana 15 000 mark-

kaa. Toiminta oli ollut lähes koko toiminta-ajan kannattavaa, eikä pysyviä maksuvaikeuksia ollut. Kirjanpito oli hoidettu toiminnan päättymiseen saakka. Viimeksi alkaneelta tilikaudelta kirjanpitoa ei ollut pidetty. Kuitenkin osakkaan ja yhtiön väliset saatavat ja velat oli yhdistetty samalle tilille siten, että osakkaan ja yhtiön välisen rahaliikenteen selvittäminen oli käytännössä mahdotonta. Rahanostojen ja niistä kirjoitettujen kuittien välinen epäsuhta oli kuitenkin vähäinen. Maksukyvyyttömyys oli aiheutunut varsinaisen toiminnan loppuessa 3/1997 sekä 3/1997 tapahtuneiden tililtäottojen seurauksena (kaikkiaan nostot 380 000 markkaa). Maaliskuussa 1997 nostettiin yhtiön kahdelta tililtä lähes kaikki niillä olleet varat. Varojen käytöstä ei löytynyt selvitystä. Nostetut rahat oli saatu pääasiassa KERA Oy:ltä. Osin varat oli saatu käyttöomaisuuteen kuuluneiden ajoneuvojen kaupasta. Yhtiö tuli maksukyvyyttömäksi ja ylivelkaiseksi ja ajautui konkurssiin heti varojen noston jälkeen. Kirjanpitoon oli kirjattu osakaslaina "väärän merkkisenä", joten siitä oli syntynyt saamissuhde yhtiöstä A:lle eikä päinvastoin, kuten olisi tullut olla. Pesäluettelossa A ei esiinny velkojana. Yhtiön käyttöomaisuuteen kuulunut auto oli hankittu 70 000 markalla. Autoa ei kirjanpidon mukaan ollut myyty. Yhtiöstä saadun selvityksen perusteella auto kuitenkin oli myyty. Erityistarkastushavaintojen perusteella saatettiin päätellä, että A:n yhtiölle "lainaamat" 45 000 markkaa olisivat olleet suoritus autokaupasta. Auton arvon pikainen lasku lyhyessä ajassa 70 000 markasta 45 000 markkaan jäi vaille selvitystä. Kirjanpidon ja pesäluettelon vertailussa saatettiin todeta, että pesäluetteloon merkityn käyttöomaisuuden arvo oli huomattavasti (vain noin 5–10% kirjanpitoarvosta) kirjanpitoarvoa alempi. Rikostutkinnan ohessa yhtiöstä paljastui myös kuittikauppaa. Yhtiön osakas oli hankkinut toiselta yhtiöltä kuitteja, joilla hän oli nostonut itselleen varoja omasta yhtiöstään.

K17 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Rakennusalalla toiminut velkainen yritys myyty vastuineen ja velkoineen tuhannella markalla C:lle vuonna 1996. Osakkaat tiesivät veloista A ja B olivat myyneet velkaisen yrityksen velkoineen ja vastuineen ilmeisenä tarkoituksena hävittää kirjanpito ja peittää muut rikokset. C ei muista ostaneensa yhtiötä eikä hän tiedä kirjanpidon katoamisesta mitään. Vaikeasti alcoholisoituneen C:n kotona oli tehty ulosmittaus. C epäili kirjanpidon kadonneen ulosmittauksen yhteydessä. Ulosottomies ei kuitenkaan ollut havainnut mitään kirjanpitoon viittaavaa.

K18 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli perustettu 8/1992 ja sen toimialana oli huvilaitteiden vuokraus ja panimolaitteiden myynti. Yhtiö oli asetettu konkurssiin 10/1997 verottajan hakemuksesta. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiön omistajana sen toiminnan aikana oli toiminut A, joka oli veljensä kanssa harjoittanut vastaavaa liiketoimintaa aiemminkin kahdessa konkurssiin päätyneessä yrityksessä. Yhtiöllä oli runsaasti intressiyhtiöitä. Yhtiön toiminnan käytännössä jo päätettyä 7/1996 yhtiön omistajaksi ja hallituksen jäseneksi nimettiin Kreikan kansalainen B. Yhtiön kirjanpitoa ei saatu lainkaan tarkastettavaksi, sillä kirjanpito oli kadonnut kokonaan tositteita myöten. Tarkastus perustui lähinnä pankista saatuihin tietoihin. Yhtiön ennakonpidätys, SOTU ja ALV velka oli kasvanut säännöllisesti yli 700 000 markkaan. Verotus perustui arvioon, koskei yhtiö ole antanut tarvittavia tietoja verotuksen toteuttamiseksi. Kirjanpidon puutteet estivät muiden havaintojen tekemisen yhtiöstä.

K19 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli perustettu 10/1977 ja se asetettiin konkurssiin eläkevakuutusyhtiön hakemuksesta 8/1997. Vuosina 1984–1994 toimintaa ei ollut käytännössä ollut lainkaan. A oli yhtiön käytännössä ainoana vastuuhenkilönä laiminlyönyt kokonaan yhtiön päivä- ja pääkirjan

pitämisen sekä tilinpäätösten laatimisen 1/1995–8/1997 välisenä aikana. Yhtiön kaupparekisteriin merkittynä toimialana oli tekstiili- ja nahkatuotteiden valmistus ja myynti. Tositemateriaalin perusteella saatettiin havaita, että yhtiön toiminta vuosina 1995–1997 oli ollut lähinnä toimialan ulkopuolista toimintaa eli huonetilojen vuokrausta. Poliisikuulusteluissa A ilmoitti toimialaksi markkinakonsultoinnin. Poliisikuulustelussa A oli vedonnut osaamattomuuteen kirjanpidon laiminlyönnin syytä. Yhtiön varainkäytössä oli pankkitiliotteiden ja muun tositeaineiston perusteella havaittavissa joitakin epäselvyyksiä. Yhtiön pankkitililtä oli mm. maksettu Sveitsiin yli 20 000 markan lasku rannekellojen maahantuonnista. Kirjanpidosta ei vastaavaa ostolaskutositetta löytynyt eikä kellojen myyntiä voitu havaita materiaalista. A:n kertoman mukaan kellot oli varastettu niiden ollessa näytteillä Helsingissä. Yhtiöstä oli myös annettu lukuisia pieniä lainoja, joiden käytöstä ja takaisinmaksusta ei tositeateriaalin perusteella saatu selvyyttä. Yhtiön pankkitilille oli tehty 2/1996 poikkeuksellisen suuri pano. Raha oli käytetty seuraavana päivänä. Tarkastettavasta materiaalista kuitenkin puuttui juuri tämä tiliote, joten rahan käyttökohde ei ole selvinnyt. Rahankäytön erittely hankalaa omistajan yksityistilin ja konkurssiyhtiön tilin välillä. Ilmeisesti omistajan yksityistili ja yhtiön tili oli ainakin osittain sama. Eriytistarkastuksessa todettiin, että kirjanpidon tekemättömyys oli olennaisesti vaikeuttanut yhtiön toiminnan ja taloudellisen tilan selvittämistä.

K25 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö X (ajalla 11/1992–6/1995 toiminimenä oli Y) oli toiminut ajalla 6/1989–6/1997 (eriytistarkastus kohdistui lähinnä vuosiin 1994–1997) toimialanaan lähinnä autopaikkojen vuokraus sekä auto-leasing toiminta. Yhtiön osakepääoma oli perustettaessa ollut 15 000 markkaa ja 6/1994 jälkeen 750 000 markkaa. Kaikki yhtiön osakkeet oli merkitty toiminnasta käytännössä lähes täysin vastanneen A:n läheisen B:n nimiin. Kaupparekisterin mukaan yhtiön hallituksen varsinainen jäsen oli A (myös toimitusjohtaja) ja varajäsen C. A oli yrittäjänä läpikäynyt kolme aiempaa konkurssia, joista kaksi oli rauennut varojen puutteessa. Konkurssiin hakijana oli verottaja. Yhtiön todettiin tulleen maksukyvyttömäksi vuonna 1995. Yhtiössä oli suoritettu myös kaksi verotarkastusta (5/1995 sekä 10/1997). Verotarkastuksen 5/1995 seurauksena A:lle oli määrätty ehdollinen vankeusrangaistus sekä vakuustakavarikko. Yhtiön kirjanpidossa havaittiin joitakin puutteita ja virheitä. Muun muassa perustetun uuden yhtiön Z tilintarkastuksessa oli havaittu olennainen virhe. Yhtiölle X kuuluneita vuokratuloja oli ”epähuomiossa” ohjattu yhtiön Z pankkitilille noin 300 000 markan edestä. Yhtiön kirjanpidosta saatettiin havaita, että toimitusjohtajan yksityismenoja oli ilmeisesti maksettu yhtiön varoista, mutta riittäviä kirjauksia ei ollut tehty kirjanpitoon ja näin ollen yhtiön kirjanpitoa voitiin tarkastushavaintojen perusteella pitää epäluotettavina. Uudenmaan veroviraston havaintojen perusteella on myös syytä epäillä, että yhtiön X kirjanpitoon oli jätetty kirjaamatta huomattava määrä yhtiön käteismyyntiä ja muita tuloja ja toisaalta yhtiön kirjanpidosta puuttui arvonlisäverotuksen kannalta tarpeellisia leasing- ja vuokrasopimuksia. Yhtiön verotettavaa tuloa oli rasiutettu aiheettomilla kulukirjauksilla yli 200 000 markan arvosta ja kirjaamatta jääneillä vuokratuloilla.

Jälkimmäisen verotarkastuksen perusteella oli havaittu mm. että yhtiön käyttö- ja vaihto-omaisuutta oli alettu 1995 myydä perustetulle uudelle yhtiölle Z, joka oli vähitellen kasvattanut liiketoimintaansa. Vastaavasti tarkasteltavana olleen yhtiön X liiketoiminta oli jatkuvasti pienentynyt ja kalusto-omaisuuden myynnin jälkeen 2/1996 se oli käsittänyt ainoastaan vuokratulojen kerryttämisen. Yhtiön omistuksessa olleet asunto-osakkeet oli myyty uudelle yhtiölle Z ilmeisesti alihintaan (arviokirjan ja myyntihinnan välinen epäsuhta). Myös yhtiön X autovarasto oli myyty kahteen otteeseen uudelle yhtiölle Z huomattavasti autojen kirjanpitoarvoa halvemmalla hinnalla. Osaa tositeista havaituista autoista ei ollut lainkaan merkitty varastokirjanpitoon. (Jotkut autoista oli myyty takaisin yhtiöstä Z yhtiöön X pakkohuutokaupassa tapahtuvaa myyntiä varten).

Yhtiön toimistona ollut huoneisto oli ollut myös toimitusjohtajan asuinhuoneisto, josta yhtiö oli maksanut vuokran kokonaisuudessaan tilikausina 1993–1994 sekä 1995–1996. Yhtiö X oli myynyt osakkeita Z:lle huomattavasti käypää hintaa alemmasta arvosta. Toimitusjohtajalle oli maksettu yhtiöstä huomattavan suuria kokouspalkkioita (100 000 markkaa/vuosi tai 9 000 markkaa/kokous) maksukyvyttömyysaikana. Yhtiöstä oli varsinaisen yhtiökokouksen päätöksellä maksettu osinkoa ainoalle osakkeenomistajalle toimintakertomuksessa esitetyn vastaisesti. Osinkojen jakohetkellä yhtiön oma pääoma oli negatiivinen. Lisäksi yhtiön verotuksesta saatettiin tehdä seuraavanalaisia havaintoja: Yhtiö oli sisällyttänyt vähennettäviin veroihin verottomista ostoista lasketun laskennallisen veron määriä. Vähennettävän veron määrästä ei kuitenkaan ollut mainintaa kauppakirjoissa. Lisäksi yhtiöstä oli myyty auto, jonka verottomasta kauppahinnasta oli tehty lvv-vähennys. Auto oli vaihdettu toiseen autoon ja ostosta oli maksettu välirahaa noin 200 000 markkaa. Auton myyntiä ei kuitenkaan ollut merkitty kirjanpitoon lainkaan. Yhtiö oli myös myynyt loppuvarastoaan uudelle yhtiölle Z kesäkuusta 1995 alkaen. Myynnistä ei ollut tilitetty arvonalisäveroa, vaikka vastaavat ajoneuvojen ostot oli käsitelty vähennyskelpoisina ostopahutamina aikoinaan. Yhtiö oli maksanut toimitusjohtajalleen henkivakuutusmaksuja. Säästösummaa vastaan oli nostettu lainaa 6/1996. A:lle ja B:lle oli maksettu velkoja yhtiöstä vuosina 1996 ja 1997 yhteensä noin 200 000 markalla. Annetuista lainoista oli tehty tositteet yhtiön kirjanpitoon. Tosiasiallisesta varainsiirroista A:lta ja B:ltä yhtiölle ei voitu varmistua. Verotustietojen perusteella kyseisiä lainoja ei A:n ja B:n varallisuusolot huomioon ottaen olisi ollut mahdollista maksaa.

K27 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli myynyt ohjelmalveluita ja ravintolalaitteita ravintoloille 1/1994–4/1995 välisenä aikana. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiön hallituksessa oli kaksi varsinaista jäsentä. Toimitusjohtajaa ei yhtiöllä ollut lainkaan. Yhtiö ei ollut pitänyt liike-toiminnastaan kirjanpitolaian edellyttämää kirjanpitoa. Yhtiön toiminnasta käytännössä yksin vastannut A oli tuomittu käräjäoikeudessa ehdolliseen vankeusrangaistukseen kirjanpitorikoksesta. Kirjanpitoon kuuluvaa tositaaineistoa oli ollut käytettävissä verotarkastuksessa 1996, mutta postitse palautettua aineistoa ei ollut lunastettu postista määräjän kuluessa ja siksi se oli hävitetty postin toimesta. Tarkastus perustui lähinnä pankkitiedusteluihin sekä vuoden 1996 verotarkastushavaintoihin. Muina tarkastushavaintoina saatettiin huomata, että yhtiöön oli hankittu sen toiminnan aikana äänilevyjä 30 000 markan arvosta vuosittain. Näistä ei kuitenkaan ollut mainintaa pesäluettelossa. Kysyttäessä yrittäjä oli ilmoittanut niiden olevan arvottomia. Yhtiön hallituksen varsinainen jäsen oli myös nostonut 1/1994–37/1995 välisenä aikana yhtiöstä varoja omaan käyttöönsä yhteensä 546 516 markalla. Nostoista ei ollut tehty ennakonpidätystä. Nostoja voitaisiin verottajan havaintojen perusteella tarkastella joko peiteltynä osingonjakona tai nostettuna lainana, nostoja ei kuitenkaan ollut merkitty saamisena pesäluetteloon.

K28 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli harjoittanut äänitteiden vähittäiskauppaa ja postimyyntiä ajalla 4/1994–9/1997. Yhtiö haettiin konkurssiin velkojan hakemuksesta. Yhtiön hallitukseen kuului koko sen toiminta-ajan yksi varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja sekä yksi varajäsen. Yhtiö oli tarkastushavaintojen perusteella tullut maksukyvyttömäksi 1996 alkusyksyllä ja oma pääoma oli menetetty moninkertaisesti vuoden 1995 tilinpäätöshetkellä. Kirjanpitoa oli hoi-
 tanut ulkopuolinen tilitoimisto 6/1996 saakka. Heinäkuun 1996 jälkeiseltä ajalta sekä päivä- että pääkirjanpito oli laiminlyöty. Myös tilinpäätösten laatiminen viimeiseltä tilikaudelta 1995–1996 oli jäänyt tekemättä. Ajalta 1/1997–9/1997 tositemateriaalia ei saatu tarkastettavaksi, sen sijaan 7/1996–1/1997 5 mapillista kirjanpitomateriaalia saatiin tarkastettavaksi. Kirjanpidossa havaittiin myös lukuisia muita virheellisyyksiä. Käteiskassan

ja myyntisaamistilin saldot olivat olleet vuonna 1995 negatiivisia, virallisia allekirjoitettuja tilinpäätöksiä ei löytynyt kaikilta tilikausilta. Yhtiön pankkitililtä oli tehty 8/1996–1/1997 huomattavia käteisnostoja (yhteensä noin 83 000 markan arvosta) ja pankkisiirtoja yhtiöltä toimitusjohtajan henkilökohtaiselle tilille. Tiliotteista ei käynyt ilmi mihin menoihin kyseiset nostot/tilisiirrot liittyivät. Ajalta 1/1997–9/1997 nostoja ei voitu tarkastella puuttuvien tosittien takia. Tarkastushavaintojen perusteella kirjanpito ei anna riittävää ja luotettavaa kuvaa yhtiön myynneistä ja käteisrahatilanteesta.

K29 verorikkomus, kirjanpitorikos, osakeyhtiörikos, velallisen petos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli harjoittanut siivoustoimintaa 8/1992–9/1997 välisenä aikana. Liikevaihto oli liikkunut 278 000–846 000 markan välillä. Yhtiö oli ollut maksukyvytön vuoden 1994 loppukesästä lähtien ja oma pääoma oli menetetty moninkertaisesti tilikauden 1995 loppuun mennessä. Yhtiö haki itse itsensä konkurssiin. Yhtiön hallintohenkilöitä olivat A (toimitusjohtaja 8.10.1992 alkaen, hallituksen varsinainen jäsen), B (hallituksen varsinainen jäsen ja puheenjohtaja) sekä varajäsenen C. A, joka oli ollut mukana kahdessa aiemmassa konkurssissa, oli käytännössä toiminut yhtiön hallinnossa lähes täysin yksin B:n ollessa sivummalla. C ei osallistunut yhtiön toimintaan lainkaan. Yhtiön tarkastuksessa tehtiin havaintoja useista lainvastaisista menettelyistä. Veroja oli esimerkiksi jätetty tilittämättä, vaikka muita kuluja maksettu (ei ole ollut maksukyvytön). Ulosmaksettavien erien välillä oli siten tehty tietoista valintaa. Verottajan oli keskusteltu maksamattomien verojen maksusuunnitelmasta, mutta suunnitelmaa ei ollut noudatettu. Poliisikuulustelussa toimitusjohtaja ilmoitti verojen maksujen laiminlyönnin syyksi taloudelliset vaikeudet ja palvelujen arvonlisäverollisen hinnan korkeuden, joka johti asiakaskatoon. Yhtiön juoksevat kulut oli maksettu, jotta toimintaa voitaisiin jatkaa. Siksi palkat, siivousaineet ja kalusto oli maksettu normaalisti. A oli ollut tietoinen verottajan kanssa tehdystä maksusuunnitelmasta, koska oli itse laatinut sen.

Maksusuunnitelman ehdoissa olevasta konkurssiuhasta ja tappiollisesta tilikaudesta huolimatta oli varsinaisessa yhtiökokouksessa päätetty jakaa 31.12.1996 päättyneeltä tilikaudelta osinkoa yhteensä 120 000 mk. Tilintarkastaja oli vastustanut jakoa ja vaatinut maksamaan rahat takaisin.

Konkurssiyhtiöstä oli myös nostettu lainvastaisia osakaslainoja. Yhtiön kassassa olleet varat 266 000 oli vain joitakin kuukausia (tarkista konkurssiin menoaika) siirretty toimitusjohtajalle sekä hallituksen puheenjohtajalle. Yhtiön kassasta oli erityistarkastushavaintojen perusteella maksettu hallituksen puheenjohtajalle sekä toimitusjohtajalle yhdellä kertaa palkkaa 7/1997 132 000 markkaa kummallekin. Poliisikuulustelussa he ilmoittivat, että kyseessä oli kirjaus, jolla jo otetut varat saatiin jälkikäteen merkittyä kirjanpitoon eikä kumpikaan ollut saanut 132 000 markkaa rahana. Toiminnan aikana molemmat olivat nostaneet tililtä rahoja myös henkilökohtaiseen käyttöön. Osakaslainoilla ei vaikutusta yhtiön taloudelliseen tilanteeseen. Osinkoa yhtiöstä ei ollut maksettu, vaan ne oli kuitattu henkilököhtaisten lainojen lyhennykseksi.

Poliisikuulustelussa A ja B ilmoittivat osakaslainakirjausten olleen tapa merkitä jälkikäteen yhtiön varoista tehdyt yksityisnostot. Sekä A että B olivat ottaneet rahaa yhtiön kassavaroista myös omiin menoihinsa. Palkkaa ei ollut maksettu kummallekaan. Syntynyt vajeus oli kirjattu osakaslainaksi sekä osingonjakoiksi. Sekä osakaslaina että osingonjako ko. tilanteessa olisi ollut osakeyhtiölain vastainen. A ja B ilmoittivat, etteivät olleet pystyneet lyhentämään lainoja yhtiöstä omien taloudellisten vaikeuksiensa takia.

Lainvastaiset osakaslainat oli kuitattu siirtämällä yhtiön nimiin koneita ja kalustoa. Koneista ja kalustoista näin maksettu hinta oli ilmeisen suuri omaisuuden arvoon nähden. Kalusto oli ollut A:lle aiemmista yhtiöistä jäänyttä omaisuutta. Koneiden ja kaluston ostoista ei ollut tehty kuitteja. A:n mukaan myynti oli tehty käypään hintaan. Näin teon

seurauksena omaisuutta ei ollut tullut osakeyhtiöön, mutta osakkaalle ollut laina oli vähentynyt ja näin yhtiön omaisuuden kirjanpitoarvo oli vähentynyt huomattavasti. Osakaslainoja tai niiden tilalle maksuna tullutta omaisuutta ei ollut merkitty pesäluetteloon lainkaan. A oli allekirjoittanut pesäluettelon ja vannonut sen oikeaksi. Poliisikuulusteluissa hän ilmoitti pitäneensä kalustoa arvottomana ja siksi tarpeettomana merkitä pesäluetteloon.

Paria päivää ennen konkurssihakemusta toimitusjohtaja oli myynyt yhtiön toiminnan (asiakassopimukset ja siivousvälineet) 20 000 mk:lla yhtiölle, johon A:n oli tarkoitus konkurssin jälkeen siirtyä töihin. Myynnistä saaduilla rahoilla oli maksettu palkkoja ja rästissä olleita laskuja.

Kirjanpidossa oli tarkastushavaintojen perusteella lukuisia puutteita. Erityistarkastushavaintojen perusteella yhtiön kassavarat olivat yhtiön kokoon nähden poikkeuksellisen suuret. Yhtiön pankkitilin saldo oli ollut 500–0 mk, mutta kassan saldot olivat samanlaisesti erityistarkastushavaintojen perusteella olleet 266 000–364 000. Tästä huolimatta varsinaista kassakirjanpitoa ei ollut pidetty.

K31 velallisen epärehellisyys, verorikkomus (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiön toimialana oli käytännössä ollut työvoiman vuokraus. Yhtiö oli toiminut vain noin vuoden ajan. Osakepääomana oli 15 000 markkaa. Omistus oli jakautunut kahden pääosakkaan kesken tasan. Osakkaat olivat myös kaupparekisteriin merkittyinä hallintohenkilöinä. Hallituksen ainoa varsinainen jäsen oli A ja varajäsenenä ja prokuristina oli B. Yhtiö oli asetettu konkurssiin velkojan hakemuksesta. Yhtiön liikevaihto oli muodostunut läheisyhtiöltä laskutetuista työsuorituksista. Toiminta oli koko ajan ollut tappiollista. Kirjanpito oli hoidettu tilitoimistossa asianmukaisesti ajalla 2/1996–3/1997. Vain viimeisten kuukausien ajalta ennen konkurssia 4/1997–9/1997 kirjanpitoa ei ollut laadittu, mutta kirjanpitoaineisto oli tallella, kirjaamattomana ja numeroimattomana. Yhtiön ensimmäinen tilikausi olisi päättynyt 31.7.1997, joten yhtäkään varsinaista tilinpäätöstä ei ollut laadittu. Pankkitilin tilitapahtumien perusteella saatettiin havaita, että yhtiö ei ollut liittänyt maksetuista palkoista pidätettyjä ennakonpidätysmaksuja eikä suorittanut työnantajamaksuja.

K33 verorikkomus (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli harjoittanut kalatuotteiden myyntiä ja valmistusta 2/1994–100/1997 välisenä aikana. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiö oli mennyt konkurssiin omasta hakemuksestaan. Tarkastushavaintojen perusteella yhtiön saatettiin havaita olleen maksukyvytön vuoden 1995 alkupuolelta lukien. Yhtiö ei ollut huolehtinut verojen (ennakonpidätysten ja sotu-maksujen) maksamisesta muutamia yksittäisiä maksuja lukuun ottamatta. Vuoden 1996 loppupuolelta lähtien laiminlyöntien yhteismääräksi arvioitiin 145 440 markkaa. Yhtiö oli myynyt pakettiauton noin puoli vuotta ennen konkurssia. Kirjanpidossa auto-kauppaan liittyvä saaminen läheisiltä. Pesäluetteloon saatavaa ei kuitenkaan ollut merkitty. Kirjanpidon mukaan yhtiön osakkaalle oli maksettu palkka, joka oli kirjanpitoon merkitty palkansaajalta olleen saamisen kuittaukseksi. Kyseiselle henkilölle ei kuitenkaan ollut aiemmin maksettu palkkaa. Tarkastusaineistossa havaittiin myös käteiskuitteja läheisiltä ostetuista tuotteista. Käteiskuitteihin ei ollut merkitty ostettujen tuotteiden määrää ja lajia, johon maksettu suoritus perustui.

K35 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli aloittanut toimintansa vuonna 1992 harjoittaen atk-konsultointia ja atk-laitteiden myyntiä. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiö oli mennyt konkurssiin omasta hakemuksestaan 9/1997. Kyseessä oli pieni perheyrittäjä, jonka liikevaihto oli enimmillään noin 1 000 000 markkaa. Yhtiössä aviomies A oli tosiasiallinen johtaja ja päätösvaltaa käyttänyt

taho vaimo B oli kaupparekisteriin merkitty vastuuhenkilö ja yhtiön hallituksen ainoa varsinainen jäsen. Kaupparekisteriin merkittyä toimitusjohtajaa ei yhtiössä ollut. Tosiasiallisesti A toimi toimitusjohtajana. B oli perustamisasiakirjojen mukaan merkinnyt koko yhtiön osakekannan. Yhtiön kirjanpito (päivä- ja pääkirjojen pitäminen) oli laiminlyöty 2 vuoden ajalta ennen konkurssia 1.10.1995 jälkeen. Myös kassakirjanpito ja tilinpäätösten laatiminen oli laiminlyöty kokonaan. Tarkastuksessa havaittiin myös puuttuvan joitakin mm. tilikauden lopussa kirjattuja korjaus- ym. vientejä käsitteleviä tositteita. Yhtiön tilintarkastajaksi oli valittu A:n veli, joka tilintarkastuslain 5:24 §:n mukaan oli esteellinen sukulaisuussuhteen perusteella. Menettelyt olivat tilintarkastajan mukaan vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiön taloudellisesta tilanteesta ja tuloksesta.

K36 velallisen epärehellisyys (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli toiminut vuosina 1989–1997. Toimialana oli ollut pääasiassa harjoittaa valokuvauksia, tarvikekauppaa, kuvien valmistusta ja huoneistojen vuokrausta. Yhtiö oli asetettu konkurssiin vakuutusyhtiön hakemuksesta. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiö oli tullut maksukyvyttömäksi tarkastushavaintojen perusteella viimeistään vuonna 1994. Koko yhtiön osakekanta oli myyty tammikuussa 1996 A:lle. Tätä ennen yhtiön hallituksen ainoana varsinaisena jäsenenä oli B. Yhtiön toiminta oli lopettamisilmoituksen perusteella loppunut 9/1996. Sekä A:lla että B:llä oli takanaan aiempia (yhteisiä) konkurssseja, A oli ollut aiemmin mukana jopa 13 muussa konkurssiin menneessä yrityksessä. Yhtiön ja läheisyhtiöiden välillä oli maksuja ja lainoja ja saatavien kuittauksia erityisesti vuoden 1996 aikana. Maksuja oli kirjattu kassan kautta mm. lainasaataviksi A:lta ainakin 121 000 markan edestä. Konkurssiyhtiö saattaa liittyä laajemminkin samojen henkilöiden yrityksiin ja konkursseihin. A:n ja B:n välillä oli harjoitettu yrityskauppoja aiemminkin. Tarkastusprojektissa mukana olleen yhtiöllä X oli pitkäaikainen lainasaaminen Y:ltä 1 500 000 markkaa. Saaminen muodosti lähes koko yhtiön varallisuuden. Myös kolmannelle yhtiöllä Z oli lähes vastaavan suuruinen saaminen X:ltä. Saatavat olivat arvottomia, koska yhtiöt olivat maksukyvyttömiä. A oli myynyt yhtiön Y omaisuutta B:n vaimolle huomattavasti alle käyvän hinnan. Myynnin kohteena oli kiinteistö, jonka arvo arvokirjan perusteella oli noin 2 miljoonaa markkaa. Saatua kauppahintaa oli vain noin 100 000 markkaa. Yhtiö näytti laiminlyöneen arvonnäköalasta koskevien valvontatietojen antamisena ajalla 7/1994–1/1996. Maksamattomia veroja korotuksineen yhtiöllä oli noin 636 000 markan edestä. Päivä- ja pääkirjat puuttuivat ajalta 6/1994–1/1996 eikä tarkastuksessa siten voitu luotettavasti selvittää yhtiön rahavarojen ja omaisuuden hoitoa ja liiketapahtumien kirjaamista koskevien kirjanpito- ja kirjausten vastaavuutta.

K 48 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys/velallisen petos (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli harjoittanut rakennustoimintaa 2/1995–1/1997 välisenä aikana. Se oli asetettu konkurssiin 10/1997 verottajan hakemuksesta. Yhtiön osakepääoman omisti A ja toimitusjohtajana oli tämän aviomies B. Molemmat kuuluivat yhtiön hallitukseen. A varsinaisena ja B varajäsenenä. Erityistarkastuksessa huomioitiin erityisesti käteiskassan kehityksen poikkeuksellisuus. Käteiskassa saldo oli ennen 31.8.1996 tilinpäätösvientejä ollut 254 000 markkaa. Tilinpäätöskirjauksissa saldosta oli siirretty 200 000 markkaa lainaamisiksi yhtiön tilintarkastajalta. Tilintarkastajalta ei tosittemateriaalin mukaan ollut saatu lainan lyhennyksiä konkurssiin mennessä. Saamista ei myöskään ollut merkitty pesäluetteloon. On mahdollista ettei kyseessä ole todellinen saatava, vaan omistajan selvittämättömät nostot yhtiön pankkitileiltä. Nostoja vastaavia tositteita ei tarkastuksessa havaittu. Erityistarkastuksessa kassaa pidettiin ylisuurena. Tarkastuksessa kassan kehitys pyrittiin rekonstruoimaan tosittemateriaalista. Saldoa olivat havaintojen mukaan kasvattaneet pankkitileiltä tehdyt nostot ja saldoa vastaavasti pienentäneet maksut, joita ei ollut tehty

pankkisiirtoina pankkitileiltä. Saldo oli ennen uhkaavaa konkurssia kasvanut vähitellen siten, että se oli 8/1997 jopa 860 000 markkaa. Pesäluetteloon ei käteiskassaa ollut merkitty lainkaan. Myöskään tilintarkastajalta olevaa lainasaamista ei ollut merkitty pesäluetteloon. Yhtiön kirjanpito oli pidetty vain 8/1996 asti. Tämän jälkeiseltä ajalta kirjanpito ei tarkastuksen mukaan anna riittävää ja oikeaa kuvaa yhtiön rahaliikenteestä käteistapahtumien osalta. Tositteet myös ajalta 9/1996–8/1997 oli kuitenkin mapitettuna aika-järjestykseen.

K 51 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli perustettu 2/1984 ja asetettu konkurssiin 4/1998 vakuutusyhtiön hakemuksesta. Yhtiö oli jo aiemmin vuonna 1987 asetettu konkurssiin, mutta tuolloin konkurssi oli ”jäänyt sillensä” varojen vähyuden vuoksi. Yhtiön toimialana oli arvopaperikauppa, kiinteistöjen omistaminen ja vuokraus sekä kiinteistönvälitysliikkeen harjoittaminen. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiöllä oli lukuisia intressiyhtiöitä. Hallituksen ainoa varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja oli A. Varajäsenenä oli A:n aviomiehen veli B. Myös tilintarkastuskerhomuksen oli allekirjoittanut samanniminen henkilö. Yhtiön kirjanpidon laatiminen oli laiminlyöty useiden vuosien, käytännössä koko toiminnan, ajalta. Ensimmäisen konkurssin jälkeen yhtiöllä ei ollut ollut toimintaa ennen kesäkuuta 1997, jolloin yhtiö oli ostanut nimellisellä summalla ulkomaiselta yhtiöltä uuden yhtiön osakekannan ja jatkanut tämän toimintaa. Kaupassa yhtiölle oli 6/1997 laaditun kauppakirjan perusteella siirretty vastuu 9/1997 konkurssiin asetetun Gibraltarille rekisteröidyn läheisyhtiön veloista. Velkavastuun määrä oli 643 000 markkaa. Erityistarkastushavaintojen perusteella näytti siltä, että 6/1997 tehdyllä kaupalla yhtiön vastuita oli perusteettomasti lisätty ja siten aiheutettu yhtiölle vahinkoa. Kirjanpidon puuttuminen esti kuitenkin perusteltujen rikosepäilyjen tekemisen. Yhtiön liiketoiminnasta ja taloudellisen aseman kehityksestä ei siten kirjanpidon puutteiden takia voitu saada riittävää kuvaa. Yhtiön varainkäytössä oli muitakin lisäselvitystä vaativia havaintoja. Erityistarkastuksessa huomattiin yhtiölle tulleen 478 000 markan välityspalkkiotuottoa, jonka käyttöä ei voitu selvittää kirjanpidon puutteiden takia. Yhtiön välitystoimeksiannot oli konkurssin uhatessa siirretty vastikkeetta 3/1998 läheisyhtiölle. Toimeksiantoisiin oli kohdistunut ennen veroja laskettuna noin 320 000 markan tulo-odotus.

K52 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli harjoittanut ravintolatoimintaa 3/1993–12/1996 välisenä aikana. Yhtiö oli joutunut konkurssiin velkojan hakemuksesta 12/1996. Konkurssi raukesi 5/1998. Osakepääoman suuruus oli 15 000 markkaa. Yhtiön osakkeet olivat siirtyneet eri omistajille kaikkiaan kolme kertaa. Liiketoiminta oli alusta alkaen ollut tappiollista ja osakepääoma oli menetetty viimeistään toisen tilikauden päättyessä 12/1994. Tarkastushavaintojen mukaan yhtiön kirjanpito- ja tilinpäätösaineistoa ei ollut säilytetty kirjanpitolain edellyttämällä tavalla. Kirjanpitoa oli laadittu satunnaisesti. Tositeaineistoa oli käytettävissä vain joidenkin kuukausien ajalta. Tositeaineistoon sisältyi runsaasti nk. muistiotositteita, jotka eivät vastanneet kirjanpitolaissa kirjaamisesta annettuja säännöksiä. Tuotevalvontakeskukselta saatujen alkoholistotietojen perusteella myyntiä oli ollut aluksi keskimäärin 120–130 000 markkaa kuukausittain ja myöhemminkin noin 50 000 markan edestä kuukaudessa. Tarkastushavaintojen perusteella kirjanpidon puutteet vaikuttivat olennaisesti oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiöstä tai sen taloudellisesta tilanteesta.

K53 kirjanpitorikos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli harjoittanut lähinnä ovien ja ikkunoiden lasitusta vuokratiloissa. Yhtiö oli toiminut ajalla 4/1994–4/1998 ja se oli asetettu konkurssiin omasta hakemuksestaan. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Osakkeenomistajat toimivat myös yhtiön hallituksen jäseninä. Pääosakkaalla oli useita muitakin yhtiöitä sekä useita aiempia kursseja, jotka olivat

rauenneet varojen puutteessa. Yhtiön maksuvalmius oli ollut heikko pitkään ennen konkurssia. Yhtiö oli rahoittanut toimintaansa pankkilainoilla sekä lainoilla yksityisiltä henkilöiltä. Toisaalta varoja toimintaan oli hankittu laininlyömällä vakuutusmaksuja, veroja ja muita työnantajasuorituksia. Yhtiö oli maksanut pääosakkaan puhelinmaksuja ja muita kuluja. Lisäksi yhtiön tilitä oli nostettu 30 000 markkaa, jonka käyttötarkoitus ei selvinnyt tarkastettavasta materiaalista. Yhtiön kirjanpito oli laininlyöty 12/1996 jälkeen ajalta 2–6/1996 puuttuivat tositteet. Yhtiön kirjanpidossa oli tarkastushavaintojen perusteella huomattava määrä tositteita intressiyhtiöiden ja -henkilöiden nimillä. Esimerkiksi läheisyhtiön puolesta oli maksettu noin 350 000 markan suuruiset laskut, jotka eivät käy ilmi kirjanpidosta. Kirjanpidossa havaittiin myös suhteellisen paljon epämääräisiä kirjauksia, varsinkin käytöomaisuuden osalta. Erilaisissa velkasuhteissa havaittiin myös epäselvyyksiä. Yhtiön käyttöomaisuus oli hävinnyt pois ennen konkurssia. On mahdollista, että käyttöomaisuus oli myyty, mutta myynnistä ei ollut aineistossa dokumentaatiota. Kirjanpidon puutteiden ja virheiden vuoksi kirjanpito ei tarkastushavaintojen mukaan anna luotettavaa kuvaa yhtiön toiminnasta.

K54 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli perustettu 6/1988. Se oli harjoittanut kulutusluottojen ja luototusjärjestelmien kehittämistä, testaamista, markkinointia ja konsultointia. Yhtiö oli haettu konkurssiin velkojan hakemana 1/1998 ja konkurssi rauennut 5/1998. Aiemmin 6/1994 yhtiö oli asetettu selvitystilaan. Osakepääoma oli 20 000 markkaa. Kaupparekisteriin merkitty hallitus oli toiminut syksyyn 1993 asti. Tämän jälkeen koko hallitus oli eronnut. Myös toimitusjohtaja oli eronnut tehtävästään. Yhtiön koko osakekannan oli aiemmin omistanut yhtiö X, mutta osakkeet oli 3/1994 myyty toiselle yhtiölle Y. Yhtiön pankkitililtä oli 3/1993–6/1993 välisenä aikana nostettu merkittävä määrä varoja käteisenä, joiden käyttöö yhtiön velvoitteisiin ei voitu todeta käytettävissä olleen aineiston perusteella. Yhtiö oli myynyt liiketoiminnassa käytetyn kulutusluottojärjestelmän keväällä 1993 yhteensä noin 1 600 000 markan hintaan. Kaupasta saadut varat oli suurelta osin käytetty läheisyhtiölle maksettuaan suoritukseen. Loput oli nostettu käteisnostoina ja käytetty laskujen maksuun. Yhtiön toiminta oli käytännössä loppunut kauppaan. Kirjanpito oli laininlyöty vuoden 1994 alusta lukien. Aiemman kirjanpidon sanottiin siirtyneen virolaiselle yhtiölle, joka osti yhtiön osakekannan 3/1994. Kirjanpitoa ei kuitenkaan pyynnöistä huolimatta löytynyt. Tarkastusaineistossa havaittiin lukuisia pieniä virheellisyyksiä. Esimerkiksi kirjanpitotositteina oli käytetty laskunauhoja, joiden liitteenä ei ollut maksukuittia. Pankkitililtä todettiin tilioitteiden perusteella lukuisia suuria nostoja, jotka tiliointimerkintöjen mukaan oli kirjanpidossa merkitty käteiskassavaroihin. Erillistä kassakirjanpitoa ei kuitenkaan ollut pidetty. Päivä- ja pääkirjojen puuttuminen oli tarkastajana mukaan johtanut siihen, ettei oikeaa ja riittävää kuvaa yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta voinut saada.

K57 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli aloittanut toimintansa 9/1986 ja se harjoitti lähinnä sisustustarvikkeiden myyntiä. Yhtiön koko osakekannan omisti A. Hän oli myös ainoa varsinainen hallituksen jäsen. Mainintaa toimitusjohtajasta ei kaupparekisterissä ollut. Käytännössä yhtiön toiminnasta vastasi täysin A:n aviomies B, joka oli työsuhteinen työntekijä. Yhtiö oli velkojan hakemuksesta asetettu konkurssiin 4/1998. Kirjanpito oli laadittu käytännössä konkurssiin saakka. Kirjanpidon ja pesäluettelon tarkastelu osoitti, että pesäluettelossa kirjanpitoarvoltaan yli 300 000 markan vaihto-omaisuus oli kirjattu vain 23 000 markan arvoiseksi. Tarkastukseen luovutetusta kirjanpitoaineistosta puuttuivat mm. viralliset tilinpäätökset, tilintarkastuskertomukset ja hallinnon pöytäkirjat. Tarkastuksessa ei myöskään voitu todeta missä kirjanpitoon sisältyvät rahat ja saatavat olivat konkurssin alkaessa. Kirjanpi-

don kirjauksia oli tehty myöhässä. Koska yhtiössä ei ollut pääkirjasta erillistä kassakirjaa, ei maksutapahtumia ole kirjattu aikajärjestyksessä viivytyksettä ja päiväkohtaisesti, kuten KPL 7§ edellyttäisi. Kirjanpitoa ei tarkastushavaintojen mukaan voida pitää hyvän kirjanpitotavan mukaisena. Kirjanpidon heikko taso ja mm. tase-erittelyiden sekä virallisten tilinpäätöstiетоjen puuttuminen oli tarkastushavaintojen perusteella olennaisesti vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan saamista yhtiöstä.

K63 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Osakepääoma 15 000 markkaa oli jakautunut kahden pääosakkaan, jotka olivat keskenään aviopari, kesken. Hallituksessa oli kaksi jäsentä ja kaksi varajäsentä. Yhtiön toisella pääosakkaalla on runsaasti intressiyhtiöitä ja yksi aikaisempi konkurssi. Yhtiö oli asetettu konkurssiin omasta hakemuksestaan 4/1998. Yhtiö oli aloittanut toimintansa vuonna 1988 ja harjoitti rakennus-, rakennuttamis- ja saneeraustoimintaa. Yhtiössä oli alkanut yrityssaneerausmenettely 2/1998, joka kuitenkin oli päätetty keskeyttää 4/1998. Kirjanpidon hoito oli uskottu tilitoimistolle. Kirjanpito oli kuitenkin ilmoitettu varastetuksi toimiston muuton yhteydessä. Siten tarkastettava materiaali koostui pääosin vähäisestä asiakirja-aineistosta. Tositeaineiston perusteella saatettiin havaita, että yhtiön pakkitiilitä oli tehty huomattavan paljon käteisnostoja. Yhteensä 485 000 markan edestä tehdyistä nostoista olleet kuittitositteet olivat puutteellisia. Yhtiön pesäluettelosta havaittiin puuttuvan pantattuja kiinteistöyhtiön osakkeita, jotka oli myyty pakkohuutokaupalla konkurssin jälkeen 12/1998. Kirjanpidon puuttuminen esti lähes kaikkien tarkastushavaintojen tekemisen yhtiöstä.

K64 velallisen epärehellisyys, velallisen petos, verorikkomus (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli harjoittanut ravintolatoimintaa 10/1995–3/1998 välisenä aikana. Yhtiö oli haettu konkurssiin velkojan hakemuksesta. Perustamisvaiheessa yhtiön toimitusjohtajana ja hallituksen ainoana varsinaisena jäsenenä oli toiminut A. 5/1996 tehdyn muutosilmoituksen perusteella hallituksen varsinaiseksi jäseniksi olivat tulleet myös B ja C. C oli merkitty toimitusjohtajaksi. Lisäksi hallituksen varajäseneksi oli B:n tilalle valittu D, joka oli eronnut varajäsenyydestään 7/1997. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiön osakkeet oli myyty 3/1996 C:lle, joka oli aiemmin toiminut yhtiössä työntekijänä. Käytännössä C oli yksi vastannut kaikesta liiketoiminnasta toiminnan alusta lukien. Yhtiön toiminta oli ollut kannattavaa ja liikevaihto liikkunut 100 000–200 000 välillä kuukausittain. Liiketoiminta oli käytännössä päättynyt 9/1997 ja ravintolatilojen vuokrasopimus oli siirtynyt uudelle omistajalle lokakuussa 1997. C oli koko yhtiön toiminta-ajan nostonut yhtiöstä varoja kirjanpidon mukaan yhteensä 437 000 markan edestä. Nostot oli kirjattu velkasääntäväksi. Tarkastettavasta aineistosta ei käynyt ilmi, oliko lainoista tehty velkakirjat ja oliko yhtiö saanut lainoista asianmukaiset vakuudet. Näytti siltä, että lainakirjaamisilla oli tasattu käteiskassan suurta saldoa. Yhtiöstä oli nostettu osakkeille palkkoja 233 000 markkaa, vaikka yhtiö oli määrätty palkan maksukielttoon. Nostot yhtiöstä olivat käytännössä aiheuttaneet sen joutumisen taloudellisiin vaikeuksiin. C oli myös 9/1997 ottanut itselleen yhtiön käyttöomaisuutta 6 000 markalla palkkasaamisten kuittauksena. Taloudellisiin vaikeuksiin ajaututtuaan yhtiöstä oli maksettu ulos vain välttämättömimmät maksut, tavarantoimittajien laskut, esiintyvien taiteilijoiden palkat sekä sähkö- ja vesimaksut. Sen sijaan maksut verottajalle ja vakuutusyhtiölle oli jatkuvasti laiminlyöty ja maksettu vasta niiden mentyä ulosottoon. Työnantajamaksut oli tilitetty ainoastaan yhden kerran. Yhtiö oli takaisinsaantilain tarkoittamalla tavalla maksukyvytön lähes koko toimintansa ajan. Yhtiön kirjanpidon hoiti tilitoimisto 9/1997 asti. Yhtiön pesäluettelon mukaan koko yhtiön varat konkurssihetkellä olivat 437 523 markkaa, joka oli lähes kokonaisuudessaan kirjattu saatavaksi C:ltä. Velkojen määrä oli 521 607 markkaa, jotka muodos-

tuivat pääosin veroveloista. Kirjanpidon taseita tarkasteltaessa havaittiin, että rahoitusomaisuuteen sisältyvien käteiskassavarojen olemassaolosta ja oikeellisuudesta ei voitu varmistua. Lisäksi rahoitusomaisuuteen oli sisältynyt lainavaroja C:ltä joka oli käytännössä varaton. Osto- ja kuluvelkoja ei pääsääntöisesti ollut kirjattu kirjanpitoon lainkaan.

K67 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys/petos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli ostettu nk. pöytälaatikkoyhtiönä 8/1996, jolloin se oli aloittanut toimintansa. Osakepääoma oli 20 000 markkaa. Yhtiö oli haettu 1/1998 konkurssiin eläkevakuutusyhtiön hakemuksesta ja konkurssi oli rauennut varojen puutteessa 5/1998. Toimialana oli kuljetusliike. Yhtiössä työskenteli 1–2 kuljettajaa. Toiminta oli ollut koko ajan kannattamatonta. Yhtiön kirjanpito oli aluksi uskottu ulkopuoliselle henkilölle, joka oli myös hoitanut yhtiön juoksevia asioita, kuten palkkojen ja laskujen maksuja. Myöhemmin kirjanpitovastuu oli siirretty tilitoimistolle. Yhtiö oli myyty 9/1997 A:lle 100 markan kauppahinnasta. A oli ottanut yhtiön velat vastatakseen lukuun ottamatta pankkilainoja. A oli kaupan yhteydessä saanut myös kirjanpidon haltuunsa. Kirjanpitoaineisto oli kaupan jälkeen kuitenkin kadonnut. A:ta epäillään tietoisesta laajamittaisesta konkurssikeinottelusta, jossa ostetaan velkaisia yhtiöitä ja ajetaan ne konkurssiin tyhjennettyinä. A:lla oli Asiakastiedon rekisterin mukaan takanaan useita rauenneita konkurssseja. Tositeaineistoon perustuvassa erityistarkastuksessa havaittiin lukuisia seikkoja, joita tulisi tutkia lähemmin mahdollisten rikosten ilmitulemiseksi. Kirjanpitoaineistoa oli saatu tarkastettavaksi 31.7.1997 saakka. Myös tarkastettavaksi saadussa kirjanpidossa oli puutteita ja virheitä. Osakepääomaa 20 000 markkaa ei ollut lainkaan kirjattu kirjanpitoon. Kassakirjanpito oli puutteellinen eikä kassavarojen kohtalosta voitu saada selvyyttä aineiston perusteella. Pankkitilin saldo poikkies kirjanpidon saldoista. Tarkastuksessa jäi selvittämättä, oliko yhtiöllä mahdollisesti ollut useita tilejä, joiden olemassaolosta ei tarkastuksessa saatu selvyyttä. Yhtiön tililtä oli nostettu 8-10/1997 välisenä aikana pikapankkinostoina noin 35 000 markkaa. Näiden nostojen nostajaa tai käyttötarkoitusta ei käynyt ilmi tarkastettavasta aineistosta. Yhtiön puhelin ja puhelinosaake puuttui pesäluettelosta ja muusta materiaalista. Puhelin ja osake oli laskujen perusteella yhtiön omaisuutta. Pesäluettelon mukaan yhtiöllä ei ollut varoja lainkaan. Kuitenkin viimeisen taseen 7/1997 mukaan varallisuutta oli yli 450 000 markan arvosta. Kirjanpitoon merkityt lainasaamiset olivat epäselviä. Myös mahdolliset myyntisaamiset, kirjanpidosta puuttuva osakepääoma sekä 1.8.1997 jälkeen tehdyt selvittämättömät tililtä nostot kaipaisivat lisää tutkintaa. Yhtiöstä oli myyty 9/1997 kuorma-auto 170 000 markalla ulkopuoliselle. Vain puolta vuotta aiemmin sama auto oli hankittu yhtiöön 290 000 markan kauppahinnasta. Auton ostajalla, joka oli aiemmin ollut saman auton myyjä, oli kaupantekohetkellä ollut yhtiöltä 290 000 markan suuruinen saatava. Saatava oli kuitattu autolla. Ostaja ei ollut valvonut jäljelle jäänyttä 120 000 markan saatavaa yhtiön konkurssissa.

K69 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli merkitty kaupparekisteriin 8/1993. Se oli harjoittanut kuljetustoimintaa ja myöhemmin rakennustoimintaa, jota ei ollut merkitty kaupparekisteriin toimialaksi. Osakepääoma oli 15 000 markkaa ja kaikki osakkeet oli merkitty hallituksen jäsenen A:n nimiin. A oli toiminut 7/1996 alkaen myös kaupparekisteriin merkittynä toimitusjohtajana. Yhtiö oli ollut ylivelkainen ja maksukyvytön käytännössä koko toiminta-ajan. Se oli asetettu konkurssiin 5/1998 velkojan hakemuksesta. Yhtiön toiminta oli kirjanpidon mukaan ollut pääosin tappiollista. Yhtiön kirjanpito oli hoitamatta 12/1997-5/1998 välisenä aikana. Kirjanpito oli hoidettu 11/1997 saakka. Tilinpäätöstä 12/1997 ei ollut laadittu. Tarkastusaineistossa todettiin yksittäisiä tiliöityjä, numeroimattomia ja kirjanpitoon kirjaamattomia tositteita 11/1997–1/1998 väliseltä ajalta. Tarkastuksessa todettiin myös tositteita,

joiden sisältö ei vastaa kirjanpitoon tehtyjä merkintöjä. Tositeaineistoa ajalta 7–12/1997 ei saatu lainkaan tarkastettavaksi. Kirjanpidossa oli kirjaamisvirheitä ja mm. kassatilii oli pidetty saldoltaan negatiivisena ja kahden kuukauden aikana huomiota herättävän suuren. Läheisyhtiön X ja tarkasteltu yhtiön välillä oli runsaasti varainsiirtoja. Läheisyhtiölle ja läheisille henkilöille oli annettu lainoja noin 1 000 0000 markan edestä noin vuotta ennen konkurssin alkua. Lainojen kirjaaminen kirjanpitoon oli tekemättä ja siten velkojen peruste oli jäänyt epäselväksi. Lainoja oli kuitattu myymällä yhtiöön tullutta omaisuutta läheisyhtiölle. Kuitauksilla oli aiheutettu yhtiön maksukyvyttömyys. Yhtiö oli mm. ostanut kiinteistön 600 000 markalla perustettavan kiinteistöosakeyhtiön lukuun. 3/1997 yhtiö oli myynyt perustettavan yhtiön osakkeet yhteensä 720 000 markan kauppahinnasta neljälle eri ostajalle. Kaksi ostajista oli A:n poikia. Kauppahintojen maksu oli kuitattu poikien hallinnoiman toisen yhtiön saatavalla nyt tarkastettavalta yhtiöltä. Pojille huomattiin myös maksetun yhtiön kassasta yhteensä noin 150 000 markkaa. Tarkastushavaintojen perusteella yhtiön kirjanpitoaineistosta ei voinut saada oikeaa ja riittävää kuvaa yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Mm. käyttö- ja vaihtomaisuuskauppoja ei kirjanpidon perusteella voitu kattavasti selvittää.

K70 velallisen petos (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiön toimialana oli lämpöeristystöiden suorittaminen. Se oli aloittanut toimintansa 1/1995 ja asetettu konkurssiin 4/1998 velallisen aloitteesta. Yhtiö oli käytännössä ollut selvitystilainen ainakin 12/1994 alkaen. Kirjanpito oli laiminlyöty kassatapahtumien osalta. Pääkirjanpidon mukainen kassa ja kassatositteet olivat epäluotettavia. Muutoin kirjanpito oli tehty. Yhtiöllä oli myyntisaamisia lähes 200 000 markan edestä. Myyntisaamiset oli kuitenkin jätetty pois pesäluettelosta. Hallituksen ainoa varsinainen jäsen ja toimitusjohtaja oli vannonut pesäluettelon oikeaksi. Pesäluettelossa varoja oli 0 markkaa. Kirjanpidon 1/1998 mukaan yhtiöllä oli kuitenkin myyntisaamisia yhteensä 196 000 markalla ja kassavarajoja 14 686 markalla. Tarkastuksessa ei havaittu yhtiön saaneen suoritusta saatavalleen. Saatavia ei myöskään ollut todettu maksetun yhtiölle ennen konkurssia. Saatavat ovat kuitenkin olleet mitä ilmeisimmin perimiskelpoisia.

K71 velallisen epärehellisyys, kavallus (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli perustettu 5/1994 ja se oli asetettu omasta hakemuksestaan konkurssiin 28.4.1998, joka oli rauennut 29.5.1998. Osakepääoma oli 15 000 markkaa ja toimialana ilmanvaihtotasennukset sekä niihin liittyvän tarpeiston kauppa. Hallituksen ainoana jäsenenä toiminut yhtiön kaikkien osakkeiden omistaja A. Lisäksi hallituksessa oli yksi varajäsen. Yhtiön kirjanpito oli laadittu konkurssiin saakka (viimeiset kirjanpitomerkinnät olivat 8 päivää konkurssin alkamisen jälkeen). Kirjanpidon mukaan yhtiön toiminta oli ollut koko toiminta-ajan tappiollista ja oma pääoma oli menetetty jo ensimmäisen tilikauden aikana. Yhtiön käyttöomaisuus oli ollut pääosin autoja. Käyttö- ja vaihto-omaisuus oli myyty 5/1998 (konkurssin alkamisen jälkeen). Yhtiö oli ollut takaisinsaantilain tarkoittamassa mielessä maksukyvytön vuoden 1995 loppupuolelta lukien. Kirjanpidon tarkastuksessa huomattiin, että kassavarojen osalta kirjanpito ei antanut luotettavaa kuvaa yhtiön taloudellisesta tilanteesta. Konkurssiin asetettaessa olleet yhtiön kassavarat 281 000 markkaa oli kirjattu konkurssiin asettamisen jälkeen (6.5.1998) 291 000 markan lainasaamiseksi A:lta. Kirjausta vastaavien varojen noston ajankohtaa ei selvitetty tarkemmin. 10 000 markan saaminen oli syntynyt aiemmasta nostosta. Pesäluettelossa ei lainasaamisia ollut ilmoitettu yhtiön varoina ja siten pesäluettelossa ja kirjanpidossa oli 291 000 markan ero rahoitusomaisuudessa. Pesäluettelosta puuttui maininta myös yhtiön säästötilistä, jolla oli varoja 5 000 markan arvosta. Lainasaaminen A:lta oli ilmeisesti arvoton. Kassavarat olivat kirjanpidossa vaihdelleet suuresti ja kassasta oli toistuvasti maksettu A:lle palkkoja ja palkkaennakoita. Alle oli maksettu 6/1997–4/1998 välisenä aikana rahapalkkaa aluksi

12 000 markkaa kuukaudessa. Määrä oli kuitenkin jatkuvasti kasvanut ja muutamaa kuukautta ennen konkurssia (1–4/1998) A:n nostama palkka yhtiöstä oli noussut 35 000 markkaan kuukaudessa. Rahapalkan lisäksi A:lla oli autoetu. Konkurssiin asettamista edeltävänä päivänä yhtiöstä oli maksettu huomattavia suorituksia ulosottovirastolle sekä työeläkekassalle. Yhtiöllä oli verojämiä ilman viivästysseuraamuksia 292 000 markan edestä. Jäämät olivat kertyneet pääosin vuoden 1998 alkupuolella. Tilintarkastajan kirjanpidosta tekemän laskelman mukaan yhtiöllä oli ollut samanaikaisesti huomattavia rahavaroja tilillään.

K73 kirjanpitorikos (kirjanpidon laiminlyöjät/hävittäjät)

Yhtiö oli perustettu 2/1990, mutta se oli ollut nk. pöytälaatikkoyhtiönä vuoteen 1996 saakka. Osakepääomana oli 15 000 markkaa. Konkurssiin yhtiö oli asetettu velkojan hakemuksesta 3/1998. Yhtiö oli toiminut rakennusaliyhankkijana. Yhtiö oli myyty 2/1997 toiselle yhtiölle, jonka hallituksen jäsen ja toimitusjohtaja oli B. Tämä oli myynyt yhtiön A:lle 4/1997 (leimaverolaskelman mukaan, kaupakirjaa ei löytynyt). A oli 9/1997 alkaen myös yhtiön hallituksen jäsen ja toimitusjohtaja. Yhtiön liiketoiminta oli käytännössä päättynyt heinä–elokuussa 1997. Yhtiön kirjanpito, jonka oli tehnyt henkilö B, oli luovutettu A:lle, mutta tämä ilmoitti konkurssihallinnolle luovuttaneensa sen kolmannelle henkilölle, jonka henkilöllisyyttä tai kirjanpidon olinpaikkaa hän ei suostunut paljastamaan. Tarkastettavaksi saatiin kirjanpitoaineistosta ainoastaan allekirjoittamaton tilinpäätös tilikaudelta 1–12/1996. Konkurssissa pesäluettelon oikeaksi vannoivat A ja B. Kirjanpidon puuttuminen esti käytännössä kaikkien tarkastushavaintojen tekemisen yhtiöstä.

K 76 verorikkomus (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli harjoittanut ravintolatoimintaa. Se oli perustettu 7/1996 ja asetettu velkojan hakemuksesta konkurssiin 5/1998. Osakepääoma oli 40 000 markkaa. Liiketoiminta oli käytännössä loppunut 3/1998, jolloin liiketoiminta oli siirretty jatkajayhtiölle. Toiminta oli koko ajan ollut tappiollista ja osakepääoma oli menetetty jo ensimmäisen tilikauden aikana. Yhtiön hallintohenkilöinä toiminut A varsinaisena jäsenenä ja B varajäsenenä. A ja B myös omistivat koko yhtiön osakekannan. Molemmat työskentelivät yhtiön ravintolassa ja B:lle oli kirjanpidon mukaan maksettu palkkaa. Kirjanpito oli hoidettu ulkopuolisessa tilitoimistossa. Yhtiön kirjanpidossa oli puutteita erityisesti kassakirjanpidon osalta, jonka saldo oli ollut suurimmaksi osaksi negatiivinen. Yhtiö oli laiminlyönyt työnantajamaksujen suorittamisen kolmen työntekijän palkoista. Kaudelta 1–11/1997 havaittiin erääntynyttä arvonlisäverovelkaa ilman viivästysseuraamuksia 66 000 markkaa. Yhtiö oli maksanut huomattavia kilometrikorvauksia työntekijöille ja omistajille. Matkan aihe, ajankohta tai matkareitti ei käynyt ilmi kirjanpitoaineistosta. Yhtiön omistaja ennen konkurssia oli nostanut itselleen ”yksityisottona” käyttö- ja vaihto-omaisuuden myynnistä saatuja varoja 28 000 markkaa. Varat olivat tulleet kirjanpitoon vaihto-omaisuuden myyntinä kirjattuna 28 000 markan kauppana, joka oli toteutettu 2/1998. Kirjanpidon mukaan yhtiöllä ei kuitenkaan ollut vaihto-omaisuutta ja tarkastushavaintojen perusteella kyseessä oli yhtiön käyttöomaisuuden kauppa. Myös inventoimaton vaihto-omaisuus oli myyty 4 000 markalla. Käyttö- ja vaihto-omaisuuden kauppahinta oli kirjattu kirjanpidossa luotollisen yritystilin vähennykseksi siten, että kirjanpidon saldo osoitti 0 markkaa. Yhtiön luotolliselta tililtä oli tehty 45 000 markan nosto. Tili oli A:n henkilökohtaisen vastuun alainen tili. Läheisyhtiö oli myöntänyt yhtiölle lainaa yhteensä 41 000 markkaa. Lainaa ei todettu maksetun takaisin. Lainasta ei ollut kuitenkaan merkintää pesäluettelossa.

K 79 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys/petos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiön toiminta oli alkanut 8/1995. Se harjoitti pääasiassa opetusvälineiden sekä tekstin-käsittelylaitteiden ja -tarvikkeiden kauppaa. Osakepääomana oli 15 000 markkaa, mutta koko osakepääoma oli kirjanpidon mukaan menetetty. Yhtiön hallituksen varsinaisena jäsenenä toimi A. Yhtiö oli asetettu konkurssiin 4/1998 velkojan hakemuksesta. A:lla oli ollut aiempia samalla toimialalla toimineita yhtiöitä, joista suuri osa oli joutunut konkurssiin. Yhtiön toiminta oli alusta pitäen tappiollista, kuitenkin esimerkiksi henkilöstökuluja ei ollut karsittu toiminnan supistuessa. Osakkaan lisäksi yhtiötä oli rahoittanut osakkaan avopuoliso, hallituksen varajäsen ja intressiyhtiö. Yhtiön kirjanpito oli uskottu ulkopuoliselle tilitoimistolle. Teknisesti kirjanpito oli asianmukaisesti hoidettu, mutta tositteisiin ja kirjauksiin havaittiin liittyvän joitakin epäselvyyksiä. Kassakirjanpidon pitäminen oli laiminlyöty 1/1996 jälkeen, vaikka kassassa oli kyseisenä aikana ollut huomattavia tapahtumia. Yhtiöllä oli runsaasti laskutusta läheisyhtiöiden kanssa. Kirjanpitoa ei ollut laadittu konkurssihetkeen saakka. Pesäluettelon ja kirjanpidon välillä oli aikarostakin huolimatta niin huomattavia eroja, että niitä tulisi tarkastushavaintojen mukaan tarkastella lähemmin. Yhtiö oli laiminlyönyt arvonlisäverojen maksamisen sekä laiminlyönyt suorittaa määräajassa ennakonpidätykset ja työnantajan sosiaaliturvamaksut. Konkurszin alkaessa yhtiöllä ei ollut lainkaan käteiskassaa. Kuitenkin kirjanpidon mukaan (tilanne 1997 lopussa) kassassa oli ollut varoja lähes 100 000 markan edestä. Yhtiön pankkitililtä oli maksettu menoja 12 296 markalla, joista ei ollut asianmukaisia tositteita kirjanpidossa. Menot oli kirjattu tilille "rahatilien selv. tili". Nostoja vastaavia menotositteita ei ollut eikä muutakaan selvitystä varojen käytöstä.

K 80 kirjanpitorikos, verorikkomus (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö harjoitti pääasiassa rakennusalan konsultointia. Yhtiö oli nk. yhden miehen yhtiö, jonka liiketoiminta alkoi 5/1995 (perustamiskokous tosin vasta 7/1996). Toiminta päättyi käytännössä vuoden 1997 lopussa. Yhtiö haettiin konkurssiin 5/1998. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiön hallituksen ainoalla varsinaisella jäsenellä oli lukuisia intressiyhtiöitä. Yhtiön kirjanpito oli laiminlyöty kokonaan. Tarkastettavana ollut aineisto koostui pääasiassa pankin tiliotteista 1995-1998 välisenä aikana. Yhtiön tilille oli tuona aikana tullut suorituksina 1 452 000 markkaa. Rahat oli nostettu yhtiöstä joko käteisenä tai siirretty yhtiön vastuuhenkilön tilille. Käytännössä kirjanpidon ja tilinpäätösten puuttuminen estää kaikkien havaintojen tekemisen yhtiöstä. Yhtiön pesäluetteloon kirjatut velat koostuvat pääosin veroveljoista. Yhtiö oli laiminlyönyt arvonlisäverojen ja työnantajamaksujen suorittamisen.

K87 kirjanpitorikos, velallisen epärehellisyys (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli haettu konkurssiin eläkevakuutusyhtiön hakemuksesta. Yhtiö oli perustettu 1/1991 ja se oli harjoittanut vaatteiden vähittäiskauppaa syyskuulle 1997 saakka, jolloin yhtiön osakkeet oli luovutettu A:lle. Aiemmin osakkeet olivat olleet B:n ja C:n omistuksessa. Toimitusjohtajana oli toiminut D. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiö oli asetettu velkojan hakemuksesta konkurssiin 2/1998. Yhtiön kirjanpito oli hoidettu 12/1996 saakka. Tilivuodelta 1997 oli käytettävissä vain numeroimattomia ja tilioimattomia tositteita. Yhtiön osakekanta ja liiketoiminta oli myyty 9/1997. Pesähoitajan muiston mukaan liiketoimintakaupan jälkeen yhtiön käyttö- ja vaihto-omaisuus olisi kuljetettu pääkaupunkiseudulle ja myyty 40 000 markalla tuntemattomalle henkilölle. Saadut rahat oli muistion mukaan jaettu A:n, B:n ja C:n kesken. Yhtiön varojen käyttöä liiketoimintakaupan jälkeen ei voitu tarkastusaineiston perusteella riittävästi selvittää. Kirjanpidon ei todettu antavan riittävää ja oikeaa kuvaa yhtiön toiminnan tuloksesta ja sen taloudellisesta asemasta.

K88 kirjanpitorikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli toiminut marraskuusta 1995 kevääseen 1998 sakka. Työvoima- ja elinkeino-keskus oli hakenut yhtiön konkurssiin. Toimialana oli monitoimiala, mutta käytännössä yhtiö pyrki aloittamaan ja edistämään suomalaista yritystoimintaa Israelissa. Osakepääoma 50 000 oli maksettu myöhässä ja epätavallisin maksuvälinein. Yhtiön kirjanpidosta oli vastannut tilitoimisto 9/1997 saakka. Tämän jälkeen kirjanpito oli laiminlyöty kokonaan, vaikka yhtiöllä oli tarkastushavaintojen perusteella ollut yritystoimintaa ko. ajanjaksolla. Kirjanpidossa havaittiin puutteita ja virheitä myös ajalta ennen 9/1997. Mm. yhtiön pankkitilit eivät olleet kirjanpidossa mainittuina. Yhtiö oli viides saman henkilön intressipiirissä ollut konkurssi. Neljä konkurssista oli tapahtunut vajaan vuoden sisällä.

K90 kirjanpitorikos, verorikkomus/petos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli harjoittanut pääasiassa lehtien puhelinmyyntiä 9/1995–2/1998 välisenä aikana. Toiminta oli myyty jatkajayhtiölle vain kaksi kuukautta ennen konkurssia. Yhtiö oli toiminut käytännössä yksinomaan toisen yhtiön lukuun maksaen sen palkat ja muut kulut omissa nimissään. Yhtiö oli asetettu konkurssiin velkojan hakemuksesta 5/1998. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markan suuruinen. A oli toiminut yhtiön hallituksen varsinaisena jäsenenä, omistajana ja toimitusjohtajana 6/1996 jälkeisenä aikana. Varsinaiseen toimintaan hän ei kuitenkaan ollut osallistunut, vaan hän nosti palkkaa juridisen vastuun ottamisesta nimiinsä. Käytännössä B hoiti toimitustyöt ja käytännön asiat. 10/1995–6/1996 välisenä aikana yhtiön hallituksen ainoana varsinaisena jäsenenä oli C, joka oli vastuuhenkilönä yhteensä 293 intressiyhtiössä. Yhtiön kirjanpito oli laiminlyöty käytännössä kokonaan. Laskutuksesta saatiin tarkastettavaksi vähäistä tositemateriaalia. Tarkastettavan aineiston perusteella Kirjanpidon ja tilinpäätösten puuttumisen takia oikean ja riittävän kuvan saaminen yhtiön toiminnasta ja taloudellisesta asemasta oli täysin estynyt. Yhtiöllä oli verovelkaa noin 141 000 markkaa. Velka oli syntynyt verojen tilittämättä jättämisistä.

K91 kirjanpitorikos, osakeyhtiörikos/velallisen epärehellisyys (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli toiminut 4/1994 alkaen harjoittaen lähinnä LVIS -alan urakointia. Se oli asetettu velkojan hakemuksesta konkurssiin 12/1997. Osakepääoma oli 15 000 markkaa. Hallituksen jäsenenä oli toiminut A ja varajäsenenä tämän veli B. B:n jäsenyys oli ilmoitettu päättyneeksi 10/1997. A:lla on takanaan kolme aiempaa konkurssia. A oli ollut hallituksen ainoa varsinainen jäsen yhtiön perustamisesta aina konkurssiin asti. Koko tuon ajan hän oli ollut yksin vastuussa yhtiön harjoittamasta liiketoiminnasta. Yhtiön kirjanpito oli uskottu ulkopuoliselle tilitoimistolle. Kirjanpito oli laadittu 10/1997 saakka. Tiliöimättömiä ja numeroimattomia tositteita saatiin tarkastettavaksi ajalta 11–12/1997. Viimeinen 10/1997 laadittu tilinpäätös oli allekirjoittamaton. Poliisikuulusteluissa A sanoi tienneensä olleensa olevansa vastuussa tositteiden oikeellisuudesta ja osoittamisesta liike tapahtumien kuulumisesta liiketoimintaan, mutta muiden töiden kasaannuttua asia oli jäänyt hoitamatta. Kirjanpitäjä ei pystynyt laatimaan kirjanpitoa lain edellyttämällä tavalla. Kirjanpidossa oli lukuisia virheitä. Tarkastuksessa havaittiin mm. epäselvää laskutusta läheisyhtiön välillä. Läheisyhtiölle todettiin maksetun kuluja yhteensä noin 18 000 000 markan edestä. Laskuja vastaavat tositteet, joista olisi käynyt ilmi mm. tuotannon tekijä, puuttuivat tarkastettavasta aineistosta. Lisäksi samalle laskun numerolle oli laadittu laskuja eri päiväyksillä ja eri laskun summilla. Tarkastusaineistossa todettiin myös muistiotositteita, joissa ei todettu riittäviä selvityksiä kirjausperusteita. Kirjanpito oli siten monilta osin kirjanpitolain ja hyvän kirjanpitotavan vastainen. Yhtiön vieras pääoma oli kirjanpidon mukaan muodostunut pääomalainasta sekä osakkaalta olevasta lainasta. Lainaa osakkaalta oli vaihdellut 452 000 markasta enimmillään 782 000 markkaan. Lainojen takaisinmaksu oli kirjanpidon mukaan epäselvää ja osakaslainatilille oli tehty oikaisukirjauksia, joilla

lainaa oli pienennetty 139 000 markalla. Tarkastushavaintojen perusteella oikean ja riittävän kuvan saaminen yhtiön taloudellisesta tilanteesta kirjanpidon perusteella oli vaarantunut. Yhtiö oli ollut maksukyvytön ainakin vuoden 1994 loppupuolelta alkaen.

K92 kirjanpitorikos (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli perustettu 6/1991 ja sen osakepääoma oli 15 000 markkaa. Yhtiö oli asetettu velkojan hakemuksesta konkurssiin 5/1998, mutta toiminta oli käytännössä päättynyt jo toukokuussa 1997, jolloin yhtiön omaisuus oli realisoitu. Perustettaessa kaikki osakkeet oli kirjattu yhtiön Y nimiin, mutta osakkeet olivat siirtyneet kahteen kertaan siten, että vuodesta 1994 konkurssin asettamishetkellä ainoana osakkeenomistajana oli yhtiö X. Vuodesta 1993 yhtiön hallitukseen oli kuulunut kaksi varsinaista jäsentä ja yksi varajäsen. Yhtiön hallituksessa konkurssihetkellä olleet varsinaiset olivat Asiakastieto Oy:n rekisterien perusteella olleet mukana lukuisissa aiemmissa konkurssissa. Yhtiöllä oli myös runsaasti intressiyhtiöitä. Yhtiö oli käytännössä harjoittanut ravintolatoimintaa. Kirjanpito oli uskottu ulkopuoliselle tilitoimistolle. Kirjanpito oli laadittu 5/1997 saakka. Yhtiön kirjanpitoa voitiin tarkastushavaintojen perusteella pitää epäluotettavana. Yhtiön toiminnan jatkumisesta 5/1997 jälkeen ei puuttuvan kirjanpidon takia saatu selvyyttä. Yhtiöllä oli ollut kirjanpidossa 7/1997 varoja, mutta pesäluettelossa varallisuutta ei ollut. Kirjanpidon puutteet estivät mm. selvittämästä, mihin yhtiön varat olivat hävinneet ennen konkurssia. Kirjanpidosta oli verotarkastuksessa todettu puuttuvan mm. palkkamenoja. Yhtiön käteiskassavarat olivat huomattavan suuret ja on mahdollista, että rahavaroja on osakeyhtiölain vastaisesti yhtiön osakkaan hallussa. Yhtiöstä oli ilmeisesti annettu myös osakeyhtiölain vastaiset lainat läheisyhtiöille. Osa lainoista oli tullut maksetuksi, mutta osaa ei ollut merkitty pesäluetteloon saamisina, mutta niitä ei myöskään ollut merkitty kirjanpitoon 7/1997 maksetuiksi.

K93 kirjanpitorikos, osakeyhtiörikos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli perustettu 2/1993 ja se harjoitti mm. uudisrakentamista, rakennuttamista ja peruskorjaustöiden tekemistä. OPO olu 15 000 markkaa. Yhtiö haettiin konkurssiin velkojan hakemuksesta 5/1998. Yhtiön omistaja oli A, joka toimi koko yhtiön toiminta-ajan myös sen hallituksen varsinaisena jäsenenä ja toimitusjohtajana. Varajäsenenä oli A:n vaimo B. Yhtiön kirjanpito oli uskottu ulkopuolisen kirjanpitäjän hoidettavaksi. Kirjanpito oli laadittu viimeisen konkurssia edeltäneen tilikauden loppuun saakka, mutta laiminlyöty kokonaan 1/1998 alkaen. Pistokokeena tehdyssä aiemman kirjanpidon tarkastuksessa havaittiin myös puutteita. Kirjanpidon perusteella toiminta oli ollut kannattavaa lähes koko sen toiminta-ajan, kuitenkin sillä on ollut ilmeisiä vaikeuksia suoritua juoksevista kuluista ja tarkastushavaintojen perusteella yhtiö tuli käytännössä maksukyvyttömäksi jo tilikauden 1996 aikana. Viimeisellä päättyneellä tilikaudella toiminta oli kääntynyt tappiolliseksi, vaikka kirjanpidossa kassaan kirjatut, yhtiöstä A:n mukaan nostamatta jätetyt palkat, olivat osoittaneet toiminnan kannattavaksi. Kirjanpidon mukaiset yhtiön lainasaamiset havaittiin yhtiön saamisiksi A:lta. Lainasaamisten saldo oli kasvanut siten, että yhtiön pankkitililtä oli maksettu A:n henkilökohtaisia laskuja, kuten sähkö- ja vesilaskuja, jotka oli kirjattu pois pankkitililtä lisäämään lainasaamisia, jotka per 31.12. 1997 olivat yhteensä 88 812 markkaa. Lisäksi A oli nostonut yhtiöstä osinkoja yhteensä 180 000 markkaa, vaikka OYL:n mukaisia perusteita osingonjaolle ei ollut. Pankkitililtä oli tehty yli 30 000 markan edestä selvittämättömiä nostoja. Yhtiöllä oli verovelkoja 506 309 markkaa, jotka olivat syntyneet toistuvasti maksamatta jätettyjen ennakonpidätysten ja arvonalisäverojen arvioiduista määristä. Yhtiö oli 2/1998 myynyt käyttö-omaisuutensa läheisyhtiölle tarkastajan arvion mukaan lievästi alihintaisella kaupalla.

K95 kirjanpitorikos, verorikkomus, velallisen epärehellisyys (tietoiset keinottelijat)

Yhtiö oli perustamisestaan 6/1995 lähtien harjoittanut elementtien asennusta ja muuta rakennusalan urakointia. Yhtiö oli haettu konkurssiin verottajan hakemuksesta 6/1997 ja konkurssi oli rauennut 6/1998. Yhtiön hallituksessa oli yksi varsinainen jäsen. Tehtävässä oli 7/1995–7/1997 välisenä aikana toiminut A. Samana ajanjaksona B toimi toimitusjohtajana. Konkurssiin hakemisen jälkeen 7/1997 B oli merkitty sekä toimitusjohtajaksi, että hallituksen ainoaksi jäseneksi. Yhtiön hallintohenkilöillä ja omistajilla oli lukuisia intressiyhtiöitä ja joitakin aiempia konkurssseja. Tarkastushavaintojen perusteella yhtiö oli tullut maksukyvyttömäksi viimeistään 31.12.1996 päättyneen tilikauden aikana. Tarkastuksessa ei ollut joitakin listauksia lukuun ottamatta aineistoa, joka muodostaisi varsinaisen kirjanpidon. Laskujäljennösten ja listausten perusteella saatettiin kuitenkin havaita, että kirjanpito oli laadittu 6/1997 saakka. B:n mukaan kirjanpito oli kadonnut. Yhtiön rahavarojen käytössä oli joitakin epäselvyyksiä. Yhtiö oli mm. maksanut tuntemattomalle taholle 5/1997 pikasiirtona selitteellä ”konsultointi ja koulutus” ilman, että maksulle olisitarkastettavasta aineistosta löytynyt riittävä selvitys. Lisäksi yhtiön pankkitililtä oli 3/1996–5/1997 välisenä aikana tehty varoja yhteensä yli 1 500 000 markan edestä. Nostettujen varojen käytöstä ei kirjanpitoaineiston puuttumisen takia saatu selvyyttä eikä tilioitteissa ollut nostoja koskevia selitteitä. Kyseiset käteismaksut olivat kokonaisliiketoimintaan nähden huomattavia. Yhtiön käyttö-omaisuuteen kuuluneen pakettiauton kauppaan liittyi tarkastushavaintojen mukaan epäselvyyksiä. ATK-ajon per 30.7.1997 mukaan yhtiöllä oli koneita ja kalustoa 58 540 markan ja ajoneuvoja 98 063 markan arvosta. Näiden myynnistä saadut varat olivat kadonneet. Yhtiön omistama auto oli myyty 121 000 markan kauppahinnasta. Saadut varat oli tilitetty välittäjän yksityistilille, joka oli maksanut auton osamaksuvelan ja pidättänyt välityspalkkion. 76 500 markan erotus oli kadonnut. Kaikkiaan kirjanpitoaineiston puuttuminen vaikeutti olennaisesti yhtiön liiketoiminnan selvittämistä ja käsityksen muodostamista yhtiön taloudellisen aseman kehitymisestä. Maksamattomien verojen ja työnantajamaksujen määrä oli kasvanut huomattavasti 9/1996 alkaen ja lokakuussa 1997 ne olivat kohonneet pääomamääriltään 1 900 000 markan suuruisiksi.

K97 kirjanpitorikos, verorikkomus (pelastajat/epätoivoiset jatkajat)

Yhtiö oli perustettu 2/1992 ja asetettu velkojan hakemuksesta konkurssiin 6/1998. Osakepääomana oli 15 000 markkaa. Toimialana oli ollut lähinnä veneiden puhdistus sekä autojen korjaus. Yhtiön toimitusjohtajaksi oli merkitty A 11/1992–5/1997 välisenä aikana ja tämän veli B 5/1997 alkaen. B oli ollut myös hallituksen ainoa varsinainen jäsen 8/1997 alkaen. Kirjanpito oli hoidettu 9/1996 saakka, mutta laiminlyöty sen jälkeen ja siten kirjanpito oli laiminlyöty noin kahden vuoden ajalta ennen konkurssia. Tositeaineistoa saatiin tarkastettavaksi ajalta 10/1996–6/1998. Aineistoa ei ollut säilytetty KPL:n säännösten mukaisesti. Yhtiön pankkitileiltä oli tehty kokonaisvarallisuuteen nähden huomattavia käteismaksuja yhteensä 178 000 markan edestä, joiden käyttöä yhtiön velvoitteisiin ei käytettävissä olleen tarkastusaineiston perusteella ollut mahdollista selvittää.

K98 kirjanpitorikos, veropetos (osaamattomat/välinpitämättömät)

Yhtiö oli asetettu konkurssiin 2/1998 eläkevakuutusyhtiön hakemuksesta ja konkurssi oli rauennut 5/1998. Yhtiö oli noin kolme vuotta toiminut maalaus- ja metallialan yritys. Ainoa hallituksen jäsen oli ollut A. Käytännössä A oli työskennellyt yhtiössä johtavassa asemassa ja käyttänyt sen päätösvaltaa. A omisti myös kaikki yhtiön osakkeet. Yhtiön osakepääoma oli 15 000 markkaa, josta vain puolet oli kirjanpidon mukaan maksettu, vaikka kauppakisteriin tehdyn merkinnän mukaan koko pääoma oli merkitty maksetuksi. Kirjanpito oli pidetty 11/1995 saakka ulkopuolisessa tilitoimistossa, mutta laiminlyöty 2,5 vuoden ajalta

ennen konkurssia. Vastaavana aikana liikevaihto oli ollut lähes 600 000 markkaa. Yhtiön rahaliikenne oli kulkenut käytännössä osakkaan kautta aikana, jona kirjanpitoa ei ollut tehty. Tositemateriaali oli puutteellinen. Puuttuvia tositteita vastaavat summat oli kirjattu saamisiksi osakkaalta. Saamisten summa konkurssiin asettamishetkellä oli n. 450 000 markkaa. Yhtiölle kuulunutta kalustoa ei ollut merkitty pesäluetteloon, mutta sen myynnistä ei ollut havaintoja tarkastuksessa. Kirjanpidon mukaan A ei ollut ottanut itselleen lainkaan palkkaa yhtiöstä, mutta kuitannut saatavana itselleen 371996 mennessä. Lisäksi A oli nostanut saamisensa lisäksi yhtiöstä 287 854 markkaa ja vuoden 1997 aikana lainannut yhtiöstä rahaa 206 525 markkaa. Yhtiön voitiin katsoa tulleen maksukyvyttömäksi 7/1995. Yhtiö sekä A olivat laiminlyöneet veroilmoituksen antamisen verovuosilta 1996 ja 1997 vero toimiston kehotuksesta huolimatta. Verovirasto oli katsonut, että yhtiö oli pyrkinyt välttämään veroa.

LIITE 3. Konkurssiasiamiehen toimiston tarkastusohje

1. Toimeksianto

Erityistarkastuksen toimeksiantajana on konkurssiasiamies. Velallisen kirjanpidon ja hallinnon erityistarkastuksista on säädetty Konkurssipesien hallinnon valvonnasta annetun lain 5 §:ssä.

1.1. Tarkastuksen kohde ja laajuus

Tarkastuksen kohde ilmenee konkurssiasiamiehen tarkastuspäätöksessä. Ellei muuta ole toimeksiannon yhteydessä sovittu, tarkastuksessa tulee selvittää tämän ohjeen mukaiset asiat.

1.2. Tavoitteet

Erityistarkastuksen tehtävänä on selvittää konkurssivelallisen toimintaa. Tarkastuksen perusteella harkitaan mahdollisia takaisinsaanti-, vahingon-korvaus- ja rikosprosesseja.

1.3. Menettelytavat ja aikataulu

Alustava tarkastuskertomus tulee lähettää aina kommentoitavaksi konkurssiasiamiehen toimistoon ja lisäksi pesäinhoitajalle, mikäli konkurssimenettely on edelleen vireillä. Tarkastusaikataulu ja -budjetti sovitaan erikseen toimeksiannosta neuvoteltaessa.

Mikäli tarkastustehtävä osoittautuu tavanomaista erityistarkastusta työläemmäksi, tulee tarkastajan ottaa ennen sovittua budjetin ylittymistä yhteyttä konkurssiasiamiehen toimistoon. Samoin on toimittava mikäli tarkastusta ei voida toteuttaa sovittua aikataulun puitteissa.

Tarkastajan tulee tehdä itsenäisesti tarvittavat ulkopuolisille suunnatut tiedustelut. Pankkitiedustelut tehdään konkurssiasiamiehen toimiston kautta, jolloin tiedot saadaan maksutta.

2. Tarkastuksessa käytössä oleva materiaali

Tarkastuksessa tulisi olla seuraava materiaali:

- kirjanpito, sopimukset ja hallintomateriaali;
- kaupparekisteriasiakirjat;
- verojäämäluettelo, jonka tarkastaja tilaa verovirastosta;
- pesäluettelo, pesäinhoitajan selvitys (pesäinhoitajalta tai käräjäoikeudesta)

Tarvittaessa voidaan hankkia myös:

- veroilmoitukset (verovirastosta);
- pankkitiedustelut,
- muu materiaali (esim. ulosottoselvitykset, palkkaturvahakemukset, alkoholiostotilastot)

Tarkastuskertomukseen tulee liittää, ellei se ole ilmeisen tarpeetonta, kaupparekisteriasiakirjat, pesäluettelo ja pesäinhoitajan selvitys, verojäämäluettelo sekä kaikki ne tositteet, tilinpäätökset ym. asiakirjat, joihin kertomuksessa on viitattu.

Mikäli tarkastajalle luovutettu kirjanpitoaineisto ei ole täydellinen, on tarkastajan aktiivisesti pyrittävä hankkimaan puuttuva aineisto. Ensisijaisesti tulee puuttuvaa aineistoa tiedustella pesäinhoitajalta, jonka velvollisuuksiin kirjanpidon haltuunotto kuuluu. Mikäli pesäinhoitaja ei ole täyttänyt em. velvollisuuttaan, asiasta tulee mainita kertomuksessa.

Lisäksi puuttuvaa kirjanpitoaineistoa on suositeltavaa tiedustella konkurssi-velalliselta. Tällöin tiedustelu tulee tehdä todisteellisesti esim. faxilla. Seikalla voi olla merkitystä mahdollisessa myöhemmässä rikosprosessissa.

Jos velallisen kirjanpito on kokonaan laiminlyöty tai sitä ei ole saatu tarkastettavaksi, velallisen toimintaa ja sen laajuutta tulee pyrkiä selvittämään esim. pankkitiedustelujen avulla niin paljon kuin se on kohtuullisella työmäärällä mahdollista. Näissä tapauksissa tarkastuksen laajuudesta sovitaan erikseen.

3. Yhtiöstä ja sen läheisistä

Konkurssivelallisesta esitetään tarkastuskertomuksessa:

- lyhyt kuvaus yhtiön toiminnasta ja sen laadusta
- kaupparekisteritiedot (perustamisen rekisteröinti, kotipaikka, osakepääoma, toimiala, hallintohenkilöt, omistus, tilintarkastus)
- maininta läheisyhtiöstä ja muista läheistahoista (perustelut miksi yhtiötä/ henkilöä käsitellään läheistahona)
- Hallintohenkilöiden ja omistajien aikaisemmat konkurssit, tietoja saa mm. Suomen Asiakastieto Oy:stä ja väliaikaisen pesänhoitajan selvityksestä

Konkurssista esitetään:

- esim. pesänhoitaja/t, konkurssiinhakija, konkurssiinasettamispäivä, varojen ja velkojen suhde

4. Tilinpäätökset

Yhtiön taloudellisen tilan tarkastelua varten laaditaan taulukko edellisistä tilinpäätöksistä (viideltä edelliseltä vuodelta jos mahdollista). Tarvittaessa kommentoidaan epäselvyyksiä, epätavanomaisuuksia, osakeyhtiölain selvitystilasäännösten täyttymistä sekä toiminnan tulosta ja taloudellista asemaa. Veroilmoituksista löytyy usein tilinpäätökset, vaikka niitä ei kirjanpitoaineistossa olisikaan.

4.1 Maksukyvyttömyys ja ylivelkaisuus

Maksukyvyttömyyden ja ylivelkaisuuden arviointi otetaan aina mukaan tarkastuskertomukseen, mikäli tarkastuksessa on havaittu takaisinsaantiperusteita tai rikosepäilyjä (velallisen epärehellisyys, velkojainsuosinta), jotka edellyttävät toteutuakseen em. seikkoja.

Maksukyvyttömyyttä arvioitaessa selvitetään, milloin erityyppiset maksut ovat erääntyneet ja esitetään havainnot yrityksen toimintaedellytysten muutoksista (esim. vuokrasopimusten irtisanominen, käyttöomaisuuden myynti, piilevä verovelka). Tarvittaessa analysoidaan yhtiön tilinpäätöksiä ja rahavirtoja. Ylivelkaisuutta arvioitaessa selvitetään yhtiön oikaistujen varojen ja velkojen erotus. Ylivelkaisuus arvioidaan yhtiön taseesta, siihen tehtyjen oikaisujen perusteella. Tarkastuskertomuksen tulee olla kokonaisarviointi, jossa on kannanotto maksukyvyttömyyden ja ylivelkaisuuden alkamishetkestä. Maksukyvyttömyyden alkaminen voidaan ilmaista kertomuksessa esim. seuraavasti:

Tarkastushavaintojen mukaan Oy Yritys Ab on ollut TakSL 3.1 §:n 2 kohdan tarkoittamalla tavalla maksukyvytön viimeistään XX.XX.20XX.

5. Verotukseen liittyvät kysymykset

5.1 Verojäämät

Verojäämiä tutkitaan lähinnä mahdollisten verorikkomusten (RL 29:4 §) selvittämiseksi. Verojäämien kehitystä vertaillaan yhtiön muuhun rahaliikenteeseen esim. maksuihin läheistahoille. Liitteeksi tulee laatia taulukko, jossa esitetään kuukausittaiset verojäämät ja pääkirjan saldo yhtiön rahoitusomaisuudesta. Maksukyvyttömyydestä johtuneet veronmaksujen laiminlyönnit eivät ole rangaistavia, joten maksukyvyttömyysarviointi on erilainen kuin takaisinsaanneissa ja velallisen rikoksissa. Oikeuskäytännössä on katsottu, että yhtiö ei ole maksukyvytön, jos se pystyy jatkamaan liike-toimintaansa tai jos yhtiö kykenee hoitamaan velvoitteitaan muille velkojille. (KKO:1994:67, KKO:1995:137 ja KKO:1996:35)

Tarkastuksessa tulisi selvittää, onko verottaja ja velallinen tehneet maksuohjelman. Lisäksi tulee selvittää perustuvatko verojäämät veroviranomaisten tekemiin arvioverotuksiin vai verovelvollisen antamiin ilmoituksiin. Verojäämät tulee jakaa tarkastuskertomuksessa verolajeittain seuraavasti:

5.1.1 Arvonlisävero

5.1.2 Ennakonpidätykset ja työnantajan sosiaaliturvamaksut

5.1.3. Muut verot

5.2 Muut verotukseen liittyvät tarkastushavainnot (tarvittaessa)

Muita verotukseen liittyviä asioita kertomuksessa tutkitaan lähinnä veropetosten (RL 29:1 § ja 2 §) selvittämiseksi. Havainnot ohimyyntiepäilyistä tai pimeiden työntekijöiden käytöstä ovat tyypillisiä kertomuksessa mainittavia asioita.

6. Saadut julkiset avustukset

Mikäli yhtiö on saanut julkisia avustuksia toimintaansa varten, asia mainitaan tarkastuskertomuksesta. Avustushakemukset liitteineen tilataan tarvittaessa avustuksen antajalta. Tarkoituksena on selvittää, liittyykö yritykselle myönnettyjen avustusten käyttöön tai hakemiseen rikollista toimintaa (RL 29:5 § ja 6 §).

7. Poikkeukselliset liiketoimet lähinnä takaisinsaanteja, vahingonkorvausvaatimuksia ja velallisen rikoksia silmälläpitäen

Kappaleessa esitetään keskeiset havainnot velallisen toiminnasta ja tarkastuksen tuloksista. Asioita esille tuotaessa olisi syytä huomioida maksukyvyttömyys/ylivelkaussuutarvionti sekä vanhentumis- ja määräajat. Tarkastuksessa tulee keskittyä vain olennaisiin asioihin. Pienehköihin yksittäisiin tapahtumiin ei tule pääsääntöisesti puuttua. Kappaleessa esitetään tarvittaessa yhtiön hallintohenkilöiden ja tilintarkastajien mahdolliseen vahingonkorvausvastuuseen liittyviä seikkoja.

Kertomuksessa esitetyistä asioista tulee ilmetä selvästi lukijalle, miksi asia on nostettu esiin. Havainnollisuutta voidaan lisätä hyvällä otsikoinnilla, tiivistelmillä, grafiikalla jne. Asiat tulee pyrkiä esittämään siten, että ne aukenevat mahdollisimman helposti myös lukijalle, joka ei ole laskentatoimen ammattilainen.

8. Pesäluettelo vs. kirjanpito

Tarkastuskertomukseen laaditaan mahdollisten takaisinsaantien ja velallisen rikosten (RL 39:1–4 §) esiin saattamiseksi taulukko, jossa vertaillaan pesäluettelon ja kirjanpi-

don arvoja. Mikäli mahdollista selvitetään erojen syitä. Taulukossa pesäluettelon arvoja vertaillaan viimeiseen käytettävissä olevaan pääkirja-ajoon/välitilinpäätökseen.

9. Kirjanpidon taso

Tarkoituksena on esittää tarkastushavaintojen luotettavuuteen vaikuttavat seikat tai millaisin varauksin tarkastushavainnot on tehty. Samalla tarkastaja esittää oman arvionsa kirjanpidon tasosta kirjanpitorikosta (RL 30:9 § ja 10 §) silmälläpitäen. Olennaisia puutteita kirjanpidossa ovat yleensä:

- puuttuvat tositteet/tiliotteet;
- puuttuva muu kirjanpitomateriaali, tärkeät sopimukset;
- päivä- ja pääkirjanpitojen laiminlyönti;
- kassakirjanpidon laiminlyönti, mikäli huomattavia maksutapahtumia kassassa;
- tilinpäätösten/tase-erittelyjen laatimisen laiminlyönti;
- väärät/harhaanjohtavat kirjaukset ja
- virheelliset arvostukset (esim. vaihto-omaisuus, saatavat).

Laiminlyönnin/puutteiden vaikuttavuutta tulee kuvata tarkastuskertomuksessa. Pelkkä kirjanpidon laiminlyönti ei liene olennaista, jos liiketapahtumia ei ole lainkaan, niitä on hyvin vähän tai liiketapahtumat ovat yhteisarvoltaan vähäisiä. Kokonaisarviointi kirjanpidosta voidaan esittää esim. seuraavasti:

Yritys Oy:n kirjanpidossa havaitut puutteet ja laiminlyönnit ovat/eivät ole tarkastuksessa olennaisesti vaikeuttaneet oikean ja riittävän kuvan muodostamista yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

10. Yhteenveto

Yhteenvedossa tulee kiteyttää keskeisimmät tarkastushavainnot, esim.:

- poikkeukselliset liiketoimet,
- maksukyvyttömyys,
- selvitystila,
- verojäämien kehittyminen,
- kirjanpidon taso.

Teos on talousrikosongelmia laaja-alaisesti eri kriminaalitieteellisistä näkökulmista tarkasteleva tutkimus. Siinä selvitetään, kuinka voimassa olevat kirjanpito- ja velallisen rikossäännökset soveltuvat käytännössä tavallisimpiin näiden rikosten tekotapoihin. Kirjassa on tyypillisiä tekotapoja analysoitu hyödyntämällä konkurssiasiamiehen toimistossa koottua sadan rauenneen konkurssin tapausaineistoa.

Rikostunnusmerkistöjen keskeisten tulkinta- ja soveltamiskysymysten erittelyn lisäksi teoksessa pohditaan laajasti teoreettiselta kannalta sitä, kuinka käyttökelpoinen rikosoikeudellinen järjestelmä ylipäänsä on talouselämän rikollisuuden torjunnassa. Teoksessa arvioidaan myös, miten rikosoikeusjärjestelmää voitaisiin kehittää, jotta se olisi entistä soveliaampi ja tehokkaampi käsittelemään talousrikosasioita.

Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 Helsinki
P. (09) 603 567, f. (09) 604 668
Sähköposti: sly@lakimies.org
www.lakimies.org

ISSN 1458-0446
ISBN 951-855-191-X

